СРЂАН НОВАКОВИЋ

ЦРКВЕНО - НАРОДНА ИСТОРИЈА

СРБА, РУСА И ВЛАХА

КЊИГА ПРВА

ПОВЕСТ ОД ИСКОНА ПА ДО УБИСТВА КНЕЗА МИХАИЛА

2019

Срђан Новаковић

ЦРКВЕНО-НАРОДНА ИСТОРИЈА СРБА, РУСА И ВЛАХА

КЊИГА ПРВА

ПОВЕСТ ОД ИСКОНА ПА ДО УБИСТВА КНЕЗА МИХАИЛА

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ КРУШЕВАЦ

За издавача

Ненад Соколовић

Уредници
Ненад Соколовић
мр Небојша Ђокић

Рецезенти
проф др Зоран Милошевић
др Илија Петровић

Технички уредник
мр Небојша Ђокић

Адреса издавача
Историјски архив Крушевац, Мајке Југовића 6, 37000 Крушевац

ISBN 978-86-80836-25-6

Штампа: SaTCIP doo, Врњачка Бања
Тираж: 300

СРЂАН НОВАКОВИЋ

ЦРКВЕНО-НАРОДНА ИСТОРИЈА СРБА, РУСА И ВЛАХА

КЊИГА ПРВА

ПОВЕСТ ОД ИСКОНА ПА ДО УБИСТВА КНЕЗА МИХАИЛА

КРУШЕВАЦ

2019

НАЈСТАРИЈА ПРЕДАЊА

БЕСАРАБИЈА КАО СЕРБИЈА БЕСА

„Дачани и Беси (су) обитавали раније близу река Дунав и Сава, где управо живе Срби, на природно утврђеним и тешко приступачним местима."
Кекавмен из Тесалије, XI век

У савременим енциклопедијама и географијама под Бесарабијом се најчешће наводе територије између река Дњестр, Прут и низина Дунава (југ савремене Републике Молдавије и запад Одеске области садашње Украјине). Међутим, до почетка XIX века Бесарабијом је називан само јужни део територије Буџак, топоним који такође налазимо на југоистоку Србије. Та Јужна Бесарабија (Буџак) је историјска област међу Дунавом и Дњестром, на југозападу одеске области. На северу се граничи са Молдавијом, на западу са Румунијом, а ка истоку се пружа регион Северно Прицрноморје. Са језичке и културне тачке гледишта, један је од најсамобитнијих региона савремене Ук-рајине. Тамо се данас говори украјински, бугарски, молдавски и гагауски језик. А права „lingua franca" региона је управо ру-ски, који овде скоро сви разумеју. Буџак је територија на којој је „стару јурту" у XIII веку поставио и препредени Ногај, потомак Џингис кана, код кога је држан у заточеништву тада десетогодишњи дечак – Стефан Немањић (Дечански).[1] Ногај је дуго контролисао и централну Бесарабију, а ногајски Татари ће харати Буџаком и много векова касније...

Административни центар Јужне Бесарабије је град Белгород (Београд) Дњестровски. То је онај чувени Београд (Акерман), за који је проливено много крви и чију је стратешку важност можда најбоље описао султан Мехмед II: "Докле Килију и Београд држе Власи, а Мађари рашки Београд, дотле их не можемо победити". Султан Мехмед је потицао из хришћанске владарске лозе, био је унук цара Лазара, то јест, син Оливере и султана Бајазита I (1389-1402), а преко бабе царице Милице, и изданак лозе Немањића.[2] Тек ће његов син и наследник Бајазит II успети да заузме Килију и Акерман 1484. године. Бајазит II ће у једном писму становницима града Рагузе (11. августа 1484) јасно истаћи значај ових утврђења, сматрајући Килију „кључем и капијом целе Земље Молдавије, Мађарске, Земље са Дунава [Влашке]", а Четатеа Албу

1 Изасланици краља Милутина су успели да Ногаја одврате од намераваног похода на српске земље. Милутин беше са њима утаначио договор да монголском великашу пошаље на службу „ваљубљенога сина свога Стефана са великоименитом властелом земље српске". Види докт. дисертацију А. Б. Узелца: *Србија, Бугарска и Татари у другој половини XIII века*, Унив. у Београду, Филозофски факултет, 2012, стр. 231-235.

2 Проф. Др Марко Јачов, *Манастир Милешева – својеврсно министарство црквених спољних послова Српске патријаршије,* у зборнику Свети кнез Лазар, број 8(74), Београд, 2012, стр.74.

Јужна Бесарабија - Буџак

(влашки Београд) „кључем и капијом целе Пољске, Русије, Татарстана и целог Црног мора". Београд бесарабски је још Милош С. Милојевић означио као некадашњу „престолницу", столицу владара белих Срба или Анта.

Садашња Молдавија је територија између Карпата и Црног мора, налази се у непосредној близини стратешки важне луке Одесе и Кримског полуострва. Државе са којима се Молдавија граничи су Украјина и Румунија. Површина државе износи 33.846 км². Рељеф Молдавије претежно је брежуљкаст, а највиши су централни делови земље. Највиша тачка је Баланешти и износи 429 м, налази се северозападно од главног града Кишињева.

Листопадних шума има у северној и централној Молдавији. Ту су присојне падине брежуљака потпуно покривене виноградима. На сувом југу преовладавале су степе, данас већином преображене у плодне оранице.

Највећа река је Дњестар преко које Молдавија посредно излази на Црно море. Молдавија излази на Дунав дужином од само 480 м, а у насељу Ђурђулешти се налази једина њена лука на Дунаву.

Северни део Бесарабије – Хотински крај, као и јужни – према Црном мору, данас се налазе у Украјини. Већи део налази се у саставу Републике Молдавије и данашње Румуније. Неки извори указују и на чињеницу да је Бесарабија до XV века била подунавска област између Мађарске и реке Сирет, тј. делови Угровлашке, познатији као Влашко кнежевство.

С временом, а током XV и XVI века име Бесарабија односило се на степу између доњег тока Дунава, Прута и Дњестра. Ромеји су Молдаву називали Русовлашком јер је она, за становнике Цариграда, лежала на путу за Русију, али се и сама Влашка (Угровлашка, Влашка на путу за Угарску) све

до XV века називала по својој владалачкој династији – Басарабијом, који је назив пренет на посед династије Басараба на доњем Дунаву између Прута и Црног мора, и напослетку проширен и на земљу северно, на целу данашњу Бесарабију, како је Срби и Руси зову.

Бесарабија степе је освојена од Молдавског кнежевства око 1385. године. Молдавска владавина трајала је скоро 100 година. Продирући у Влашку и делове Молдавије још од 1415. године, тек 1484. године, Османска империја успева да освоји кључне градове региона: Акерман (савремени Белгород – Дњестровски), Килију и друге, поклонивши Бесарабију Кримском хану. Бесарабијска област формирана је као административна јединица на територији Бесарабије, непосредно након њеног увођења у састав Руске Империје. Њено успостављање се одиграло у складу са одредбама Букурешког мира, 28. маја 1812. године, када је Русија ослободила Молдавију од Прута до Дњестра. Пре тога је Бесарабија била под турском окупацијом. Под тим називом, Бесарабијска област, постојала је све до 1873. године, када је била трансформисана у Бесарабијску губернију.

Део Велтманове карте са Белосербијом

Једно од презимена банатских Срба, које је несумњиво бесарабског порекла је Басараба. Ово презиме сведочи да његови носиоци потичу, непосредно или посредно, из области Бесарабије. Међу српским породицама у Банату, ово презиме се у наше време јавља у насељима: Делиблато, Бела Црква и Вршац.[3] Исти род налазимо и у српском селу Подгорац црноречког краја, у подножју планина Малиника и Корњета, где „у доњем крају чувене су куће Басарабе и Букуроњи".[4]

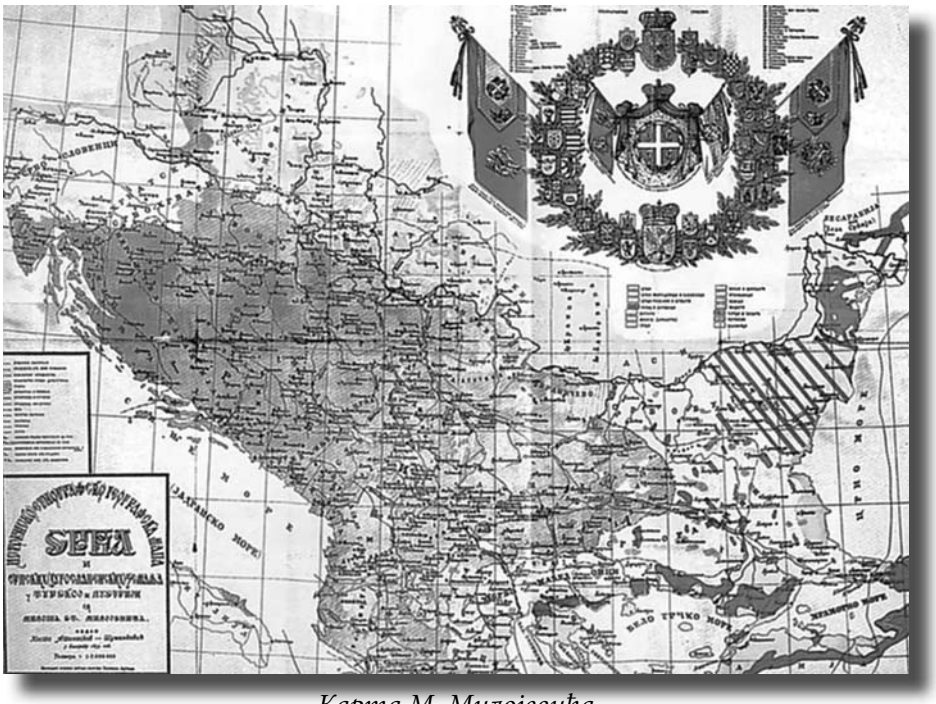
Руски научник Александр Фомич Вељтман на својој мапи уписује област Бесарабије као Белосербију, а Николај Трубецкој је сматрао да Бесарабија географски и цивилизацијски припада Евроазији, односно Русији као основном језгру некадашње Џингис - канове монголске монархије, „систему степе", појасу голетних равница и висоравни који се протеже готово од Тихог океана до ушћа Дунава. Трубецкој је тврдио да одвојеност Бесарабије од евроазијске Русије може бити само „привремена појава" и да ће „пре или касније, природа учинити своје".[5]

Басараби су Бели Срби, а Европа је Бела Демонија, док смо ми „по крви аријевци, по презимену Словени, по имену Срби, а по срцу и духу

3 Ј. Ердељановић, Душан Ј. Поповић, Александар В. Бачко.

4 Маринко Станојевић, *Црна Река*, у Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине, књ. III, Београд, 1931, стр. 58.

5 Николај Трубецкој, *Наслеђе Џингис-кана*, БРИМО, Београд, 2002, стр. 7.

Карта М. Милојевића

хришћани", говорио је владика Св. Николај Жички. Басарабе, династија која је и створила влашку државност, били су по предању српског рода. Влашка хроника XVII века, из библиотеке манастира Козије (задужбине Никодима Србина), о пореклу влашких бојара казује: „ uni sunt din Serbi, altii din Greci, altii din Albanaşi, altii din Franci, altii dintr' alte limbe, ca si Domni inca mai mulţi din straini au statulu, cumu şi Bassarabescii se tragu din nemu serbescu".[6] Дакле, „Неки су од Срба, други од Грка, други од Арбанаса, други од Француза, други од других народа, као што су и владаоци већином од странаца настали, као што и Басарабе воде порекло од рода српског". Заиста, исконска присност Срба и Влаха се објашњава српским пореклом и династичким везама Басараба с домом српских краљева. И несрећног деспота Ђорђа Бранковића II „његова је породица турског ради гоненија у Молдавију избегла била и у овој пребивала под именом Бранкована или Бранковена, а прелазила Србљима у Банат под именом Воивода и Деспота Бранковића".[7] И молдавски владари Мушати су вероватно српског порекла: „Koste Musatin, non scitur ubi principaverit dicitur quod ejus genus sit ex familia despotiana regnum serviae"[8]. Према историчару Точилеску, Петар Мусат (Мушат) послао је војску кнезу Лазару, кад је он у бој на Косово хитао.[9] Сем ових династичких веза и заједничке политичке традиције, Срби и

6 George Ioanid, *Istoria Moldo-Românieі*, Bucureşti, 1858, I, 347.

7 Александеръ Стоячковићъ, *Черте живота Србскогъ у УнгарскимЪ областима*, Беч, Писмены Єрменскогъ Монастыра, 1848, стр. 24.

8 Не зна се где је владао; кажу да је његово племе од деспотске породице краљева српских, Pray, *Dissertations*, 140.

9 *Istoria românilor*, (reeditare) Editura Tipo Moldova, 2010, стр. 32.

Влахомолдавци имају и заједничку традицију Светосавља. Проучавајући обичаје и народне традиције Влахомолдаваца, многи историчари сматрали су Влахе и Молдавце словенским народом. Целокупна црквена уметност, велелепне црквене грађевине, дуборез, женски народни вез, народна музика и појање, народне игре (хора или оро) – у потпуности се подударају са српским народним умотворинама. Мале разлике у народној карактерологији последица су вековног дивљачког латинизовања и фанариотског погрчења Влаха, којима су они били подвргнути кроз свој трновити историјски развитак. Несумњиво је да су Власи по вери и обичајима словенска браћа, односно српска деца, како каже Илија М. Живанчевић.

НАЈСТАРИЈИ ПОМЕНИ ХРИШЋАНСТВА

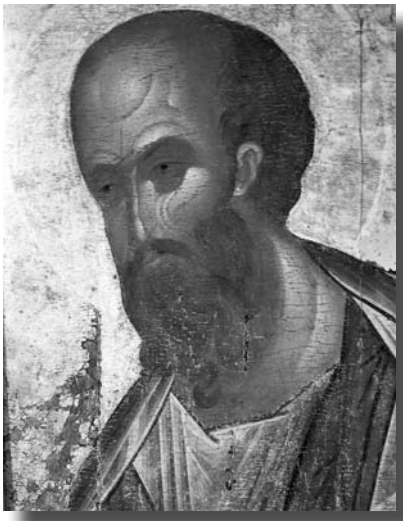
Илирик, Готи и Сармати

„Прошлост оних народа којима су
уништени архиви, као Србима или Русима,
и многих других, не можемо
сазнати без археолошких ископавања"
Ђорђе Јанковић

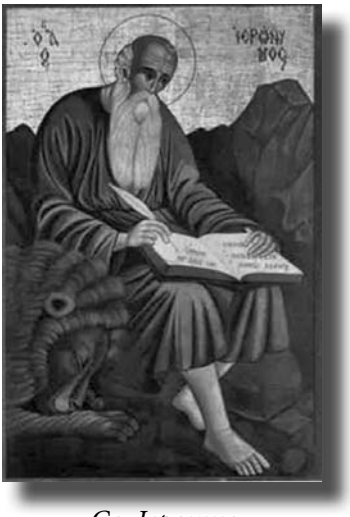
„Први крститељи српски били су и први пастири српски. Време је сакрило имена њихова али не и плодове труда њихова. Далеко, далеко пре свете браће Кирила и Методија јавили су се они у српском народу, као необични путници са необичном благовешћу. Јер много пре Солунских Апостола спомињу се пештерници, мученици па чак и епископи српски око Пирота, у Херцеговини, у Тракији и на Дунаву"
Владика Николај Охридски

Балкан и област око Руског (Црног) мора су у време почетака хришћанства биле врло развијене области, па је било сасвим природно да су први хришћани ширили свој наук у овим зонама. Неоспорна је чињеница да је хришћанство стигло међу Србе и Русе много раније него што данашњи историчари описују, за шта постоји обиље доказа код старијих аутора. Сама Румска (Римска) империја се тада налазила у дубоком моралном паду и разврату, који се понајвише ширио из Рима. Христови ученици (апостоли) кренули су да проповедају хришћанство првенствено међу Србима и Русима, а сама етимологија речи апостол изводи се из српске речи постол (обућа), док апостол значи „бос" или „без обуће", скроман у понашању и изгледу. Илирија је тада била далеко најзначајнија покрајина римске империје, а блискост старе српске вере са новим православљем само је допринело да га становништво лако прихвати, али и да га наредних векова брани од сваке «реформе» канона и сачува путем Васељенских сабора. Користећи бројне податке из студија Никодима Милаша, као и записе из Несторовог летописа, сазнајемо о врло раном хришћанству староседелаца Хелма. Црквени центар Панонија и Илирика био је тада Сирмијум, а Далмације Солин, а први је дошао у Сирмијум свети апостол Јаков Забедејев 34. године, где је саградио цркву и поставио Светог Андроника за епископа. Тиме је установљена

највероватније прва хришћанска црква у Европи. Легенда о доласку Светог Андроника била је више векова памћена у народу, а с обзиром на важност Сирмијума у то време, као центра диоцезе Источног Илирика, читаво предање је више него логично.[10] Свети апостол Петар стиже први пут у Далмацију и проповеда у Требињу, Нарони и Солину, а 49. године се враћа из Рима у Сирбијум, када поставља Светог Епенета на место убијеног Св. Андроника. Свети Павле је 52. дошао у Србију и поставио свог ученика Тита (пореклом Јазика) за епископа у Расу. У Србији су проповедали и Свети Лука, Свети Матија, Свети Марко и Свети Андрија Првозвани.[11] Помиње се да је у древној Скитији, која се тада простирала од Балкана до Азовског мора, основано чак шест епархија. Свети Андрија Првозвани, брат Светога Петра, дошао је 52. године да проповеда у Тракији, Македонији, Новом Епиру, Зети, Мезији, Подунављу, Криму, код сарматских Алана на Кавказу, у Абхазији, Скитији, Херсонесу и у Русији, у Кијеву и Новгороду, где у Кијеву „пободе крст на висини и прорече сјајну хришћанску будућност народу руском; по Тракији, Епиру, Грчкој и постави им епископе и свештенике", каже Николај Жички у Прологу. Масовни прогони хришћана у доба Диоклецијана показују колико се хришћанство проширило унутар царства, када постаје доминантна религија у Мезији и Панонији, што потврђује велики број мученика због вере у овим провинцијама. Забележена су имена најистакнутијих као што је био епископ Иринеј, владика Сирмијума, и његов ученик Свети Димитрије, Света Александра, Симплиције, Синерос, Монтан и Максима, и још много других.[12] Посебно је описано страдање 40 фрушкогорских мученика који су радили у фрушкогорским рудницима, за које се зна

Св. Павле

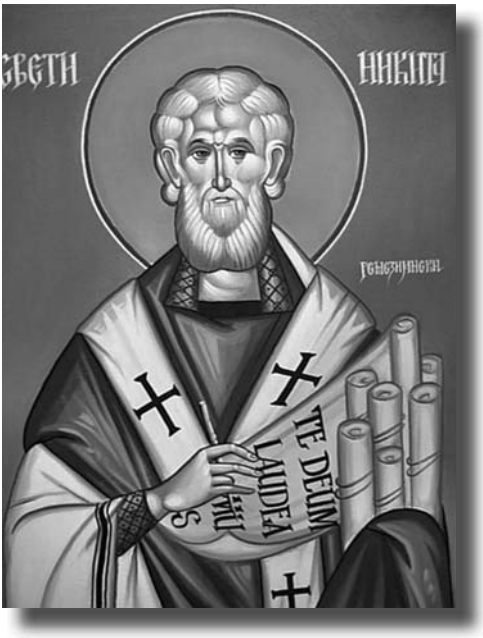
Св. Јероним

10 Јован И. Деретић, Драгољуб П. Антић, *Доба хришћанства*, Ганеша клуб, Београд, 2017, стр. 37-180.

11 Јово Бајић, *Блажени Јероним, Солинска црква и Србо-Далмати*, Бели Анђео, Шабац, 2003, стр. 94-101.

12 Ђорђе Јанковић, *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*, Хришћанска мисао, Београд 2015, стр. 61.

да су били српског порекла.[13] Значајна је била улога града Сирмијума у организацији цркве у Панонији, али су рани храмови забележени тамо где није било мученика, у унутрашњости, а не у великим центрима. То говори да се хришћанство прво раширило међу домороцима - Илирима односно Словенима, на селу и у малим градовима.[14] Антрополошка проучавања остатака скелета људи из ранохришћанског гробља у Мачванској Митровици показују да су ови хришћани били старословенског порекла.[15] Низ грчких аутора истиче чињеницу да становништво Паноније, Подунавља и Балкана има заједничко порекло, а антрополошка и епигенетска проучавања некропола у Старом Расу, Ђердапу, Браничеву и Војводини показују да је то становништво било прасловенско.[16] Пошто се зна да се термин Словен први пут помиње тек средином VI века онда би, уколико себи узмемо слободу да се изразимо поједностављеним језиком, слободно могли рећи да су у римским провинцијама у нашој земљи живели Срби.[17] Нашавши се у оквиру Римског царства, овај народ учвршћује хришћанску веру и подиже монументалне храмове у Ремезијани (Бела Паланка), Наисусу (Нишу), Сирмијуму (Сремској Митровици), Гамзиграду (Јустинијана Прима) и другим местима, која су археолошка ископавања изнела на светлост дана.[18] Мошти Светог Димитрија су пренете у у Солун због најезде Германа око 412-413. године. У периоду од 453. до 458. године, пренете су из Сирмијума у Цариград мошти Свете Анастасије, док су у Аквилеју склоњене мошти Светог Јеронима. За мошти Светог Цуиринуса се зна да су пренете у Рим из Јужне Паноније, док су из Сирмијума пренете у Задар мошти Свете Синероте. Једине мошти ранохришћанских светитеља сачуваних у Срему представљала је реликвија Светог Теодора Тирона у манастиру Јазку.

Св. Никита Ремезијански

Рим је покушао да спута Цркву код Срба подметањем измишљених „домаћих" богова, затим је прешао на увођење нових религија које су нудиле спасење, конкурентних и алтернативних култова, као што су ирански Митра, Јупитер и Сол-Сунце. Закон Антониниана (Constitutio Antonini-

13 Софија Давидовић-Живановић, *Mementa archaeologia et eruditiva*, Пешић и синови, Београд, 1999, стр. 80.

14 Ђорђе Јанковић, *навед. дело*, стр. 61.

15 Софија Давидовић-Живановић, *навед. дело*, стр. 80-81.

16 Софија Давидовић-Живановић, *навед. дело*, стр. 76.

17 Софија Давидовић-Живановић, *навед. дело*, стр. 76.

18 Софија Давидовић-Живановић, *навед. дело*, стр. 81.

ana) коначно изједначује све слободне грађане са Римљанима, а касније војску преузимају Илири, те наступа и епоха војничких царева, махом Илира. Латинизација и романизација није успела код Илира, Грка, Египћана и народа Азије, јер су препреке за ширење латинизације међу њима биле не само особене културе, језици и тежње за слободом, већ и цркве које су утемељили апостоли.[19] К. Јиречек и многи други до данас, заступају став да су Илири романизовани, и да су тако романизовани неки опстали до данас (Албанци, Румуни, Власи). Остаје необјашњиво како они неписмени Илири нису сачували илирски језик под Римљанима већ су преузели латински, а онда проговорили словенски језик „под освајачима" Словенима?!

У послеапостолском времену на просторима Дакије као мисионар помиње се Свети Никита из Ремезијане (умро 431. године), данашње Беле Паланке у Србији, који је покрштавао Ските, Готе, Дачане и Хуне, а нарочит успех било му је успешно покрштавање Беса из Родопа, па је тако хваљен да је некадашње разбојнике у планинама претварао у монахе. Епископ Никита је службу Божју вршио на беском језику: „In primo templo laudes Dei graeca lingua personabant, in altero Bessi sermone suo praeconia canebat, in tertio Armenii numini supplicabant" (Vita S.Theodos. ap. Pag. T. II. p. 9). Провинција Дакија је у црквеној организацији припадала Илирику, односно архиепископији у Сирмијуму (Сремској Митровици), а од почетка петог века Солуну. Већ у VI и почетком VII века Дакија припада чувеној Архиепископији Јустинијани Прими, чије је седиште било у данашњем месту Царичин Град код Лебана у Србији. Што се Охридске архиепископије тиче, Француз Пуквиљ „изричито тврди да је Охридска Архиепископија друго издање prima Justiniane, потпадала под српску власт од пола X века до 1019. године, и била под владом српских жупана и њихова краља Самуила".[20] Већ „1019. године, Охрид постаде средиште духовно за целокупан наш народ".[21] Цар Јустинијан I поделио је 535. године велику јединствену црквену област источног Илирика у две посебне црквене области, независне једна од друге. Те две црквене територије скоро су се потпуно поклапале са областима двеју грађанских дијецеза префектуре Илирика: Дакијом и Македонијом. Црквено средиште јужне области био је Солун, а црквени центар нове области постала је Justiniana Prima, не у месту Скупи, него негде у близини Лебана, југозападно од Лесковца (Царичин Град), где је био и административни центар Медитеранске Дакије (Ф. Гранић, Ј. Радонић). Јустинијанова новела од 14. априла 535. године створила је нову аутокефалну архиепископију без садејства римског папе. Аутокефалност Јустинијане Приме била је основ за обнову аутокефалности Охридске архиепископије у IX веку. Под српским жезлом, већ крајем XIII века Охридска архиепископија имала је пдо својом јурисдикцијом 11 епископија: Охридску, Костурску, Деволску, Главничку, Канинску, Пелагонијску (Битољ), Мегленску, Сланицу, Гребенску, Струмичку и Влашку.[22] Из Охридске архиепископије потиче каснија аутокефалност

19 Ђорђе Јанковић, *навед. дело*, стр. 62-63.

20 Ф. Петровић, *Разматрање неколиких питања из историје наше*, Весник Српске цркве, свеска VIII, август 1902 г., XIII, стр. 703.

21 Томо Смиљанић-Брадина, *Путем Светог Саве*, Црква и живот, Скопље, 1924, стр. 10.

22 Марија Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Историјски

бугарске цркве и владарске титуле бугарских царева (Ј. Деретић, Д. Антић). Први почеци руске књижевности на словенском језику и писани србицом стоје под несумњивим утицајем старосрбске књижевности, а постоји и аргументовано научно мишљење да је пре самосталности кијевска руска црква потпадала под црквену јурисдикцију охридског архиепископа, те би старословенски Охрид, као колевка словенске просвете и школе, био метропола руске цркве и просвете (Алексије Јелачић). Међутим, из једног писма охридског архиепископа Доротеја молдавском војводи Стефану, из октобра 1457. године, дознајемо да се Доротеј још пре пада Деспотовине називао „архиепископ Прве Јустинијане и свих Бугара и Срба, северних крајева и осталога".[23] Из поменутог писма би се дало закључити да је тада и Молдавија била под црквеном влашћу Охридске архиепископије, јер војвода Стефан моли охридског архиепископа Доротеја да му за Молдавију посвети новога митрополита, што Доротеј није могао учинити због прилика које су тада настале у Охриду. Дозволио је охридски архиепископ, међутим, да тамошњи епископи уз садејство „угро-влашког митрополита Макарија" рукоположе новога митрополита. Михајло Ласкарис је оспоравао да је Молдавска црква икада била под влашћу Охридске архиепископије[24], али је потпуно у праву наш историчар Ђоко Слијепчевић који је тврдио да се та припадност Молдавске митрополије Охриду „тешко може довести у сумњу".[25] Влашка и Молдавија су биле под јурисдикцијом Охридске архиепископије „све до у половину XVIII века" .[26]

Ево шта је зборио велики Симеон Кончар: "И вијести о хришћанству Илира јасно свједоче, да су били Словени и Срби. Св. апостол Павле вели у посланици Римљанима (XV, 19): 'Од Јерусалима наоколо тј. до Илирика напуних еванђељем Христовијем'. А да је св. Павле проповиједао у Илирику, свједочи св. Хијеромин (који је био са св. Павлом у Илирику), свједочи руски љетописац Нестор, који вели: 'В Мораву (поддунавску) бо доходил и апостол Павел, учил ту; ту бо јест Иљурик, јегоже доходил апостол Павел; ту бо бјеше Словјене первоје, тјемже и словенску јазику учител јест Павел', свједочи даље Петар Домијанус, Грегоријус, Нисенус, па и римске папе Јован X и Инокентије X. Први вели (год. 925), да су словенска краљевства (Sclavinorum regna) а други (год. 1648), да су илирски народи (Illyricarum gentium) примили хришћанство од самијех св. апостола.

Што римске папе тако опћенито казују, други, и то писци ближи самој чињеници, казују то изрично. Тако увјерава солински архиепископ Ешијус (II стољећа), да је св. апостол Јаков год. 34 отишао преко Илирика у Испанију и да је у Сирмијуму посветио Андроника за епископа. Орозије опет вели, да је св. Петар год. 42. прошао Далмацијом у Италију, да је за цара Клаудија год. 49 оставио Рим и вратио се у Панонију и у Илирик. Кад су ти св. апостоли

институт-Народна књига, Београд, 1985, стр. 61.

23 Владимир Качановски, *Неколико споменика за српску и бугарску повјест*.

24 M. Lascaris, *Joachim métropolite de Moldavie et les relations de l'Eglise moldave avec le patriarcat da Pec et l'archevéché d'Achris au XVe siècle*.

25 Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве,* књига прва, Catena mundi, Београд, 2018, стр. 306.

26 Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Catena mundi, Београд, 2018, стр. 208.

пролазили и бавили се у земљи Илира, сасвијем природно, да су Илирима проповиједали и св. еванђеље.

Историјска је надаље чињеница, да је св. апостол Андрија, кога Срби славе као свога народнога заштитника, проповиједао еванђеље не само Јелинима и Русима него и Србима. Зато и пише византијски цар Михаило VII Парапинак (1071-1078) српскоме краљу Михаилу: 'Јер ме уче св. књиге и доставјерне историје, да наше обадвије државе имају један источник и коријен (тј. и у византијској царевини и у Михаиловој краљевини живе Срби) и да је једна иста спасавајућа ријеч била распрострањена у обадвије (државе), да су једни исти очевидци божанствене тајне и вијестници прогласили у њима ријеч еванђелску'. (Летопис Матице Српске, к. 129, стр. 21) Јер су дакле Илири, Словени, Срби из уста самијех св. апостола слушали св. еванђеље, мора се узети, да су то све били Срби и да су прасједиоци.

Илирикумом назвали су Римљани све земље, које су мало по мало покорили између Алпа, Дунава и Сињега Мора (и Страбону је Илирик између Италије и Германије) и то управо с тога, што је туда живио један те исти народ словенски. И свађе онђе, ђе класици знаду за Илире, Срби су старосједиоци и illyrica lingua вавијек значи српски језик".[27]

Илирима бијаше римско а позније византијско господство несносно, и они су се отимали, кад год им се дала згода. Илири се ослободише римско-византијскога господства тек онда, кад су прекодунавски Словени почели проваљивати у Илирик. Махом на почетку V стољећа постаде у Илирику самосвојна краљевина, којом краљеваше Аларик (403-406), родом Гет. Ову гетско-илирску краљевину уништио је византијски цар Јустинијан. Али провале прекодунавскијех Словена учинише те Илирик постаде поново самосвојан.

Са прекодунавским Словенима дошло је и у Илирик име Sclavi, Sclavini те се преноси и на Илире као на сроднике њихове.

Од искона дакле па све до V стољећа живе Илири на балканском полуострву а тада се почињу називати Словенима.

Јер некоји од старијех писаца Дардане, Трибале, Далмате, Венете, итд. убрајају у Илире, док их други рачунају у Трачане, а јер су Трачани Словени били, били су Словени и Илири (Симеон Кончар). Иначе, Римљани су обично покорене народе (Словене) до Дунава звали Илирима, а иза Дунава и Карпата Сарматима. Међу старије писце светског гласа ваља свакако убројити Едварда Гибона: „Venice was yet unborn, but the territories of that state, which lie to the east of the Adige, were inhabited by the Venetians. The middle part of the peninsula, that now composes the duchy of Tuscany and the ecclesiastical state, was the ancient seat of the Etruscans and Umbrians; to the former of whom Italy was indebted for the first rudiments of a civilized life...The Italian Veneti, though often confounded with the Gauls, were more probably of Illirian origin".[28] Овде се Гибон слаже са радом Николаса Фререа: „Vénètes ou Hénètes: Nom de un des principals nations qui compofoient les colonies Illiriennes établies en Italie".[29]

27 Симеон Кончар, *Прадомовина Срба*.

28 Edward Gibbon, *The History and Decline and Fall of the Roman Empire*, Wordsworth editions, London, 1998, стр. 17-25.

29 M. Freret, *Histoire et mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Table 498, Paris,De l'imprimerie royale, MDCCLVI.

Свети Сава

СВЕТИ САВА ОБНОВИТЕЉ ПОМЕСНЕ ЦРКВЕ

Зато са потпуним правом закључује проф. Ђорђе Јанковић, када тврди да је Свети Сава само обновио помесну цркву Срба, учврстивши је трајно на православном путу, и ту су његове неизмерне заслуге, као и Светог Симеона. Свети Сава је био, како је остало забележено на живопису Милешеве, архиепископ Рашке и Далмације. Успостављање помесне Цркве Срба се зато мора разматрати од апостолских времена, када је заиста утемељена. Штавише, од прасловенског раздвајања у руско и српско народно стабло трају никада непрекинуте духовне везе Срба и Руса, све до чувене 1185. године, када је један руски калуђер упутио у правцу монашког живота младог краљевића Растка Немањића, будућег Светог Саву. Свети Сава је био, такорећи, први словенофил,[30] као и „оснивач и осталих православних словенских цркава".[31] Самим оснивањем манастира Хиландара – још једног словенског манастира на Атону, Св. Сава и Св. Симеон су трајно задужили словенски свет, упркос снажном противљењу грчке братије манастира Ватопеда.[32] По Доментијану, још за Савиног живота су у Русији осликаване фреске са његовим ликом, али нема сачуваних потврда о томе. Али зато има мноштво сачуваних потврда о присуству руске редакције Савине Крмчије у Русији још у XIII веку, јер се Савино Законоправило преписивало од XIII века и уважавало се све до XX века (С. Тројицки). По молби Кијевског Митрополита Кирила, Крмчију је у Кијев 1262. године послао монах Јаков, бивши кнез Свјатослав, који је пред монголском најездом избегао на Балкан

30 Сергије Троицки, *Свети Сава и Словенство*, говор на Правном факултету у Суботици дана 27.1.1928. г.

31 С. Троицки, *исто,*, стр. 12.

32 Бојана Крсмановић, *Светогорска заједница у време оснивања српског Хиландара*, у Девета казивања о Светој Гори, Друштво пријатеља Свете Горе – Задужбина Хиландара Београд, 2016, стр. 77-93.

и замонашио се. Најстарија сачувана руска редакција Крмчије је Рјазањска и она је само 22 године млађа од најстарије сачуване српске редакције. Превод тумачења црквених правила које је приредио Свети Сава сједињен је у Русији са древним преводом тих правила из X и XI века. Та руска редакција књиге Законоправила Светог Саве вековима је представљала правну основу црквеног устројства у Русији, а у доброј мери и државног.[33] По великом руском литургичару XX века Сергеју Тројицком, све до краја XIX века тај зборник је представљао правну основу устројства РПЦ. Већ у XV веку Свети Сава је веома познат у руским црквеним круговима. Дело Повест о Српској и Бугарској Патријаршији било је од огромног значаја и за стицање Московске аутокефалије. Велики Словен, Свети Сава, није се уплашио да ће бугарска црква добити виши црквени ранг од саме српске цркве, па се „у неком смислу" и бугарска црква може назвати црквом Св. Саве.[34] Најстарији записани помен Светог Саве у руским служебним Јеванђељима и Апостолима имамо у Јеванђељу на пергаменту преподобног Кирила Белозерског (прелаз између 14. и 15. века).

НА ИЗВОРИМА СТВАРНОГ КРШТЕЊА

Спознају древне прошлости помесних цркава (или Цркве) посебно оптерећује измишљено многобоштво Словена. Међутим, археологија није открила сведочанства о паганству Словена, поготово не упоредивог са оним античког света, па ни са германским политеизмом познатим из епова (код којих такође нема идола). Једино се могу уочити јасне везе са давном индоевропском религијом, за коју су особена три врховна божанства. Археолози на подручју Русије, Украјине и Белорусије нису открили ни један паганski храм из доба пре кнеза Владимира, мада је уложен велики труд да се паганска религија прикаже помоћу различитих грађевина, предмета и украса.[35] Дакле, из доба пре наводног покрштавања Словена, из првих девет столећа по Христу, као ни пре тога, није археолошки установљено ни једно једино словенско паганско светилиште!

Хелм (Балкан) и прасрбска река Дунав, од искона су исходиште свих Сарбата, који су у терминологији колонијалне историографије поистовећени са сарбатским племеном Словени, у циљу идеолошког брисања општег српског имена.[36] Нестор Кијевски и Новгородски летопис бележе да су сви Сарбати који од искона живе на Дунаву (у Медији) и Илирику, примили хришћанство у апостолско време. Њихови духовни оци су апостоли Павле и Андреја, који је на првом васељенском Сабору изабран за владику. Чувени Руски летописац не говори само о апостолу Андрејu и његовом крштавању

33 „Имала је значење не само за словенске цркве, него и за словенске државе", односно, била је „код Словена прави corpus iuris utriusque. За Русе, ова је књига српског просветитеља имала чак веће значење него за саме Србе", зборио је Сергије Троицки, *исто,* стр. 14.

34 Сергије Троицки, *исто,* стр. 12.

35 Проф. Ђорђе Јанковић, *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*, Хришћанска мисао, Београд, 2015, стр.16.

36 Тако Фридрих Вилхелм фон Таубе вели да „у то време беху Срби и Хрвати две главне гране Сармата или Словена", види *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, Матица српска, Нови Сад, 1998, стр. 108.

Русије, већ спомиње и име једног од првих руских епископа – Антипатра, присутног на Антиохијском сабору (324-325 г.), осуђујући јерес Павла Самосатског. Према томе, сагласно Руском летописцу, апостол Андреј је створио руску црквену хијерархију, рукоположивши прве руске епископе. То је било пуновредно апостолско крштење.

Србија је прва хришћанска земља Европе, са примогеном црквом и првим подигнутим православним храмом у Сирмијуму (Сремска Митровица). Предање о учењу Исуса Христа забележено је у јеванђељима, за која Целзус каже да су неколико пута мењана до трећег века, па се намеће логично питање: Зашто је баш далека Србија била важна за апостоле и њихове ученике са Истока?

Уопштени одговор даје Свето писмо, у коме је Сабира алијас Хавила, у јеврејском изговору, рајска земља Постања на Дунаву (Фисон). Под библијским рајем, у ужем смислу, овде треба разумети Шумадију (Медија) и Источну Србију (Дакија). Свето писмо, дакле, сведочи о мезолитском континуитету културе на Подунављу Хелма (Балкан), где је настала прва цивилизација, али и прва хришћанска архиепископија у Европи, која је до половине петог века била у Сремској Митровици.

Колевка и континуитет културе нашег међуледеног доба су у Подунављу Хелма. Свето писмо је српска књига, а Срби једини народ који је добровољно примио хришћанство. Ако је за апостолску проповед потребно (добро) познавање језика, да ли је онда хришћанство настало у данашњој Србији и Европи а не Истоку. Потврду да јесте, оставио је цесарејски владика Еусебије из Палестине, као учесник Никејског сабора, записавши да је Стојан алијас Константин увео (српске) народне обичаје у хришћанство, како би придобио народ за нову религију, подвлачи наш етнолог и палеолингвиста Слободан М. Филиповић у чланку *Примогеност српске цркве*.

Срби старинци Хелма (Балкана) крштени су у апостолско време, а новопридошла племена Балтичких Срба у деветом веку. Да су племена Дака, Срибала и Беса била покрштена пре доласка северних Срба, види се из потписа владика на сардикијском (софијском) Сабору 347. године, из Македоније, Солуна, Медитеранеје (Средец, Ниш), Дарданије и Дакије прибрежне, коју Јустинијан 535. помиње као слабу у вери хришћанској.

У деветом веку крштена су само новопридошла племена Балтичких Срба, досељених у седмом веку, који су Србе старинце Хелма, како сведочи Дукљанин, звали Власима због хришћанске вере. Дукљанин каже: „Овде је била велика радост за хришћане (Влахе) и они су сишли с планина и брдовитих места куда су били утекли, па почну хвалити Бога који је спасао надајуће у њега".

Да су Срби примили веру хришћанску од самих апостола и првих патријараха, сведочи писмо папе Јована Десетог 925. године, српским владарима Томиславу у Хрватској и Михајлу у Захумљу: Ко сме и може да сумња да се црква у краљевству Србохрватском не рачуна у у првобитну васионску цркву? Она је ко рану проповед апостолске цркве, с млеком вере примила, као што су је Саксонци примили у најновије време а под мојим предсвештеником благе успомене папом Григоријем (М. Милојевић).

ГОТИ И САРМАТИ

Код Гота настањених у равницама југозападне Скитије, на северу од римске границе Дунава, није потврђено постојање еклезијастичке организације пре сабора из Никеје. Али, евангелизација треба да је почела раније, према Жак Зелеру.[37] Могуће је да је Еутихес, најпре апостол кримских Гота, био апостол и код оних са Дунава, јер поводом мучеништва једног подунавског Гота свети Василије подсећа на дело које је он извршио, док се сматра да је прво хришћанско апостолство код ових Гота било кападокијског порекла, што потврђују каснији односи између њихових цркава и оне из Кападокије. Тако, видимо великог Каподикијца, Светог Василија, како се интересује за напредак хришћанства код прекодунавских Гота. Сам њихов најпознатији епископ, Улфила, био је Кападокијац и аријанац, кападокијски сродник, док је његов наследник Селена био Фригијац по мајци.

Улфила готски

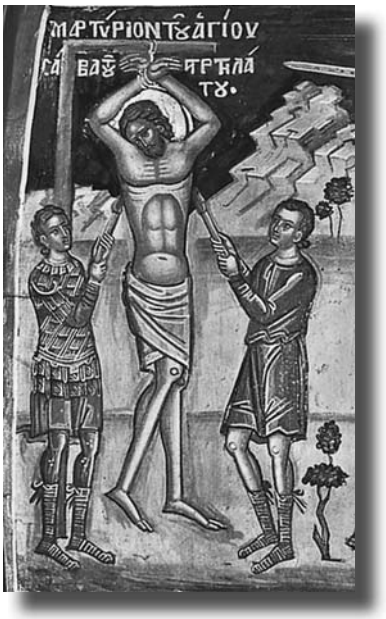
Претпоставља се да је аскетизам код Гота имао дубоке корене, а имали су и организовано свештенство које је вршило богослужење у насеобинама, или, у недостатку дрвених или камених храмова, њихови свештеници би свршавали службе по шаторима. Када су се племена премештала, свештеници би их пратили, док би се верници окупљали на велике празнике, који су били истовремено и гозбе, на којима умереност није била на цени, али где су мистерије хришћанске религије представљале предмет побожних разговора (Жак Зелер). Овидије и живот св. Паулина свједоче да су Гети (или Готи) носили кожун, то обљубљено одијело српско, а Јелинима и Римљанима бијаху гетски бревенеци (уске хлаче, какове носе војници и какове Срби од вајкада ношаху) тако зазорни да су их због њих називали „braccati". Константин Порфирогенит спомиње некаке гетске игре, које су се играле пред царскијем двором у Цариграду. Ма да Константин не описује подробно тијех игара, види се јасно, да је то по свој прилици српско коло или оро (Симеон Кончар).

СВЕТИ ГОТИ

Свети Кирил Јерусалимски (315-386) каже да су Готи и Сармати имали епископе, свештенике, ђаконе, посвећене девице и читав народ верника. Већ на почетку V века, у време светог Јована Хризостома, имају Готи своју посебну цркву у Цариграду. Сармати не треба да се разликују од Гота, који су се, више-мање, мешали с њима у равницама јужне Скитије (Жак Зелер). Чувена су и готска житија: Свети Сава Готски је пострадао током гоњења

37 *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*.

хришћана од стране готског краља Атанарика, 12. априла 372. године, трећег дана по Пасхи, када је био бачен у реку Бузау код Трговишта, после мучења због одбијања да једе месо животиња принетих на жртву паганским идолима. „Када је било неко гоњење на хришћане, неки кнез готски је дошао у село у ком је живео Сава и упитао сељаке да ли у њиховом селу има хришћана. Они су га заклетвом уверавали да нема ниједнога. Тада је Сава стао пред кнеза и народ и рекао: 'Нека се нико не заклиње за мене, ја сам хришћанин'. Видевши га кнез бедног и сиромашног, пусти га с миром говорећи: 'Тај нити може штетити нити користити!' Друге године пак за Ускрс дошао је неки свештеник Сансал у то село и отпразновао Пасху са Савом. Чули су за то незнабошци, па изненада напали на дом Савин, и почели га штаповима немилосрдно тући, а још уз то су га голог вукли по трњу, па их онда обојицу везали уз дрво и нудили му да једе меса од идолских жртава. Међутим Сава, сећајући се речи апостолских, одби да једе од идолских жртава. Најзад је осудио кнез Саву на смрт и предао га војницима. Сава је пошао на губилиште хвалећи Господа. Познавши у њему доброга човека војници су га хтели уз пут пустити, али Сава се веома ожалости због тога те је рекао војницима да су они дужни испунити заповест кнежеву. Тада су га војници довели до једне реке, везали му камен о врат и бацили га у воду. Тело његово је избачено на обалу. Касније грчки војвода Јуније Соранос, за време владавине цара Валенса, ратујући са Готима, нађе Савино тело и пренесе га у Кападокију. Пострадао је Сава у својој 31. години, 372. године."[38] Прославио је Господ и Светог великомученика Никиту, који је био родом од Гота; ученик епископа Теофила Готског, који је учествовао на Првом Васељенском Сабору. Када кнез Готски Атанарик поче мучити хришћане, тада св. Никита стаде пред кнеза и изобличи га због безбоштва и нечовечности. Мучен страшним мукама Никита све јаче исповедаше веру Христову и мољаше се Богу с благодарношћу. И имаше ум непрестано уздигнут и удубљен у Бога, а на прсима под оделом држаше икону Св. Богородице са превечним Младенцем Христом, стојећим и држећим крст у рукама Својим. Ову икону носио је св. Никита зато што му се св. Богородица јавила и утешила га. Најзад мучитељ баци Христовог војника у огањ, у коме св. мученик издахну, али тело његово оста неповређено од огња. Друг његов Мариан пренесе његово тело из Готске земље (Влашка и Бесарабија) у Киликију у град Мопсуест, где сагради цркву св. Никите и положи у њу чудотворне мошти мученикове. Пострадао и прославио се 372. године.[39] Њему је посвећен манастир Свети Никита,

Св. Сава Готски

38 *Охридски пролог*, Епархија ваљевска-Манастир Лелић, Ваљево, 2007, стр. 270, владика Николај Велимировић.

39 *Охридски пролог*, Епархија ваљевска-Манастир Лелић, Ваљево, 2007, стр. 673, владика

српски средњовековни православни манастир из XIV века, који се налази на падинама Скопске Црне Горе, петнаестак километара северозападно од Скопља, између села Бањани, Чучер и Горњани, задужбина је благочестивог српског краља Милутина. По црквеном предању, рука великомученика Никите чува се у манастиру Високи Дечани. Позната је такође фреска три света ратника у манастиру Манасији, на којој је један од три ратника свети Никита (онај са сабљом у руци).

КО БЕЈАХУ ГОТИ

Неки словенски писци и историчари, као што су: Dolci, Severini, Appendini, Раић, Катанчић, Kieczewski, Bogusz-Sestrencevicz, Czajkowski, Lelewel, Шафарик (у дјелу *Uber die Abkunft der Slaven*), мислили су и доказивали су да Готи, Сармати, Скити, Гети, Трачани, Илири итд. нијесу били ништа друго до Словени. Ну модерна историја није хтјела да уважи њихове разлоге, јер неће да зна за аутохтонију Словена, аргументовао је Симеон Кончар:

„Ето историјописци старога вијека знају у Мезији за трачко племе Гета. На почетку пак V стољећа називају се Гети и Готима. Први их тако називао Павао Орозије, који је писао око год. 417. и који је Гете добро познавао. Његова је ријеч: Getae, qui et nunc Goti, али у исти мах додаје, да су ти Готи потомци мезијскијех Гета и да су исти народ с онијем Гетима, који су били чувени већ год. 1184. пр. Хр. и судјеловали у тројанскоме рату, који су ратовали с Александром Великијем, који су послије год. 375. посл. Хр. били страшни Римљанима а за Аларика и за Атаулфа живили у пријатељству с Римљанима. Шта више вели, да су прекодунавски Гети истога племена, којега су и мезијски Гети, јер обоји сачињавају један те исти народ.

Рашта су исконски Гети названи Готима, не може се сада још докучити, тек је из ријечи Павла Орозија јасно, да та два имена не значе два него само један јединцати народ. А то изрично свједоче св. Хијероним, Прокопије и Шпартијан, јер кажу, да се Гети и Готима називају.

Јорнанд, пишући историју Гота, употребио је књигу Орозијеву, али је веома замрсио историју. Он је криво разумио Орозија а заваран сличношћу Данијe (ђе су заиста живили њемачки Готи) и Дацијe, једноставно је Словенске Гете претворио у њемачке Готе, за које булазни, да су се у Мезију доселили. И овај изрод историјски постао је посвећена наука, у коју се не смије дирати. Управо је за дивно чудо, како је историјска наука могла усвојити нешто, што не одговара истини. Ако је ишта смијешно, заиста је смијешна наука о досељењу њемачкијех Гота у подунавске земље, јер о томе не говори ниједан суврeмени писац, осим будаластога Јорнанда, нити се овђе налазе трагови нијемштине.

И послије Јорнанда називају се Гети Готима, али увијек у словенскоме смислу. Тако каже Прокопије, да подунавски Гети говоре истијем језиком, којијем и Сармати а то се може рећи само за словенске Гете, јер су и Сармати Словени (Види 'Јавор', 1892, бр. 30). То се потпуно слаже са онијем, што пјева Овидије: Exercent illi sociae commercia linguae, per gestum res est significanda mihi. Па и сами Јорнанд назвао је књигу своју о Готима 'de rebus

Geticis' .[40] Као год што је неистинита догма модерне историје о досељењу њемачкијех Гота у Мезију, тако је исто неистинита и наука о досељивању Словена. Сувремени писци, као што су Прокопије, Мисцелан, Теофилакт, Теофан, Кедрен, Зонарас, па и сами Јорнанд приповиједају, да су Словени са оне стране Дунава почамши од Јустинијана (527-565) па све тамо до Константина Погонате (668-685) проваљивали у византијско царство, али не за то да се у њему населе, него да оплијене царске градове. А сваки пут враћали су се натраг било од своје воље, било прогоњени византијском војском.

Да се забашури истина, вели се једноставно: Гета је нестало а овамо се доселише Словени. Данашња историја није кадра доказати нити једно нити друго. Кад би то било, свакако би то записали били сувремени писци, који су забиљежили војне провале прекодунавскијех Словена и неколике насеобе прекодунавскијех Гета и Сармата. Сувремени онда историјописци нијесу насељивање Словена забиљежили просто с тога, што га ни било није; нијесу нестајање Гета записали управо за то, што Гета није нестало, него и дан данји живе у својим потомцима на балканском полуострову.

А кад су се Словени већ досељивали у Мезију од 527. до 685. год., јесу ли могли за тако кратко вријеме, за 158 година, пословенити све оне прасједиоце, које су овђе нашли, да су Бугари, када су овамо год 679. дошли, нашли овђе саме Словене.

Ако оставимо на страну теорију о досељењу Словена у Мезију и узмемо непристрано изучавати старе и византијске историјописце, онда ћемо се примакнути пуно ближе истини, но што смо јој сада на домаку. Тако ћемо наћи, да је у оно доба, када су висласки Гети год. 375. дошли у Мезију, дошло с њима овамо и име Sclavi, Sclavini, Словени а да старога имена Гета нестаје из историје, као што је нестало и многих другијех имена, којима су Словени прије тога називани. Име Словени преноси се на балканске Гете стога, што су били истога рода и племена, којега и висласки Гети. Теофилакт, писац VII стољећа засвједочава то. Он каже изрично: 'Римљани поставши ближи сусједи Гетима, а ово је старо име варвара, не усуђиваху се борити се с њима'.

Познато је, да су Византинци по примјеру старијех писаца називали Словене варварима. Па кад Теофилакт вели, да је варварима старо име Гети, не признаје ли тиме, да су Гети Словени? Ну осим овога индиректнога свједочанства даје нам исти писац и директно свједочанство, јер вели: 'Гети пак или Словени пустошаху сусједне крајеве Трације' а још директније: 'Гети или што је исто Славини'. А таково свједочанство више вриједи него ли све ипотезе модерне историје.

Мојсије Хоренски, јерменски историк (370-489) и ако је старији писац, знаде овђе само за Словене. Он вели: 'Земља Трачана лежи источно од Далмације; а Тракија има пет мањијех и једну већу провинцију, у којој живи пет словенских племена, у чија су се сједишта доселили Готи'. Та велика провинција јесте Мезија, јер и јесте највећа од свијех провинција, на које је тада исток балканскога полуострова раздијељен био, и у коју су

40 Сам аутор Летописа попа Дукљанина је у уводу навео да је преводио са словенског на латински постојећи спис о Готима (Libellum Gothorum), који се на латинском звао *Regnum Sclavorum*, што јасно сведочи о истоветности назива - Готи и Словени; види *Летопис попа Дукљанина*, Просвета-СКЗ, Београд, 1988, стр. 107.

год. 375. дошли не Готи него подунавски Гети. Мојсијеви дакле Словени нијесу ништа друго до стари Гети. Мојсија потврђују Теофан и Никефор, који кажу, да су Бугари, када су год 679. дошли у Мезију, нашли овђе седам словенских племена. Према томе истинита је ријеч старца Нестора, да су се Словени први доселили у подунавске земље, другима ријечима: они су овђе аутохтони.

Јер су Гети били само један огранак српско-трачког племена (Иродот IV, 93) а Теофилакт их изрично назива Словенима, јасно је, да су исконски Гети били Срби. Па то свједочи њихова ношња, њихови обичаји и топографија Мезије".

Кад су Беси имали своју народну буквицу, пита се, ко ју је саставио? Јорнанд, Декстер, и Зосомен, кажу, да је Улфила био владика подунавскијех Гота и да је за свој народ саставио буквицу и превео св. књиге. Када је он то урадио, не каже се, али се даде установити. Познато је, да је дозволом цара Валента добјегао год. 375. у Мезију Атанарик са својима Гетима, позније дође овамо и Фритигерн из Германије. Њих двојица узму се сада свађати и отимати за старешинство над Гетима. Улфила је био на страни Атанариковој и када су му аријанске владике гетске саопштиле, да ће га, ако прими аријанизам, потпомагати и сам цар Валент, учини то Улфила. А да се аријанизам међу Гетима што боље учврсти и што више рашири, састави Улфила према ондашњој грчкој курзиви прву словенску буквицу, која се позније назвала глагољица, уреди аријанско-глагољску литургију и преведе св. писмо на словенски језик. То је он дакле учинио између 375. и 380., јер се ове године последњи пут спомиње.

Кад Созомен вели, да је Улфила год. 325. био на сабору у Никеји а год. 360. на сабору у Цариграду као владика Гота, близу је памети, да је он био владика исконскијех Гета а не онијех Гота, управо Гета, који су год. 375. дошли у Мезију. Дакле је саставио буквицу и превео св. писмо за словенске Гете. И Diversarum gentium historiae изрично кажу, да је Улфила саставио гетску буквицу. А кроника александријска свједочи, да Сармати, у које Прокопије убраја и Гете, имају своја слова и своју библију (Симеон Кончар). Гобелин Персоне каже, да је готски језик прави правцати словенски језик (item rursus ab oriente incipiendo verus meridiem proviciae Germaniae sunt: Cracovia, Polonia, Bohemia, Sclavonia; quae provinciae omnes utuntur lingua Gothica vel Sclavonica. Aetas mundi I. 5). Овај етнографски интегритет између Трачана и Гета с једне, па између Гета и Словена с друге стране, потврђује Шафарик лингвистиком...Не може, дакле, бити само традиционални обичај, што се древни Гети у VII стољећу прозваше Словенима, него је то истинска истина и са историјскога и са етнографскога гледишта...То исто потврђује и антропологија и култура.[41]

„Држим да је Улфила зачетник словенско-гетске или глагољске буквице и да је преводилац библије на словенско-гетски или глагољски говор".[42] Готи су несумњиво знали словенски језик, јер су око два столећа живели измешани са Словенима; можда су преузели словенски говор. У петом столећу чак су им владари имали словенска имена. Браћа која су владала Источним Готима, звали су се Велимир (Valamir, Valamer), отац потоњег

41 Симеон Кончар, *Готи и њихов владика Улфила*.

42 Фрањо В. Сасинек, *Улфила и глаголска буквица*, превео М. Симеон Кончар.

владара Италије Теодориха – Чудимир (Thiudimer) и трећи Видимир (Vidimir, Videmir, Videmer). Један „готски" јунак звао се Видигоја (Vidigoia). У њихово време суседним Словенима влада Селимир (Selimir), теча Управде – Јустинијана, вероватни наследник Бабаја, владара Лимиганата Пикена („Сармата"). По Љетопису попа Дукљанина, Силимир (Syllimirus) се звао и краљ Гота настањених у Далмацији у приближно исто време.[43] Бабај (Бабо) је заузео Сингидунум (Београд) и биће да је владао Лимигантима Пикенима у Банату... Потом Теодорих (Готи) нападне „Сармате", убије Бабаја и заузме Сингидунум, а његов отац Чудимир (Thiudimer) пређе Саву (transit Sauam) са севера да заплаши Сармате да га не нападну, и потом оде у освајачки поход на југ, ка Солуну. Испада да су такозвани „Сармати" из Баната и Бачке помагали такозваним „Сарматима" настањеним у Посавини и то онима на десној обали Саве (у којој је био и римски град Servitium – Босанска Градишка). Очигледно је реч о Словенима – Србима, а не о Сарматима.[44] Тацит је Гете назвао "божанствени", а св. Јероним за њих каже: лепи и плави Готи, са својим покретним храмовима. Свакако, да ови подаци у српском језику стоје у вези са инфинитивом "готивити", симпатисати, или са придевом «готиван», леп, допадљив (Слободан М. Филиповић).

ГОТСКО ПОРЕКЛО ХРВАТА

Осим Румуна, аустријски и берлински псеудоисторичари су успели у намери да увере поједине Хрвате како они уопште нису Словени, већ су пореклом Готи! Још одавно је Лудвиг Гумпловиц (Ludwig Gumplowitz), фрањкиста и криптојеврејин из Кракова, засновао теорију о природности и прогресивности расног конфликта између Немаца и Словена, будући да Немци јесу Herrenvolk (народ господара), а Словени су подљуди – Untervolk, раса неспособна за национални живот. Овај Гумпловиц је такође „открио" да Хрвати нису Словени (Срби), већ чистокрвни Немци, потомци Гота који су мигрирали према Далмацији и Славонији.[45] Затим је хрватски свећеник

Лудвиг Гумпловиц

43 Ђ. Јанковић, *исто,* стр. 120.

44 Проф. Ђ. Јанковић, *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*, Хришћанска мисао, Београд, 2015, стр. 119. А. Л. Шлецер је одредио прапостојбину Словена, рачунајући Сармате лимигантес и Јазиге, у троуглу између Дунава и Тисе до Карпата и преко ове планине до унутрашњости Шлезије, а одатле кроз неизмерљиве просторе њихове браће, али и Анте, источно кроз целу Молдавију и Влашку до Црног мора. Види П. Ј. Шафарик, *О пореклу Словена по Лоренцу Суровјецком*, Фонд истина-БИГЗ, Београд, 2004, стр. 43.

45 „In the late 19th century, Cracow born Austrian Jew Ludwig Gumplowicz (1838-1909) reveals that racial conflict is natural, necessary and progressive, that history is the history of racial conflict between superior and inferior nations, e.g., between Herrenvolk Germans and Untervolk Slavs, a race historically unqualified for independent national life... Gumplowicz also reveals that Croats are not Slavs, but Germans, descendants of migrating Goths, genetically coded enemies of all Slavs, including the Asiatic Russian hordes massing against Europe. True Croats, therefore, true to race, blood and tribe, instinctively understand their role in Deutschum's struggle with the Slavs generally and the Serbs particularly", Ivo Vukcevich, Croatia: *Ludwig von Gaj and the Croats are Herrenvolk*

Керубин Шевгић (иначе аутор животописа Анте Старчевића и Еугена Кватерника) даље разрадио ову „теорију", тврдећи да би готској теореми стамену основу дали средњевековни до-кументи који доказују да су Хрвати већ били аријевски хришћани када су се населили у Хрватској; хрватска библија је преведена са Улфилине Библије, а писмо глагољица засновано је на готским рунама. Недуго затим, догађаји у Риму и Берлину, инспирисали су га да изради издање готске теорије директно на немачком језику, посвећену немачким лидерима: *Die gotische Abstammung der Kroaten*, Nordische Welt, 1935.[46] Издање на хрватском језику појавило се годину дана касније: Готско подријетло Хрвата (1936). На крилима Хитлеровог успостављања Божје Државе (Civitas Dei) у Хрватској, уследила су нова издања исте књиге на италијанском и немачком. И Стјепан Буђ, оснивач Хрватске национал-социјалистичке странке, се 1940. писмом обраћа Хитлеру, истичући германско порекло и убеђење, тражећи подршку Немачке за оснивање нове германско-хрватске државе. Убедљив доказ готског порекла Хрвата Стјепан Буђ је налазио у сјајним достигнућима хрватског народа, јер „једино је та боља крв – никакови „Славени" – могла дат оне резултате, које познамо из повијести старохрватске књижевности".

Захваљујући напорима Лудвига Гумпловица и његових „готских" епигона у Немачкој, Румунији и Хрватској, словенски народи су доживели ненадокнадив губитак у људству, а касније им је лако наметнут социјални и етнички дарвинизам Гумпловица, под плаштом Марксовог антисловенског комунизма за „нижу словенску расу".

КО СУ СТАРОСЕДЕОЦИ БЕСАРАБИЈЕ?

Простори Влашке и Молдавије, уз историјске сербске земље, представљају најстарију цивилизацију протоевропљана и њени староседеоци махом припадају истој генетској хаплогрупи коју научници називају Мајком Старе Европе, колевком Винче, Старчева, Лепенског Вира и Трипоља-Кукутени културе. Уопште, италијански историчар Ђанкарло Томецоли Тицијано и бугарски лингвиста П. П. Серафимов потврђују нам да су Словени у палеолиту присутни у свим деловима Европе. Чувени Луј Леже у свом раду наводи хроничара Титмара: „Међу Словенима који су још били многобошци на Елби (Алба, Лаба) кипови богова имали су исписана њихова имена".[47] Стога Луј Леже оправдано сматра: „… да је некакав, било који начин писања био потпуно познат овој раси у праисторијском добу". Сви топоними ових области Хелма су „природно словенски" и немају никакве везе са новоствореним народима „Румунима" и „Албанцима", како

Goths Syndrome, USA, 2012, стр. 41-43.

46 „The greatest Goth in all Dalmatia, Father Kerubin Segvic (1867-1946) is a tireless champion of the Gothic theory in all its glory. In his first work, Toma Splicanin, drzavnik i pisac 1200-1268—Njegov zivot i Njegovo djelo (1927), Sevgic pretends to give his Gothic theory a rock solid foundation in medieval documents that prove the Croats were already Arian Christians when they settled in Croatia, the Croat bible was translated from Ulfilas's Gothic Bible, and the Glagolic alphabet was based on the Gothic rune", Ivo Vukcevich, *исто,*, стр. 42.

47 Према: С. С. Билбија, *Староевропски језик и писмо Етрураца*, Мирослав, Београд, 2000, стр. 82.

то тврди „ненаучна пропаганда" антисловенских псеудонаучника.[48] Сам настанак румунског народа још увек је тајна и румунски археолози нису успели да га реше,[49] а у данашњој Румунији је са западних страна Европе још раније започето затирање словенских корена и ћирилићног писма, тако да данас Румуни не умеју да читају своје средњевековне текстове и натписе у црквама.[50] За Олега Трубачова „тражена дунавска прапостојбина" није „секундарна прапостојбина", већ "првобитна словенска родна груда"[51], као што Сипријен Робер тврди да „Дунав је осовина и центар Словена" . Најстарији, предантички назив Дунава је био Черна, чији су трагови у германизованом изворишту у Црној шуми – Шварцвалд. Изворно словенски назив сачуван је и у каснијем несловенском окружењу, у још неким неолитским и каснијим подунавским предантичким културама. Черника, неолитско насеље у Мунтенији (Влашка) које представља рану фазу Бојан културе (5-4 миленијум с. е.), неолитска култура Кукутени у Средњем Подунављу, у Трансилванији, Банату, развила се под утицајем Черна воде III, све до Черњаговске културе у Румунији, Молдавији и Украјини, пре римских, потом германских освајања (II-V век н. е). Више неолитских и млађих култура Балкана и подунавља имају такође словенофоничне називе: Језеро (Езеро), култура бронзаног доба у Бугарској, наставак неолитских култура Марица, Веселиново, Гумелница, као и неолитско налазиште Извор (Извоаре) у Молдавији, које припада Кукутени култури.[52] Захваљујући „Хронографу" Пахомија Логотета (Пахомий Серб), сазнајемо да је у Кијевској Русији XII века била сачувана древна традиција по којој су Источни и Јужни Словени у Подунављу имали заједничку постојбину, из које су се расељили на југ и према истоку.[53] Словени у Европи носе највише особина индоевропског језика, а међу Словенима изгледа највише Срби.[54] Словенске особине забележене су у културама Поенешти-Лукашевској (2. век пре Христа – 1. век после Христа) раширеној између доњег Дњестра и Прута, и Липицкој (1. па до почетка 2. века) у левом сливу горњег Дњестра... реч је о грнчарији сличној оној истовременој у Дакији, Банату, па и сливу Мораве... куће су уобичајене словенске, укопане, мале, четвороугаоне, са огњиштима...Грнчарија је рађена различито – кухињска гњетањем или на спором витлу, и слична је истовременој у Дакији и Мезији и старијој у горе поменутим културама на Дњестру (Ђ. Јанковић). А српско је име било опште за све Словене и „српски се говорио јужно од Фријаула до дна Албаније, па у Македонији, све до Егејског мора. На северу, српски је одјекивао дуж целог Дунава, па од Силијана у Тиролу до Темишвара у Банату, па до

48 Проф. Ђорђе Јанковић, *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*, Хришћанска мисао, Београд, 2015, стр. 167 .

49 Реља Новаковић, *Одакле су Срби дошли на Балкан*, Историјски институт-Народна књига, Београд, 1977, стр. 240

50 Ђорђе Јанковић, *исто,* стр. 8.

51 *Етногенеза и култура древних Словена*, Пешић и синови, Београд, 2005, стр. 434.

52 Види Бранко Вукушић, О *Словенско-Тројанској мистерији*, Пешић и синови, Београд, 2003, стр. 15-30.

53 Види и нову књигу Олега Валецког: Валецкий О. В. *О скифах, русах и славянах на Балканах*, Издательство "Белые альвы", Москва, 2019.

54 Ђорђе Јанковић, *исто,* стр. 27.

Прута у Молдавији. Према томе, географска територија српског језика, по пространству, долази одмах иза московске, чак се ни пољски не говори на тако великом простору." (Сипријан Робер, Словенски свет). У предговору Стулићевог Лексикона латинско-италског-илирског језика из 1806. године, историк Франо Марија Апендини пише да се подручје словенског језика пружа од Северног леденог океана па све до Средоземног и Јадранског мора („ab Oceano Glaciali..ad mare usque Mediteraneum et Adriaticum populi Slavonici idiomatis reperiuntur"), чему треба додати такође Молдавију и Влашку низију, где се, сигурно, говори словенским језиком, делом потпуно, а делом, као у Влашкој, помешано с језиком старих Римљана („Quibus sane regionibus addenda etiam est Moldavia et Valachia, ubi certe slavica lingua viget, sed partim integra, partim, utin Valachia, cum veteri Romana permixsta."). Порекло одређене језичке сличности молдавског језика са италијанским, Руђер Бошковић је налазио у чињеници да су Ђеновљани „назад неколико векова са овом земљом трговали и у њој колоније имали".[55] У време владавине римског цара Јустинијана Другог, хроничар у Цариграду Марцелин назива Карпате Српским планинама. Пре тога (308–324. године), што је још драгоценије за потврду староседелаштва Срба (Словена) у Влашкој и Молдавији, у време борби међу римским царевима Константином Великим и Ликинијем, спомињу се Срби у Карпатима и доњем току Дунава – на којој територији се данас налазе Румунија и Молдавија. А Дион Касије у Римској историји је забележио да је чувени Ликиније био Србин и да је затражио помоћ од карпатских Срба. Средином 6. столећа историчар Гота Јордан сажето је описао где живе многобројни Венети северно од Дунава... Они носе различита имена по роду или месту где живе, али се углавном зову Словени и Анти. Словени живе од Новиодунума и Мурсијанског језера па све до Дњестра и Висле на северу. Анти живе између Дњестра и ушћа Дњепра. Одиста, од Лабе и Одре на западу, до Дона на истоку и Дунава на југу, простирала се јединствена словенска култура, током 6–7. столећа обухватила је Балканско полуострво и сву Панонију до Алпа са залеђем Венетског залива. Сличности су тако велике да нема сумње у међусобну повезаност становништва целог тог простора. Куће су мале четвороугаоне са пећима или огњиштима, грнчарија је рађена гњетањем, накит је био од лима, жице или ливен, са много привезака, у женској ношњи су коришћени запони, покојни су спаљивани... На истом простору, у Влашкој низији и Молдавији, коришћени су словенски запони, настали развојем из облика 5. столећа истог простора. Ови Словени су спаљивали умрле и њихов пепео сахрањивали у земљу са или без урне, обично у кружне јаме... Словени су веровали у једног Бога Творца... Домаћин је можда био уједно и свештеник, празнован је вероватно Божић у неком виду, одржавани су помени. Нигде код Словена тог доба нису откривени идоли или пагански храмови. Не постоје подаци о покрштавању тих Словена, али има сведочанстава хришћанства, као што су крстови урезани на посудама... Београд у то време има епископа и у њему живе Словени, осведочени гробовима из доба око почетка 6. столећа, са запоном особеним за Банат и област испод Гвоздених врата до Тимока; нађена је и особена словенска грнчарија. Зато се ти налази

55 Руђер Јосиф Бошковић, *Дневник са пута из Цариграда у Пољску 1762. године*, Пешић и синови, Београд, 2012, стр. 115-116.

др Ђорђе Јанковић

могу повезати и са Србима и са потомцима Лимиганата.[56] Поновимо да Словени у Европи носе највише особина индоевропског језика, а међу Словенима „изгледа највише Срби". Материјални остаци словенске културе (стан са грнчаријом, гроб са ношњом), подударни су са културама Словена изван граница римског царства. Видимо јединственост словенске културе од Подунавља до Дона и Балтика. На простору Влашке низије и у Молдавији коришћени су словенски запони, настали развојем из облика V века истог простора. И ови Словени су спаљивали умрле и њихов пепео сахрањивали у земљу са или без урне, обично у кружне јаме.

Да подсетимо како су још стари историчари тврдили да „словенска племена, под именима Венди и Серби, настањују земље између Балтичког и Црног мора, Карпата, Дона и горње Волге". (Johann Joseph Ignaz von Döllinger 1799-1890) и „када се Словени формирају као посебан народ, они су вероватно називани Савромати (можда чак Северни Међани), од којих ће временом настати Сервомати или Сербомати, а ти опет постају Серби и Сармати. Најстарији име које је користио овај народ у својој историји је Серби. Рано је подељен на два дела, на Сербе и Сармате. Некадашњи Серби су рано запосели Пољску, Шлезију, Лужицу и Мајсен, а други, Сармати, били су некада у Дакији, где су сами себе назвали Јазиги или Седловати". (Johann Gottfried Eichhorn 1752-1827).

Што се етничког састава популације тиче, најстарији извори помињу Србе као староседеоце Бесарабије. Тако чувени пољски историчар Јозеф Игњацај Крашевски (1812-1887) сматра да „раби у арабљанском стоји насупрот раб (на хебрејском, као и у великом броју источних дијалеката) – најзад, одражава се на Бес-Сораб – тј. Бес-Серб и доказује да су Беси били Словени. Кажу да Беси, као и Гети, Дачани, Анти, спадају у првобитно

56 Проф. Ђорђе Јанковић, *Археологија Словена Подунавља, у Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*, Хришћанска мисао, Београд, 2015, стр. 166-167.

словенско становништво дунавске котлине (басен), чију су велику грану чинили Серби, одавно знани под тим именом".[57] Још поучније, Крашевски тврди да „у 7. веку, у време пада романске моћи, задунавски Беси са Балкана, из крајева суседних данашњој Сербији, кренуше на ону страну Дунава и угнездише се код Алутије (Олтенија) у садашњој малој Влашкој. Могуће је да се тада њихов вођа звао Бас-Сораба, то јест глава сербских, или словенских Беса, који су се разликовали од Беса-Влаха. У међувремену је притисак азијских хорди са истока прогутао, али не и уништио Бесе, са те стране Дунава, где су они, у нижем делу тадашње Бесарабије, у 8. веку, били познати под називом Бјеса или Бјесена, измешаних касније са Печенезима и Половцима, тј. Куманима. Можда је и назив Печенези, према Византинцима Пацинаки, првобитно Беси (од ушћа Дунава) припадао и представљао само кварење некадашњег старог назива Пенцина и Пенкина, становника острвца на ушћу Дунавског острвца Пенка. Код тих последњих Беса, назив Бесараба се појављује такође као име вође, али је касније, у хроници анонимног гњезненског архиђакона, поменуто под 1259. годином. Од њега он изводи назив који је дат данашњој Бесарабији".[58] Међутим, други изводе сам назив дакијских хиперборејаца Беса из старопелашког корена Црних Влаха (Каравлаха, Кара-Ифлак), или из сложенице Бан (пан, господар) - Сараба, имена примордијалне свештеничке касте Бесарабије, коју познаје и М. Милојевић као касту врховних рашанских пророка са Родопских планина. Према Францу Миклошићу, и Цинцари су потомци трачког племена Беса, који се на планинском Пинду појављују као Власи или Маћедовласи. Наводи их и Павле Шафарик, доказујући њихово словенство: „Беси (народ у Тракији 456. пре Христа, Херод. Полуб. Страбон, Фасти ром. Инсцр.) Бјеси, Беси, народ описан од целог средњег века као највећи разбојници, отуда од бьсь, бесь што још данас значи код Словена демон (daemon), нечастиви; упореди сарматске Бјесе у Карпатима; wariag и wrag, странац и непријатељ; надаље Влци, Љутичи итд....". И Теофан, писац IX века, зна да су Гети старо име варвара (Romani Getis, hoc enim barbaris nomen vetus erat, propriores facti, manum conserere non audebant, L.VII. in Mauritio) и да су Готи и Беси трачки народи (Gothorum, Bessorum et aliarum Thracicarum nationem exercitus orientis. Migne, Patrol. T. 108. P. 347). Према Александру Асову име Беси се доводи у везу са тлом, земљиштем (бусен), па постоји логична веза између имена Беси и Гепиди, што би у оба случаја означавало земљаке, овоземце, земљораднике. Тако су трагови имена Гаја сачувани у српском језику у многим изразима; они подсећају на земљу, земљорадњу и плодност – гајити, гајњача, гојити, гај, гној, гејак, геџа. Лочично је и да име Гети потиче од геати-синови земље, господари земље. Према Деретићу и Антићу, у српском језику је очувана реч ило, иловача, као и топоним Илова за земљу, па има основа за тумачење назива Илира појмом земљаци, исто као Гепиди, Геџе или Геати (Готи или Гети). Симеон Кончар вели да „У самоме Балкану живљаху Coralli и Bessi. Coralli именом својијем кажу, да су словенски Horali, Gorali, Горштаци. Беси су називани тако по гудурама, у којима су наставали. Ако добро загледамо у културну историју Беса, и она

57 *Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budżaku. Dziennik przejazdki w roku 1843 od 22 czerwca do 11 września*, Tom trzeci, стр. 86 -87, Вилњус, 1846.

58 Стр. 87-88, *наведено дело*.

ће нам казати, да су били Словени и Срби". Име Беси није етнографско него топографско име и значи горштаке, док су „Гети били Словени а у Германији тада није било нијемаца (Саса)", подвлачио је Фрањо Сасинек у змаленитој књизи „Улфила и глаголска буквица". „На обадва бријега Дунављева живили су Гети и то од искона. Они су били словенски народ, коме су Грци дали надимак земљеделци, јер су се занимали земљеделством", цитира старе писце Фрањо Сасинек.

Наведено апсолутно потврђује и Спасоје Васиљев, истакнути познавалац древне словенске (српске) митологије: „Сем вукодлака имађаху Стари Словени и друга нижа божанства или демоне као што су бес или бесомар (за кога Леже мисли да је исто што и Пизамар). Бес или бесомар биће да је био бог грозоте, одвратности, као што би то етимол. речи бес казивала: бѣдсъ; у литваском baisa – страх, гроза; baisus – грозан, одвратан; у лат. foedus – гнусан, гадан; у грчком pithekos – мајмун".[59] Симеон Кончар опет вели: „Историја нам казује, да су св. Петар, Павао, Јаков и Андрија проповиједали св. еванђеље народима балканскога полуострва њиховијем народнијем језику. Па кад су ови народи тако рано примили хришћанство, близу је памети, да су имали литургију на своме рођеноме језику. А да је то истинска истина, свједочи свједок над свједоцима – историја. Св. Хијероним, који је год. 393. био у Јерусалиму, приповиједа, да је у лаври јерусалимској било калуђера различнијех народа, који су на своме народноме језику свршавали обреде, само не бјеше калуђера латинскога језика. Међу њима бијаше бескијех калуђера, који су читали литургију не само својијем народнијем језиком него и својом народном буквицом. А у животу св. Теодосија стоји писано, да је он калуђере јерусалимске лавре раздијелио на три литургијска одијељења, на јелински, јерменски и бесцјски. Издавач живота св. Теодосија мисли, да је бесијска литургија била словенска; ну Палама није о томе двоумио, него Бесе изрично назива Словенима. Чак 1218. год. бијаше у некадањој Мезији доста словенскијех манастира, који су стајали у свези са лавром св. Теодосија у Јерусалиму" (*Прадомовина Срба*).

Наведено као да, додуше стидљиво, потврђује и румунски академик Илие Барбулеску тврдећи да Срби преовлађују у Влашкој и Молдавији од 14. века, а да су већину имали и раније, када се влашко-молдавско племство сродило са Србима, наводећи примере разних влашко-молдавских војвода који су удавали своје кћери за синове српске властеле.[60] Иначе, Срби (Словени) бејаху и староседеоци читаве Угарске, у којој је православље старије од римокатоличанства (донесено је пре досељења Мађара, према Пичу Јозефу Ладиславу[61], и „толико је само познато, да су Мађари, с концем IX столетија под предводитељством Арпада у данашње Унгарске области дошавши, у овима Србље већ затекли били"[62], и где је православље у прва времена код Мађара било веома јако.[63] Опет према Пичу Ладиславу, „мада је цела

59 Спасоје Васиљев, *Словенска митологија*, ИП Сазвежђа, Београд, 1928, стр. 93.

60 Илија Барбулеску, *Румуни према Србима и Бугарима*, издање Задужбине Илије М Коларца, Београд, 1908, стр. 85-100.

61 „*Ueber die Abstammung der Rumänen*" и „*Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*".

62 Александеръ Стоячковићъ, *Черте живота Србскогъ у УнгарскимЪ областима*, Беч, Писмены Єрменскогъ Монастыра, 1849, стр. 1.

63 А. Стојачковићъ, *Черте живота народа србског у унгарским областима*, Беч, 1849 –

православна паства у Угарској, и она српске и бугарске народности у јужној и она руске у северној, зависила непосредно од цариградског патријарха, ипак се само словенски служио у цркви... Словенски је црквени језик и Румуна као и православних Мађара".[64] „Тако, на примјер – вели Шафарик – у језику мађарском и влашком имаде преко мјере много словенских ријечи, које су Мађари и Власи присвојили".[65] И по писцу „Повести о убијању Батија" из XV века, и Угри су некада били православни па су их Римљани придобили „да њихову јерес следују". Посебно је значајно сведочанство „врло ученог" (како га назива Ђ. Трифуновић) грофа Ђорђа Бранковића који у својој Хроници Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије, писаној између 1684. и 1688. године, вели дословце следеће: „Спустивши се Словени према западу и према северу, на обе стране, уз ток Дунава, Висле, Дњепра, Двине, Вараве, Варагије, Руса, по којој се води Словени прозваше и Русима, и уз многе друге воде распространили су се на десној страни света: тако на Волги,која иђаше на исток, у наследству дела који је припао Симу. После тога, у дане цара Трајана, дошли су из Италије и Румуни, који су се по граду Риму звали Румунима, јер онима што се беху први настанили у Риму беше име Румуни. И населили су се Румуни међу Словене са Дунава, примивши на себе и православно крштење; тако и орла са светим крстом у кљуну по светом крштењу узеше, да буде знак њихове државе, праобразујући великог римског орла, да се зна да су Румуни дошли из Рима са знаком царства" .[66] Дакле, јасно је у оно време било да су Словени (Срби) сматрани староседеоцима Илирика и Мезије, што нам верно преноси гроф Бранковић, човек који је говорио 12 језика и био неприкосновени познавалац историјске литературе тадашње епохе.[67] Класик румунизма, Петре Панаитеску, у књизи *Историја Румуна*, објављеној 1943. године у периоду војно-фашистичке диктатуре и нацистичког рата против Срба и Руса, писао је да нема сумње да се румунска нација појавила на основу синтезе влашко-словенског етникума. Он је признавао словенско присуство у Карпатско-Дњестровској земљи, не само током периода од VI до VIII, него и током периода од XVI до XVII века, а словенски карактер мноштва топонима и хидронима Румуније, као и словенски утицај на формирање румунског језика. Од Словена, констатовао је историчар, Румуни су преузели хришћанство, али и своју „стару социјалну и политичку организацију".

„Житељи од Мађара освојени земаља били су сви Христијанске вере, и то по већој части восточно-православне, као што су били: Власи, Бугари, Србљи, Русини, а многи од ловака и Моравaца, код кои су пре, него што су Мађари дошли, св. Кирила и св. Методија Слово Божије проповедали, и Славенско богослужениje заводили. По овоме судећи неневеровјатно бива, да су по свој прилици многи и од новодошавши Мађара, овако измешавши се с људма православне вере, ову од њи примили и при њој неко време остали", стр. 2.

64 *Ueber die Abstammung der Rumänen*, стр. 224-5.

65 *Slovanské starožitnosti*, I том, стр. 33.

66 Ђорђе Бранковић, *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије,* Прометеј, Нови Сад, 1994, стр. 18-19.

67 Баш због тога је Бранковић на себе и навукао толику омразу латинских историчара Румуније, који су га опадали као „чудноватог пробисвета" и „простог варалицу", који је свој живот скончао као „бедни државни заробљеник"; Никола Јорга, говор од 10. новембра 1913, СКА, у Годишњак СКА XXVII 1913, Београд, 1914, стр. 172-175.

Раније су и најваљанији италски историчари, попут грофа Чезаре Балба (у делу *Delle speranze d'Italia*), Винћенца Ђобертија (*Il primato morale e civile degli Italiani*) и Чезаре Кантуа (*Storia Universale*), увек Словене (Славе, Slavi) сматрали као најстарије и већинско становништво Влашке и Молдавије. Српски Златоуст, архимандрит Јован Рајић је 1794. г. у својој знаменитој књизи *Историја разних славенских народов, најпаче Болгаров, Хорватов, и Сербов* сматрао Влахе за Полусловене, Славеновлахе или Влахословене. Највећи интелектуалац свог времена и доктор права, као и изврсни познавалац молдовлашког језика и историје, гроф Сава Поповић Текелија, објавио је 1823. и 1827. године два издања књиге *Доказивање да Власи нису римског порекла и оно не произилази из њиховог талијанско-словенског језика*, у којој је тврдио да су Власи словенско племе које је на заповест римског цара Каракале 212. године примило римско име. Никола Радојчић је тврдио да је Текелија ушао у студије о Власима и њиховом пореклу „снабдевен најбољом тадашњом научном опремом". Иако је ову вредну књигу превео на савремени српски језик Стеван Бугарски далеке 1992. године, она у Србији још увек није угледала светло дана![68]

Уопште, непобитно је да Срби живе у Молдавији „од старина", како је констатовао путописац Креквиц из Трансилваније, далеке 1685. године. Рајхерсдорф, Шваба из Саксоније, описујући Молдавију 1541. године, наводи да у војводству живе и Срби. Пољак Стриховски 1575. године тврди да Срби живе у Бесарабији, источној провинцији Молдавије. Прво српско насеље у Молдавији помиње се 1423. године и налазило се на реци Ребричеа и звало се – Срби. Српско насеље Селиште на реци Прут помиње се 1489. године. Војвода Молдавије Петар 1588. године насељава Србе на подручје звано Фонтана Капелнеи. Забележено је и присуство Срба у насељу Срби, у региону Сучаве. Војвода Јеремија Мовила у повељи из 1603. године наводи и Србе међу становницима Молдавије, и то у подручју манастира Побрата у насељу Велени, регион Кигечија. Исте године Срби се спомињу у насељу Србени близу Брлада. Село Срби помиње се 1603. године у дистрикту Тутова. Сами Срби као народ помињу се као становници Белошештија, 1623. године. Села Србешти и Градина била су на реци Серет, у области Роман. Насеље Срби налазило се у дистрикту Ковурлуи[69]. У области Придњестровља су најмање од краја 16. века живели Срби, досељени тада из Молдавије. Димитрије Рајић се са неколико стотина својих добровољаца 1656. године прикључује устанку Малоруса и бори се у овој области против Пољака пуну деценију, доводећи стално Србе и Влахе из Молдавије као регруте. У вишегодишњем рату између Влашке и Молдавије, служећи код војвода Василе Лупуа и Матеја Бесараба, Срби су били плаћеници на обе зараћене стране, а учени граматик Радул Србин је преписао „Служабник" 1653-1654. године за влашког војводу Матеја Басарабу.[70] Село Срби помиње

68 О жалосном српском односњу према Сави Текелији, види *Сава Текелија и српска мисао I-II*, Мирослав, Београд, 1998, Вера Милосављевић.

69 Љубивоје Церовић, *Срби у Молдавији*, Министарство Републике Србије за везе са Србима изван Србије, Београд, 1997, стр. 14-16.

70 У манастиру Хиландару „над средњим или царским дверима на иконостасу стоји једна чудотворна Богородичина икона, величином од једне стопе, сва сребром окована, на којој се с наличја по сребру између прочег изрезано види, да је ову икону са супругом својом Јеленом

се у дистрикту Текучи 1734. године. У области Бакау била су два насеља са називом Срби, а једно Србилор. У области Сучаве помињало се више насеља под називом Срби, док је 1786. године неколико села у дистриктима Дорохој и Неамц носило назив Срби. У 17. и 18. веку Срби су живели у градићу Хабанешти у близини Јаша.

Теодор Д. Спирта из Одесе пише Теодору Павловићу, уреднику Сербских народних новина, 18. октобра 1839. следеће речи. „Будући да овде у ...Одеси и Кишинову има доста Срба, који желе новине Ваше држати. Зато би добро било кад би сте Ви код Ц.К. главне поштанске експедиције израдили, да и Ваше новине у Руске државе долазити могу. Ово би не само Вама на корист и велику ползу служило, него и целому роду нашем, јер би нас посредством новина Ваши...Руси познали и уверили се, (да) једноплеменици њиови... књижевну културу напредно подижу".[71]

ТАЈНА ДАКИЈЕ И РУМА

„Сматрам славистичке студије непотпуним док словенски испитивачи, наиме историчари и филолози, не обухвате у својим студијама још и Мађаре и Румуне...Слависта који се бави угарским, а специјално мађарским и румунским стварима, мора врло темељно да зна не само мађарски и румунски већ и историју Мађара и Румуна, а осим тога да буде врло добар познавалац филологије и историје свих словенских народа"

Карло Кадлец

Још је својевремено велики Милан Будимир далековидо упозоравао следеће: „Главни носиоци античке културе, прекласичне и класичне, стога су за нас Балканце донекле и физички, а не само духовни родитељи наши. За Балканце је антика у неку руку национални предмет. Нажалост наша школска просвета посудила је своје наставне програме, па и уџбенике, од западноевропских шегртових шегрта, а не од наших старобалканских мајстора". Савремени псеудоисторичари заснивају своје уџбенике на вишевековним историјским фалсификатима империјалистичких романо-германских држава, што неминовно доводи до минимизације српске и руске историје, као и историје данашњих словенских народа. Срби и Руси бивају проглашени за неписмене варваре и дивље уљезе на данашњим просторима њихове државности, који су на волшебан начин истребили претходно староседелачко становништво. Православна црква у целини, а Српска православна црква посебно, због изузетно тешких историјских услова, од крсташких ратова, турских освајања и германско-католичких ратова у новије време, више се борила за опстанак и очување основа српске православне културе него детаљним проучавањима ширења хришћанства

даровао: „Кнез и Господар све земље ухровалахијске Јон Матеј Басараба воивода 1642. године", Димитрије Аврамовић, *Света Гора са стране вере, художества и повестнице*, Књажеско српска књигопечатња, Београд, 1848, ст. 7.

71 Петар В. Крестић, *Пречани и шумадинци*, Историјски институт-Матица српска, Београд-Нови Сад, 1996, стр. 104.

Милан Будимир

међу Словенима у првим вековима после Христа.[72] Епигенетске карактеристике словенског становништва утврђене на остацима скелета у Подунављу, Панонији и на Балкану показују директну линију развоја словенског становништва од палеолита до данашњих дана. Низ грчких аутора истиче чињеницу да становништво Панонije, Подунавља и Балкана има заједничко порекло, а антрополошка и епигенетска проучавања некропола у Старом Расу, Ђердапу, Браничеву и Војводини показују да је то становништво било прасловенско.[73] „У историји Југославије остаће овековечене две лажи: лажна историја и лажна политика. То је дошло од српске великодушности, претворене у жалосну сервилност", опомињао је владика Николај Велимировић. И он је био врсни познавалац древне српске историје, и врло добро је знао да Румунија јесте „по крви половином српска".[74]

Дакле, што се области некадашње Дакије тиче, „по старини времена... долазе на прво место Анти и још неке словенске гране, које су од памтивека становале у пределима доњег Дунава, расејано од Дњестра и Прута (преко Дакије), па преко Дунава по Мезији и Македонији. Славени дакле у овим земљама могу се сматрати као старинци", како је тврдио још Стојан Бошковић у делу *Историја света*, књига II. На „почетку VI вијека велики је дио Славена сједио у земљама које данас зовемо: Ердељ, Влашка и Молдавија", сматрао је чувени Томислав Маретић.[75] А Дачка или Дакија обухватала је све земље, с лијеве стране Тисе и доњег Дунава чак до Црног Мора, а отуд уз ријеку Прут и Сирет до планине Карпата и ријеке Тараса изнад извора Тисе, а то ти је: сва данашња краљевина Румунија (Влашка) и Молдавска и сва источна и јужна Угарска, са Ердељом и оба Баната, према Сими Лукин Лазићу.[76] Милош С. Милојевић (Одломци...) је сматрао да се Дакија простирала од „данашњег Дунава, као границе са Рашком, а доцнијом римском доњом и нешто горњом Мизиом или Србљиом – Србиом, па све до реке Лабе – Albis или Елбе... све земље од Дунава до данашње Баварије... На исток се простирала до Бористена или Дњепра... а Страбон за западну границу Дакије вели: да у њој

72 Софија Давидовић-Живановић, *Mementa Archaeologia et eruditiva*, стр. 73.

73 Софија Давидовић-Живановић, *навед. дело*, стр. 74 и 76.

74 Владика Николај Велимировић, *Српски народ као теодул у Српски завет на размеђи светова, Светигора*, Цетиње, 2001, стр. 259.

75 *Славени у давнини*, стр. 31.

76 *Срби у давнини*, стр. 183.

почиње Дунав, дакле протеже је од прилике чак до данашње Швајцарске". Сва данашња Румунија Седмоградија, Моравија, Чешка, део Аустрије или Ракуске, сва Шлезија, Пољска, Мађарска, Банат, Галиција са Буковином, Бесарабија и Мала Русија до Дњепра – чинила је некадашње царство српско, или тако звано Дакско или Гетско. А да су оби били само српска племена горе смо казали, као и да су се звали Србима све до XII века по Христу, јасно нам сведочи превод Зонаре који се налази у Волоколамском манастиру, где се вели: „Тројан... воинствова же на Даки, сирјеч на Србље, началник же српски; Диковил...". Овај је превод учињен у 12. веку, дакле на 1.000 и нешто више година од када је Тројан покорио ту српску државу тако звану Дакску (М. С. Милојевић). Стева Ј. Радосављевић је још 1896. године, пишући о бугаризму, рекао да су Бугари „од јужне Добруџе до Црног Лома, а најдаље до Јантре. Одавде већ почиње чиста словенска крв древних Анта, измешаних са дакијским Словенима до Осме. Од Осме до Искра је прелазна говорна зона, а од Искра тече свугди, до Солуна и Адрије, чисто српско-словенска крв.[77]

Николај Велимировић

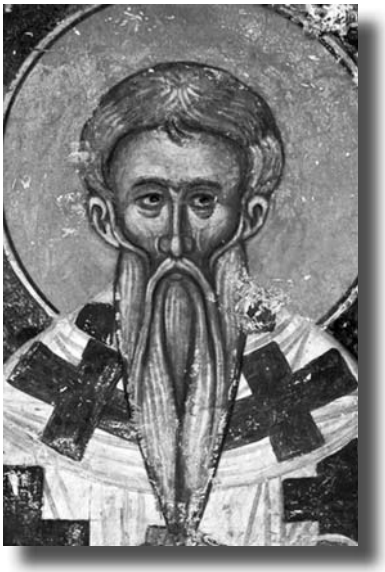
Грци су, према Диону Ка-сију, област Дакије првобитно називали Гетијом. Стари уџбеници универзалне историје такође наво-де тврдњу да су Дачани изданак Гета. Херодот вели да су Гети „најплеменитији и најправеднији од свих трачких племена", а Страбон тврди да је језик Дачана исти као и код Гета. Дакијци су се у древности називали Давима, именом сарматског или скитског порекла. „Култура Скита и Бактријанаца је најстарија од свих Аријеваца", према Ј. Фреселу. Скити су били заштитна и ратна формација старих Срба у Азији и на Црном мору, као Хети и Келти у Европи.[78] „Од Херодота смо сазнали да су Скити и Срби били један те исти народ" (Волански Т., 1850. године), а само име Скит настало је од српске именице „штит" и глагола „штитити", као и „скитати се" (Сава Текелија). Име Тракија долази од Расије, а од Тракије је и настало име Дакија. Птоломеј сав простор између Црног и Балтичког мора назива Великом Сарматијом, где су претежно живели Словени, а видимо јединственост словенске културе од Подунавља до Дона и Балтика.[79] Према

77 Стева Ј. Радосављевић- Бдин, *Историја бугаризма на Балканском полуострву*, Београд, 1896, стр. 58.

78 Миленко Николић, *Античка Србија*, књ. друга.

79 Ђорђе Јанковић, *исто,* стр. 105-120.

Мирчи Елијаде, назив Дави има везе са вуком, тј. Дачани су себе називали вуковима, као код Фригијаца реч Даос, или по Кречмару где реч Дхау означава дављење. Сам Елијаде уочава важност култа вука који се јавља још у налазима из прастарог времена Винчанске културе у облику фигурица са вучјим ликом. Према старинским схватањима српског народа Свети Сава је заштитно божанство вукова или „вучји пастир", а вампир (мртва душа) се назива вукодлаком или вуком. Вук је био хтонски бог доњег света старе вере Срба, и Свети Сава је, не без разлога, на иконама често представљен како држи отворено јеванђеље са стихом „Аз есмь пастырь добрый" (В. Чајкановић, прота Ст. Димитријевић). За цара Ивана Грозног, васпитаног у светосавском духу, сам појам царске власти садржи у себи пастирски елемент: „Њега (цара) Бог постави свим људима својим за цара и пастира, за вођу и владара, да држи људе Његове у Православљу непоколебљивом и чува их од свега зла које им прети. Заиста, Бог је пастир добри, јер душу своју полаже за овцу". У сликарском приручнику за руске зографе из XVII века (из библиотеке Строганова), наилазимо на упутство за изображавање лика Светог Саве Српског : „Сава Српски, сед, ћелав, брада као код Светог Власија, одећа архијерејска". Свети Власије, кога Срби у Дубровнику називаху Свети Влахо, и у Русији је био веома поштован као покровитељ и исцелитељ стоке – „пастир добри", влашки светац.[80] Овде се морамо зауставити и присетити се чувене студије Симе Тројановића – *Les auroches et les bisons* (Тур и зубар), из гласника Географског друштва из 1926. године, у којој се помиње једна прастара домаћа таблица из XVI века са „надимцима разним народима по животињама": Француз је лав, Грк је лисица, Бугарин бик, Влах мачка, а Србин вук (такође код Шафарика и Даничића). Уопште, у читавој средњовековној симболици „Србин је влк" (Јиречек, *Staat*, 3, 17). Будући да је јасно да су Велети, Вуци, а вук је влк у старом словенском изговору, несумњиво је да је реч Влах – влак, постала од речи влк, а х добила германским посредовањем[81], као и да су Влци једно

Св. Власије

80 У Душановој потврди добара Хиландару из 1348, осим неких крупнијих метоха, помиње се и црква Св. Власија у призренском крају, а Срби су имали и архипастира, епископа призренског, по имену Влахо, који се помињао „у попису имања Св. Богородице Хтетовске, који је вероватно настао око 1346. године", Марија Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Историјски институт-Народна књига, Београд, 1985, стр. 145. Он је водио спор са неким Прогоном због плодног манастирског земљишта Плеш, још док је био само архимандрит Св.Богородице Хтетовске, види Љ. Стојановић, Споменик СКА, III, 38). Помиње се епископ Влахо и у књизи владике Саве – *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Евро-Унирекс-Каленић, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, стр. 92.

81 „Сасвим је извесно да је један део Келта, првенствено Скордиска, остао у планинским областима Балкана, у планинама пиндско-шарског, балканског и карпатског система.Прихватимо ли објашњење које Rademacher даје за име Walah – којима су Германи називали Кел-

српско племе. Влах је дакле Волк, Волк је Влк а Влк је вук, односно митски представник српског племена.[82] Зато Власи, као прави Срби, имаху стари влашки грб са вуком, који је раније имала Влашка.[83] Мирча Елиаде наводи Толомејев запис да се између Хемуса и Дунава налазило насеље Даусдава – село вукова. Сматра да дачко етничко име потиче из иранског Дахе – вук, а сам је култ вукова уобичајен код индовропских народа при иницијацији младића у војни сталеж. Међутим, прајезичка именица „курјак" за вука се од свих индоевропских језика јавља само у српском.[84] Давити (као вук) се јавља као форма само у словенским језицима, али је преко мезоготског *dauthjan* (убити) и *dauths* (смрт) дошло и до енглеског *dead* (мртав, смрт, мрети), што је свакако првобитно значило „удављен". [85] Дачани су у старо време имали име Дави, а завршетак – дава је био типичан за већину њихових градова, као Комидава, Сергидава, Децидава, Марцидава и Декидава (Василе Прван). Од данашњих 72 места са суфиксом – дава, 40 се налази између Прута и Дњестра, у пределу Бесарабије!

Још је Сипријан Робер сматрао да Словени нису на Балкан „дошли" са Севера, већ да је њихова колевка на југу, близу пелазгијске, јер је сматрао да првобитни српски црквени језик најбоље чува непорециве карактеристике најдубље старине. Посебно вредан допринос нашој теми даје румунски академик Илие Барбулеску који, наводећи Цвијића, тврди да се велика миграција Словена креће из Македоније ка северу, што непогрешиво потврђују словенски топоними на Пелопонезу и Македонији, као и у данашњој Румунији (Д. Петалас, С. Војводић, Н. Наранчић, Р. Новаковић). Ова се миграциона струја „није ту заустављала, него је ишла и даље преко Дунава: у Банат и преко Олтеније у Влашку, ширећи се затим даље ка истоку све до у саму Молдавију.[86] Румунски научник Николае Денсушиану је у својој чувеној студији *Dacia preistorica* убедљиво доказао пелашко порекло Гета, а занимљиво је и једно од његових тумачења речи Дакија од Богиње Мајке, која се у Дакији називала Мама Докиа, односно Мајка Дакије. Делимично су у праву Деретић и Антић када под овим именом виде Мајку Хранитељицу, Мама Дојку. Мама Докиа је ипак највероватније означавала у далекој прошлости Мајку Дојиљу, ону која дојком храни. И заиста, у румунском се речнику сачувало *dóică* (дојка) за дојиљу, ону која доји, док је архаични румунски сачувао и *dáică* као хранитељица, нана, дада.

те или Гале – онда бисмо смели претпоставити да су етнички супстрати балканских Влаха својим пореклом везани за Келте. У том случају порекло романских елемената у менталитету, језику и извесним обичајима Влаха треба тражити у њиховим келтским прецима, а не у романизацији Балкана, коју су без већег успеха и трајнијих последица покушали да изврше римски освајачи овога европског полуострва. Извесни обичаји у фолклору, митологији и празноверици балканских Влаха, нарочито оних у источној Србији, у пределу Хомољских планина, јасно указују на далеко и непосредно келтско порекло (култ извора и ритуали у вези са тим култом који су се одржали до нашег времена)", Бранко Гавела, *Предања и знања о старом Балкану*, Нолит, Београд, 1978, стр. 225.

82 Илија М. Живанчевић, *Срби и Румуни*, Београд, 1937, стр.267.

83 Види Хр. Жефаровић, *Стематографија*, стр. 9.

84 Борис Хлебец, *Српско-енглески речник етимолошких парова*, стр. 89-91.

85 *A Mœso-Gothic Glossary: With an Introduction, an Outline of Mœso-Gothic*, Walter William Skeat

86 И. Барбулеску, *Румуни према Србима и Бугарима*, Београд стр. 124-125.

РУМ И РУМА

Само име Рима (Рума) потиче, према Плутарху, од назива за дојење, јер је вучица задојила Ромула и Рема, званичне оснивaче овог града, испод дрвета званог fico Ruminale.[87] Према Плутарху, дојку су називали првобитно рума, па је дојити „румати", а и саму богињу заштитницу дојиља су назвали Румина. Стари руски историчар Н. А. Машкин у Историји древног Рима наводи да „сама реч Рим (Рома) етрурског је порекла. Неки научници доводе је у везу са гентилним етрурским именом Рума... Осим тога, још од раних времена учествују у животу града и Етрурци, који су Рим подвргли најпре културном, а затим и политичком утицају".[88] Фререт (Nicolas Fréret, 1688 - 1749) је био један од заступника тезе да су Етрурци дошли у Италију из Подунавља, а Марио Гварначи (*Origini italiche*..., 1767-72) их је сматрао директним потомцима Пелазга. И Едвард Гибон је подвлачио цивилизацијску супериорност Етрураца и илирско порекло Венета: „Venice was yet unborn, but the territories of that state, which lie to the east of the Adige, were inhabited by the Venetians. The middle part of the peninsula, that now composes the duchy of Tuscany and the ecclesiastical state, was the ancient seat of the Etruscans and Umbrians; to the former of whom Italy was indebted for the first rudiments of a civilized life...The Italian Veneti, though often confounded with the Gauls, were more probably of Illirian origin."[89] Бранко Гавела нам је потврдио саобраћајне и трговачке везе транспорта злата са подручја Дунава и Карпата према Етрурији, док су Радивоје Пешић и Светислав Билбија маестрално разоткрили везе етрурских писмена са винчанским писмом и словенским језицима.

Управо захваљујући претходном раду ових научника на открићу древних родова, ми с лакоћом подвлачимо да су румати и срумати речи српског језика, које и данас означавају „јести нешто халапљиво, мљацкајући" (Речник српскохрв. књиж. језика Матице Српске), а налазимо их и код Д. Златковића у *Речник пиротског говора* (Службени гласник, Београд, 2014) као „румче" – „гристи у сласт уз посебан звук, хрскати", као и Р. Цвијетићевом Речнику ужичког говора (Службени гласник, Београд, 2014) где „румати" значи „жвакати хрскајући", а Руменка је име краве или овце (која није нипошто црвене боје, већ је дојиља, преживарка), исто као што је и у руском језику реч сербат(ц)ь: хлебать вслух, звучно (щерба, латин. Sorbo)! У банатском Мокринском речнику Радојке Вртипрашки Кувизић (СКОР, Нови Сад, 2013), румати је „гристи зубима неку тврђу храну", а у латинским речницима ruma је „дојка, сиса, гркљан, грло", док је rumino „преживати"

87 Према овоме, и Римљани треба да су вучјег соја, дакле митска браћа са Србима, тврдио је Илија М. Живанчевић. Келти су почетком IV столећа опустошили Панонију, затим су прешли у Италију, заузели Рим 387. године, а када су потиснути, прешли су поново у Панонију после смрти Александра Великог 323. године. Одатле, напали су Делфе 279. г. где су поражени и неки су се вратили у Подунавље. ,,Једни се населе у Италији, где спале престоницу, а други део продре у илирско приморје кољући варваре, и заузме Панонију", Јустин, XXIV 4.

88 Н. А. Машкин, *Историја старог Рима*, ИДП Научна КМД, Београд, 2005, стр. 80.

89 Edward Gibbon, *The History and Decline and Fall of the Roman Empire*, Wordsworth editions, London, 1998, стр. 17-25.

(према Латинско-хрватском или српском речнику Жепића и Гортана из 1979. г.), irrumatio је „дати дојку (ruma), подојити". У вулгарном латинском rumaje „грло, прса (женска)", а означавало је и виме животиња. Грло у српском има и значење грла стоке, али и особе у домаћинству, чељадета. У савременом италијанском језику очувало се ruminare – преживати (*Dizionario Treccani*). Румина је била римска богиња заштитница дојиља, којој се приносило млеко као жртва.

Све ово нас упућује на најлогичнији закључак да је Дакија могла само бити „земља Мајке Хранитељице"[90], али се морају узети у обзир и истраживања познатог лужичко-српског научника Хајнц Шустер-Шевца, који је потврдио везу између корена Срб (у смислу: иноплеменик, сродник), изведеног из сурбх/сирбх/сербх, што је исконски значило дојити/сркати/пити/тећи, па би Срб означавало „брата по мајчином млеку", дакле оног истоплеменика са којим смо „исту дојку сисали", односно са којим нас је „иста дојка отхранила". „Слависти 19. и 20. века су доказали, да су Срби стари народ, и да су се раније звали Сораби", говорио је још Жунковић Даворин, а и на италијанском језику Срби Лужица (Lausitzer Sorben) су Sorabi (а да су „Лужички Срби и Срби са Балкана исти народ", говорио је Ј. Добровски и „докле год су данашњи Словени живели слободно и заједно звали су се Сораби, Сорби, Срби" (*Историја Срба*, Б. Калај), док је сркати (пити малим гутљајима) на латинском језику значило sorbĕo (итал. sorbire), као што и на руском сёрбать значи сркати житку кашу или течност, а пасерб род. п. -а „пасынок", пасербка, пасербица „падчерица", укр. пасерб, блр. пасерб, польск. pasierb – „тот, кто вскормлен не тем же самым молоком", док је у пољском sarbać „сосать, хлебать" – сисати, као и у шопском где је сърбне – сркне, а сърба има значење „пити полако"[91]. Дакија је, више него очигледно, означавала Сорбију („земља браће по млеку"), па је данашњи „румунски" језик остао једини „неолатински" језик у којем се „да" каже „да", као у свим словенским језицима (осим словеначког), а никако „си" или „уи" по „романском" обичају. Још Милан Будимир је прастаро значење српског имена такође појмио доста широко, „савезник, сродник", па „сасвим је природно да се оно јавља и ван најстаријег територија карпатско-подунавских Кимбера и Кимеријаца". Тражећи, даље, дубље корене српског имена, Будимир се задржава и на Фазмеровој (Vasmer) интерпретацији српског имена за коју, каже, „речито говори композит paserb и деноминатив priserbitsja, 'придружити се'. Предност комбинације лежи у томе што српско име добива одличан смештај у словенском речнику, поготово ако нађемо начина да фонетски објаснимо везу са синовима simbru sebar 'друг, земљорадник али не и наполичар, него спрежник, сувезник'". Задржавајући се, даље, на неким словенским синонимима као што су sirbu, pasirbu, priserbiti sja, sjarbu, присјарбити сја, поред prisjerbiti sja и sebër, одвајајући од њих sêbras, М. Будимир истиче да за све њих треба тражити заједничко порекло. Одмах додаје и да је „заједнички архетип овог важног друштвено-политичког термина морао гласити у протословенској епоси simbra, са којом се не може преко просте метатезе ликвидног формативa успоставити веза с не мање

90 Ј. И. Деретић, Д. П. Антић, *Доба Хришћанства*, Ганеша клуб, Београд, 2017, стр. 40.

91 Танасије Анта Тасев, *Речник шопског говора и етнологија Забрђана*, ауторско издање, Београд, 2018, стр. 157.

старим термином sirba савезник, саплеменик, рођак". Мало даље Будимир каже да се „протослов. Simbra може повезати са sirba на тај начин што ћемо поћи од лексемског минимума simb- са назалним инфиксом и његовог деривата помоћу суфиксног -ro". Пажљиво анализирајући све могућности које доводе до жељеног резултата, М. Будимир се одлучио за закључак „да су у протословенском постојала два корадикална облика simba и simbra. Овај други се сачувао непромењен, а први је путем диференцијације дао sirba, тј. у контексту с лабијалом налаз је десимилован у ликвиду –r".[92] Побијајући румунске теорије о наводном континуитету романизованог елемента од Трајана до данас, Милан Будимир нам је такође указао да код житеља Влашке и Молдавије descalcarea, „начин бројања од десет на више јасно показује, поред осталих реликата, какав је био супстрат у тим областима", као и на чињеницу да чак и данашњи становници Влашке и Молдавије „зову именом Srbul своје јужнословенске суседе у Подунављу, тј. Бугаре."[93]

ГЕА, РУМАН И ЦАРАН

Што се Гета тиче, име за земљу Геа или Гаја је једно од старих назива Мајке Земље, па је логично да су Гети истовремено и Геати (Гејаци, Геџе као погрдни назив за Србе) – Земљаци, они које је родила Мајка Земља, са санскритским завршетком „џа" који означава рађање. И у старорумунском, rumân је синоним са ţăran (од ţară-цара-земља, ţărán је земљак, можик, paur), као што је појам Влах, осим Србина, означавао и rumân у смислу sărac или, у старим румунско-словенским рукописима, „спрак"(сиромах), као што стоји у документу Стефана Великог из 1481.: „од свих кнезова и од свих Влаха". Влашко друштво, као и српско у Душановом закону, делило се на властелу, бојаре, свештенство и румуне, односно робове пошто је румун, роман, код Влаха као уосталом и у Шпанији а и у Салиском закону, био роб.[94] У овом смислу Влахе помиње Свети Сава у Студеничком типику („било од манастирских села или Влахе или у стоци или у којој год ствари да узме ко одељивати од манастира... везујемо овога силом Оца и Сина и Светога Духа и проклињемо да не буде причастан светоме телу и крви Господа Бога"), као и у Хиландарској повељи Симеона Немање, где се набраја шта је све приложено Хиландару, и помиње „а од Влаха, Радово судство и Ђурђево, а всега Влах 170...". У Душановом законику Власи су сталеж, као и „арбанаси": „Потка међу селима 50 перпера, а Власима и Арбанасима 100 перпера. И од те потке половина цару, а половина господару чије буде село", и „Где се заустави Влах или Арбанасин у селу, у том селу да се не заустави други који за њим иде. Ако се на силу заустави, да плати потку и оно што је испасао". Потка је била новчана глоба за повреду земљишних граница, која је за сточаре била одређена у дуплом износу – 100 перпера. За уживање црквених пасишта Власи су плаћали травнину.[95] Свети краљ Стеван Првовенчани у

92 М. Будимир, *О старијим поменима српског имена*, Реља Новаковић, Још о пореклу Срба, Мирослав, Београд, 1992.

93 Зборник за филологију и лингвистику 3, Нови Сад : Матица српска, 1960, стр. 42-43.

94 Илија М. Живанчевић, *Срби и Румуни*, Гласник југословенског професорског друштва, септ. 1937, књ. XVIII, 1, Београд, стр. 60.

95 Т. Тарановски, *Историја српског права у немањићкој држави, део I*, Историја државног

својој Повељи Дубровнику о пријатељству и трговини (између 1215. и 1217. г.), обезбеђује начело законитости: „И да не гони Србин Влаха без суда, него ако се учини неправда између града и моје земље, да се састају судије где је по закону и да пресуђују а да не буде насилног одузимања имовине". Више је него очигледно да су „Влах" и „Србин" синоними, с тим да Влах понекад означава урбаног житеља (нпр. града Дубровника), а много чешће сточара, пастира. Тако, имамо забелешку да се крајем XI века 300 „влашких" породица са стадима стоке населило на Светој Гори, ради снабдевања атонских манастира млеком и млечним производима.[96] Повеља краља Милутина из 1300. године манастиру Светог Ђурђа код Скопља вели следеће: „Кто приходи (на панађур), љубо Грк или Блгарин или Србин, Латин, Арбанасин, Влах".[97]

Николае Денсушиану наводи и топоним Sclavinum Rumunnense (према Јорданису), данашњег места Славени у дистрикту Романати, а у самој Србији постоји град Рума, као што постоји град истог имена у северној индијској држави Утаракханд (Uttarākha Rājya), познатијој под именом Девбхуми („Земља Богова"). Реч рума је из древног српског језика и значи место за становање, место за живот. У енглеском језику, пуном србизама, рум је име за собу, одају. У српском језику је до данас очувано „подрум" за простор испод рума (собе). У румунском је име за собу – одаје, а реч „соба" означава фуруну или пећницу!

ДАКИ ДАКУЈУ, СЛАВЕНИ СЛАВЕ БОГА

Није за занемаривање ни анализа Јурија Мирољубова који је указао да име Даки потиче од словенског глагола даковати, захваљивати, хвалити, славити. Карпатски Гети су били историдни са Пољацима и славили су Бога, „подјакували су Бога", „дјаковали Богу". Мирољубов указује да су Даки еквивалент имену Слави (они који дакују Бога, хвале Га, славе), а уз позивање на истраживања Лубора Нидерлеа и дословце тврди да су „Даки и Славјани синоними". Наводи и Шафарикову тврдњу да реке у Дакији имају словенска имена: Тиса, Черна, Берзова, Пелсо, као и да су древни житељи Далмације, Панонија и Дакије били Словени. То је мислио и Јурај Венелин, према коме су „они који славе Бога", Словени, име које се односило и на касније Чехе, Словаке, Словенце и панонска и карпатска племена. У савременом румунском језику реч Sărbătoare (србовање) означава ништа друго до Празник, Славље! Светковина на румунском се каже Serbare, Praznic, Sărbătoare! Да се у древној Дакији није говорио „римски" језик, посведочио нам је и чувени Овидије, изгнан на обалу Црног мора: „Ја, римски песник – опростите музе! Врло често сам присиљен да говорим сарматски… Око себе чујем да се говори готово само скитски и трачки и чини ми се да могу да пишем на гетски начин. Веруј ми, бојим се да не читаш у моме рукопису понтске речи, помешане с латинским".

Морамо овде направити малу дигресију и подсетити на још чувенију италску употребу древног глагола serbare (лат. servare) у свакодневном

права, Издавачка књижарница Геце Кона, 1931, Београд, стр. 71-76.

96 В. Ћоровић, *Света Гора и Хиландар*, стр. 31.

97 Р. Грујић, *Властелинство Светог Ђурђа*, стр. 45.

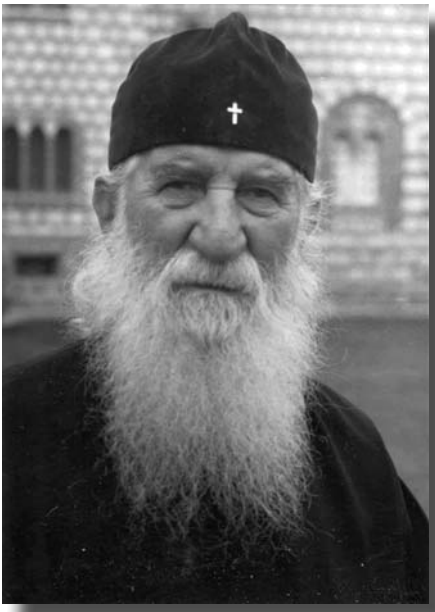
говору али и у традиционалним јавним песничким надметањима (gare dei poeti), карактеристичним за апенинске крајеве Абруца и Тоскане, али укорењених и у данашњој Сардинији. Тако, мистични глагол serbare (баштинити, сачувати, заветовати, држати у срцу, оставити на страну, памтити, посветити), типичан за ове крајеве, представља можда најстарије преживело сведочанство расенског говора. Обилато га користе сви класични писци, од Дантеа („cio che narrate di mio corso scrivo, E serbolo a chiosar con altro testo"), па све до Манцонија („serbiamo i ringraziamenti per quando riceveremo questo piacere") и Уга Фоскола („de' Numi e' dono Serbar nelle miserie altero nome"). Чувени Парини вели: „erano piu' dolci E piu' nobili le cure a te serbate". На савременом италијанском језику фраза-игра речи „io serbo", значи истовремено „ја Србин" као и „ја чувам у срцу, у души памтим"!

СЈАЈ БОГА, СВЕТО И СВЕТЛО

Враћајући се Дакији, а према Страбону и Плинију, Дави су једно од главних скитских племена, они су Дачани и исти су народ са Гетима, који означавају ратнички и владалачки сталеж код Дачана у Подунављу. Чувени лингвиста Ф. Г. Бергман је сматрао да је „име Dahves (грчки Daoi, латински Dahoe) настало грчким превођењем са скитског Тавас, што значи „блистави, сјајни", што он повезује са божанством Див, које уочава код Скита на Дњепру и Дњестру, божанством светлости и лепоте неба. Тврди да „Див значи онај који је сјајан и то је првобитни смисао са којим су, од настанка, означавали небо. Индуси су ово име прилагодили према сазвучју на Диаус, множина Дивас, Грци на Зеус, множина Дифс, Латини на Диус (Диу-патер је Небо-отац, Јупитер), и Скити на Тив...". Заиста, највећи је празник Светла недеља, врхунац Црквене године, период Правог Славља, са Христом из таме смрти у вечни небески живот: „У њему бјеше живот, и живот бјеше свјетлост људима. И свјетлост свијетли у тами, и тама је не обузе" Јн. 1 зач. (I, 1-17), када у себи носимо „дух радости, који изнутра извире као извор светле воде која избија из недра земље" (Свети Теофан Затворник). Етноним Словени и Срби филолози повезују са појмом светлости и сунца, што и археолозима делује убедљиво, јер као да упућује на прадавно откровење: „И ово је обећање које смо чули од Њега и јављамо вама, да је Бог светлост, и таме у њему нема никакве."(1. Јн 1.5) и „Јер некада бијасте тама, и сада сте свјетлост у Господу; владајте се као дјеца свјетлости"(Ефес 5.8). Свети Сава је, по Иловичком препису Законоправила, написао да је знања замагљена грчком мудрошћу превео на светло словенског језика и за њега је је све знање – спознаја, светлост; светлост разумна која просвећује. За Светог Саву је знање језика и уопште сво знање, спознаја – светлост, светлост разумна просвећује. Сам језик кога знамо је светлост, појам светла близак је појму свести (Ђ. Јанковић). Србско-дачки Див је у данашњем италијанском језику преживео као *Divo* (Божанство, звезда), а у „румунском" он је *Divin* (Божји), док је у Србији он Диван (сјајни, велелепни)!

У старих Словена реч Свѣтъ значи и светлост и свет, a deus deorum, врховно божанство прасловенског имена је Световид, чији је тролични назив Триглав само један од његових епитета. Међутим, док су у романским језицима речи које означавају лепоту постале из основе која значи добро,

корисно, у српском језику речи које значе лепоту, постале су из основе која значи светлост, сјај, вид.[98] А код Дачана је Свет – Lume, Lumea, док је Светлост – Lumină, а Свећа је lumânare! Ето колико су Дачани – „латини"!

Јустин Поповић

Ава Јустин (Поповић) је писао да су „еванђелске врлине спроводници божанске светлости, свака од њих низведе у човека по млаз те светлости. Зато светитељ зрачи, светли и просветљује. Он носи у себи 'Светлост света' (Јован 8, 12); она му осветљује сав свет, и он види његов вечни смисао и његову вечну вредност. Светлост света је у исто време и 'Светлост живота' (Јован 8, 12), она осветљује пут који води човека у бесмртност и живот вечни. У нашем човечанском свету светлост и живот су синоними; као што су опет тама и смрт синоними. Димитрије Богдановић је тврдио да се без 'теологије светлости' Григорија Паламе, уопште не може разумети византијска духовност ни словенско православље. Умна молитва, созерцање кроз тиховање, представља средство које монахе исихасте усмерава ка виђењу божанске светлости, вечне и нестворене божанске енергије, таворске светлости коју су апостоли доживели при Преображењу Христовом, када они 'видеше неисказану славу Господа Исуса'...У будућем животу, као последица јединства са Господом у евхаристији, човеково тело ће се показати у својој првоначалној лепоти. Људи ће светлети као сунце.[99] Наравно, подсетимо се Светог Тихона Задонског који у Русији оживљава тему Таворске светлости, а његови ученици нам сведоче да му је келија често била обасјана оностраном светлошћу. Или сусрета Светог Серафима Саровског и спахије Мотовилова, када се Свети Чудотворац указао Мотовилову у слави и удостојио га виђења светлости 'пуноће Духа Светога'.

Зато је Свети Сава највећи српски просветитељ, јер је највећи српски светитељ. Просвета је само пројекција светлости, зрачење светлости, светитељ светли, и тиме просветљује, просвећује. Просвета је свим својим бићем условљена светошћу; прави просветитељ је у ствари само светитељ. Без светитеља нема просветитеља; без светости нема просвете, без просветљења нема просвећења. Светост је светост божанском светлошћу. Истинска просвећеност није друго до зрачење светости, само су светитељи истински просвећени. Јер су божанску светлост разлили по целом бићу свом практикујући евенђалске врлине и тиме потисли из себе сваки мрак

98 Милош Н. Ђурић, *Културна мисија Словена*, у Културна историја и рани философски списи, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 266.

99 Епископ Алексије, *Византијски црквени мистици XIV века*, Хришћанска мисао, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен, 1999, стр. 74.

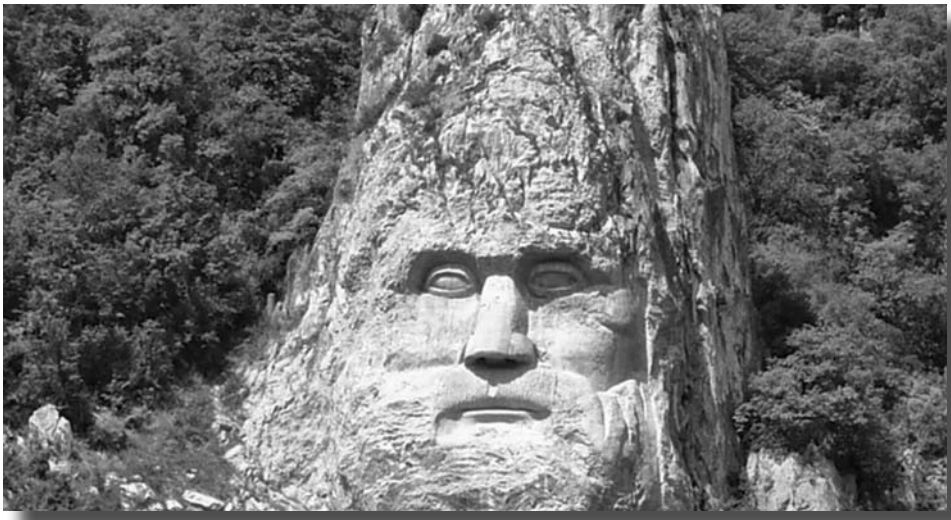
греха и таму порока. Еванђелска светост, еванђелска праведност и живи, и дише, и зрачи, и дела светлошћу. Освећујући, она у исто време осветљује и просветљује. То нам казује и сама етимологија српске речи: просвета, која долази од црквенословенске речи просвешчение; а свјет значи светлост, те просвета значи просветљење (Ава Јустин). Свети Сава је Духом Светим родио и препородио своју духовну децу, Србе и Русе, и осветио их помоћу еванђелских врлина.

КРАХ РУМСКЕ ВЛАСТИ У ДАКИЈИ И НАЗИВ „ВЛАСИ"

Било како било, Гети се помињу у историјским записима у време персијског цара Дарија I, године 514. пре Христа, када Гети бивају краткотрајно покорени од Персијанаца. Тек у IV веку пре Христа Гети почињу да склапају озбиљнија племенска удруживања, као што беше Дромичетин савез. Против Дромичете, краља Гета и Трибала, 306. године пре Христа креће у рат Лизимах, шаљући на Гете свога сина Агатокла, који је био потучен и заробљен. У међувремену, јача римска власт и њене границе се приближавају Дунаву, опада македонска снага и јачају Келти, па и сами Гети стварају снажније облике државности. За време Суле у Риму, на власт код Гета 82. године пре Христа долази Буребиста, који често прелази Дунав, разарајући Тракију до Македоније и Илирије. Престоница му је била у Србогетуши (Сармизегетуса), где уводи војне законе и централизује власт, одакле напада и Панонију 60. године. Буребиста је убијен у завери 44. године пре Христа.

После више деценија, наследиће га Децебал (Дикевал), који пружа успешан отпор римским легијама, намећући Риму понижавајуће услове мира. Римљани су желели да освоје Дакију због рудног богатства, пре свега у сребру и злату. Римски цар Трајан предузима 101. и 102. године Први дачки рат, када коначно успева да порази Дикевала, намећући му неповољне услове примирја, које Дикевал већ 105. године крши, изазивајући Други дачки рат, којом приликом страда и престоница Дакије – Србогетуша, падајући у руке Римљана. Дикевал је извршио самоубиство, а Трајан се тријумфално вратио у Рим са богатим пленом, где је 113. године подигао чувени Трајанов стуб са рељефним приказом сцена из ратова против Дачана. Према запису књижевника и историчара уметности Милана Кашанина (1895-1981), византијски летописац Јован Зонара (XI/XII век), чија се хроника завршава са 1128. годином, „идентификовавши Србе са Дачанима" сведочи да „када је цар Трајан завојштио на Дачане или Србе, Срби су му давали жесток отпор". Али најзад, видећи да се војска Трајанова приближава његову двору, српски поглавица је упутио посланство цару са изјавом да му се предаје и да је готов да испуни све његове жеље; изишао је пред њега и поклонио му се до земље. Прославивши победу, цар Трајан се вратио у Италију, водећи са собом разоружане и везане српске поглаваре.

Међутим, владалац српски, по имену Декевал, не држећи се споразума, одметне се од цара, на шта овај поново завојшти на њега. Начинивши на Дунаву мост „како није могуће испричати га, него само чудити му се", цар Трајан, с великом војском прешав Дунав, победи Србе; тад се сав српски

Децебал

народ поклони Римљанима, а поглавица Декевал се убије. Том приликом, цар Трајан „пронађе и скровиште тога српског владара, који је по непознатим и страшним местима сакрио злато и сребро и друго благо, преко којег је ставио мраморне плоче".[100]

У тој новој покрајини Трајан је населио сеобаре из источног дела Царевине, а не из Италије. Серби у тој Провинкији Дакији морали су да говоре румејски, односно латински језик. Што значи да су били постали Власи. Цар Аурелијан је повукао, између 271. и 276. године, све романско становништво из Дакије, па и један део сербиских Влаха, и напустио Дакију, коју је било много тешко бранити. На простору бивше Провинкије Дакије остало је само нешто мало сербиских Влаха. Други део тих истих Влаха пресељен је у земље јужно од Дунава, све до Тесалије. Од десетог до тринаестог века настају у Дакији кнежевине са становништвом које је говорило сербиски и један дијалект латинског језика. Потом се појављују као веће кнежевине Влашка и Молдавија. У тим кнежевинама је преовлађивао сербиски језик, који је уједно био и црквени језик, све до краја осамнаестог века.[101] О Власима је лепо зборио и академик Милош Милојевић, тврдећи да „су се изједначили Власи, што у њима неки виде Римљане, неки дан. Румун: писци Румуне; а неки Келте, и.т.д. са Србима т.ј. бивши Христијани Срби римске вере дакле Власи са Србима идолопоклоницима. Тако су под свим новим доласцима Срба из Ђерманије у своје првобитне ове земље, сва браћа њихова Срби Христиани, који се неизселише из ових земаља, а бијаху крштени, звати Власима-Римљанима, т.ј. људима покореним Римљанима и њихову веру верујућим. Од тога доба па до дана данашњега Срби се зову по вери, а не народности. Тако свака нова вера српска спрам старе стоји као спрам Влаха. Тако римокатолици православне зову Власима, или људима који верују стару

100 Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд , 1975, стр. 374.

101 Ј. Деретић према: Илија Петровић, *Ко су Власи а ко Румуни*, у зборнику Анатомија румунске политике, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2017, стр. 169-192.

православну римску веру, што су је од Римљана примили, а себе Латинима, као да су то два народа, а не један. Мухамеданци Срби зову православне опет Власима, или људима који што се у Руса и осталих зове староверима т.ј. људима, који примише ту веру од Влаха или старих Римљана. Осим вере овде се још подразумева и подчињеност томе народу као што је и до дана данашњег сачувано. Тако су ослободиоци покорених Римљанима Срба, а дошљаци из Ђерманије у 5. и 7. веку Срби под Свевладом и Звонимиром заставшу овде своју браћу, прозвали и по вери и по зависности од Римљана Власима. Тако се и с тога се зову у Аустрији Срби, па баш православни Швабама, што им ове јаше на грбини, док римске вере тако незову, него Шокцима и.т.д. урачунавајући их у слободне. С тога се Срб из Турске зове од млогих и турћијаш, што ће рећи покореник под ове итд. Ово је прави значај Влаха, а не онај који пришиваху овом имену многе паметаристе, па и сам пок. Шафарик, непознавајући стање ствари и прави значај његов".[102] Његовим трагом ишао је и Јован Деретић: „Порекло имена Морлак објаснио је, још у једанаестом веку, поп Дукљанин. Морлах је скраћени облик од Мауро Влах. Срби из Дачке Србије, који нису били под влашћу Римске Империје, називали су Србе унутар Империје Валасима или Власима, зато што су, поред српског језика говорили и латински језик који је био званични језик државе у којој су живели. Власи и Морлаци су два назива истог значења и најтачније објашњење ових имена јесте – римски Срби. У средњем веку сви су Срби називани Власима или Морлацима од стране досељених народа, поготову што се није знало који су римски а који дачки Срби. Међу њима није постојала никаква разлика и поред тога што су у средњовековној Србији римски Срби били у огромној већини. Чињеница је да су Хрвати, који су досељеници, називали Србе староседеоце Власима и Морлацима, као што још и данас чине. Они то употребљавају као неко увредљиво име за Србе, а не знају да је то више комплимент него увреда, пошто је у сваком случају боље бити римски грађанин него варварин".[103] Такође Деретић сматра су Дачани били „сербо-рашко племе, чија је престоница била у Сарбигетуши, тврђави на брегу Градиште... Сербо-Раси су у тој каснијој провинцији Дакији морали да говоре румејски, односно латински језик. То значи да су били постали Власи". Најстарији помен Влаха налазимо код Кедрина 976. године, а први забележени Влах у историји био је Беривој Влах, убележен међу устаницима у Тесалији 1066. године. Већ тада, Власи носе словенска имена, а сличну ситуацију у погледу антропонимије Влаха показују и српске средњовековне повеље.[104] О томе нам сведочи и натпис на северном зиду под кулом манастира Жиче: „А ово су Власи које смо дали овој цркви – ово су имена: Грд кнез с децом, Радота, Влкослав, Тихомир, Станимир, Војихна, Драгшан, Његослав, Злина, Мирош, Брајен, Његуш, Његота, Сина, Радомир, Драган, Братин, Војило, Држихна, Пачемил, Батина, Братмир, Драгуш...".[105] Код Влаха налазимо већу учесталост имена са основом ВУК-, основом карактеристичном искључиво за српски ономастикон, док се код других

102 М. С. Милојевић, *Одломци историје Срба*, Етхос, Београд, 2004, стр. 213-214.

103 Јован Деретић, *Западна Србија*, Чикаго 1993, стр. 119-120.

104 М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд.

105 Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, СКЗ, 2017, предговор, превод и коментари Љиљана Јухас Георгиевска, стр. 113.

словенских народа не јавља.[106] Сматра се да је за влахе (сточаре) култ вука био од много већег значаја него за ратарско становништво (Е. Миљковић-Бојанић). Власи имају словенску физиономију и конституцију, нимало се не разликујући од Срба, док славе истог „руского Христа, славјанскога Христа", или „Бога словенских очајника" (Св. Јустин Ћелијски). Такође, Власи славе Славу („Празњик") величанственог облика, а посебно исказују поштовање мртвима („Помана"), имају снажни култ предака, типичан за Србе.[107]

Три Дакије

Трајанов наследник Адријан се већ 117. године одрекао источне Дакије, де-ла који је остао независан, али под сталним надзором римске војске. Адријан је 129. године поделио Дакију на на Горњу и Доњу, а већ 167. године је Марко Аурелије оформио провинцију три Дакије – Горње (Dacia Superior, Dacia Apulensis) и Доње (Dacia Porolissesis). На месту некадашње пр-естонице Србогетуше су римски колонисти осно-вали град Улпија Трајана, као и низ нових насеља. Стално избијају устанци Дака и Гета, као и других номадских племана, те је одржавање римске власти било веома тешко. Гети 256. године прелазе Карпате и потискују римску војску из дела дачке провинције. Цар Аурелијан (родом из Сирмијума) коначно доноси одлуку о повлачењу из Дакије, на десну обалу Дунава. То повлачење је трајало чак четири године, а повукло се и романизовано становништво. Тако су се Дачани изборили са римском империјом, одбацили сваку врсту романизације и примили

106 У катастарском попису области у доба Бранковића, у пределу Дренице, наилазимо на влашке куће: у селу Радишеву наводи се Влкашин, Влах. У селу Стрмац биле су три влашке куће: Влкша, син Влаха, Радица, његов син и Радован, његов брат, *Област Бранковића I*, Оријентални институт, Сарајево, 1972, стр. 67-68, 106.

107 Осим помане, код Влаха постоји и обичај „сарандар", то јест помана која се живима даје из предострожности, јер могу наступити околности које би га лишиле помане у смртном часу, види др Стеван Мачај, *Црноречки округ*, Гласник српскога ученог друштва, књ. 73, Београд, 1892, стр. 158.

хришћанство на српском (словенском) језику и на српици, писму и језику који ће доминирати овим просторима све до краја XIX века. И Бранко Гавела је сматрао да „порекло романских елемената у менталитету, језику и извесним обичајима Влаха треба тражити у њиховим келтским обичајима, а не у романизацији Балкана, коју су без већег успеха и трајнијих последица покушали да изврше римски освајачи овога европског полуострва".[108] Тако је некадашњи вредни истраживач и језикословац Иван Поповић, бавећи се „географијом и хронологијом општејугословенске језичке заједнице", тврдио да су се преци данашњих Јужних Словена, „користећи превоје и кланце усечене у масив Карпата, расули према југу углавном у три правца", тако да су једни „кроз Дакију (данашњу Румунију) дошли до ушћа Дунава. Процес је почео можда још у I или II в. наше ере, а у VI веку већ византиски писци територију Румуније називају Скловинија, тј. словенска земља… У IX веку… ни у Дакији, данашњој Румунији… није било Румуна".[109] „Изгледа да су се мање, изоловане чете Срба (можда у друштву са Јазигима), залетеле већ у I столећу после Хр. из Сарматије или Дакије у Панонију, у наше земље на Драви и Сави. Plinius наиме спомиње, наводећи племена на Драви, и Serete...желимо констатовати , да су вероватно Срби најкасније у IV столећу после Хр., ако не и пре, седели у области Ердељских Карпата (Трансилванских Алпа) у Мезоготији јер Ammianus Marcellinus назива ове планине montes Serrorum".[110] Данашњи Власи источне Србије немају сачуване топониме ни предања о историјским местима. Уместо Аквис или Апа (Водица) је словенско Прахово, уместо Ромулијана словенски Гамзиград, уместо Понтес (Мост) словенско Кладово, итд. То несумњиво потврђује досељавање Влаха у XVIII-XIX столећу, забележено у писаним изворима. Сетимо се и да су све средњовековне повеље влашких и молдавских владара писане ћирилицом на словенском језику, као и натписи у црквама, и да тек од XVI столећа почиње постепена „румунизација" језика, а у XIX веку је напуштена ћирилица... Како се на основу таквих чињеница може говорити о континуитету живота романизованих домородаца поред Словена, и то у планинама?", питао се проф. Ђорђе Јанковић.[111]

И поред свега, у руској науци преживљава до данас ватиканска мантра о „Римљанима" и „легионарима", па тако цитирамо Лева Гумиљова: „Трећа грана етнонима 'Римљани' настала је на Дунаву, где је после римског освајања Дакије било место прогонства. Ту су издржавали казну због устанка против римске владавине... сви источни поданици Римске империје. Како би се међусобно разумели, говорили су на општепознатом латинском језику. Када су римске легије напустиле Дакију, потомци прогнаника су остали и образовали етнос који је у XIX веку прихватио назив 'Румуни', тј. 'Римљани'".[112] Докле ће још опстајати овакве бесмислице и ватиканске мантре?!

108 Бранко Гавела, *Предања и знања о старом Балкану*, Нолит, Београд, 1978, стр. 224-225.

109 Иван Поповић, *Историја српскохрватског језика*, Нови Сад, 1955, стр. 13. и 15.

110 Др Нико Жупанић, *Срби Плинија и Птоломеја*, Слободна књига, издања Владимира Максимовића, Београд, 1997, стр. 26-27.

111 *Предање и историја Цркве Срба*..., стр. 156.

112 Лев Николаевич Гумилёв, *Этногенез и биосфера Земли*, стр. 75.

САРМАТИЈА, ДАКИЈА, МОЛДАВИЈА

„Уништење утицаја прошлости
у души једног народа има увек за
резултат његов повратак у варварство"

Густав ле Бон

До XIX столетја подразумевало се да су Илири једнаки Србима. Услед бојазни због јачања Русије, а пошто је она пала под комунисте, почело је да се са Запада намеће мишљење да су Словени неборбен народ који се доселио у Подунавље из некаквих мочварних предела између Висле и Дњепра, и то под номадским Аварима, што су западнословенски научници углавном прихватили.[113] Уместо Словена, свуда у Подунављу су проналажени борбени Германи и номадски Сармати. Њих писани извори античког доба заиста често помињу, али због пљачкашких напада на територијепод влашћу Римског царства. Након Другог светског рата поново су почела објективнија истраживања словенске прошлости, осим у Мађарској; у Југославији су започета па заустављена.[114]

Схватање да су Сармати Словени засновано је на томе што су Сармати Срби, пошто су имена за Сармате и Србе из истог корена (Ј. И. Деретић, Д. П. Антић). Бискуп из Костнице Саломон (умро 920. године), као писац етимолошког речника објашњава Сармате речју Сирби: „Sarmatae nuncupati...Sirbi tum dicti". (Cod. Mus. Boh.p. 303.c.3), а то потврђује и Чех Wacerad: „Sarmatae populi, Sirbi", као што немачки хроничари средњег века увек називају словенске народе – Сармати. И други средњовековни текстови идентификују Сарматиа са Сарабатија, као земљу Срба. Да су „Готи, Вандали, Визиготи и Гепиди у прошлости били под именом Сармати", потврђује Мавро Орбини у делу *Il regno degli Slavi*. Велики руски научник Михаил Ломоносов истиче : „Како народ Словенопољски, по знању, назива себе сарматским и ја се слажем са Кремером у закључку да су Словени и Венди у суштини древни Сармати". Пољски историчар и географ Матеј Мјеховски (1457-1523) сматрао је да српски језик представља основу црквенословенског, те у Трактату о двема Сарматијама каже: „ У руским црквама на богослужењу читају и пју на српском, то јест на словенском језику" („In ecclesiis Ruthenorum lingua Seruiorum, que est Slauonica, divina celebrant, leguntet cantat"). Може ли се сумњати још у документа историје која толико много говоре о истоветности Сармата и Срба као и да име Сармат није ни једно друго до Срб, најстарије историјски познато уопштено називање Словена, питао се бесмртни Павел Ј. Шафарик у свом делу О пореклу Словена по Лоренцу Суровјецком.[115] „Мишљење да је Сармат унакажавање колективног облика Србад, Срмад... код Нићифора

113 Међу њима је наугледнији био Лубор Нидерле, види Ђорђе Јанковић, *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*, Хришћанска мисао, Београд, 2015, стр. 39.

114 Ђорђе Јанковић, *Предање и исто,рија Цркве Срба у светлу археологије*, Хришћанска мисао, Београд, 2015, стр. 39.

115 О пореклу Словена по Лоренцу Суровјецком, Фонд истине-БИГЗ, Београд, 2004, стр. 117-125.

патријарха, уопште није апсурдно", јер би онда „Сарматија старословенски гласила Србадија, Срмадија, као још и данас земље Шумадија у Србији, Провадија у Бугарској од речи шума, провад и била идентична са Zeruani. Мушка имена и имена народа Србин и Србад, Срмад и имена земаља Србија и Србадија, Срмадија били би према томе само поигравање дијалектом, које је у ствари означавало један исти северни народ, који су Келти и Германи називали Вендима. Али било је могуће да се из корена Срб, Срба, из ког су произашли најстарији народи Слована Србаљ, Срблин и Србин лако оформи Србат према аналогији од Хорват, Длмат, Сагудат код Константина, упореди са мушким именима Мната, Бојата, Годата, Грозната, Милата, Тешата, итд. Сва три облика Србаљ, Србин и Србат су према њиховом грађењу првобитни наставци придева, као што је то већ претходно речено код речи Хорват (Chorvat)... сматрам као и Кромер, да су Венди и Сармати идентични и да су Сармати, према казивању Манерта и Мареја Срби, што значи преци Словена, чврсто убеђен, да се само општими трајним признавањем ове чињенице може унети светло, ред и хармонија у мрачну пометњу европске, а посебно словенске праисторије", тврдио је Шафарик.[116] Sarmatae limigantes, Sarmatae servi имали су стална места становања, чак градове, које Птоломеј спомиње именом, борили су се више као пешадија него коњаници, поседовали су возила и били су увежбани пливачи, што су све карактеристичне особине старих Словена. Имена градова и река, осим оних искривљених, носе јасно изненађујуће обележје словенског порекла... добила је чак јужна Италија велик део новог становништва од Словена, где су већ Долчи, а још новије Гете нашли словенске физиономије и ношње иако је језик одавно нестао: трачко-илирско полуострво су они толико преплавили, да су се каснији Грци могли да жале због словенизације целе Грчке, као на пример цар Константин: „Заузеше сву земљу и постадоше варвари", и епитома Страбон: „А сада и цео Епир и Хеладу као и Пелопонез и Македонију насељавају скитски Словени"... Увек смо се налазили на левој обали Дунава, закључује Шафарик који је такође сматрао да се влашки језик састојао од три различита елемента, трачког, римског и словенског и да је постојао већ крајем петог века (490.-500. године) у једном делу Дакије и Мезије.

САРМАТИ, НАРОД СЛОВА

Пољски слависта Август Бјеловски (August Bielowski) тврдио је да „Пољаци потичу са Дунава од српских племена Трибала и Дачана", а цитирао је и друге пољске историчаре који су сматрали да „Пољаци потичу из српске Илирије, колевке словенског народа". Утицај Пољака Сјераковског се показао и код Павла Соларића у избору теме за необјављену расправу о истоветности Скита и Сармата, теме којим се бавио пољски историчар Марћин Кромер у XVI веку. Кромер је тврдио да су Словени дошли из Сарматије и да су заправо били Сармати, а потицали су од Нојевог унука Асармата.[117] Да су Сармати и „Сермати", наводе нас латинске речи sermo за слово, sermone за говор, Божју реч, заједнички језик, тако да је више него

116 *нав. дело*, стр. 126-127.

117 Ђорђе Живановић, *Срби и пољска књижевност 1800-1871*, Београд, 1941.

очигледно да су Сармати (Сермати, Сарбати, Сауромати) – Народ Слова или Словени. Када се реч САРМАТ тумачи као анаграм добија се израз РАСМАТ. Рас на етрурском значи рис, а рис је заштитни знак који се налази на етрурским лађама. Од овог израза произлази назив Раси или Расени. Милан Будимир наводи да је на почетку првог миленијума пре Христа постојала на Балкану држава која се звала Арсава. Из тог назива Будимир изводи етимологију српског средњевековног Раса, који је настао метаморфозом од Арса. Расмат је у ствари постојбина или мајка Раса, а исто значење има и реч Сармат. Важно је напоменути да Сармати поседују писмо које је идентично са винчанским и потиче из петог миленијума пре Христа.[118] „Римљани су те наше дошљаке називали разним именима...Испрва су их назвали Сарматима, јер су дошли из Азијске Сарматије, затим Вендима, а још касније , када су их боље упознали, почели су их звати и њиховим правим и изворним именом Слави, Славини, Сирби, Сураби. Ипак, међу Римљанима су били најпознатији као Сармати и Венди, док су их Грци...назвали Спорос, што на грчком језику значи расејани...Сем тога, Грци су их звали и Анти... Серби, Слави или Сармати одржали су се на овим просторима", писао је 1795. године Симеон Пишчевић у Историји српског народа.[119] Симеон Кончар је давне 1894. године наводио да су „Готи, Сармати, Скити, Трачани и Илири ништа друго до Словени". Клечевски пише да су Словени потомци Скита и Сармата, а то исто тврде Рачки, Вацерој и Шафарик. „Наиме, ти Словени, Русини или Руси у давна времена били су један народ, Срби, исто као и Чеси Бохемци", забележио је Симеон Пишчевић у Историји српског народа.[120] Птоломеј је писао да су Анти, Венети и Сармати гране једног истог стабла. Славни Тадеуш Сулимирски, највећи ауторитет по питању Сармата, доказао је да су Словени усвојили дачка и латинска имена места у Дакији и пренели их на Румуне, да је најстарија румунска друштвена и политичка терминологија словенске природе, да фонетска структура словенских речи у румунском одражава њихову дубоку старост, као и да словенски топоними Тисе и других река Панонске равнице непобитно сведоче о словенском присуству на југу Карпата много пре VI века нове ере. Сулимирски је у својој књизи о Сарматима тврдио да су они временом променили име и назвали себе Словенима.[121] Херодот наводи да су Сармати (савез сродних племена) имали језик сличан скитском, а српски археолози тврде да „у првом миленијуму пре Христа живели су Скити, савез словенских племена која су доцније дала народ Словена" (Ђ. Мано-Зиси, М. Љубинковић-Ћоровић, М. Гарашанин и Јован Ковачевић). Подсетимо се и писма које 1808. године пише Јосеф Добровски Јернеју Копитару:„Srb ist aber nichts anders als Sarmata verkürzt und verändert" („Срб пак није ништа друго него Сармат, скраћено и предругојачено"), а касније ће тврдити да је име Србин од аријског сер – родити, са значењем рођаци, сродници, народ,

118 Софија Давидовић-Живановић, *Mementa archaeologia et eruditiva*, Академија Нова - Пешић и синови, стр.36.

119 *Историја српског народа*, издање Академска књига и Народна библиотека „Симеон Пишчевић" из Шида, Нови Сад, 2018, стр. 142-148.

120 Симеон Пишчевић, *наведд. дело*, стр. 353.

121 T. Sulimirski, *The Sarmatians*, London, 1970.

прастаро име свих Словена.[122] У сарматском друштву владао је матријархат (T. T. Rice, 1986), и жена је заузимала веома значајан и изузетан положај.[123] Сармати су дошли из Централне Азије приликом освајања и покоравања Скита, и њихова историја се обично дели на четири периода. Први период се протеже од VI до IV века п.н.е. и обухвата сеобу Сармата из Азије у пределе у подножју Урала. У том периоду Роксолани стижу до Волге, а Сармати постају господари равнице између Урала и реке Дон. Током IV века п.н.е. прелазе Дон и продиру у Скитију. Током другог периода, званог Покхоровим по сарматском налазишту, од IV до II века п.н.е. Сармати учвршћују своју власт на скитској територији, те заједно са Скитима угрожавају приобалне градове Црног мора. У трећем периоду, од I века п.н.е. до I века н.е., Сармати су учврстили власт над освојеним пределима, али још не покушавају да присаједине градове црноморског приобаља. Из овог периода имамо чувено Овидијево сведочанство из града Томе, када је навео да је број Сармата био јако велики и тврдио да је научио сарматски језик.[124] Последњи период (од II до IV века н.е.) тиче се времена ширења Сармата дуж доњег Дунава, када се они селе у Ердељ, Банат и Бачку, а на северу у закарпатске и балтичке крајеве, повлачећи са собом и савезнике Словене (Србе). Сматра се да се велики део Сармата утопио у словенско-српско становништво до краја VI века. Многобројни историјски извори бележе присуство Сармата на тлу српске Војводине, у вези са нападима на римску границу. Plautius Silvanus Aelianus је 62. и 63. године н.е. успео да обузда Сармате у Доњој Мезији, али не задуго, јер они настављају своје упаде. Зато Plautius Silvanus Aelianus пресељава 100.000 Сармата са Балкана на римску територију северно од Дунава. Помиње се и да је у Сирмијуму боравио и Марко Аурелије баш ради вођења борбе против Сармата 175. године н.е., где се и упокојио 180. године. Максимин Трачанин је између 235. и 238. године долазио у Сирмијум да би ратовао против Сармата („Pacta Germania Sirmium Venit Sarmatis Inferre Bellum Parans"). Диоклецијанов боравак у Сирмијуму, био је из истих побуда обуздавања Сармата, када је Диоклецијан око 286. године дао да се ископају одбрамбени шанци код Дунава и Тисе.[125] У време Константина Великог и промена које су се десиле у Риму, слабљењем царске моћи у у пограничју, шанци остају без посаде и заштите, па Сармати (Серби) успевају да завладају и настане те крајеве, на „тој територији ни пре ни касније нису живели други народи...где је пре доласка Срба била безљудна пустара коју су они освојили и населили и где и дан-данас живе".[126] Костанције предузима 358. године поход против Сармата у Бачкој и Банату.[127]

122 Ф. Шишић, *Име Хрвати и Срби и теорије о досељавању Хрвата и Срба*, Год. Николе Чупића, књига 35, Београд, 1923, стр. 4.

123 Софија Давидовић-Живановић, *навед. дело*, стр. 48.

124 Fergus Millar, *The Roman Empire and its Neighbours*.

125 Симеон Пишчевић, *навед. дело*, стр. 149-151.

126 Симеон Пишчевић, *навед. дело*, стр. 152-153.

127 Софија Давидовић-Живановић, *Mementa archaeologia et eruditiva*, стр.47-48.

ГЕТСКИ СТАЛЕЖ И АВАРИ

Међу Сарматима су се посебно истицали Гети, који су били војни сталеж који је живео својим ратничким животом, а само „име Гети је од речи гет, што значи кретати се напред, ићи у поход. Код старих Срба и Руса „реч гејти значи одлазити у поход", вели Јевграф Петрович Савељев у *Древняя история казачества*. Станислав Сестренцевич – Богуш о Гетима каже: „Гети су становали од Дњестра до Дунава на Руском мору. Ово трачко племе се ширило према извору Дунава... Произлази да Гети или Дачани и Трачани чине исти народ". Руски научник Николај С. Державин је на основу теорије Н. Ј. Мара показао да име Гота има исти корен као реч скот, што је и стока, односно коњ, па би име Гета могло да означава ратнике или коњанике. На познатој Дрожзеновој карти налазимо Гете у низији између Карпата и Дунава, а северно од њих се данашњи ердељски Карпати (северно од Дунава, кроз које тече река Алута) обележавају као Српске Планине (Montes Serrorum) код Амијана Марцелина, према Ники Жупанићу. Theophýlaktos Simokáttes (Θεοφύλακτος Σιμοκάττης), пишући у свом делу Historia о ратним догађајима на ромејско-персијској граници, бележи следеће: „гетско племе или што је исто гомиле Словена жестоко пљачкају Тракију". Народ Сармата живео је и у долини Велике Мораве, о чему сведочи и историјски топоним Сарматес у околини данашњег града Параћина, који је означавао насеље и станицу за мењање коња (Mutatio Sarmatorum) на римском војном путу.[128]

Преци Авара, степски номади, називали су се Согорима, а у Европи су познати од 562. године под именом Авара или као Обри. Они су 563. године покорили Словене у Дакији, између Дунава и Карпата. Ромејски цареви су подржали Аваре против Словена и цар Тиберије је тражио од Авара да удаље Словене од граница његовог царства 570. и 575. године. Ови Словени били су Анти са предела од Дњестра до ушћа Дунава. За напад на Анте, по савету Цариграда, Авари су ступили у савез са Лангобардима, нападајући Гепиде 567. године. За нови напад на Анте, цар им је послао у помоћ лађе да превезу 15.000 аварских коњаника. Укрцавши се на бродове, Авари су се искрцали у Молдавији, спаљујући све словенске куће и пустошећи поља. Словени су морали да се повуку преко Дњестра 575. године. Други део Срба из Дакије ступа у рат против Ромеја и Авара 578. године. Победивши, Срби су прешли Дунав и похарали из освете читаву Тракију и део Јеладе. Цар Маврикије је 592. године послао моћну војску под војсковођом Приском против Срба у Дакији. Приск је, прешавши Дунав код данашње Силестрије, уз помоћ Авара напао Србе у Молдавији. Српски краљ Адрагаст је поражен и његова је краљевина опљачкана, а Авари исте године врше упад и у Илирик, да би спречили Србе из Илирика да помогну онима у Дакији. Међутим, били су до ногу потучени и њихов хаган се спасао бекством преко Дунава. Следеће године бивају потучени и у Дакији, али потом Авари нападају опет Илирик и разарају град Велику, близу реке Саве. Део српске војске сустиже Аваре код код Велике, потискује их преко реке и отима им богат плен. Тако су цар Маврикије и хаган Бајан морали да признају 599. године да је Дунав граница

128 Мирослав Димитријевић, *Морава и Моравци – планетарни феномен*, Београд, 2013, и *Царствујући народ српски*, Српска духовна академија, Параћин, 2018, стр. 194-197.

и да Словени имају право на земљу између Дунава и Карпата. Ромеји сами опет нападају Дакију 602. године, доживљавајући нови пораз на обали Дунава, те незадовољни ромејски војници погубљују цара Маврикија.

ДРЕВНА СРБИЈА И РУСИЈА У МОЛДАВИЈИ, МОНГОЛИ

Већ Србија под Крепимиром Оштривојевићем, у периоду 815.-840. године, сеже све до Јужне Бесарабије, обухватајући део територије Буџака.

Око 860. године у Молдавији се појављују Мађари. После бројних напада у околини Бесарабије, коначно ће се населити у Панонији, пола века касније. Срби Паноније ће се одржати под Мађарима, као што је познато, све до XIX века. Њихов град је био Будим, наспрам кога су Мађари подигли своју Пешту. Прво бугарско царство и примање хришћанства из 865. године, доводе до ширења православне духовности и подизања многобројних манастира и храмова у Влашкој и Молдавији. Староруска државност и народно крштење руских људи крајем X века, заједничка су историја и молдавског народа. Кијевски владар Владимир Мономах је 1116. године поставио своје кнежеве у Молдавији, а словенски је званични језик у цркви и на двору. На делу леве обале Дунава, папска курија је створила мисионарску Мађарску, државу са крсташким задацима против Влахомолдавије и Словена.

Око 1100. године Молдавију запоседају Кумани, а већ 1241. (или 1242.) године продиру Монголи (Татари). Трећи корпус монголске војске, под командом Кадаана, прегазио је Молдавију идући према Угарској, разорио и опустошио Варадин и Санад.[129] После смрти Јована Асена, на Балкану се диже друго српско царство, које отада прикупља око себе све Словене и ослобађа их од завојевача. Под игом монголске империје Златне хорде, Молдавија остаје скоро до 1344.(1345.) године. Крајем тринаестог века, док су Монголи харали Европом и покорили земље руске, постоје два српска краљевства. Српски краљ Драгутин (1277-1282) је владао северним делом земље, а насупрот њему свим пределима јужно од његових граница простирала се много пространија краљевина Драгутиновог млађег брата, српског краља Милутина (1282-1321).

Источно од Драгутина и Милутина налазиле су се земље куманских великаша Дрмана и Куделина. Бугарска је тада, за разлику од Србије, била веома опустошена, и била је присиљена да татарског (монголског) кана Ногаја призна за свог врховног господара. Из области Браничева и Кучева, које су се тада налазиле у рукама Дрмана и Куделина, Монголи и вазали Бугари пљачкали су српске земље краља Драгутина. Само Браничево је „од старина било на гласу са свога богаства. Рударство, (Кучево!) трговина и пољска привреда начинили су су на остатцима старих римских насеобина један од најпитомијих и најбогатијих крајева српске државе. За њега су биле велике борбе између Грка и Маџара у XI и XII веку, а после између Маџара и Срба све до смрти Душанове.[130] Према архиепископу Данилу, у тренутку када

129 Рене Грусе, *Царство степа*, ИК Зорана Стојановића, С. Карловци-Нови Сад, 1997, стр. 289. Монголски принц Кадаан је јурећи за одбеглим краљем Белом, стигао чак до Сплита и Котора, марта 1242. разорио овај последњи и онда се вратио у Угарску.

130 Чедомиљ Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић, господар Србима, Подунављу и Зетском*

је Стефан Драгутин преузео управу над Мачвом (1284), браћа једне матере, наиме Дрман и Куделин својим областима су владали од многих времена. Његов извештај тиме снажно сугерише да је до њиховог устоличења дошло још током седамдесетих година XIII века. Српски архиепископ даље тврди да је седиште Дрмана и Куделина био град Ждрело, тешко освојиви утврђени комплекс на литицама теснаца Млаве. Судећи по походима на Драгутинову земљу која је била њихов сусед, нема сумње да су поред Браничева, они паралелно завладали и Кучевом.[131]

Краљ Драгутин је покушао самостално да им се супростави, али када у томе није успео, позвао је у помоћ свога брата, краља Милутина да га војно помогне. Они су заједничким војним напорима успели да 1291. године поново освоје град Ждрело и цело Браничево са Кучевом, и те области одвоје од монголских вазала Дрмана и Куделина, те присаједине исте Србији.

Да би се осветили за овај пораз, трупе бугарско-татарске коњице продиру поново у Србију. Један велики одред провалио је све до Пећи. Краљ Милутин их је ту сачекао и са својом војском нанео Монголима тежак пораз. Растурену бугарску и татарску војску краљ Милутин гонио је све до Подунавља, када је притом освојио и град Видин. То су приближно и године појављивања првих заметака молдавске државности.

И Влашка се у време цара Лазара образовала као православна државна заједница, о којој се старао и обилно је даривао сам цар Лазар, а после њега је о њој водио бригу деспот Стефан Лазаревић.[132]

ВОЈВОДА ДРАГОШ И БИВО

Постоји легенда према којој је Молдавија добила име по реци Молдова, а која је опет добила име по керуши Драгоша, војводе из Марамуреша и оснивача Молдавије, која се удавила у реци. Керушу су звали Молда.[133] Војвода Драгош се око 1343. године спустио у Молдавију кланцем Прислоп и, опазивши дивљег бивола на обали реке, крену у лов за њим заједно са својом керушом Молдом. Биво утече у реку, док га је Молда гонила, те се обоје подавише у брзој води. Драгош подиже на месту догађаја прву престоницу Молдавије, градић Баја, док биво (uro) постаде обележје нове државе. Иначе, војвода Драгош је носио једно од најстаријих српских имена и био је, заједно са сином Сасом, ктитор цркве Свете Тројице у Сирету. Подсетимо само да је то било време славних похода српског цара Душана и стварања његове огромне империје, која се по неким картографима протезала до саме Молдавије, односно Бесарабије.

Молдавску област од IX до XII века налазимо прво у саставу Кијевске Русије, односно Галицког кнежевства нешто касније. Знамо да још Руриков наследник Олег беше ударио на Улиће и Тиверце, о којима *Повесть временных*

Приморју, Београд, 1907, стр. 82.

131 Данас на некадашње браничевске господаре куманског порекла подсећа само топоним Дрмно код Костолца и село Кумане код Великог Градишта.

132 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, Чигоја, Београд, 2009, стр. 319.

133 Осим легенде, постоји река Молдава и у Молдавији, а и код Лабе, као притока. Да је и она велетска река, сведочи најбоље чешки назив за њу – Влтава. Отуда налазимо и симбол Молдавије, воловско чело са роговима, сточарско и бојарско обележје.

Војвода Драгош

Најстарији познати грб Молдавије

лет вели да су становали на обали Црног мора од ушћа Дњепра до Дунава и да их је било врло много. Та племена су у војничком погледу била врло снажна. Имала су много тврђава које су постојале и у време састављања Повести („и њихови градови постоје и дан данас"). Према слабо истраженом документу „А ово су имена свих руских градова, дањих и блиских", где се на првом месту набрајају руски градови у подунавским и приморским областима: „На Дунаву. Видичев (Видинцов) град са седам камених бедема; Мдин. А с оне стране Дунава Тернов, где лежи св. Петка. А уз Дунав: Дреставин, Дичин, Килија. А на ушћу Дунава: Ново Село, Акољакра. На мору, Карна, Каварна. А с оне стране Дунава, на ушћу Дњестра изнад мора: Бјелгород, Черн, Јаски Трг, на реци Пруту Романов Трг, на Молдави Немеч, у горама Корочунов Камен, Содва, Серет, Бања, Чечјун (Нечјун), Коломија, Градић на Черемошу, на Дњестру Хотињ".

Од X до XIII века Молдавија је била непрестано угрожена упадима монголских племена, најпре Мађара, потом Печенега и Кумана и коначно Татара. Кумани или Половци запосеше прво јужну Русију, затим данашњу Молдавију и Влашку, али већ при најезди Монгола 1241. године налазимо их само у траговима, понајвише у Угарској. Одређени историчари сматрају да су се исте године влашке војводе земље Олтеније Сенеслав и Мислав (Seneslau, Mislav) и Љутовој (Lytuoy, Litovoi) који се помињу у Дипломи Јовановцима угарског краља Беле IV, супротставили монголској најезди на југу Угарске.[134]

РАДЕ ЦРНОЈЕ ИЛИ РАДУ НЕГРУ, БАСАРАБИ

Тихомир или Тугомир (1290–1310), отац Басараба I и дошљак из ердељских поседа Амлаша и Фогараша, сматра се првим независним влашким војводом, мада народна легенда говори о Раду Црном или Радету

134 Румунски историчар Хаздеу је вероватно погрешно сматрао да је ћерка војводе Љутовоја 1274. године постала супруга српског краља Стефана Уроша II Милутина, што и Барбулеску преузима.

војводи као митском оснивачу лозе влашких војвода, такође око 1290. године.[135] Многи аутори, попут Јевсевија Поповића, Точилескуа и Ксенопола, сматрају да се ради о идентичној особи – Раду Црноју.[136] И сам назив за Влашку био је Мунтениа – Брда. Син Тихомира (Thocomerius) се помиње у повељи угарског краља Карла Роберта I (сина Карла Мартела, 1288–1342) од 26. новембра 1332. у којој се наводи као „шизматични Басараб, син Тихомира, наш неверни Влах" („Basarab, filium Thocomerii, scismaticum, infidelis Olahus Nostris"), који се првобитно настанио у Дугопољу (Câmpulung). Син његов, Иванко Басараб Први или Басараб Утемељитељ (Basarab Întemeietorul) је такође био влашки војвода и један од првих владара Влашке, који је већ око 1325. постао нелојалан угарској круни, заузевши Северински Банат и похаравши делове јужне Угарске. Већ 1330. налазимо Басараба I на страни бугарског краља Михајла III Шишмана у бици код Велбужда против Стефана и Душана Немањића, када су потучени до ногу од Србије, која том победом постаје хегемон Балкана. Недуго потом, Иванко Басараб бива нападнут од угарске војске Карла Роберта I Угарског у бици код Посаде, када успева да уништи бројније мађарске трупе и стекне аутономију de facto у односу на Карла Роберта, којега је неки „Никола, син Радослава" тада спасао од влашких мачева. Син оснивача династије, Никола Александар Басараба (1352–1364), господар Влашке и оснивач православне Угровлашке митрополије[137] удаје своју кћер Анку (Ану) за Стефана Уроша V Нејаког, будућег краља Србије, а Раду Први, син Николе Александра Басарабе, жени се 1381. године са Аном, рођаком српског цара Лазара.[138] У једној старијој повељи војвода Константин Бранковић – Басараба вели да је манастир Раковица „сазидан и из темеља подигнут од стране доброг хришћанина, почившег Радула војводе, који је протеклих година био господар ове земље ". И заиста, цар Лазар и његов потомак Стефан Лазаревић ће у више наврата даривати манастире у Олтенији, Тисману и Водици, и поклониће им десет села у Србији. Хроничар Мирон Костин

Раде Црноје или Тугомир

135 И српског цара Јована Ненада странци ће забележити као Homo Niger.

136 Илија М. Живанчевић је сматрао да „презиме Негру одговара презимену црногорских бојара Црнојевића, по којима је остао назив Ријеке Црнојевића и чија су се појила још сачувала као Иванова корита. Не треба заборавити да Раде Негру није историјски познат већ само по легенди, а за оснивање цркве везан као оснивач исто као што је за нашу легенду везан Раде неимар", *Срби и Румуни*, Гл. југословенског професорског друштва, септ. 1937, књ. XVIII, 1, Београд, стр. 268, О Раду Негру и мајстору Манолу види и: Петар Скок, *Румунске паралеле* зидању Скадра, Гласник скопског научног друштва, Скопље, 1929, стр. 221-240.

137 1359. године, када је довео из Цариграда митрополита Хијакинта. Митрополија је морала да штити ову област од агресивног римокатолицизма, који је био наметан од стране Угарске.

138 Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Negru-Voda*, стр. CCXLIII и CCI.

бележи да „велики број Срба долази у Влашку истовремено с одступањем Раду-Негра, који догађај он замишља у XIII веку".[139] У то време „дунавске се земље с непојмљивом брзином напунише Мађарима, Сасима, Србима и тада 'Румуни' почеше да напуштају дотадашња стара своја румунска имена, и узимаху чисто српска, као Богдан, Драгош, Стан, Влад, итд."[140] Још се 1293. године помиње влашки војвода Дан који је послао свога војсковођу Мајлата на испомоћ српскоме краљу Стевану Милутину против Татара, који беху напали на српску краљевину.[141]

СВЕТИ ЈОВАН СУЧАВСКИ

Александар Добри

Свети великомученик Јован Сучавски, убијен око 1330. и пренесен у Сучаву 1402. године, сматра се покровитељем Молдавске земље. Житије овога светог мужа забележио је чувени Григорије Цамблак, хагиограф влашког порекла и игуман манастира Дечана, вероватно рођен у Трнову око 1365. године, који је својим деловањем успоставио трајне духовне везе између Србије и Молдавије.[142] У Молдавији је био игуман манастира Пантократора. Ту је одиграо крупну улогу у стварању култа светог Јована Новог Сучавског (написавши *Мучење светог Јована Новог* и *Служба светом Јовану Новом*). „Јован је био племић који се бавио трговином и то тако што је робу развозио лађама. Оптужен од некога завидљивога Латина, пострада за Христа 1330. године у граду Акерману (Београду). После мучења зато што није хтео да прими веру татарску (јер градоначелник беше припадник ове вере), Свети Јован би везан за ноге коњу и вучен по граду. Неки злобни Јеврејин видевши га, прискочи и закла Јована. Те ноћи видеше многи огњен стуб над његовим телом и три светлоносна мужа унаоколо. Доцније војвода молдавски Александар Добри пренесе му чесно тело са великим почастима у град Сучаву и сахрани у храму митрополијском, где и данас почива".

Печат Александра Доброг

139 *Archiva Istorica* I, 1, стр. 168.

140 A*rchiva Istorica* I, 1, стр. 168,165.

141 Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Negru-Voda*, стр. CLXX-CLXXV.

142 Русев П., Давидов А., *Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература*, София, 1966; Цамблак у житију Јована Новог Сучавског каже како Јован „никада неће претпоставити творевину Створитељу, нити ће се поклонити делу уместо Творцу". Види и Александр Иванович Яцимирский, *Из истории славянской проповеди в Молдавии: неизвестные произведения Григория Цамблака, подражания ему и переводы монаха Гавриила*, С. Петербург, 1906.

САРАБИ СА МИТРОМ, БОГДАНИ

Богдан Први

Постоји и теза према којој се назив Бесарабија јавља за ово подручје према имену митске касте првосвештеника Сараба дакијске краљевске лозе („primum Sarabos Tereos, qui intereos generosi existebant: ex quibus eis reges et sacerdotes ordinantur"), Сарба са митром (тијаром) на глави. Басараби су били „поетска персонификација порекла" и „мистично име" Банова Сербских, а Раду Црни и Војвода Црни би били само функција или колективно име за касту свештеника-краљева, према надахнутој интерпретацији Васила Ловинескуа.[143] После владавине и освајања првих Басараба, власт у Молдавији поново преотима из угарских руку 1363. године војвода марамурешки Богдан I (старосрбског имена, Богом дан, Дајбог); победивши Балка, Сасовог сина и унука војводе Драгоша, те коначно Молдавија 1365. године остварује независност као Богданија (Богом дана земља), обухватајући области Молдавије, Буковине и Русовлашке. Богдан I (Bogdan Întemeietorul, 1363–1367) сахрањен је у својој задужбини, манастиру Радауцу. Када се Богданова династија угасила, Молдавци су похитали код Радула Басараба у Арђеш, који им је дао Петра Мусата (Мушата) за новог господара.

МУШАТИ И БОРБА

Вазалство је судбина Молдавије, чији је војвода Петар I Мушат 1377. године наводно прихватио обавезу плаћања некаквог трибута као симбол вазалног односа према Османлијама за време Мурата I (1361-1389). Касније ће се ситуација мењати, у разним ће периодима Молдавија поново освајати пуну независност, да би османско присуство постало скоро стално на њеним границама. Актом од 1. маја 1384. године, Петар I Мушат дичи се титулом „Petrus Waiwoda dei gratia dux Terre Moldavie" (Петрус Војвода, милошћу божјом господар Земље Молдавске). У исто време, код Петра Мушата долази и делегација Димитрија Донског, што је први званични московско-молдавски контакт, а у Молдавији 1386. године налази уточиште и син Донског, Василије I Димитријевич. Подражавајући Немањиће, већ 1387. године Петар I Мушат с благословом митрополита Галича именује

Петар I Мушат

143 Geticus, *La Dacia iperborea*, Edizioni all'insegna del Veltro, Parma, 1984, стр. 63-67. Срби (Сараби) који носе тијару, стр.66.

Јосифа главом Молдавске Православне Цркве, а цариградски патријарх Антоније IV реагује анатемом на читаво молдавско кнежевство и цркву. Васељенска патријаршија није скривала своје амбиције да учврсти и прошири своју превласт у овој области Европе, контролишући угровлашку и молдовлашку митрополију, које су биле нит по којој Ромеји могаху , кад год им је годило, преко цркве уплести се у у државне послове. Ромеју су земље између доњег Дунава, Карпата и Прута интересовале одавно, јер су освајачима из евроазијских степа служиле као пролаз или као пребивалиште. Важан разлог била је и трговина влашким житом, које је превожено у Нови Рим бродовима из Вичине, близу ушћа Дунава, док су бродови пуни меда, воска и вина стизали у цариградско предграђе Перу из луке Килије. Трговину преко Црног мора тада су још надзирале Ђенова и Венеција.[144] Османлије прво освајају Угровлашку 1462. године, мачем освајача Цариграда, султана Мехмеда II, док Молдовлашка одолева све до смрти војводе Стефана Великог, покровитеља манастира, науке и уметности.[145] Тако обе кнежевине постају турски трибутари и вазали.

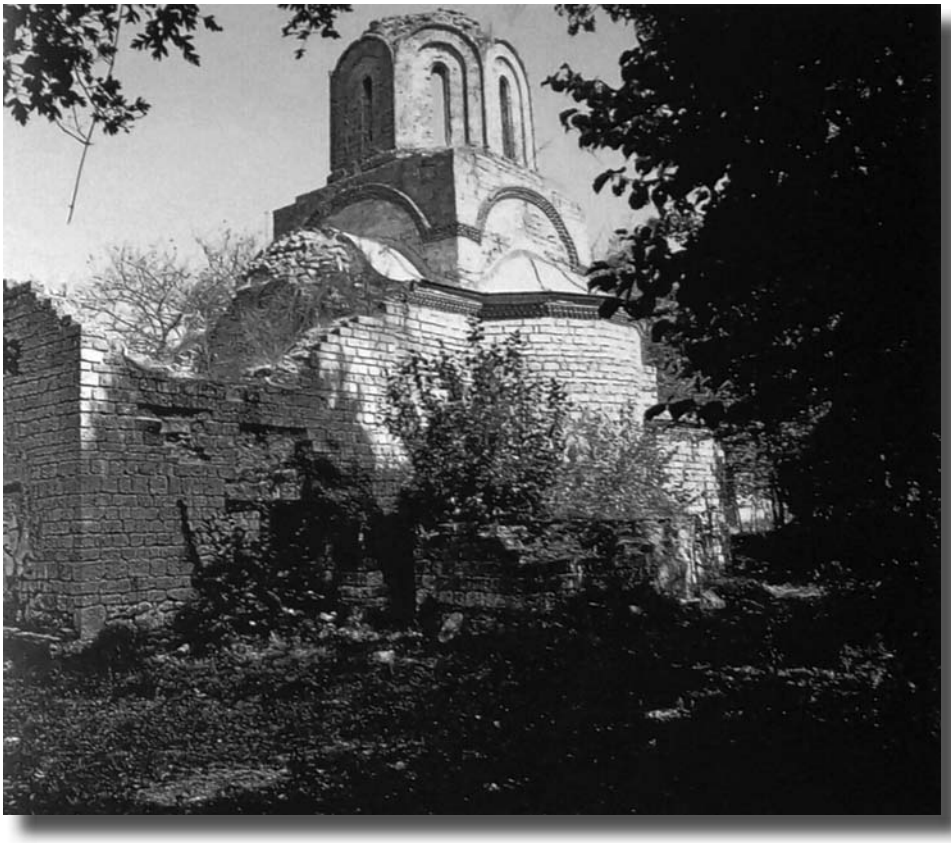
ВАЗАЛИ ТУРСКИ И КТИТОРИ СРБСКИ

Освајањима Бајазита II, османска доминација у овој кнежевини постаће дуготрајна. Француски историчар и османиста Жил Вајнштајн објашњава кроз теорију „три круга", где се положај одређених провинција разликовао у зависности од њихове удаљености од централне власти, тј. престонице. Тако Молдавија и Влашка, касније и Ердељ (Стара Дација), спадају у трећи круг, Србија, Босна, Херцеговина, Црна Гора, северна Грчка у други, а територије најближе Константинопољу, попут Добруџе[146], Тракије, Тесалије, у први круг балканских провинција Царства. Основна карактеристика за земље које би по Жилу Вајнштајну биле део „трећег круга" балканских провинција Царства, дакле као што је већ наглашено у првом периоду до XVIII века, за Влашку и Молдавију, је чињеница да су оне биле вазали османског владара, али не и интегративни део Царства. У пракси, то је значило да, за разлику од земаља које су улазиле у „други" и „први" круг балканских провинција, у ове две средњовековне државе није била уведена османска управа: није било османске административне поделе, тимарског система, посебних кануна, као што ни њихово становништво није уживало статус раје, па самим тим ни статус зимија, што је свакако била предност у односу на становништво других провинција Балкана под османском влашћу. Влашка и Молдавија су имале право да саме бирају своје војводе и бољаре, које су бирале међу својим племићким породицама, да воде самосталну унутрашњу политику, док се вазални однос према османском падишаху огледао кроз вођење „заједничке" спољне политике, што је у пракси значило да су били дужни

144 Молдавија је била исувише удаљена да би Мехмеда интересовала, а и Турци тада још немају флоте за Црно море.

145 Д. Оболенски, *Византијски комонвелт*, Просвета-СКЗ, Београд, 1991, стр. 308-310.

146 Област која названа по неком Србину Добротићу, „пустолову који је владао на обали Црног мора" око 1396, и који је оставио своју власт једном безначајном наследнику, Иванку; Николае Јорга, *Историја Румуна и њихове цивилизације* и *Османлије и балкански народи*, стр. 119.

Манастир Лапушња

да воде истоветну спољну политику као њихови османски сениори, по принципу „пријатељ мог пријатеља и мој је пријатељ, непријатељ мог пријатеља и мој је непријатељ". Такође, били су дужни да плаћају годишњи данак, као и пешкеш, додатну дажбину која у директном преводу значи поклон, а представљао је давање османском владару одређеног износа, како у новцу, тако и у натури (скупоцене тканине, житарице, мед, лој).

Заузврат, османским како цивилним тако и војним властима био је забрањен приступ на територију дунавских кнежевина, осим гарде од 10 до 15 јаничара којом је командовао један турски каплар у сваком већем месту.[147] Тако су војводе Влашке и Молдавије, који су остали једини православни владари у југоисточној Европи, усвојили елементе протокола ромејског двора, и подржавали православне цркве и манастире широм Османског царства.[148] Влашке војводе су се дичиле својим „оброком" православним манастирима Свете Земље и Атона, преузевши ктиторско наслеђе некадашњих ромејских царева (Д. Оболенски, Н. Јорга). Ипак, највећи узор многима од ових милостивих војвода био је свакако Свети Сава Србин – „отац наш", као и Света Лоза Бранковића.

147 Руђер Бошковић, *Дневник са пута из Цариграда у Пољску 1762. године*, Пешић и синови, Београд, 2012, стр. 109.

148 Ема Миљковић, Јонуц Кожокару, *Изгубљена или уклопљена државност: Србија, Влашка и Молдавија у оквирима Османског царства*.

СВЕТИ БРАНКОВИЋИ, СВЕТА ГОРА И БОРБА ПРОТИВ УНИЈЕ

ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ И ОДБИЈАЊЕ УНИЈЕ, СВЕТА ГОРА, БАСАРАБИ И СВЕТИ САВА СРБИ, ВЛАСИ И УНИЈА

Власт над молдавским подручјима учвршћује војвода Александар I Добри, који је владао у периоду од 1400. до 1432. године, али је сама митрополија молдавска највероватније основана још у време Југе Воде (војводе), 1374. или 1399. године, док би јој први познати митрополит био Теоктист Охридски. Војвода Александар Добри је манастир Сучаву уздигао за седиште митрополије, а оснивач је и манастира Ватра Молдовице из 1401. године. Исте године је Александар Добри , у намери да створи законе за Молдавију, замолио цара Манојла Палеолога за примерак Василика, па је тако настао први Молдавски Законик (Д. Кантемир). Појављује се, преко Пољске и Угарске, половином XIV и током читавог XV века снажна римокатоличка прозелитска пропаганда која делује са мизерним успехом, а народ басарабски одбацује сучавског митрополита Дамјана који беше прихватио злогласну Флорентинску унију из 1439. године. Ипак, Лионска и Флорентинска унија су ослабиле Ромеју, изложивши изнемогли Цариград надирању дивљих турских племена.[149] Још 1274. године, приликом склапања уније у Лиону, Срби нису узели учешћа у њој, а српски светогорци нису признавали василевса Михаила VIII Палеолога за правоверног цара после склапања уније, штавише Хиландарци су га сматрали за јеретика.[150] Бивши хиландарски игуман, архиепископ Данило II, овако је писао о цару Михаилу Палеологу: „Јер пророк и Богоотац рече: Муж крви и варљив неће дочекати половине својих дана. Овом нечастивом не даде Господ ни да очима види државу и наследство овог благочастивога и христољубивога. Јер овај хулни цар, ђаволом наговорен, сличан је оном лукавом предатељу који одступи од светлости у таму, као што и овај Палеолог одлучивши се од хришћанске вере узе веру латинску... Јер рече: Љута је смрт грешника. И ту велику жалост и плач учинише над овим нечастивим царем. И узевши његово непотребно тело, опет вративши се, положише га у граду званом Силиврија, који је на обали мора...”[151]

149 А. Попов, *Гоненіе на православіе и русских в Польшѣ в XX-м веке*, Меркур, Београд, 1937, стр. 9-14. Сами Грци беху позвали Турке у Европу, као савезнике против Срба цара Душана. Тако је византизам припремио катастрофу коју је Ислам само извршио (Ч. Мијатовић).

150 С. Пириватрић, *Хиландар и Лионска унија*, у Осма казивања о Светој Гори, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске-Задужбина светог манастира Хиландара, Београд, 2013, стр. 97-108.

151 Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских*, Просвета, Београд, 2008.

ЂУРАЂ И СВЕТА БОРБА ПРОТИВ РИМА

Свакако је деспот Ђурађ Бранковић, поред Светог Марка Ефеског, био Русима и Молдавцима светило у тами свеопште издаје вере тадашње епохе. Духовни и крвни синак Светог Саве и цара Лазара, „дукс Рашке" и „Ва Христа Бога верни и христољубиви господин Србљем и Подунавију Ђурађ", који се тада налазио у скоро безизлазној ситуацији, без државе и са троје деце код султана у ропству, глатко је одбио позив на унијатски сабор у Фиренци, позив који му је био упућиван и од једноверног василевса, и од папиних емисара. Преговоре о унији између паписта и Грка, који су имали турски јатаган под грлом, најбоље је описао Гибон: „Грци су инсистирали на три основна питања: помоћ, сабор и уједињење, док су латини избегавали друго, а прво само обећавали као логичну последицу трећег"[152] Фрањевцу Јовану Капистрану (1385—1456), који га је наговарао да остави веру предака, Ђурађ је одговорио: „Народ мој верује да сам мудар, мада среће немам. А ти сад тражиш од мене да учиним нешто по чему би мој народ помислити могао, да сам у старости памећу помео". Избегли деспот Ђурађ, по Енеји Пиколоминију, „већ стар, у дубоким годинама", али „достојан поштовања", тражећи помоћ, стигао је до Беча. У Ђуру се састао с поменутим фрањевачким фратром Јованом Капистраном, који га је убеђивао да пређе у католицизам. Ђурађ је одговорио: „Ја сам деведесет година живео у овој вери, коју су ми улили у душу моји преци, те сам код свога народа, мада несрећан, увек сматран паметним. Сада би ти хтео да помисле, када би видели да сам се променио, да сам због старости излапео, и да сам, како прост народ каже, подетињио. Ја бих пре пристао да умрем него да изневерим веру својих предака", забележио је у овој форми његове речи будући папа Пије II (Енеа Силвије Пиколомини), добар познавалац Срба и Влаха. Флорентинска унија представљала је „изузетно велику опасност за Православну Цркву од било које која се раније одиграла у историји", Православље је било у опасности да нестане и да се сведе на „привремено подношљив источни обред Римске Цркве", водећи ка „потпуном одбацивању свештеног предања и еклисиологије", до коначног престанка постојања саме Православне Цркве.[153] Владар Србије, деспот Ђурађ Бранковић и тадашњи српски патријарх Теодосије (1435-1445) имали су јасна сазнања о римокатолицима као јеретицима (Ђурађ му је наводно рекао да ће га обесити уколико оде у Фиренцу), а ни Унгровлашка (или Влашка) није била заступљена на овим преговорима о унији.[154] Када се и у Цариграду сазнало да Срби нису потписали унију, настали су нереди. Староримски апсолутизам Новог Рима имао је одбројане дане, а Турци су своју снагу црпели из опадања моћи гломазне бирократске машинерије умируће империје. На захтев народа, васељенски патријарх Јосиф II (син бугарског цара Јована Шишмана) морао је да се повуче, а слична, ако не и гора судбина задесила је митрополита

152 Edward Gibbon, *The decline and fall of the Roman Empire*.

153 Др Амвросије Погодин, *Свети Марко Ефески и Флорентинска унија*, Епархија жичка, Краљево, 2007, стр. 378.

154 Један од заступника деспота Ђурђа био је Гргур Влах. Види Момчило Спремић, *Прекинут успон*, Завод за уџбенике, Београд, 2005, стр. 97.

кијевског и московског Исидора (Бугарина, рођеног у Солуну) и молдавског митрополита Дамјана.[155] Исидор се као кардинал (cardinalis Rhutenus) вратио у Русију и успео је да прогура унију у Кијеву, али је осуђен на московском сабору 1441. године као отпадник од вере (апостата) и велики кнез Василије II га је бацио у тамницу, из које се спасао бекством од сигурне смрти – у Сијену. Већ 1448. године, Сабор руских епископа, сазван од Василија II, бира епископа Јону за митрополита целе Русије. Трећи Рим се родио у Москви, а бабица му је била из деспотовине Србије. Неколико година касније, деспот Ђурађ Бранковић се на вест о паду Другог Рима затворио у собу и три дана није из ње излазио, јер је знао „тачно шта долази".[156] Одсечена глава ромејског цара Константина XI Драгаша принешена је Султану, а турски турбан сменио је унијатске митре.[157] Нови Рим је нестао, а у његовој историји била је веома „приметна пасивност у погледу спољашњег проширења њених области и њеног културно-државног типа. Сви снови Византије сводили су се на то да се сачува од пљачкања оно што је поседовала и да, ако је могуће, врати римско наслеђе...Сенка старог Рима у распадању лебдела је над њом од почетка до краја".[158] Византијска државност се само у малој мери градила на идеји цара – слуге Божијега. Ова идеја је само освештала апсолутистичку власт староримског јуристичког правца, па је византијски император остао оно што је био и у Риму – апсолутна управна власт. Не познајући разлику између посредних и непосредних функција врховне власти, Ромеја је развила и образовала читаву владајућу корпорацију чиновника – политичара који су деловали у име императора, али су и сами стварали императоре сумњиве морално-верске вредности и одвојене од народа. Услед тога, Византија беше изгубила способност асимилације новоосвојених народности, она им је била „антипатична као сила која само израбљује а готово ништа не даје и која, осим тога, народима империје наговештава само робовање чиновништву", осуђујући социјалне снаге сваке народности на слабљење и уништење.[159]

УТИЦАЈИ ИСИХАЗМА И СВЕТОГ ГРИГОРИЈА ПАЛАМЕ

И митрополит Дамјан Молдавски се свакако одрекао уније, јер је преко свог опуномоћеника пристао уз синод одржан 1450. године у Цариграду, сазван против уније. Наследио га је на катедри око 1453. године чувени митрополит Теоктист, бивши ђакон Марка Ефеског, и кога је посветио охридски архиепископ, чије је звање вршио тада српски пећки патријарх Никодим II.[160] Епохални догађај – пропаст Флорентинске уније,

155 Који је 1439. године још увек зависио од Цариградске патријаршије.

156 Миодраг Пурковић, *Српски патријарси средњега века*, Диселдорф, 1976, стр. 152.

157 „На путу од св. Софије један Србин иђаше у сусрет носећи главу једну. Приближивши се, он подвикну:„Честити Господару, ево ти глава цара Константина"! Види Ч. Мијатовић, *Пад Цариграда*, Етхос, Београд, 2010, стр. 166.

158 Лав Тихомиров, *Монархија*, Укронија-Логос, Београд, 2008, стр. 181.

159 Лав Тихомиров, *наведено дело*, стр. 182.

160 Миодраг Пурковић, *Српски патријарси средњега века*, Диселдорф, 1976, стр. 151-153, и P.P. Panaitescu, Cronicile slavo-romine din sec. XV-XVI, 1959, стр. 44, 56, 168, 191.

који ће имати огроман утицај на судбину Срба, Руса и Влаха, био је плод светосавске и светолазаревске мудрости Ђурђа Бранковића, владара који је мошти светог Луке пренео у Смедерево и тамо довео и светогорске монахе да правилно преведу Лествицу Јована Лествичника, чијим су духом прожети манастирски типици Светог Саве кроз „чување срца" и „умну делатност", припремајући будући продор исихазма у српску културу и монаштво.[161] У владару Ђурђу Бранковићу се сјединила побожност са богословском ученошћу, јер је он био незадовољан постојећим преводом Лествице, те је уз сарадњу са браничевским митрополитом Саватијем, настала 1434. године величанствена Браничевска Лествица, велики споменик црквене писмености у Срба.[162] Србија је губила своју државност, али је чувала и неговала најсуптилније облике духовности код Срба, чему погодује и долазак у Србију монаха исихаста – „Синаита", нарочито у браничевском крају (Рукумија, Горњак, Ждрело).

Св. Григорије Палама

Срби су, кроз историју, најмање два пута помогли Палами у моментима када је бивао најугроженији. Први пут, за време жестоких исихастичких спорова, српски монаси из Манастира Хиландара стали су на страну тиховатеља које је предводио Григорије Палама, и тада је хиландарски игуман кир Арсеније потписао познати Светогорски томос. Други пут су га трговци Срби из околине Дубровника откупили од Агарјана и тако спасили ропства, док му је лично цар „Србије и Романије" (fere totius imperii Romaniae dominus) Душан, духовно чедо старца Исаије и ктитор Есфигмена и Велике Лавре, понудио прелазак у своје царство (Света Гора је ушла у састав Србије), нудећи му

161 Димитрије Богдановић, *Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности*, Бард-фин Романов, Београд-Бањалука, 2008, стр. 160-161 и 175-177. Лествица је, преко Хиландарског типика, ушла у темеље српског монаштва, у оном духу, у каквом је потврђује синајска школа Јована Лествичника. Тиме се припремао онај велики продор исихазма у Србију у Србију у XIV и XV веку; Д. Богдановић, *исто,* стр. 177.

162 Марија Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Историјски институт-Народна књига, Београд, 1985, стр. 153.

заштиту од прогона којима је био изложен.[163] Прот Свете Горе био је тада по своме утицају такмац патријархов,[164] а српски цар Душан је светогорског прота Нифона заменио са Антонијем, првим Србином на челу Протата, у јесен 1347. године.[165] Средњовековна Србија је једина словенска земља која је стварно усвојила учење исихаста, и то не само као „догмат наметнут од стране црквене власти, већ као теолошки систем који је проткан истанчаним богословским и философским појмовима" (А.-Е. Тахиаос). Већина списа Григорија Паламе, настала крајем тридесетих и почетком четрдесетих година, била је позната на Светој Гори, што је убрзо довело и до првих српских превода, рађених већ за светитељевог живота.[166] У житију Григорија Синаита се каже да се исихастичко учење ширило, не само код Ромеја и бугара него пак „и код самих Срба и даље"; а то „даље" се свакако односило на влашке и руске земље.[167] И Хиландарски игуман Сава је био сведок боравка и рада Паламе на Светој Гори. У исто време тамо су били и бавили се црквеном књижевношћу Калист и Филотеј, обојица доцније Цариградски патријарси. Сава је доживео да види и Григорија Синаита, исихасту и проповедника о коме је говорила цела Света Гора и о коме се знало и у Србији, Бугарској, Влашкој и Мађарској.[168] Калабријски антиисихаста Варлаам није (како су понекад сматрали) са Запада донео утицај римокатоличанства као таквог, него основне принципе секуларизоване културе, повезане са италијанском Ренесансом. Његов неуспех и Паламина победа биле су јасне пројаве чињенице која је била од одлучујућег значаја не само за Византију, него и за православне словенске земље, јер је Ваарлам калабријски још у време Андроника III и великог доместика Јована Кантакузина имао најзначајнију улогу у обнови односа са папством.[169] Ову чињеницу је одлично одредио Д. С. Лихачов: на Истоку „Предренесанса није ни прешла у Ренесансу", подвукао је Јован Мајендорф. У осуди Ваарлама цариградска црква је осудила и сам дух ренесансе, а исихасти-паламити свагда су били спремни да испоље отворену непослушност патријарху кога би сматрали јеретиком, док су се Срби показали као њихови верни ученици током следећег века, када су одбили Флорентинску унију и „источно папство".

Можда најбољи показатељ привржености ондашњих Срба исихазму и конкретно св. Палами јесте чињеница да је он у српским земљама био

163 „Душанова влада је, доиста, најславнија перијода српске историје. Душан није био само сретан војник, већ је био и пастир народа. Историчар словенског права, г. Мађејовски, тврди да је од свију словенских законодавстава српско законодавство најсагласније са народним карактером; а Душану припада част да му је темељ ударио", Сан Рене Таљандије, *Србија у деветнајестом веку*, Линеа, Краљево, 1990, стр. 50.

164 А. В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, стр. 79

165 Побожни цар Душан Силни се често поклањао моштима св. Петра Коришког, за којега је Теодосије говорио да је био „истински сиромах који осим себе ништа у пустињи не имађаше".

166 Ђорђе Трифуновић, *Са светогорских извора,* Службени лист СЦГ, Београд, 2004, стр. 187.

167 A.-E. Tachiaos, *Gregory Sinaites legacy to the Slavs*, preliminary remarks, Cyrillomethodianum 7, 1983.

168 Миодраг Ал. Пурковић, *Српски патријарси средњега века*, Диселдорф, 1976, стр. 70.

169 Јован Мајендорф, *Свети Григорије Палама и исихастичка духовност*, Задужбина св. ман. Хиландара, Београд, приредио Благоје Пантелић, 2012, стр. 180; види и G.V. Gianelli, *Un Progetto di Barlaam per l'Unione delle Chiese*, Vatican, 1946, стр. 185-201.

поштован као светитељ и пре званичног уписа у диптихе светих 1368. године, од стране цариградског патријарха Филотеја који му је написао житије и који је и сам некада био светогорски монах исихаста.[170] Везе Срба са Синајцима су врло живе. Такође, постоје записи о одласку многих монаха Срба на Синај већ из 1360. године, ради посвећивања правој аскези, па се и данас очувало предање о светом животу „седам Синајаца" у Србији: Светом Роману (оснивачу истоименог манастира на Биначкој Морави), Светом Ромилу из Раванице, Светом Григорију из Горњака, Данилу из манастира Благовештење, Николају из Нимника, монаху Зосиму из Тумана и о Светом Мартирију из Рукумије, помињу се и Сисоје Синаит из Сисојевца, преподобни Јов Синаит и Нестор Синаит. Чинило се да је у време деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа дошло до снажног препорода српског средњовековног православља, које је од времена кнеза Лазара с много мање западњачких елемената и много ближе ромејској ортодоксији него за време Немањића, захваљујући великом приливу монаха пустиножитеља и књижевника са Истока.[171] Посебно је двор мудрог Ђурђа Бранковића тада био оно средиште оживљавања преводилачке и преписивачке делатности код Срба. Због свега наведеног, многи ће подражавати оно што мудри Ђурађ беше одговорио у своје време Јовану Капистрану; тако да ће и цар Иван Грозни, више од века касније, 1582. године одбити позив на унију језуите Антонија Посевина: „Знај да ми не верујемо у Грке него у Христа... Али папа није Христос и престо ка коме носе папу није облак и не носе га анђели".

БРАНКОВИЋИ И СВЕТА ГОРА

Читава династија Бранковића изузетно је значајна за Свету Гору; Роман, Гргур и Вук Бранковић, синови охридског севастократора Бранка Младеновића из Дренице, приложили су 1365. више села манастиру Хиландару и манастиру Светог Павла на Атону.[172] Вук Бранковић је са братом Радоњом био приложник и светогорског манастира Кутлумуша. Мајка Ђурђа Бранковића, Мара, поклонила је 1406. године 100 унчи од трга болници Хиландара за лечење болесних, посебно хромих и слепих.[173] Деспот Ђурађ и жена му Кантакузина, приложили су 1413. г. два дреничка села манастиру Св. Павла на Светој Гори, село Доброшевце и Трнаву, ,, с колом и с мегјами и с правинами села тога", а у Цариграду је Ђурађ поправио зидине у близини Влахерне.[174] Герасим Бранковић је још око 1364. године примио монашки завет у Хиландару а одранније је даривао Кутлумуш, заузимао се код кнеза Лазара и код Стефана Лазаревића за Хиландар и Лавру Св. Атанасија, али је

170 Благоје Пантелић, *Св. Григорије Палама и Срби*.

171 Василије Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији,* Арс Либри-Центар за црквене студије-Бесједа, Београд-Ниш-Бања Лука, 2002, стр. 250-253.

172 Сам кесар Гргур је подигао око 1361. године на обали Охридског језера прелепи манастир Богородице Захумске.

173 Момчило Спремић, *Бранковићи и Света Гора*, Друга казивања о Светој Гори, Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе-Библиотека града Београда, Београд, 1997, стр. 86.

174 Између Једренске капије и Егри капије, има у зиду порушена кула, где је П. Аристархи-бej прочитао: ,,Обнови се куртина од Ђурђа, господара Србије, године 6956 (1448)", *Цариградске слике и прилике*, Чедомиљ Мијатовић, Карпос, Београд, 2018, стр. 105.

највише учинио за манастир Светог Павла[175], који је у потпуности обновио од „свог имања и труда". Заједно са Антонијем Багашем Врањанцем из манастира Ватопеда, Герасим је откупио манастир Светог Павла од манастира Ксиропотама за 24.000 аспри, обновио га и учинио га „српским књижевним и културним средиштем".[176] Пре 1392. год. манастиру Ксиропотаму су дали још сто унчи сребра, да би манастир Св. Павла монаси држали „донде же тамо српска моћ и државних рода владичествовати и владати" и да не опусти „от братии наших Србљ", остављајући Србији овај „породични манастир Бранковића" у аманет.[177] Браћа Вук и Иргур су сахрањени на Атосу (при манастиру Светог Павла), деспот Јован и Ангелина су постали ктитори Есфигмена, а чувена Мара Бранковић („мајка манастира") на свом двору у Јежеву окупља монахе, даје прилоге манастирима и код турских власти се заузима за хришћане. Она је 1466. године издала повељу у корист манастира Хиландара и Светог Павла, а 1471. г. су јој есфигменски монаси, ради обнове изорелог манастира, продали свој метох у Проавлакасу за 30.000 аспри.[178] Она је обновила Рилски манастир и у њега 1469. г. пренела мошти Св. Јована Рилског из Трнова.[179] Мара Бранковић је лично изаткала плаштаницу за покров Св. Јовану Рилском.[180] Знамо по предању да је она подигла манастир Богородице код Куманова и стару цркву у Крушевици, близу Ристовца. Да манастир Хиландар и Свети Павле не би после њене смрти остали без заштите, она је 1481. године пренела ктиторство над поменутим манастирима на влашког војводу Влада IV Монаха и његове

175 У којему се некада подвизавао Павле Ксиропотамски, проповедник хришћанства међу Србима, који „дође у Србију, и Срби га одвеђ возљубе, даду му доста блага и с њим пођу млоги Срби у Свету Гору, и с оним благом сазидају овај манастир. Из тога се види да је ово права Српска задушбина; но суседни грчки ксиропотамски калуђери хтели су га за себе отети, као што ће се ниже видити, али сујетно", у Димитрије Аврамовић, *Света Гора са стране вере, художества и повестнице*, Књажеско српска књигопечатња, Београд, 1848, стр. 109.

176 Око 1348, године, историчари помињу и српског пустиножитеља старца Исаију, који се подвизавао у пећини близу манастира Св. Павла. Он је одиграо важну улогу у процесу преласка манастира Св. Павла у српске руке, према Ђ. Трифуновић, *Казивање о Српској земљи Симеона Светогорца*, Летопис матице српске, 417, св. 2, Нови Сад, 1976, стр. 197.

177 Много пре тога, Свети Сава беше постао ктитор, помогао је обнову Ксиропотама, Филотеја и Каракала. Заједно су отац и син, Сава и Стеван Немања, даривали Ватопед, Ивирон, Протат и Велику Лавру, види Душан Корађ, *Светогорски манастир Филотеј и Срби*, Хиландарски зборник, САНУ, Београд, 1997, стр. 8-11.

178 Михаило Ст. Поповић, *Хришћанска султанија Мара Бранковић и манастири Свете Горе*, у Девета казивања о Светој Гори, Друштво пријатеља Свете Горе-Задужбина Хиландара, Београд, 2016, стр. 141-171. „Моли се, о блажени, за целомудрену, и много због тебе ридајућу и свету кћер, која доброту и време тела утроши ради праве вере к Богу и благочастија, родитељске љубави и благог повиновања", в. *Надгробно слово деспоту Ђурђу Бранковићу*, у Стара српска књижевност II, Матица српска-СКЗ, Нови Сад-Београд, 1966, стр. 265.

179 Иначе је Рилски манастир „спадао под јурисдикцију Пећке патријаршије и у коме је српскословенска језичка редакција црквених списа давала снажан печат манастирској књижевности и писмености све до краја четврте деценије XIX века", Владимир Стојанчевић, *Србија и Бугари 1804-1878*, Просвета-Историјски институт, Београд, 1988, стр. 39.

180 Климент Џамбазовски, *Културно-просветне везе Рилског манастира са кнежевином* Србијом у току *XIX века*, Гласник САНУ, ССХС, kw. 1, Beograd, 1974, str. 197-215.

наследнике.[181] Мара и Ђурађ су наставили ктиторско доброчинство према манастирима Светог Павла, Хиландара, али и Русика (Ђурађ га је називао „нашим манастиром"), Лаври (којој је дат оброк од чак 120 литара сребра годишње), Ватопеда (60 литара сребра), Симонопетру (20 литара), док је јеромонаху Давиду из Есфигмена за „окрмлениje манастирско" издао чувену Есфигменску повељу на 50 литара сребра од новобрдске царине.[182] Велики челник деспота Ђурђа, Радич Поступовић, био је и он велики добротвор манастира Констамонита на Светој Гори, одредио му је годишњи оброк од 20 литара сребра и, пошто умре, сва његова села. Као такав, прописао је Радич 1433. године и типик манастиру.[183] Радић Поступовић је 1432. године даривао и манастир Ватопед селом Бело Поље на Морави и са осам мати земљишта под виноградима, а исте године деспот Ђурађ Бранковић, „Ва Христа Бога верни и христољубиви господин Србљем и Подунавију Ђурађ", је посебном хрисовуљом потврдио Радичев поклон.[184] У тешким временима, Ђурађ је успео да унутар манастира Светог Павла 1447. године подигне цркву посвећену Светом Ђорђу, фрескописану и опремљену иконама.[185]Ђурађ је био и до краја живота остао раб Христа Бога, на делу и у страдању.[186]

Учени лекар Јован Комнин, писац Проскинитара Свете Горе Атонске, који је манастир посетио 1698, сведочи да је у овом млађем католикону (главном храму) посвећеном Светом Ђорђу, био насликан деспот Ђурађ са своја два сина, а на зидовима портика видео је слике Акатиста Богородичиног и Откривења Јовановог, које је 1687. наручио бечкеречки митрополит Михаило, приказан и сам десно од улаза у храм.[187] Савина Света Гора је

181 Михаило Ст. Поповић, *навед. дело*, стр. 144-145.

182 А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском Царству XV-XVII век*; повељу Есфигмену Ђурађ је издао 11. септембра 1429. године. Ван сваке сумње је и хрисовуља цара Душана Есфигмену из 1346. године, када је цар потврдио све поседе Есфигмена од ранијих царева, док је деспот Јован Угљеша у југозападном углу манастира подигао део зграде намењен болници, око 1365-1371. године. Види Сима Ћирковић, *Есфигмен и Србија* у Есфигменска повеља деспота Ђурђа, Југословенска ревија-Завод за заштиту споменика културе, Београд-Смедерево, 1989, стр. 64-65.

183 „Прва црква била је здраво велика, но цар је Јулијан спали, а Мануил Палеолог цар грчки опет је подигне. Затим је Папа спали и сасвим поруши. После је сазида, као што и доданас стоји српски велики челник Радич", Аврамовић Димитрије, *Света Гора са стране вере,* художества и повестнице, Књажеско српска књигопечатња, Београд, 1848, стр. 158.

184 Ђорђе Трифуновић, *Са светогорских извора*, Службени лист СЦГ, Београд, 2004, стр. 257.

185 Да је ово српски манастир доказује и српска народна песма:
Боже мили! Чуда великога!
Гледах чуда прије невиђена:
У Павлову Светом намастиру
Постављени од злата столови –
Навезе се триста Калуђера,
Навезе се у то сиње море,
Прилог носе Светој Гори славној.

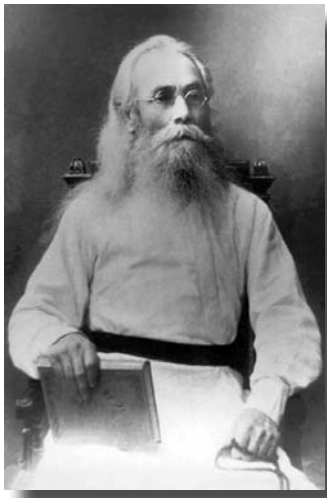
186 Владика Николај Велимировић, *Српски народ као Теодул*, у Српски завет на размеђи векова, Светигора, Цетиње, 2001, стр. 233.

187 Када је ходочастио Светом Гором 1848. године, Димитрије Аврамовић је огорчено сведочио како Грци „изнова живопишу" параклисе са српским натписима и „све грчки подписују Светитеље, а да су га Срби направили нема ни словца спомена", као и да у Ватопеду „има још

Ђурђу Бранковићу била духовни извор и узор на којему се он напајао до краја свог земног живота, па нимало не треба да чуди одлука да Србија његовог доба не узме учешћа на разбојничком сабору у Фиренци и жалосној епизоди цариградске уније. Паписти су, користећи политичку и војну немоћ Источне империје након тешке венецијанске владавине, поставили прву основу Уније, потчинивши Православне Грке одлукама папског Лионског сабора (1274) још за време императора Михаила Палеолога и патријарха Јована Века. Као друга основа, послужио је коначни тирански захтев папе Евгенија IV да се источни хришћани, који су се нашли у тешком положају, у потпуности потчине Фераро-Флорентинском сабору (1439). У Србији средњег века, која је стремила добром и лепом, чија је сакрална уметност настајала из „схватања света" (Ђорђе Трифуновић), чији је човек био саздан „по образу и подобију Божјем", док је српско „отачаство створено по слици Божијој" (Доментијан), владар је, попут Стефана Првовенчаног, „правдом и истином и љубављу богољубац према ништима био светло украшен и врло изврстан" (Теодосије).[188] Судови у тадашњој Србији суде на основу обичајног права, Светосавског Законоправила и Душановог Законика. У таквој Србији унија није имала никакве могућности да заживи.

Лево: Преподобни Амвросије Оптински

Десно: Преподобни Варсануфије Оптински

Преподобни Амвросије Оптински је говорио да се мудрост змијина састоји у томе да када ударају змију, она више од свега чува главу, тако и хришћанин, у неприликама и тешким околностима треба више од свега да чува веру, а Преподобни Варсануфије Оптински вапије: „Чувајте свету веру, она је непроцењиво благо, с којим ћете ући у Царство Небеско... Беше

једна капија, коју су Грци направили; само да на ону не иду куда је Св. Сава са својим Србима пролазио! Ово Светог Саву огорчи тако, да је говорио: „Ја ћу један Српски монастир да саздам, кад Србин у Свету Гору дође, да у свој монастир долази." И тако сазида монастир Хиландар. Свети Симеон и Сава половину су монастира Ватопеда направили и земље још поклонили, и драгоцени ствари црковни! Изван монастира на јужној страни на брегу стоје и сад развалине гди су школе биле, које је Свети Сава зидао", види Аврамовић Димитрије, *Света Гора са стране вере, художества и повестнице*, Књажеско српска књигопечатња, Београд, 1848, стр. 66-67.

188 Иван М. Ђорђевић, *Студије српске средњовековне уметности*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 374

човек богат, одједном постаде сиромашан, ово јесте тешко, али може да се поправи. Беше здрав, па поста болестан, и ово јесте поправљиво – јер и са сиромашним и са болесним пребива Христос. Али, ако изгубиш веру – то је велика несрећа! То је толико страшно, јер човек више ни у чему нема упориште". Српски цар Душан је, на Законодавном сабору, зато себе ставио испред властеле, али испред себе је ставио свештенство, наглашавајући примат духовног над земаљским. Владар је код Срба представљао ум и силу, схватан је као чинилац равнотеже, док је поштовање свештенства било поштовање ума (који „царује"), а не снаге и силе.[189] Јасно је да је Душанов законик многе чланове морао да преузме из Савиног Законоправила, опитне енциклопедије атонског правоверја. Наравно да је под Душаном најстрожије било забрањено да се под утицајем латинске јереси прелази у азимство, као и латинска пропаганда и мешовити бракови. Световне власти нису имале право да суде духовне парнице, док обратно црквене власти су биле правно надлежне да суде и световне предмете (А. В. Соловјев). Све наведено је итекако сметало распадајућем Источном Риму, па је одлуком цариградског патријарха Калиста, донетој под притиском цара Јована Кантакузина између 1352. и пролећа 1353. године, „изопштена и осуђена на одлучење", српска царевина, цар Душан Силни, патријарх Јанићије, пећка патријаршија и цели српски народ .[190] Одлучен од васељенске цркве био је и српски двор, док остала црква (ниже свештенство) и народ нису били екскомуницирани, сматрао је Димитрије Богдановић. Света Гора Атонска није пристала на анатему српске патријаршије од стране Цариграда, све до после Маричке битке, када избијају спорови и неугласице између српских и грчких монаха.[191]

Божјом вољом, падом Цариграда под турску власт, васпостави се и православље а унија пропаде код свих народа источне православне вере, осим код шачице неразумних Грка. Многи Грци избегоше пред Турцима у Рим, Фиренцу и Венецију, где, упркос сталној међусобној свађи и препирци, проширише паганski хеленизам и породише тзв. „Ренесансу" („In primis hic eruditione Graeca opus est"). Без грчког, без удела велике грчке мудрости, културе ренесансе не би ни било, не би била разумљива.[192] Другим речима, италијанским посредством Грчка је постала учитељица модерне, западне Европе. Такође, није занемарљив допринос Грка, школованих на унијатским колегијумима, перфидном ширењу човекобожанског папизма кроз гркокатоличанство – најпоганију и најопаснију рану Словенства кроз векове. Злобом вечном, паписти и данас виде у паду Цариграда и његовим жалосним последицама по Цркву – казну Божју због одбацивања уније са Римом!

189 Илија Живанчевић, *Новом покољењу*.

190 Нићифор Дучић, *Васељенска патријаршија и српско црквено питање*, Београд, 1897, стр. 26-27.

191 Живорад Јанковић, *Трагом средњег века*, Хришћанска мисао, Београд, 2009, стр. 110-122.

192 E. Garin, *La cultura del Rinascimento*.

БАСАРАБИ И СТЕФАН ВЕЛИКИ, СВЕТОСАВСКА УМЕТНОСТ

Стефан Велики као ктитор

Тада, заслугом српског патријарха Никодима и деспота Ђурађа, охрабрени Бесараби одбацују унијатску цариградску патријаршију и приклањају се несједињеној охридској архиепископији, заснивајући позицију псеудоаутокефалије. Поред непријатеља Пољске и Угарске, током XV века помаљају се још и Турци. То је период славних подвига Стефана Великог (1457-1504), када после победе над Турцима 1475. године учвршћује своју власт у Молдавији. Познато је да је Стефан Молдавски носио чудотворну икону Св. Георгија из светогорског манастира Зографа у победоносни бој против душмана 1484. године, сазидавши из захвалности трпезарију зографској братији. Молдавске хронике бележе да су 1477. године дошли на његов двор Тодор и Иван Балшићи[193], а постоји и писмо цара Фридриха III војводи Стефану Господару од Молдавије и војводи Владу Басарабу Господару од Влашке, писано из Беча год. 1490, у којем се казује како је млетачки дужд молио да му буду препоручени кнезови српски и млетачки грађани Иван и Тодор Балшићи, принуђени од Турака да „с децом и женама" иду у иностранство.

Задужбина је војводе Стефана мушки манастир Путна (1466) и женски Патрауц (1487), као и мушки манастири Воронец и Свети Илија, из 1488. године. Молдавски војвода Стефан Велики је у манастир Светог Павла на Атосу (породични манастир Бранковића) довео воду 1500. године, а затим је, заједно са сином наследником Богданом, изградио фонтану и крстионицу. Молдавија ће постати турски харачар тек после смрти Стефана Великог, године 1514.

У борби против мухамеданства и римокатолика Стефан склопио је 1497. године савез са руским кнезом Иваном Трећим, када успешно одбијају напад Пољске исте године. Престоница Молдавије је прво била у Бају, затим 1370. г. у Сирету, касније 1388. у Сучави, те коначно у Јашу. Оштроумни Константин Михаиловић вели у „Турској хроници" да су хришћани били мирни „као иза штита, док је Стефан војвода молдавски држао Килију и Београд (Акерман)".[194] Стефан Велики је био значајни дародавац Атоса и српског манастира Хопова на Фрушкој Гори, а нама је посебно важно писмо охридског митрополита Доротеја, упућено „Стевану Великом владаоцу Молдавије", које је написано неоспорно у српскоме облику

193 „Serborum principes Knazibus Serbia Theodorum ac Joanem Balsa", *Domnia lui Bibescu*, Gheorghe Bibescu, Bucuresci, 1894, стр. 713.

194 Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене или турска хроника*, у Стара српска књижевност II, Матица српска-СКЗ, Нови Сад-Београд, 1966, стр. 353.

Лево
манастир
Путна

словенскога језика,[195] иако постоје сумње у његову аутентичност.[196] Црквена просвета и рукоположења молдавског клира вршена су тада у Пећкој Патријаршији, или у српском Охриду. У црквеној уметности шири се стил саборног храма манастира Хиландара краља Милутина и нових српских триконхалних грађевина (Раваница, Љубостиња, Лазарица), везаних за монахе исихастичке традиције са Свете Земље. После пада Деспотовине овакви храмови „префињеног стила, прожетог контемплативним духом исихазма" подижу се и широм Влашке и Молдавије. Најбоље очувана грађевина је трихоносна црква манастира Козије, задужбина војводе Мирче, из 1386. године, зидана каменом и опеком, потпуно у духу наших цркава моравске школе и најсличнија цркви Лазарици у Крушевцу. У самој Молдавији је најстарија црква Светог Николе у Радауцу, коју сматрају задужбином Богдана I (1359-1365). Најлепши пример молдавског стила је црква манастира Воронеца, из 1488. године, коју је подигао Стефан Велики, и у чијој се припрати (фрескописаној средином XVI века), на западном зиду, налази изображен Свети Сава Српски, у монашкој ризи и са пресавијеним свитком у руци. Трихоносног је облика, моравског стила градитељства, с једном великом куполом и три купасте слепе калоте изнад апсида. Садашњи кровови молдавских цркава, по изгледу налик на индијске пагоде, новијег су датума. У овом стилу су подигнуте и многе друге цркве – Свети Никола у Јашу (1492/3), црква манастира у Неамцу, Свети Ђорђе у Сучави (1514-1522). Највећа специфичност молдавских цркава, по чему су оне познате у свету, јесте живописање фасада, које је у Молдавију могло доћи из Србије, мада ни у једној другој православној земљи нема цркава чији су спољни зидови потпуно прекривени фрескама, као што је то урађено у Воронецу око 1547. године, и у Сучевици (1602-1604), чији је ктитор био Јеремија Мовила, где је на јужном зиду припрате Свети Сава Српски осликан у монашкој ризи у великој групи најугледнијих монаха првих векова хришћанства.[197] Фреска

195 Како је тврдио акад. Илија Барбулеску.

196 Јевсевије Поповић, *Општа црквена историја*, Бард-фин-Романов, Београд-Бања Лука, 2005, стр. 532.

197 Ulea Sorin, *Datarea ansamblului de pictură de la Sucevița*, Gheorghe BALȘ, Bisericile

Десно манастир Воронец

Светог Саве Српског у наосу цркве манастира Балинешти, задужбине великог логотета Молдавије Јована Тутула, датира са краја XV века (1494-1499), а живописац Гаврил је приказао Светог Саву у монашкој ризи. Споља је делимично живописана и катедрала у Сучави (између 1522. и 1535. године) као и храмови у Хомору (1535), Молдовици (1537), Арбореу (1541). На тај начин је сакрална архитектура била подређена живопису, а Свети Сава у Молдавији увек је приказиван у монашкој ризи са огртачем, дужом брадом која се сужава и без тонзуре. У ствари, Свети Сава Српски је осликаван, нимало случајно, идентично свом омиљеном светитељу Светом Сави Освећеном, чији му је штап припао, јер је Свети Сава Освећени јерусалимски, пре своје кончине (крајем шестог века) својој братији оставио у аманет да му поред гроба причврсте његов игуманский штап – „патерицу". И прорекао је да ће једног дана доћи са запада млади монах племенитог рода. Док се он буде клањао гробу светог Саве Освећеног, пашће на тло причвршћени штап. При одласку да се дарује „патерицом" и чудотворном иконом Богородице Млекопитатељице. Јован Дамаскин (тихујући у цркви Светог Саве Освећеног у палестинској пустињи близу Јерусалима) оставио је завештање да се том „монаху племенитог рода" као благослов дарује и његова икона Богородице Тројеручице.

При првој посети Светој земљи 1217. године Свети Сава се, по записима Доментијана и Теодосија, „поклонио у Витлејему, у Светом Сиону, у Светињи над светињама, у Гетсиманији, на Гори Јелеонској, у Галилеји, у посници Господњој… и у лаври Светог оца Саве", у којој је игуманский штап Светог Саве јерусалимског пао на тло, док се српски монах Сава клањао његовом гробу. Млађи и неупућени монаси нису знали да се тог часа испуњава пророчанство Светог Саве Освећеног. Подигли су штап, а он је док су га још чврсто држали поново пао. Недоумица и страх су обузели монахе. Тражили су помоћ од старијих, и неко од њих се присетио већ заборављеног завештања (од пре шест-седам векова). Одлучили су да ћуте и да сачекају сутрашње Савино поклоњење гробу ктитора. Штап је и сутра по трећи пут пао пред српским монахом. Више није било сумње и

moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea .

Манастир Патрауц

монаси су даровали младог ходочасника „патерицом", иконом Богородице Млекопитатељице и иконом Богородице Тројеручице. Тројеручицу је однео у Хиландар, док је икону Млекопитатељицу наменио испосници у Кареји. А игуманski штап Светог Саве Освећеног у карејску келију Преображења (под патронатом Хиландара), коју до данас сви зову „Патерица". Почетком двадесетог века, руски научник Розанов је скренуо пажњу на уводни део Теодосијевог Житија Светога Саве, сматрајући да је он преузет из Житија Светог Саве Освећеног, византијског писца Кирила Скитопољског.[198]

Ђакон Кореси из Сасшебеша, издаје 1580. године чувени „Зборник", у којем се налазе, између осталог, и две песме Теодосија и Силуана, посвећене Светом Сави.

У Молдавији и Влашкој је Свети Сава био поштован и као просветитељ, о чему сведочи оснивање 1694. године Краљевске Академије Светог Саве, по наговору Константина Кантакузина, а од стране Константина Бранковановa (Бранковића). Академија се у почетку налазила унутар зидина манастира Светог Саве, где се данас налази Универзитет Букурешта.

198 С. П. Розановъ, *Источники, время составленія и личность составителя Феодосіевской редакціи Саввы Сербскаго*.

СВЕТИ БРАНКОВИЋИ И ДИНАСТИЧКЕ ВЕЗЕ КРОЗ КТИТОРСТВО

„Последњи Бранковићи били су значајне личности у нашој прошлости. Изузетно лепи, достојанствени и мудри људи, они су били свесни и славне прошлости свога народа и своје куће, али у исто време и ситуације у којој су се налазили Европа, српски народ и они сами. Бранковићи су били свесни да је српски народ са својом државом изгубио и своју слободу, али да га ипак треба спасти. А то се могло – закључивали су они тада сасвим исправно – само путем вере и цркве."

Душан Ј. Поповић

СВЕТИ ВЛАДИКА МАКСИМ

Свети владика Максим

Године 1506. избио је рат између Влашке и Молдавије, тако што је најпре војска Влашке упала у Молдавију, а затим је молдавски владар Богдан III предузео казнени поход на Влашку. Кнез Богдан, „желећи да се освети због штета које му је нанео кнез Раду, искупи војску и уђе у Влашку и опљачка римничку област, заустављајући се код Ратезаце десет дана. Ту га је нашао изасланик мађарског краља: име овог изасланика било је калуђер Максимијен, син деспотов, од рода грчких царева, који преклињући кнеза Богдана измири га са кнезом Радулом, и кнез Богдан врати се у своју земљу" (влашке хронике). Сукоб је заустављен мудрим посредовањем Светог Максима Бранковића (сина Преподобне Ангелине), који је у својству изасланика влашког војводе успео да издејствује признавање првобитне границе између војводстава и потписивање мира: „И кад дође близу до судара, блажени Максим као крилат долете усред обојих пукова, и богомудрим разумом својим утоли оба стратилата, и љубављу утврди. Мирно се вратише свако у своју земљу, славећи Бога и угодника његова". Свети Максим је прешао из Угарске у Влашку негде око 1503. године, дакле по смрти свога брата деспота Јована Бранковића и био је већ у монашком чину, јер га је замонашио игуман манастира Ждрела, а за свештенослужитеља рукоположио софијски митрополит Калевит. Тајни одлазак у монахе деспота Ђорђа Бранковића, без знања мајке и брата, након десетак година деспотовања, свакако је могућно сагледати као угледање на Светог Саву. Дошао је Максим у Угарску заједно са мајком Ангелином, доневши са собом ковчеге са моштима оца и брата, највероватније по позиву

самог владара Радула: „Блажени Максим узевши мошти оца и брата својега и матер, долази Радулу, војводи влашком. А христољубац прима их радосном душом и весељем срца. И ту спокојство получују као међу својима" (Пролошко житије). У Влашкој се тада налазио и прогнани бивши цариградски патријарх Нифон, којега је Радул Велики (по наговору Максима) довео ради организовања црквеног живота. Патријарх Нифон био је син родитеља који су својевремено живели на двору деспота Ђурђа Бранковића, па је тако сам Нифон писао и говорио српски језик.[199] Његов је отац био старешина дворске младежи при Ђурђевом двору, а Јерина га једном приликом беше спасла из неке велике невоље, склонивши га у Морејy код свог брата Томе. Он је сазвао сабор властеле и свештенства на којем су рукоположена двојица епископа и додељене су им епархије. У науци се сматра да су у питању епархије Римника, Новог Северина и Бузауа, и да је један од двојице епископа био баш Свети Максим, рукоположен за епархију Римника-Новог Северина. Није истражен рад Светог Максима на престолу Римника; у сваком случају, када је Нифон отишао из Влашке 1505. године[200], Свети Максим је већ био у чину епископа и преузео је митрополијски престо Угро-Влашке, тада са седиштем у престоном граду Куртеа де Арђеш. У старом поменику Угро-влашке митрополије записан је као четврти архијерej који је придржавао овај престо. Забележена је и дипломатска мисија св. Максима и Радула Великог у Будиму, код краља Владислава, 1508. године, када је „митрополит Максим пратио Радула у Будим и посредовао између њега и краља Владислава за споразум".[201] Већ марта месеца 1508. године упокојио се владар Радул Велики (ожењен је био Катерином Црнојевић, ћерком владара Зете Ивана Црнојевића), а на његов престо ступио је Михња

Грб владике Максима

199 Никола Јорга тврди да је Нифон, бивши солунски митрополит, био Словенин, и да је био збачен „баш због порекла", док Илија М. Живанчевић вели да је он „био Србин и по пореклу и по идеалима. Његов отац био је један од најближих сарадника Ђурђа Бранковића, а мајка му је такође била Србкиња. Он је био солунски митрополит а са тога места изабран за патријарха у Цариграду. Када је султан незаконито поставио у српску митрополију у Охриду Грка Захарија за митрополита, он се најенергичније успротивио султану. Ово га је не само стало положаја, него га је имало стати и главе. Свргнут, он је био умољен од Рада да преуреди влашку цркву. После Рада Нифонов велики пријатељ и следбеник био је кнез Негоје (1512-1521), Радов наследник. Његова мајка, Негослава, била је сестра крајовског бојара, пореклом из Србије. А Негоје се био оженио Деспином, ћерком Јована Бранковића. Он је довео у Влашку протопопа Гаврила и ставио му у дужност да напише Нифоново житије.", *Срби и Румуни*, Гласник југословенског професорског друштва, септ. 1937, књ. XVIII, 1, Београд, стр. 263.

200 Упокојио се на Светој Гори 1508. године.

201 Др Алекса Ивић, *Историја Срба у Угарској,* Загреб, 1914, стр. 33.

Радул Велики са женом Катарином Црнојевић

Зли или Михња Свирепи. Иако га је Свети Максим помазао и устоличио, његов однос према православном митрополиту и Србима није био нимало пријатељски, и он је највероватније имао намеру да преда Светог Максима турском султану. Племенити Негоје Басараб раније беше посед Бранковен поклонио Светом Максиму, у којем је Максим већ манастир подигао, али овај свети муж, склањајући се од Михње Злог, имање са све манастиром даровао једноме рођаку Бранковићу.[202] Убрзо Свети Максим избеже у Срем, одакле се вратио тек 1512. године по позиву новог владара Негоја Басараба (мужа Милице Деспине Бранковић, касније монахиње Платониде, 1487–1554), али се није задржао дуго и исте године се поново вратио у Срем. Након његовог добровољног повлачења, на престо митрополије угро-влашке устоличен је чувени Макарије Србин, зачетник штампарства у Влашкој, који је вероватно дошао у Влашку заједно са Светим Максимом. Свети Максим је довео у Влашку и чувеног Манета мештра (мештера, мајстора), аутора величанствене клесане орнаментике, оца „дела народне синфоније, који је везен у камену и који је створио ново доба у свету", и „своју визију замаха српске душе, означио је на камену већ примљеним знаком, двоглавим орлом са раширеним крилима и узлетом сунцу". Он је био „несумњиво далматински Србин" и отуда га је довео влашки митрополит Максим Бранковић.[203]„Максим владика, сакупивши новац из румунске земље, из Молдавије – и од Богдана војводе Молдавије жезал части, диван, златом опточен доби, који се стотинама година хранио – он доневши новац и мошти своје матере, мајке Ангелине, из Земље у Срем, сазида манастир Крушедол и мошти положи... Њагу војвода, подигавши у својој земљи манастире, даде владици Максиму довољно новца, из милости и доброга бакра, да би довршио, покрио манастир Крушедол из Срема, који беше започео. Он га је изградио

Михна Зли

202 Баш на тој задужбини „Бранковени" родио се чувени Матеј (Матеја) Басараба, од матере „жупанице Станке", D. Fotino, *Istoria Daciei*, Bucuresti, 1859, 130-133.

203 Како тврди Илија М. Живанчевић.

и умро".[204] Максим је током 1513. године постао београдски митрополит, а његова митрополија је обухватала Србе у Срему и око Београда, а можда и у читавој Угарској. Народ га је још за његовог живота препознао као светог човека, а упокојио се мирно у Крушедолу 18. јануара 1516. године. Осим манастира Крушедола, породичног маузолеја Бранковића, оставио је и задужбине Ново и Старо Хопово, Обеду код Купинова, Прибину Главу, Фенек и манастир Арђеш (саградио га је заједно са Њагојем и Милицом). Годишње је давао манастиру Светог Павла суму од 500 златника. Мошти његове и других светих Бранковића спалили су Турци 1716. године, заједно са манастиром Крушедолом.

ДРУГИ СЛАВНИ БРАНКОВИЋИ, МИЛИЦА И ЊАГОЈЕ

Епископ беше и Димитрије Бранковић, за кога пишу да је био син Лазара из породице српских кнежева, а да је његова сестра по имену Роксанда била супруга молдавског владара Александра. Симеон Пишчевић тврди да „једино се не зна тачно који му је Лазар био отац. Кажу још да је имао и рођеног брата који се звао Георгиј. Димитрије се потписивао као деспот српски, али није имао поседе ни у Сирмији ни у Угарској. Имао је неко имање у Влашкој код Крајове. У старости се замонашио и био епископ у манастиру Римник".[205]

Георгиј Бранковић, брат Димитријев, потписивао се као српски кнез. О њему се зна само да је био у служби владара молдавског Арона у чину постељника, који га је као свог представника послао код трансилванијског кнеза Жигмунда, а затим, са неким задатком, и код влашког владара Михаила. Георгиј био је ожењен и имао је деце.[206]

Милицу Бранковић, ћерку Лазар Бранковића, осталу сироту без родитеља, брат од стрица архиепископ Максим је хришћански однеговао и удао је за влашког војводу Неагоја (Њагоја) Барараба. Ова „Деспина" (ћерка деспота), Милица Бранковић, полусестра Јелене Рареш Молдавске и регент Влашке у периоду 1521–1522. године, постала је главна ктиторка саборне епископске цркве Куртеа де Арђеш, архитектонског чуда те епохе, у којем су фрескописани и цар Лазар и царица Милица. Њено је и ктиторство манастира Острова, у Малој Влашкој.[207] Владика Николај (Велимировић) је зналачки истицао србство влашких цркава: „Дворска црква са маузолејом где се сахрањују владари румунски јесте српска задужбина у Куртеа де Арђошу" (Српски народ као теодул), а деспот Ђорђе Бранковић нам је давно открио да је војвода Негоје (Њагоје) Басараб (чија се мајка звала Негослава) по узору на цркву Вазнесења у Дечанима саградио тај „Арђешки манастир у Мунтенији" (*Cronica Slovenilor Illiricului*). Њагоје Басараб је у Светој Гори „васпоставио традицију Бранковића"[208], а рано се упокојио, 1521. године,

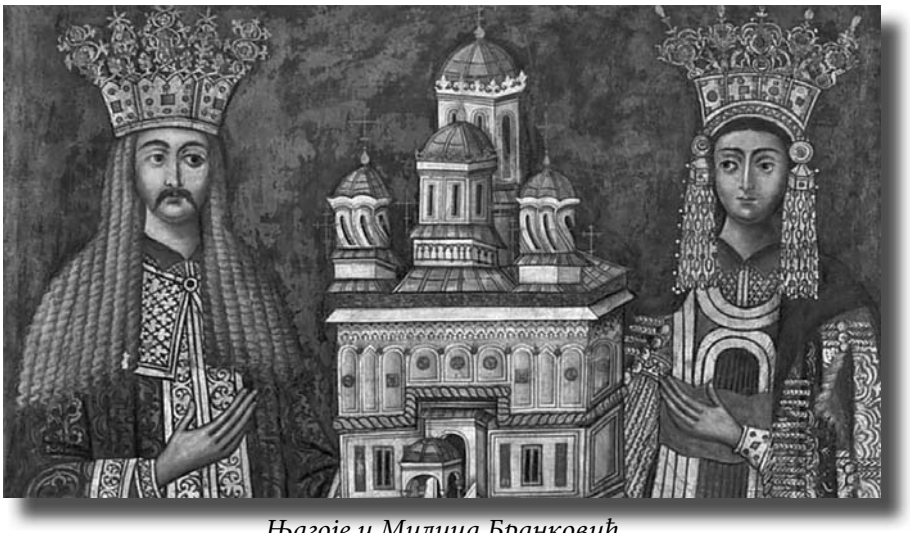
204 Nicolae Stoica de Habeg, *Cronica Banatului*, превео Арсеније Бугарски.

205 Симеон Пишчевић, *Историја српског народа*, стр. 238.

206 С. Пишчевић, *нав. дело*, стр. 238.

207 Радослав М. Грујић, *Прилози историји одношаја наших с Румунима у XVIII веку*, Српска Манастирска Штампарија, Сремски Карловци, 1906, стр. 3-30.

208 Како је тврдио Николае Јорга.

Њагоје и Милица Бранковић

оставиши удовици Милици сина Теодосија. Рано преминула ћерка Њагојева, Ангелина Басараб, носила је име преподобне мати Ангелине Бранковић. Друга кћер Роксанда удала се за кнеза Раду од Афумаца, а трећа, Стана, отиде за војводу Стевана Младог у Молдавију.

ЗИДАЊЕ СЛАВНОГ КРУШЕДОЛА

Подизање манастира Крушедола помогла је деспотица Јелена Јакшић, супруга последњег деспота из куће Бранковића, деспота Јована, и сестра кнегиње Ане Глинске, бабе руског цара Ивана IV Грозног. По смрти деспота Јована Бранковића, 1503. године Јелена је издала повељу манастиру Хиландару, којом се обавезала на годишњу помоћ лаври пресвете Богородице Хиландарске. Такође, на молбу Јелене Јакшић, кнез Василије Глински и кнегиња Ана помогли су као „венчани завет" завршетак градње манастира Крушедола, а помогли су, заједно са московским великим кнезом Василијем III, и подизање оближњег женског манастира коме је предстојница била мати Ангелина[209], која ће са сином Максимом ући у венац српских светитеља.[210] Што је за средњовековну Србију био манастир Студеница, то је за Србе у Подунављу био манастир Крушедол или „ друга Студеница", маузолеј сремских деспота Бранковића, чији култ за време Турака чак превазилази стари култ Срба светитеља из дома Немањића.[211] Деспоти Бранковићи су последњи феудални владари које је канонизовала

209 Преподобна Ангелина, заједно са сином Јованом Деспотом, постала је ктитор светогорског манастира Есфигмена 1499. године, на захтев игумана Герасима, види Момчило Спремић, *Бранковићи и Света Гора*, Друга казивања о Светој Гори, Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске-Библиотека града Београда, 1997, стр. 96.

210 Милован Витезовић, *Цар Иван IV и његов монументални летопис света и култ светог Саве Српског у Русији*, у Свети Сава у руском царском летопису, стр. Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 15.

211 Пише Љиљана Стошић.

Манастир Крушедол

Српска православна црква, па непосредно после смрти добијају свој култ, службу и житија. Њихове чудотворне мошти имале су велику исцелитељску моћ, а после турског освајања Београда 1521. године, они се призивају и моле за мир као народни заштитници. Симеон Пишчевић овако беседи о Бранковићима: „И данас у Букурешту (главни град Влашке) живи једна породица из лозе тих велможа, који су се у оно смутно време преселили у Влашку. Зову се кнежеви Бранковени рода српског. Имају једну кућу у граду, у њој живе, и још једну много већу, од камена, ван града према планинама, код речице Сабари, која се зове Курт Бранковени, а постоји и мост на реци Ардиш, близу куће, који се зове Под Бранковени. Али у току прошлог рата са Турцима 1770. Све је порушено и опустошено, а становници тог села су се разбежали. Кад сам пролазио кроз Влашку, имао сам прилике да видим то место. Намерно сам улазио у унутрашњост тог здања, и разгледао врт на лепом месту, који је раније био уређен, а сада је запуштен".

БАСАРАБСКА И ВЛАШКА КРВ, ДУХ СРБСКИ

Овде морамо поменути и славног војводу Владислава Басараба III Дракула, чија је мајка била молдавска принцеза Снежана (старија ћерка Александра Доброг), а ујак му је био Богдан II, владар Молдавије, са чијим сином Стефаном је Владислав стекао образовање у манастиру Сучава. Владислав Дракул никада неће ратовати без својих верних гардиста, љутих Молдаваца, које ће му брат од ујака Стефан III Молдавски (Стефан Велики) редовно слати као испомоћ у борбама против душмана.

Наравно да ће Басараби задужити и Хиландар, јер је бивша султанија Мара Бранковић, у име своје славне породице, убедила војводу Басараба Млађег „Цепелуша" (1477-1481; 1481-1482) да преузме ктиторство

Басараб Млађи „Цепелуш"

над манастиром. Међутим, потомци његови ће у ктиторству превазићи претка, иако ће војвода Басараб IV Цепелуш бити онај који ће први затражити да сви метоси Хиландара буду ослобођени плаћања ушура, као и ослобођење метоха од плаћања половине предвиђеног одсека. Брат Влада Цепеша по оцу, Влад Калуђер, одредио је својом ктиторском повељом из новембра 1492. године годишњи оброк Хиландару од 5.000 акчи, с тим да се дода још 500 акчи братији на име путних трошкова.[212] У појединим османским документима срећу се изрази из којих би се могло закључити да манастир Хиландар дословце припада влашким војводама, па је свако слободан да изведе закључке о „етничком идентитету" дотичних владара! О томе можда најбоље сведочи једно старо швапско писмо, према коме је 1611. године војвода Влашке Радул имао војску састављену из народа своје земље, 4.500 Срба и Влаха.[213]

Годишњи оброк Хиландару потврђивали су касније и њихови потомци – Радул Велики, војвода Влад Млади, а син Цепелуша, Њагоје (Негоје) Басараб (који је оброк увећао на 7.000 акчи) увео је у „велику лавру хиландарску воду, баш као и у Ивирон". Године 1501. браћа Првуловићи, велики противници Михне Злог и бесарабски Срби из Олтеније; бан Барбул[214], жупан Првул дворник, жупан Данчул комис и жупан Радул постељник поклонили су 1501. године 2.000 аспри српском манастиру Светог Павла на Атосу, с тим да се помињу они, њихове породице и Негоје постељник. Жена бана Барбула била је Негослава Српкиња, док је Негоје Басараб био ожењен већ поменутом Деспином Милицом Бранковић, ћерком деспота Јована.[215] Влашки војвода Јован Негоје Басараб, муж Милице-Деспине Бранковић, са сином Теодором започео је и градњу огромног пирга који и данас доминира манастиром Светог Павла на Атосу, породичном задужбином Бранковића. Његова супруга Деспина-Милица била је ктитор чувене иконе Светог Саве и Симеона Мироточивог из 1521, осликане за Арђеш, а која се сада налази у Националном музеју у Букурешту. Деспина је била и везиља, па се у манастиру Крушедолу налазио један њен фелон, у Ивирону један „покров сав изаткан од злата и веома украшен",[216] док се у ман. Ксенофонту налази

212 На молбу царице Маре Бранковић; в. А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству*, Балканолошки институт САНУ-Манастир Хиландар-Св. Арх. Синод СПЦ, Београд, 2000, стр. 189-204. Влад Монах је обновио и стари молдавски манастир Главачок, чији је старији назив био Главачов. Отац Радула Великог.

213 „seines Landvolkhs Rätzen unnd Valachen, bay virthalb tausennt", према N. Iorga, *Studiĭ şi documente cu privire la istoria romînilor IV*, стр. 155.

214 Велики ктитор српског манастира Светог Павла на Атосу, и чија се повеља из 1501. године налазила у манастирској ризници.

215 У монаштву Платонида – ктиторка манастира Куртеа де Арђеш и скита Остров.

216 „Пречасна супруга Неагоја Деспина поклони покров, сав изаткан од злата и веома украшен, да би се ставио пред чудотворну свету икону, у којој се појављује пречиста Дева и Мајка Божја Марија, која је приспела морем у овај манастир на чудотворан начин, као што гласи за-

њен предивни епитрахиљ.[217] Тих година, војвода Радул од Афумација (1522-1529) намењивао је 10.000 акчи манастиру Хиландару. А велики дародавци Сопоћана бејаху: Јоан Петар војвода Молдавске и госпођа Јелена, Радул војвода угро-влашке земље и Матеј војвода и госпођа Јелена. Матеја Басараба дарује Хиландару једну скупоцену икону израђену у сребру и злату и емајлу плавом и црном, док манастирима Требињу и Папрађу дарује по 4.000 аспри а калуђерима путницима 200. Манастир Студеница добија од њега сваке године по 6.000 аспри оброк и братији путницима 600 аспри ради путног трошка.[218] Студеницу такође дарује са 6.000 аспри и то године 1662. господар Глигорије Гика (Ђика), по узору на хрисовуље Матеја Бесарабе. Шербан Кантакузин Басараб (1678-1688) дарује гробном храму Светог Саве, манастиру Милешеви, 10.000 аспри. Светогорски манастир Дионисијат добија велику улогу у светогорској заједници почетком XVI века када га богато помаже влашки војвода Јован Негоје Басараб, наравно на подстицај супруге Милице-Де-спине Бранковић. Истом манастиру ће бити ктитор и молдавски владар Петар IV Рареш, ожењен Јеленом Бранковић, кћерком деспота Јована. Али је ова светиња још крајем XV века обдаривана од влашких војвода: „у ходнику монастирском стоји један камен узидан, и на њему је изрезано: „Радул Воивода лета 1497".[219]

Радул Афумаци

Влад Винтила

пис на њој", Stoica Ludescu, *Magazinul istoric*, IV, стр. 257.

217 „Сазидао га је велики господар српски Ксенофот, од ког се имена и назове монастир Ксеноф, или као што неки зову Кшеноф", а касније су „Јован Басараба војвода влашки и његова супруга Елена о свом су трошку живописали паперту, преддверије и трапезарију", као што „Дука и Радул унгровалахијске војводе о свом трошку живописали су изнутра по зиду олтар и храм", види Аврамовић Димитрије, *Света Гора са стране вере, художества и повестнице*, Књажеско српска књигопечатња, Београд, 1848, стр. 147-149. И Василије Григорович Барски писао је да је Ксенофонт некада био српски манастир, у којему има већ прилично Грка.

218 Споменик Срп. Краљ. Академије III и XXXIII и Јоаким Вујић, *Путешествије по Сербији*, у Будиму 1828, стр. 117-121.

219 Види Димитрије Аврамовић, *Света Гора са стране вере, художества и повестнице*, Књажеско српска књигопечатња, Београд, 1848, ст. 83.

Војводи Владу Винтили (15532-1535) се приписују три повеље сачуване у Хиландару, мада се не искључује могућност да их је можда издао још војвода Влад Удављени (1530-1532). Војвода Радул Пајсије (1535-1545) потврдио је оброк пиргу Светог Саве, док је повељом из 1536. године замолио монахе да га помињу у молитвама и да за новац долазе у исто време када и Хиландарци. Михна Потурчени (1577-1583; 1585-1591) је 1589. године „српској лаври" наменио годишњи оброк од 15.000 акчи, а изгледа да је исти износ потврдио и Радул Шербан (1602-1611), године 1607/1608. Војвода Шербан Кантакузин (1678-1688) са супругом Недељом, 1682. г. завештао је манастир Котрочени у Букурешту свим светогорским манастирима. Сматра се да је Шербанова супруга Недеља посебном повељом из 1685/6 даровала Хиландару два имања у Влашкој.[220]

СРБИЈА „МРАЧНОГ" СРЕДЊЕГ ВЕКА

„Чињеница је да Србија у средњем веку има писмене и учене људе, који знају грчки и латински, упознате добро са свим достигнућима европске и византијске школе, одлично упућене у слободне науке (њих седам: artes liberales – граматику, реторику и дијалектику, астрономију, геометрију, аритметику и теорију музике), спремне филологе, нарочито књижевнике", писао је Димитрије Богдановић. У немањићкој Србији су постојале манастирске, столне или катедралне, као и дворске школе.[221] Хиландарским типиком још је Свети Сава заповедио да се за болесне уреди посебна келија а да игумани имају обавезу свакодневног обиласка болесника. Хиландарска болница из 1191. године, прва у српском народу, имала је осам кревета. Године 1208. или 1209. Свети Сава је утемељио болницу и у Студеници, за коју је написао и посебни типик. Посрбљена су многа класична медицинска дела, од Хипократа и Диоскорида, Галена, Авицене и других класика медицине и фармације, а Свети Сава је са својих путовања по Азији и Африци донео многе исцељујуће мошти светаца и чудотвораца, као и разне егзотичне лекове из далеких земаља. Краљ Милутин (Свети цар Стефан Милутин I) проширио је болницу, а за време цара Душана (Силни Душан I Стефан III) располагала је са шест двокреветних соба и посебним склоништем за оболеле од заразних и неизлечивих болести. Први лекари у Хиландару били су Срби видари чије се мајсторство огледало у намештању поломљених костију, намештању ишчашених зглобова, зацељењу рана....

Краљ Милутин је подигао у Цариграду болницу, којој је обезбедио приходе и нашао лекаре.

Цар Душан Силни је хиландарској болници придодао нову зграду и

220 А.Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству,* Балканолошки институт САНУ-Манастир Хиландар-Св. Арх. Синод СПЦ, Београд, 2000, стр. 198-202. Надзорник рудника бакра Баја де Арама, господин Познан је приложио Хиландару 1646. г. метох у Влашкој - цркву, воденицу, ливаду и виноград. Главни ктитор храма биће Милко, син Познановог брата Миладина. У припрати цркве осликани су св. Сава, Симеон и св. Стефан Дечански. Оближњи скит Панагију је Хиландару завештао духовни отац Пајсије, око 1670. године.

221 Миленко М. Вукићевић, *Школе у држави Немањића*, Свет књиге, Београд, 2006, стр. 70-83.

одредио јој двеста перпера годишње помоћи.[222]

Лета Господњег 1380. кнез Лазар Хребељановић доделио је помоћ Хиландарској болници која се морала исплаћивати сваке године, приложио је два већа села Хиландару, с тим да манастир даје више од осам литара сребра за издржавање лечилишта. Толику је суму приложила хиландарској болници и удова Вука Бранковића, са своја три сина. Већ крајем XV века Срби су имали збирку написаних текстова о лечењу познату као Хиландарски медицински кодекс, која је садржала и спис о лекарској етици.[223]

ПОЉСКО-РИМОКАТОЛИЧКА ПРОПАГАНДА ОД СРБИЈЕ ДО МОЛДАВИЈЕ

„Раду на унији треба приступити опрезно. Испрва се Србима могу оставити њихови црквени обреди, па када се буду боље обучили у римокатоличкој вери, напустиће лако свој грчки обред. Тако је било у Истри, у сењској бискупији и Винодолу, где се Срби, напустивши стару веру и обреде, не зову више Србима (Власима), него Хрватима."

Загребачки бискуп Бенко Винковић, XVII век

Проповед јеванђеља мора садржати чисту Христову науку, мора бити слободна од свега што је земаљско и тежити искључиво спасењу људи, мора бити излагана живом речју и појмљиво за народ. Проповедници морају бити проникнути апостолским духом и не смеју никако имати за циљ да својом проповеди потчине народе некоме, јер хришћанство осуђује ропство и хоће да сви буду слободни људи.[224] Међутим, од XI века, коначно се разделивши од Православља, римска црква отпочиње обраћати своју мисионарску делатност и на хришћане који не припадају Риму, а све по начелу "extra romanam ecclesiam non est salus" (ван римске цркве нема спасења). Папски крсташи су обраћали папи источне хришћане силом оружја, и наравно да је то морало трајати толико, колико је трајала сила; и чим је нестајало силе, враћале су се ствари у своје пређашње стање. Зато Рим оснива поједине калуђерске редове са поузданим мисионарима, искључиво посвећеним позиву и спремним на жртву. Први ред је основан 1208. године и назван је францисканским, док су други ред доминиканаца основали „браћа проповедници" (fratres praedicatores), године 1215. Циљ им је био да приводе у послушност папи оне хришћанске народе који нису папу признавали и да посвуда распростиру папску власт. За кратко време, оба ова реда основаше мноштво својих манастира у свим православним областима и , неуморно радећи, успеше да обрате у римску веру бројне Грке, Русе, Бугаре и Србе

222 Зет Њагоја Басараба, војвода Радул од Афумација доделио је хиландарској болници , повељом од 1525. године из Трговишта, 800 акчи, док је самом манастиру Хиландару повисио оброк на 10.000 акчи годишње .

223 Др Реља Катић, *Српска средњевековна медицина*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1990, стр. 1-30.

224 Никодим Милаш, *Пропаганда, њезин постанак и данашња уредба*, у Н. Милаш, Аутобиографија, студије, чланци, Истина, Београд-Шибеник, 2005, стр. 611.

у Влашкој, Молдавији и Скитији.[225] У тим земљама основали су цркве, манастирске и обичне школе, латинске епископије, не обазирући се ни најмање на то, што су у истим местима постојали већ законити православни епископи. За римске мисионаре постаје сада папа једини циљ, обратити све без разлике на послушност папи. Доба папског мисионарства се дели на два периода; на мисионарство без средишње управе (пет векова од шизме до оснивања завода у Риму за формирање мисионара) и на мисионарство централизоване пропаганде (од установљења завода пропаганде у Риму шеснаестог века до данас). Иако је још папа Никола I (умро 867. год.) положио темељ новој теорији папског свевлашћа, дотичну теорију даље развијају папе Лав IX (умро 1054. год.) и Григорије VII (умро 1085. год.), а већ је папа Инокентије III (умро 1216. год.) уздиже до чудовишних висина, истичући папство као божанствену власт којој се и сами цареви морају поклонити. Папа Бонифације VII (умро 1303. год.) већ проглашава да „ван његове цркве нема спасења". Папа представља Христа на земљи, и он је бог чија власт нема броја, нема мере, нема граница; што папа чини, то Бог чини (potestas eius sine numero, pondere et mensura; quod papa facit, Deus facit). Кидишући на православну цркву, први папа који се усудио светогрдно назвати православне хришћане јеретицима био је папа Лав IX, средином једанаестог века.[226] После њега, и «свети» Бонавентура се усуђује да тврди како су православни прави јеретици, пошто уче да дух свети исходи само од Оца. Формирана је и установа Инквизиције, већ на концилу у Верони 1184. године, од папе Луција III и императора Фридриха Барбаросе, са установљењем декрета *Ad abolendam diversarum haeresum pravitatem*, а усавршена је од папе Инокентија III, папе Хонорија III, као и од папе Григорија IX. Већ 1252. године, папа Инокентије IV одобрава папском булом *Ad extirpanda*, коришћење тортуре приликом испитивања окривљених јеретика, док ће папа Јован XXII проширити овлашћења Инквизиције у борби против вештичарења.

Поред наведених редова, папа Инокентије IV оснива и посебну конгрегацију од францисканаца и доминиканаца под називом *Congregatio fratrum peregrinantium propter Cristum* којој је задатак био пропаганда римске вере у Цариграду са истоком, Угарској, Пољској, Литви, Подолији, Русији, Молдавској и Влашкој, а затим су ту и Македонија, Тракија, Рашка, Срем, Ердељ, Босна, Херцеговина, Хрватска и Далмација. У Јужној Америци су већ фрањевци уништили све храмове и идоле народа Никоакан, а први мексички бискуп Зумарага беше израчунао да је у Новој Шпанији већ срушено више од 500 храмова и уништено 20.000 идола. [227]У шеснаестом веку папско мисионарство добија нови правац, када је Иниго Лопец де Рекалда, млађи син куће Лојола, основао ред језуита, орден који је истакао неопходност неограниченог папског апсолутизма, служећи се при томе

225 Никодим Милаш, *Пропаганда, њезин постанак и данашња уредба*, у Н. Милаш, *Аутобиографија, студије, чланци*, Истина, Београд-Шибеник, 2005, стр. 611.

226 Данас знамо да је већ на сабору у Ахену 809. године дошло до осуђивања источних Ромеја као јеретика. Отада су Ромеју почели називати Грчком, а грађане Грцима, што је значило – јеретицима.

227 „Бог је желео", писао је Кјеза де Леон, „да ови људи чују свето јеванђеље и да њихови храмови буду порушени", в. Жан Делимо, *Страх на Западу*, изд. књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци-Нови Сад, 2003, стр. 361.

свим средствима на располагању. Друштво Исусово је одмах задобило најнеограниченије повластице: чланови реда не стоје под јурисдикцијом надлежног епископа, већ су под непосредном контролом папе римског. Језуити нису обавезани строгошћу обичних монашких ордена, те они не носе монашке одежде, нити полажу монашке завете и немају своје манастире.[228] Лојола је сматрао своје дружбу као војно тело, на чијем је челу генерал (данашњи „црни папа") и које војује свим средствима против „одступника од римске вере", користећи обилато и световне помоћнике при разним службама, при двору или у трговачким компанијама. Иметак реда језуита био је ослобођен сваког данка, језуити нису учествовали у црквеним мисама, њихове куће биле су неповредиви азил за свакога кога би они крили, подлегали су анатеми епископи који би се усудили дирнути у њихове куће или храмове, и чак би подлегао екскомуникацији сваки владар који би се дрзнуо да увреди језуитски ред или наложи данак на њихов иметак. Папа Григорије XII поврдио је језуитима 1575. године све повластице које су различити други редови у појединостима уживали, а већ 1584. године је забранио sub poena excommunicationis свако и најмање вређање ордена и његових повластица. „Црква пак сама, чија је стара уредба и стара вера поступно била потамњена и искварена у средњем веку, претворила се у куријалистичку уредбу и куријалистичко богословље. Данашња католичка црква носи сва на себи печат језуитизма; а сам језуитизам није друго, него исти папизам, доведен до крајњих последица".[229] Оснивач пропаганде био је папа Григорије XV, васпитан у језуитском духу и издавач буле *Inscrutabili Divinae* од 22. јуна 1622. године. Конгрегација за пропаганду вере је огромне надлежности и она се има старати о свима и свакоме послу, који се тиче ширења вере по целоме свету, обраћања неверника, јеретика и шизматика и сви епископи су дужни у свему се покоравати декретима пропаганде, и то под претњом казни.[230] Мисионар може постати само онај који добије овлашћење litterae patentes посредно или непосредно од папе, и дотични мисионар добија и тајна упутства (Monita secreta) за рад, којима је главни циљ да се код православних народа уведе унија. При томе, у почетку се мисионарима препоручује да се сачува „грчко богословље" и не намеће одмах латински обред новообраћеним православцима, пошто ће тада и други видети да им се у обред не дира, те ће лакше пристати на унију.[231] Језуити имају поступати по тајним упутствима да задобију љубав кнежева, великаша и господе, како да поступају при исповести, како задобити наклоност богатих и младих удовица, како привлачити папству младе људе, како поступати са монахињама, како се показивати пред светом и како чинити да папство постане господарем света.[232] Познато је свима да на унијатство Рим сматра као на прелазни стадијум за православце, док се сасвим не полатине. Рим унијатима у почетку дарива привилегије и слободе,

228 Никодим Милаш, *Пропаганда, њезин постанак и данашња уредба*, у Аутобиографија, студије, чланци, Истина, Београд-Шибеник, 2005, стр. 605-783.

229 J. Huber, *Les jesuites*.

230 Никодим Милаш, *наведено дело*, стр. 640-645.

231 Писмо генерала језуитског реда Вителескија од октобра 1628. год.

232 Никодим Милаш, *Пропаганда, њезин постанак и данашња уредба*, у Аутобиографија, студије, чланци, Истина, Београд-Шибеник, 2005, стр. 605-783.

док не постану довољно одани папи, те бивају коначно сасвим полатињени. Унија може бити склопљена на официјални начин, али и неофицијално – без свечаних формалности. Доста је да дотични признају папски примат и Рим их већ сматра својима, јер верских разлика између римокатолика и унијата нема. У Пољској језуитски васпитани краљеви уводе попечитеље (патроне) над православним епархијама, храмовима и манастирима, а сједињењем Пољске и Литве долази до Лублинске уније, године 1569.

Пољски краљ Сигисмунд Август (1520-1572), иначе велики непријатељ Руса и православља, овако је извештавао о Молдавцима: „Власи и Молдављани, који су, иначе, поштоваоци грчког обреда, у последње време се приближавају хришћанима. Они почињу да осећају мржњу према Турцима, што пружа извесну наду да они могу бити преобраћени под власт апостолског престола. Али, присутна је опасност да се они могу чвршће везати за шизму ако сазнају да је московски кнез, следбеник исте шизме, награђен чашћу и сјајем краљевског имена. Његова светост треба да просуди и изабере – да ли да задовољи ту варварску и сурову нацију, или пак, нас и наше народе, који себи нисмо никад дозвољавали да се удаљимо од апостолског престола".[233] Но, чини се да је први корак у том смеру предузео српски племић Михња Зли из Ердеља (један од синова Владислава III Дракула „Цепеша"), који се посвађао са бесарабским (молдавским) племићима Првуловићима (из Олтеније), те је почео да прихвата језуитску антисрбску и антисловенску идеологију, што је значило и романофилску и унијатску (римску, папску) веру. Лублинска унија из 1569. године, водила је учвршћивању римокатолицизма у западној Русији, чиме је православна вера изгубила доминантни положај на белоруском тлу.[234] Већ 1595. године, у непосредној близини Богданске земље, папини војници формирају Украјинску гркокатоличку цркву, која ће довести до крвавих подела у словенском православном свету, кроз установљење тзв. Брестовске уније. Покатоличени узурпатор руског трона, Димитрије Самозванац, руска марионета у рукама језуита, бива масакриран 27. маја 1606. године, неколико дана после свог венчања са пољском принцезом католкињом. Већ 1607. године, на територији читаве Пољске није било ниједног православног епископа.[235] Пољски краљ Сигисмунд III Васа постао је оруђе у рукама језуита, Посевина и Скарга, као и унијата. Насилно је наметнуо унију пољским православцима, као и православнима у Литви и Малорусији. Искористивши период смутње у Русији, напада је 1609. године и следеће године осваја Москву, прогласивши свога сина Владислава за новог руског цара.[236]

233 Фјодор Успенски, *Источно питање*, Логос, Београд, 2013, стр. 42.

234 М.А. Јурочкин, *Формирање правног статуса и политике руске државе према римокатоличкој цркви у северозападном крају Руске империје током XVIII и почетка XX века,* у Небеска геополитика, Ватикан и међународни односи, ЦАРСА-МСА, Београд, 2016, стр. 146-147.

235 Александр Попов, *Гоненіе на православіе и русских в Польшѣ в XX-м веке*, Меркур, Београд, 1937, стр. 14.

236 „Од свих држава, Пољска, у којој су живели милиони православних хришћана, је требала да се држи верске трпељивости као једног од најбитнијих принципа своје унурашње политике. Језуити то нису дозволили. Погоршали су ствар: ставили су пољску спољну политику у службу католичких интереса на кобан начин." H. Boehmer, *Les Jesuites*, Armand Colin, Paris,

Фрањевац Бернардино Квирино (Bernardino Quirino) је провео велики део свог живота међу Молдавцима крајем XVI века, али није успео у намери да наметне свој латински катихизис на тобожњем румунском језику, јер нити је ко хтео да га прими нити могао да га разуме. Много лета доцније, фрањевац Вито Пилуци[237] ће поново објавити исти катихизис на исквареном латинском језику, називајући га румунским.[238] Нови катихизис је носио једноставни назив: *Dottrina Christiana tradotta in lingua valacha, dal padre Vito Pilutio da Vignanello Minore Conventuale di S. Francesco*, и био је одштампан у типографији Пропаганда Фиде у Риму 1677. године, што је свакако сведочило о важности наметања нових латинских писмена, специјално прилагођених за молдавски језик.[239] За његов ће катихизис Никола Јорга рећи да је био „у нетачном облику". Књига Абагар, коју је бискуп Бугарске дао да се наштампа 1651. г. у Риму ћирилицом за павлићане Бугарске, Ердеља и Молдавије, већ је била под утицајем хрватске ћирилићне школе, без крајњих јерова. Католичку дијецезу Баковије (Бакау) тих времена ће већином контролисати пољски бискупи, са изузетком Вита Пилуција и Ђеролама Орсенга (1607-1610). Најдуже ће се задржати на катедри Јан Замојски (1633-1649), затим Мариан Курски (1651-1661), па Адам Горски (1618-1626) и Валеријан Лубјењецки (1611-1617).

Босански фрањевци, мрки фратри, бејаху већ на почетку XVII века основали свој самостан у Трговишту, престоници влашких војвода. Војвода Радул писао је 30. септембра 1614. године софијском бискупу Петру Салинатију да му пошаље неколико фрањеваца у Трговиште, јер он, иако православан, хоће да помогне и римокатоличку веру. Језуита Марин Бунић се 1617. хвали из Београда да су језуити основали једну школу у Београду, једну у Темишвару, једну у Печују и једну у Ердељу са сврхом да питомци ових школа „постану парохијски свештеници", па он моли папу Павла V да постави једног бискупа за Београд, који би имао јурисдикцију ван Босне и преко река Дрине, Саве, Драве и Дунава.

Будући унијатски епископ Хелма, Русин Методије Терлецки пошао је у јесен 1628. године да, по налогу папског нунција у Бечу, шири унију међу верницима ускочког митрополита Симеона Вретање (1609-1630), али се по доласку толико престрашио да ће га ускочке војводе или сам Вретања убити, да бејаше принуђен затражити заштиту иванићког капетана.

Влашки је војвода Матија Басараб намеравао „ristampare li libri ecclesiastici del rito orientale" (прештампати црквене књиге источног обреда), „књиге написане српским карактерима, званим св. Ћирила, на античком илирском језику" (quali libri sono scritti in carattere Serviano, detto di S. Ci-

1910, стр. 135. Пољска ће касније имати и језуитског краља, Јана II Казимира, сина Сигисмунда III Васе, који приступа језуитском реду 1643. године и убрзо постаје кардинал. После катастрофалног периода на пољском трону, Јан Казимир се одрекао круне 1668. г. и вратио се у Француску, где се поново прикључио језуитима и постао опат самостана у Неверу. Док је Пољска ишла према распаду, број језуитских установа је тако брзо растао да је Генерал учинио Пољску посебном заједницом 1751. године; H. Boehmer, *исто,* стр. 135.

237 Каснији надбискуп и апостолски викар за читаву Молдавију.

238 Cristian Luca – Eugen Zuică, *Catolicismul în sudul Moldovei în secolul al XVII-lea*, ISTROS (XI/2004); Dimitru Zaharia, *Vito Piluzzi despre catolicii din Moldova*, www.observatordebacau.ro.

239 Vincenzo Pacelli, *Vito Peluzi, dai Cimini ai Carpazi*, Cronos, 2009.

rillo, nella lingua illirica antica), јављао је 1637. године Конгрегацији Фрањо Мркањић. Међутим, од посла подметања унијатских садржаја преко римске штампарије није остало ништа, јер је Басараб штампу црквених књига поверио православном игуману Мелентију и јеромонаху Стефану. Конгрегација за пропаганду вере је опет 1643. године примила с усхићењем вест од Николе, бискупа Арђеша у Влашкој, да је влашки војвода Матија Басараб доста склон унији с Римом, пошто војвода сумња да ће моћи спасти своју душу, јер се цариградски патријарх не бива „наитијем" св. Духа, него новцем који се даје Порти. Кардинал Панфили Ђироламо је лично предложио папи да се бискуп Никола упути влашком војводи «per la di lui unione colla Santa Sede".

Највећи познавалац прилика у Србији и Влашкој, као и језика, био је Фран Сојимировић, папин мисионар, који је у више наврата посетио Влашку и Молдавију и оставио нам забелешке о тадашњем влашком језику: „la lingua valacca e' di diverse lingue raccolta, ma italiana et slava sono le principali" (влашки језик састоји се из различитих језика, али су главни талијански и словенски). На основу исказа Сојимировића, Иван Лучић Далматинац (Giovanni Lucio) ће 1666. године објавити мањи влашко-латински речник у књизи *De regno Dalmatiae et Croatiae*.[240] Већ 1643. године формирана је надбискупија Марцијанопоља у Силистрији, са новим надбискупом Марком, коме је била поверена источна Бугарска и администрација над католицима „provinciarum Moldaviae, Valachiae, Sirphiae, et Sagorae". Бискуп Марко Бандулаевић је одлично знао српски и влашки језик, онако како се он „говори у Молдавској", а још од 1628. године он је, као фрањевачки мисионар, успешно деловао на унијаћењу Срба у Крашову, Липови и Јенопољу.[241] Пошто је у Молдавији тада манастир Баковија био седиште католичког бискупа којега је постављао пољски краљ, молдавски војвода се жалио Бакшићу на пољске бискупе који су, из Пољске, управљали католицима у Русовлашкој. Диодато је већ слао мисионара Ивана Лилића у Молдавију и Пољску.[242] Бакшић је за бискупа у Молдавији предлагао Конгрегацији искусног мисионара Марка Бандулаевића, који „зна српски и влашки језик", којему је убрзо Конгрегација поверила управу нове надбискупије у Силистрији. Галипољски бискуп Петар Богдан (Диодато) Бакшић и Фран Сојимировић су око 1650. заједно посетили Трговиште и Краљево (Крајову), дошавши у додир са влашким православним свештеницима који, према Бакшићу „службу служе на словенском, а и црквене књиге су им на словенском, штампане ћирилицом".

Гркокатоличанство се ширило словенским земљама као куга. Као

240 Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Catena mundi, Београд, 2017, стр. 256, стр. 284-286.

241 Муса-паша је 19. марта 1642. године склопио мир у Сењу са грофом Тржачким, којим су језуити пуштени у Турску. Затим су за споразум са ћесаровцима оптужени Срби, да би у лето 1642. започело пленење и паљење српских домова и манастира „почев од хрватске границе па у унутрашњост све до Сарајева". Муса-паша беше повео језуиту Франа Краса би му овај „средио библиотеку Матије Корвина у Будиму". Овај језуита је највероватније био упетљан у убиство патријарха Кирила Лукариса у Цариграду, у лето 1638. Види Радмила Тричковић, *Митрополит Лонгин Бранковић*, Историјски институт, истор. часопис, XXXIV, Београд, 1987, стр. 158.

242 Јован Радонић, *Штампарије и школе римске курије у Италији и јужнословенским земљама у XVII веку*, Београд, 1949, стр. 144.

жртва интрига унијата и језуита, мучки бива погубљен 1638. године цариградски патријарх Кирил I Лукарис. Ужгородска унија у Закарпатју из 1646. године, спроведена је по угледу на ранију Брестовску унију из 1596. године, као и на Лублинску унију из 1569. године. Унија се насилно шири у Словачкој 1649. године, а 1698-1699. године ће продрети и у Ердељ, као и међу православнима на Балкану. Унија и папизам су једно, а унијати су само привремено приморани да задрже обичаје своје земље. Унијати само имитирају православне, а унија је тајни метод и тројански коњ којим папизам вара лаковерне. Унијатским поповима се дозвољава да се жене да би се тако потпомогло унијаћење. Они пуштају браду и носе православне одежде, а литургију служе на народном језику како би лакше преварили народ. Безгранично су притворни и лицемерни, и користе сва средства за „мисију". Унија може бити тајна или јавна, а сва досадашња искуства уније била су по природи неправедна, омрачена насиљем и крвљу, те представљају болне странице хришћанске историје, упозоравао је Антон Карташов.

ГРК ПАЈСИЈЕ ЛИГАРИД

Пајсије Лигарид

Грк Пајсије Лигарид, послат од Пропаганде у Цариград око 1641. године, са платом од 50 скуда, показао се као мисионар „спреман да пролије крв своју за католичку веру", па бива проширена његова сфера деловања на Молдавију. Он се појављује као предавач у Јашу, чак издаје Крмчију на влашком језику и има одређену улогу у политичком животу кнежевине.[243] Као предавач у православној богословији, Лигарид се приказује као православан, не прекидајући везе са католицима. У једном писму Лаву Алацију се одаје, приповедајући о једном чуду које није могао направити православни свештеник, већ га наводно починио злогласни унијатски епископ Јосафат Кунцевич. Лигарид се 1651. године упознаје са још једним Грком, јерусалимским православним патријархом Пајсијем који га већ 16. новембра 1651. године монаши и даје на старање руском старцу Арсенију Суханову, да би Лигарида патријарх Пајсије 14. септембра 1652. г. поставио за митрополита Газе! Већ 1657. године, руски патријарх Никон Лигарида позива у Москву ради исправљања црквених књига, али се овај језуита тамо појављује тек 1662. године и одмах се прикључује антицрквеној бољарској струји, која има неограничени уплив на цара Алексеја Михајловића. Лигарид постаје руски патријарх de facto, уместо скрајнутог законитог патријарха Никона; он тргује, изнуђује новац од цара, потказује, фалсификује, мешетари, врши епископска постављења и суди законитом руском патријарху! Убрзо после суђења Никону, Лигарид је добијао писма из Пољске од доминиканаца и од пољског краља Јована Казимира, који је подстицао Лигарида у раду на уједињењу цркава, наравно

243 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том први, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 205- 207.

под папом римским. Патријарх јерусалимски Нектарије два пута Лигарида проклиње и одлучује од Цркве, али поништење првог проклетства успева да избори сам цар Алексеј. Незасити Лигарид је писао једном пољском доминиканцу са молбом да преко нунција утиче како би му Пропаганда Вере слала његову годишњу пензију од 200 дуката. Доминиканац Ширецки је одговорио Лигариду како је он већ помињао нунцију његову ревност у раду за истинску веру у Москви, за свето спајање грчке цркве с католичком. Већ у пролеће 1664. године, цар беше Лигарида поставио уместо митр. Питирима за местобуститеља и председавајућег на Сабору, а око 10. маја цар је сву јерахију реконструисао и њена постављења окаљао „благословом" Пајсија Лигарида, јер су та постављења и потицала од њега. Лигаридово писмо од 25. септембра 1668. године, јасно открива његову намеру да постане московски патријарх и да спроводи унију, као што је радио руски митр. Исидор XV века: „Нико овде неће ни да чује за такве теме. И ја, као једини човек који би овде могао спроводити то у дело, и који је распаљен најватренијом ревношћу да види успех тог дела...притиснут сам невољом, прогањан заверама, окружен клеветама. Патријарх јерусалимски Нектарије послао је о мени лош извештај, да сам поклоник папе римског, јер сам му се продао и имам годишњу пензију од 200 златних дуката као клирик Римске цркве, због чега се ја и не бих жалостио када би их заиста добијао, али ја не добијам ниједну пару и имам само титулу без издржавања. Нека света столица пажљиво размотри овај пункт и одреди шта ће надахнути њен Свети Дух кроз милост и благодат нунција, кога молим да утиче по овом питању, имајући на уму да ће Патријарх московски Јоасаф Други учинити све што је у његовој моћи да ме лиши свештенства, избацујући ме и одсецајући сваку нит моје наде да будем изабран за патријарха. Молим те као оца да не оставиш ниједан камен непревртнутим, како би учинио нешто за мене". Јасна је Лигаридова тежња да заузме Никонов положај, и, када Никон буде осуђен, да састављањем пристрасне историје његовог суђења онемогући његов повратак на трон.[244] Ова Лигаридова историја је заиста и постала извор којим се о Никону, његовој личности и његовим идејама, руска историјска наука хранила вековима!

ПАПСКИ МИСИОНАРИ

Надбискуп Марко Бандулаевић је боравио у молдавском самостану Буковији све до упокојења 1655. године, када место надбискупа преузима његов секретар Петар Парчевић, учени правник и теолог и, вероватно, побугарени Србин из властеоске лозе Кнежевића. Вешт политичар, Парчевић је одлазио у Пољску и у Венецију, у нади да ће помоћи ослобођењу истока од Турака у интересу ширења римске вере («per la liberatione dell'Oriente e propagatione della fede catholica"), истовремено обећавајући влашком војводи Матији Басараби да ће га народ, у случају да устанак успе, „изабрати за источног кнеза". Парчевић са Сојимировићем одлази 1648. године и у Пољску код краља Владислава IV, који изјављује своју готовост да помогне

244 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 127- 128.

Григорије Гика

устанак, потврђујући војводу Матију Басараба за генерала читавога истока.[245] После смрти краља Владислава IV, Парчевић иде новом пољском краљу Јану Казимиру (1648-1669), који га упућује у Беч код цара Фердинанда III. Петар Парчевић је забаталио своју рад у дијецези, напустио Молдавију и задржао се скоро десет лета у Бечу, где је добио од цара Фердинанда III титулу царског саветника, а наследник ћесара, Леополд I, уврстио га је у ред угарских барона. Вративши се из Беча, успева да обрлати и приведе папској вери влашког кнеза Григорашка Гику (1660-1664, други пут 1672-1674), који је Петра узео за свога духовног оца, моливши Конгрегацију из Беча 1667. године да му дозволи да, заједно са Парчевићем („essendo lui il mio padre spirituale e direttore della mia conscienza"), пође у Рим и онде изјави покорност папи Климентију IX. Перчевић је активан и током ратног похода Јана Собјеског, када је Пољак настојао да увуче у рат против Турака све балканске народе, Молдавију, Влашку, Србе, Бугаре, па чак и Млетке. Децембра 1673. стигао је у Венецију, носећи собом писма поменутог влашког кнезе Гике, молдавског војводе Стевана Петричејкуа (1672-1674) и софијског надбискупа Петра Богданија Бакшића, обраћајући се у њихово име дужду Контаринију, тражећи да млетачки лав покрене своју војску „si alla recupera de suoi legitimi regni, come alla diversione delle forze Ottomane". За указану помоћ у рату, источни народи би се радо потчинили млетачкој власти. Сенат се Перчевићу захвалио на доброј вољи источних народа и уделио му једнократну помоћ од 200 дуката. Затим се Петар упутио у Рим код папе и обавестио га о лошем стању Турског царства, истичући велику хришћанску снагу која ће се добити, када се Молдавска и Влашка буду ујединиле с Пољском, што ће силно утицати и на подјармљене хришћане. Није занемарио ни великог московског „кнеза" Алексија Михајловића (1645-1676), веома побожног и хуманог, пријатеља страних народа „et capace di contrarre negotii della piu' rilevante importanza".

Дотле се безобзирност Рима, Аустрије и Млетачке републике према православним Србима („шизматичним" Власима, Морлацима) исказала на голготи марчанског јеромонаха Гаврила Мијакића, којега је посветио за вретанијског епископа сучавски и молдавски архиепископ Сава Бистрички

245 И српски патријарх Гаврило Рајић иде код Басараба у Трговиште да га наводно „измири с козачким хетманом Богданом Хмељницким", али се сматрало да је и патријарх Гаврило потајно радио на ослобођењу балканских православних хришћана од турског јарма, учествујући у завери са Петром Парчевићем, бившим цариградским патријархом Партенијем, као и митр. трновским Кирилом, види Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века,* Catena mundi, Београд, 2017, стр. 256 .

у августу месецу 1663. године. Гаврило Мијакић, предодређени наследник борбеног владике Саве Станиславића (којега је Гаврило својевремено пратио у Пећ на епископску хиротонију), наследио је духовну јурисдикцију над свим Србима православне вере од Дунава до Јадранског мора. Омражен од загребачког бискупа Петра Петретића, положај владике Гаврила се погоршава после побуне граничарског судије Стевана Осмокруга 1666. године, да би му цар Леополд I августа 1668. године одузео владичанско достојанство и на његово место поставио унијату Павла Зорчића, језуитског питомца из Болоње. Када је откривена завера грофова Зринског и Франкопана, у коју је наводно био уплетен и епископ Гаврило, он бива ухваћен, окован и одведен у затвор у Грац, а одатле у Гласко у Шлезији, где је скончао свој мученички живот 1686. године. Новог унијатског епископа Зорчића посветили су у Риму два католичка бискупа и један унијатски, са титулом „episcopus suidnicensis et platensis Valachorum". Народ га је мрзео из дубине душе, а побуњени православни монаси су осуђени на доживотну робију и послати на острво Малту да веслају на галијама до смрти.[246] У Срему је именован бискуп унијата Лонгин Рајић, а 1690. године, у Печују унију прихвата и његов брат Јов Рајић, заједно са Јефтимијем Негомировићем, игуманом манастира Грабовца. Настојањем кардинала Колонића, ћесар Леополд је 1694. године именовао Петронија Љубибратића за наследника унијатске катедре преминулог Лонгина. Декретом царевим наређује се Србима да Љубибратића признају „pro vere episcopo Valschorum in Sirmio", и да му се покоравају.

Молдавски митрополит Дософтеј је, у међувремену, одштампао у Јашу 1679. године, једну литургију ћирилићним писмом, али по хрватско-католичкој школи, без крајњих јерова. Он је живео неколико година у Пољској и превео је још 1673. године Псалтир у стиховима пољског песника Кохановског.[247] Плодови унијатског рада брзо сазревају, јер се већ 1680. јавља православни митрополит Теодосије, који је пре тога прихватио унију (признао папу за поглавара цркве), који је штампао на некаквом „румунском" „Литургију" (пола језика је било српски, а друга половина италијанско-француска), а у уводу каже да је то урадио због оних свештеника који не знају црквенословенски и српски језик. Наравно, румунизацији Молдављана и Молдавије погодовале су још неке околности. Са кризом Османске империје значајно је појачан притисак (пре свега економски и културни) на Молдављане, што је ове натерало да траже савезнике најближих држава – Аустрије и Пољске, посебно последње. То је значило и отварање врата римокатолицизму. Од тада се отварају врата римокатоличкој пропаганди и мисијама међу православнима Молдавије, а ови су као важан аргумент зашто треба прихватити римску веру и папу наводили да су римског, а не српског и словенског порекла. Први озбиљнији покушај придобијања властеле за унију одиграо се још око 1588. године, када је радаучки и, нешто касније,

246 Епископ Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Евро-Унирекс-Каленић, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, стр. 100-101 и 429-430, Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Catena mundi, Београд, 2017, стр. 180-191).

247 Илие Барбулеску, *О значају румунске филологије за проучавање српског језика и књижевности,* Глас српске краљевске академије, CXXI, 1926, Београд, стр. 93-108 и 102-115.

молдавски митрополит Георгије Мовила кокетирао са Римом да би преко њега омогућио браћи Јеремији и Симеону да се дочепају кнежевске власти. Залагањем Ватикана, наравно преко Пољске, Јеремија и Симеон Мовила су постали кнежеви, а митр. Георгије је признао папу за врховног поглавара. Унија није никада заживела у народу и убрзо је пропала, али су језуити и фрањевци предано мисионарили и штампали катихизисе на „романском" језику за Влахе, као што беше онај поменути Вита Пилуција де Вињанела, под насловом Catechismo cristianesco, штампаним у Риму 1677. године. Латинска епископија у Бакау се одржала нешто дуже, али је и она на крају затворена, па су малобројну паству препустили мисионарским епископима из Галиције, са бесарабским седиштем у граду Бендеру, а касније бискупији у Јашу. Дотле је у Ердељу дивљао Леополд Колонић са својом армијом језиута, приморавши православне Влахе да 1697. године, преко синода митрополита Теофила, приме унију по моделу Флорентинске уније из 1439. године. После напрасне смрти митрополита Теодосија, језуити су сав притисак пренели на владику Атанасија да одржи 1698. године у Алба Јулији (Ердељском Београду) велики унијатски синод влашких клирика, на којему је Атанасију од папе призната титула унијатског бискупа, а клиру све повластице римокатоличке јерархије. Исте године, свемоћни кардинал Колонић је заврбовао за унију и српског епископа Јеврема Бањанина. После спроведене уније у Ердељу, престала је да постоји славна Ердељска православна митрополија којој су на челу стајали Срби – Лонгин Бранковић и Сава II Бранковић.[248] Латинска струја јача, па ће већ 1737. године, влашки поп Воилеану, ердељског порекла и некадашњи сабрат манастира Бистрице, објавити *Зборник* са преводом латинских хексаметара, ћирилицом по хрватско-католичкој школи, без крајњих јерова.[249] Православни су се сабирали око Карловачке митрополије која је, од 1765. године, хиротонисала епископе за православне у Ердељу. Такође је област Буковине, потпавши под Аустрију 1774. године, дотле под јурисдикцијом молдавског митополита Сучаве, завршила под влашћу Карловачке митрополије.

Опет су римокатолици натерали православне Молдавије (и Влашке) да изађу из јурисдикције Српске цркве (Охридске архиепископије – XVII век) и пређу под власт Константинопоља, где су лако корумпирали фанариоте и тако унели велику смутњу међу православне Молдавије, али и Влашке и Ердеља. То је било неопходно у борби за православне вернике, како би се унеле унијатске и римокатоличке књиге, штампане на тзв. румунском језику. Са овим књигама почео се ширити и појам „румунски језик", који у првој фази није означавао језик „румунског народа" (кога још није било), већ назив за писани језик чије норме су биле формиране у Школи Ардељана од језуита (у Трансилванији) за оне православне који су примили унију. Скривене намере језуита налазимо у писму од 11. марта 1701. године, које

248 Обавезно видети студију Радмиле Тричковић, *Митрополит Лонгин Бранковић*, Историјски институт, истор. часопис, XXXIV, Београд, 1987, стр. 139-164. Пре 1624. године, епископ „Сава Србин" (Сава I) налазио се у избеглиштву у Степанском манастиру, на имању кнежева Острожских, у Волинској губернији. Његов наследник, тада митрополит, Лонгин стиже у Путивље 1629. године, добијајући помоћ од цара и патријарха у рубљама и самуровини.

249 Илие Барбулеску, *исто,* стр. 93-108.

је Гаврил Капи, управник „Пропаганде католичке мисије у Дачији" писао злогласном кардиналу Леополду Колонићу: „Ја верујем да би сада требало да се задовољимо примањем сагласности на уједињење у начелу, јер би сувише опасно било, ако не и немогуће, да укинемо све лоше обичаје Влаха. Стога би било довољно, да епископ и други међу њима, када у будућности буду исповедали веру и уједињење, да генерално обећају да пристају да зависе од католичке цркве и од служиоца заступника и да пристају да живе по грчком ритуалу прихваћеном од стране католичке цркве и у другим покрајинама. Затим ће нам у будућности бити обавеза да мало по мало изменимо све њихове обичаје, да им променимо чак и литургију и облик божанског служења говорећи им да су се ти обичаји код њих увели из глупости и незнања њихових свештеника из ових земаља".

Ђовани Волпони је вођа мисије још од 1676. године, и врши прозелитизам у Баји, Сучави и Њамцу више од десет година („dieci anni e più"), дочекавши да га Пропаганда коначно постави за префекта 16. августа 1689. године. Фелиће Антонио Заволи из Риминија дефинитивно установљује седиште језуитске мисије у Јашу 1695. године, добивши одобрење војводе Константина Дуке.[250] Нови префект мисије је био везан за католичку Трансилванију и семениште Есзтелнек, док је у православној Молдавији наводно морао да трпи „патње и увреде нанешене својевремено од Татара, Турака и шизматика" („de patimenti et ingurie sofferte in detti tempi dai Tartari, Turchi e Schismatici"). Језуити су бринули о неколико Пољака и Јермена католичке вере, али су у близини резиденције установили и scuola di latino, латинску основну школу коју су похађали синови великих молдавских бојара: Никола и Јован Костин (синови Мирона Костина), Мавроди, Манолаки Хурмузаки, Елија Катарђу, Јован Палади, Габријел Костаки и Јордаће Русет. Услед немира и насиља током Ракоцијеве буне (1703-1711), богати угарски племићи папске вере налазе прибежиште у Јашу, уз многе шведске и пољске војнике. Нови господар Молдавије, фанариота Никола Маврокордат, већ 1710. године поверава језуити Фелићану Золтовском (Feliciano Zoltowski) васпитање свога сина Скарлатоса, а у Јаш се враћа и језуита Христифор Вјершовски (Cristoforo Wierzchowski), бивши дипломатски представник Јана Собјеског при двору Константина Кантемира. Нови владар Димитрије Кантемир прелази на страну Руса и, када Петар Велики јуна 1711. године улази у Јаш, језуити беже у шуме јер су свима биле познате њихове везе са пољском војском. Након пропасти Прутског похода, Татари пустоше Молдавију а папски префект Заволи се склања у Трансилванију, у Есзтелнек. У Молдавији га мења Александер Фишер, језуита пореклом из Келна, који је 1716. године нађен удављен и сахрањен на неком пољу („mori affogato e fu sepolto in un campo"). Силвестро Д'Амелио из Фоће постаје нови префект 1719. године и објављује кратки речник италијанско-молдавски и католички катихисис. Већ 1720, године пише Пропаганди о очајној ситуацији у Молдавији, која је остала без 90.000 становника (одведених у Турску као робље), док су вукови нападали изгладнеле и заражене људе, а народ је био принуђен да меље кору са дрвећа

250 Pietro Tocanel, *Storia della Chiesa Cattolica in Romania*, vol.III, pt.I,II – *Il vicariato apostolico e le missioni dei Frati minori conventuali in Moldavia, parte prima*, Padova, Edizioni Messaggero, 1960; parte seconda ibidem, 1965.

као брашно и пије заражену воду.[251] Фрањевац Ђовани Боси из Милана, смењује Д'Амелија фебруара 1722. године и пише узалудно Пропаганди у Рим против језуита, који су лукавством придобили господара Михајла Раковицу и већину бојара, али и православног митрополита Гедеона. Ђовани Боси је посебно киван на пољске језуите који „када овде дођу, више се баве винском лозом него виноградом Господњим". Религијски колонијализам у православној Молдавији ће утврђивати присуство Чанго Сикула (Секеља) из католичке Трансилваније, за рад са којима ће папским мисионарима бити потребна двојезичност, односно познавање чанго дијалекта (csángók), уз русовлашки језик.[252] Пољске језуите ће сусрести нешто касније у Молдавији и Руђер Бошковић, током свог боравка у Јашу 1762. године, на пропутовању из Цариграда у Пољску. Тада је у Јашу постојала и фрањевачка црква, „коју су ту јавно имали фрањевци и један пољски мисионар језуит". Чак је Руђер Бошковић у тој цркви одслужио мису неколико пута, забележивши да су му фрањевци и језуит потврдили „да им се не забрањује слободно упражњавање католичке вере, али да их кињење на хиљаду разних начина", јер „за винограде своје морају платити претерано велике намете".[253] Када су направили нешто веће звоно на цркви, „шизматици" су хтели силом да га отму за своју цркву , а кад су направили мало бољу кућу на два спрата са неколико соба, и њу су хтели да силом присвоје, и много је муке католике стало да их у томе спрече, јадали су се поменути фратри Руђеру Бошковићу.

Bella gerant alii, tu felix Austria nube!
АУСТРИЈСКА ОКУПАЦИЈА БЕОГРАДА

Међутим, стварне опасности по православну веру Молдавије и Срба настају после аустријских победа и склапања Пожаревачког мира 9/21. јула 1718. године, када римокатоличко царство добија од Турака Банат, доњи Срем, Србију до Западне Мораве, узани део Босне уз Саву и пола Влашке до реке Алуте.[254] Још од турског освајања Београда 1521. године, почеше се, трговине ради, досељавати у Београд Босанци православне и римокатоличке вере, такмаци старој дубровачкој римокатоличкој колонији у граду. Омраза је владала између католичких Влаха Дубровчана (свега 200 душа) и бројнијих Босанаца (1.500 душа), али су обе стране сложно тврдиле да су језуити криви неслози и прогањању Дубровчана и Босанаца од турске власти.[255] Око 1630. године Београд има чак три католичке богомоље: дубровачку цркву, језуитску и босанску капелу.

У Србију Швабе 1718. године уводе обавезу кулучења за житеље Београда и спроводе систематску тортуру, па се многи исељавају у Турску.

251 Pietro Tocanel, *I vescovadi latini e le missioni francescane in Moldavia e Valachia. Secoli XIII-XIX*.

252 Emil Dumea, *Il cattolicesimo nella Moldavia-Romania nel XVIII secolo*, стр. 81-112.

253 Руђер Јосиф Бошковић, *Дневник са пута из Цариграда у Пољску 1762. године*, Пешић и синови, Београд, 2012, стр. 120-121.

254 Душан Поповић, Рајко Веселиновић.

255 Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Catena mundi, Београд, 2017, стр. 73-77.

Београд 1736. године

Цар Карло VI шаље у Србију мисионаре „у славу Божју и за утеху и спасење душа" и наређује Дворском ратном већу да им војна власт буде при руци. На молбу језуитског далматинског провинцијала Стјепана Динарића, цар решава да тројици мисионара језуита даје годишње из буџета 1000 форинти. Циљано се ове области насељавају Швабама колонистима из области горње Рајне, Лотарингије, Луксембурга и Тирола, па се, осим језиута, појављују и редовници францискани, капуцини, бенедиктинци, тринитарци и минористи. Иста колонизација спровођена је и у Тамишком Банату, а за време владе Марије Терезије и Јосифа II потрошено је девет милиона форинти,[256] док је пропагандом највише руководио језуита Валентин Фајгл (одлично је говорио српски језик). И поред свега, православни Срби су опстали као најзначајнији етнички елемент у Банату (на немачким мапама Банат је Rascia), са четири епископије: Темишварском, Јенопољском (укинута је 1718.), Вршачком и Карансебешком. У Олтенију (Крајовски Банат) ћесар дозвољава и насељавање бугарских католика, понајвише у Крајову, Римник и Брадичењи. Врло способни бискуп Никола Станиславић, каснији папски администратор Влашке и Крајовског Баната, вршио је снажну пропаганду међу Бугарима преко три дубровачка мисионара. У Ердељу је био појачан рад на остваривању потписане уније за Влахе, а посао унијаћења су, поред влашког унијатског клира, вршили и ердељски језуити, дижући школе и улазећи у народ са својом проповеђу.[257] Пропаганда у самом Београду није била агресивна као у Влашкој и Банату, али је била подмуклија и тежила је постепеном сужавању привилегија Српске цркве.[258] Католицизам је

256 Податак који је изнео Ј. Радонић.

257 Радослав М. Грујић, *Прилози историји одношаја наших с Румунима у XVIII веку*, стр. 8.

258 Љубомир Дурковић-Јакшић, *Србија и Ватикан 1804-1918*, Каленић, Краљево-Крагујевац, 1990, стр. 19.

тек спремао тло за пропаганду и постајао је сваким даном све агилнији, повећавајући агресивност при знатном порасту броја колониста католичке вероисповести. Одлука из 1718. године, према којој у Београду мора увек више бити Немаца него Срба, нарочито је користила папској пропаганди и њеним мисионарима зарад ширења „праве вере" међу „шизматицима". Статутом Београда од 18. фебруара 1724. године, српски Београд и немачки Београд постају два одвојена града. Језуити су управљали свим црквеним пословима у Београду, водећи надзор над свим другим црквама и школама, добили су свој манастир и мисионарску школу, кроз коју је прошло обуку 59 чланова овог реда. Српска православна црква је била у горем стању него у време турске управе, јер је смишљено „оптерећивана наметима, забрањивано јој је обнављање старих и подизање нових манастира и цркава, набавка звона и звоњење, онемогућавано отварање школа, а нарочито је 1720. године онемогућено уједињење Београдске митрополије и Карловачке митрополије у јединствену митрополију."[259] Године 1724. су Аустријанци покушали одлуком од девет тачака да ограниче слободу Српској православној цркви тражећи да; православни признају католичке празнике, да им се наметне избор митрополита, да се забрани Србима да заузимају џамије за своје потребе, уплитањем у питање наслеђа умрлих православаца без наследника, забраном новчаних дарова Српској цркви и опорезивањем њеног земљишта.[260] Затим је 1726. године градска управа Београда донела решење о исељавању Срба, Грка и Цинцара (македонских Влаха) из краја града који је био претходно насељен Немцима. После 1726. године, захваљујући наредби варошке управе немачког Београда, остало је само нешто мало Срба око Митрополије и данашње Саборне вркве, а остали су пресељени у Савску или Доњу варош, тј. српски Београд.[261]Када је 1739. године аустријска војска доживела дебакл код Гроцке, Турци су убрзо повратили Београд, потиснули ћесаревце са Балкана и поништили све некадашње славне успехе принца Евгена Савојског. Наравно, када су Турци протерали Аустријанце из српских крајева и приморали их да потпишу мир, сви Немци и римокатолички клир повукли су се са аустријском војском, а Србе и њихову цркву оставили су незаштићену, да се Турци њима свете.[262] Неуспеху аустријске владе у Србији били су ови узроци: рђав избор чиновништва које је у Србији поставила, затим њена црквена политика која је против православних помагала језуите и католике, и најглавнији узрок – аустријска финансијско привредна политика против исцрпљеног српског народа, којега је израбљивала аустријска држава и њено грабљиво чиновништво за свој рачун. Отуда се у Србији жалило за турском владом и до 1735. год. половина становништва одселила се из аустријске Србије у јужну Србију, под турском управом.[263]

259 Љубомир Дурковић-Јакшић, *исто,*стр.21.

260 Радослав М. Грујић, *Прилози за историју Србије у доба аустроугарске окупације 1718-1739.*

261 Љубомир Дурковић-Јакшић, *Србија и Ватикан 1804-1918*, Каленић, Краљево-Крагујевац, 1990, стр. 22.

262 Љубомир Дурковић-Јакшић, *Србија и Ватикан*, стр. 25

263 Драг. М. Павловић, *Финансије и привреда за време аустриске владавине у Србији (од 1718-1739.), по грађи из бечких архива,* Глас, LXIV, стр. 69.

Настрадали су и други Срби, они који су се дигли на устанак и пристали уз аустријску војску, навукавши тиме гнев и освету Турака.[264] Срби у Турској дигли су се јер је Аустрија ступила у рат с Турском као савезница Русије, а аустријска војска имала је да освоји Босну, Арбанију до ушћа Дрима, Влашку до Браиле и Молдавију до Прута.[265] Посредник у преговорима између патријарха Арсенија IV и Беча био је темишварски епископ Никола Димитријевић. И у овом рату су аустријски генерали на најопаснија места свагда слали Србе, јер им је „лакше било жртвовати стотину Срба, него ли једног Немца, Мађара или Валонца."[266]

БИГОТНА КАТОЛКИЊА МАРИЈА ТЕРЕЗИЈА

Безобзирна Марија Терезија, упућена на помоћ мађарских и хрватских сталежа и католичког клира, развојачила је Потиско-поморишку границу и осионо погазила све српске привилегије, и то док су се Срби граничари (скоро половина аустријске војске) борили широм Европе у интересу Хабзбурга. Реорганизована Илирска дворска депутација израђује план о спровођењу уније, у споразуму са царичиним исповедником, језуитом Кампмилером. Ова се унија има спровести у највећој тајности, чак и од угарских власти и српског народа. У међувремену, развојачење границе из 1741. године, уз даља насиља, доводе до српског егзодуса из Поморишја, када се око 25.000 људи преселило у Малу Русију. Рад на уније се појачава, не намерава се православном клиру допустити никакво мешање у унијатске ствари, спречавају се српски епископи у вршењу канонских визитација, па се читави крајеви силом (Жумберак) преводе на унију. Теофил, игуман манастира Гомирја, обавештава 1753. године Руски синод о патњама православних Срба у ћесаровини, по наредби горњокарловачког владике Данила Јакшића. Велики скандал при Руском синоду изазвало је потресно сведочанство поручника Филипа Николајева Радотића, официра који је утекао из Хрватске, будући осуђен на смрт због одбијања уније. Коначно је синод захтевао од Колегије иностраних дела да се заузме за православне у Хабзбуршкој монархији. Митрополит Вићентије Јовановић Видак је, у име ердељских Влаха, послао 1759. писмо аустријском двору, плашивши га масовном сеобом православних ердељских Влаха у Нову Србију. Тиме је велику олакшицу за Влахе задобио, зауставивши гоњење и потчинивши их православном будимском епископу Дионисију Новаковићу, који се својски потрудио да их окрепи све до своје преране и сумњиве смрти, 8. децембра 1767. године. У међувремену, обновљену српску пећку патријаршију у Турској противканонски укида султан Мустафа III, узајамним „напорима грчких шовиниста и сплеткама римске пропаганде."[267]

Тек ће 1783. царска од-лука установити поново си-бињску митрополију пра-вославних Влаха у Ердељу, подвгавши је јурисдикцији архиепископа

264 Јован Радонић.

265 Мита Костић, *Устанак Срба и Арбанаса у Ст. Србији против Турака 1737-1739 и сеоба у Угарску*, Скопље, 1929-1930, стр. 208.

266 Михаило Ј. Миладиновић, *Историја Срема*, Београд, 1903, стр. 223.

267 Нићифор Дучић, *Васељенска патријаршија и српско црквено питање*, Београд, 1897, стр. 34-35.

Марија Терезија

карловачког, али само „in dogmaticus et pure spiritualibus", са епископом Гедеоном Никетићем, архимандритом шишатовачким. Њега је око 1786. заменио Герасим Адамовић, такође са седиштем у Решинару крај Сибиња. Овај је епископ Герасим 1786. године учествовао у раду Светог архијерејског синода у Сремским Карловцима.

По завршетку Седмогодишњег рата (1756-1763), Марија Терезија приступа стварању јединствене државе немачког карактера и римокатоличке вере, тежећи унифицирању аустријских, чешких, угарских, хрватских и српских земаља. После прве поделе Пољске 1772. године, катастрофалне по пољске Словене и у којој су језуитске сплетке одиграле значајну улогу, папа Климент XIV, је у писму царици Марији Терезији изразио задовољство: "Освајање и подела Пољске нису учињени само у политичке сврхе, било је у интересу вере, и неопходно за духовни напредак цркве, да бечки двор загосподари Пољском у што већој мери."Апсолутистичка централизација погодила је највише Србе, али се Терезија показивала према Србима као њихов велики пријатељ, док је у дубини душе страховито мрзела на ове варварске „шизматике". Лично је писала, 26. јула 1776. године, новом папи Пију VI како се свом снагом труди да спроведе унију међу Србима. Ради лакшег спровођења уније, ваљало је сузбити утицај руских богослужбених књига и црквене просвете. Бечки штампар Јосиф Курцбек добија од царице повластицу да само он, у току двадесет година, може штампати илирске књиге. О томе какве ће садржаје имати илирске књиге, понајвише одлучују унијатски епископи из Славоније, Угарске и Ердеља. Они на синоду унијатских владика 1773. године, већ одлучују које се богослужбене књиге имају штампати на на руско-словенском и влашком језику ћирилицом, па је донешена важна одлука да се уметак „filioque" не умеће одмах у Симбол Вере за Србе и Влахе, него да се примерци с додатком „filioque" постепено и опрезно растурају међу богослужбеном лектиром.[268] Тако је већ 1774. године, комесар аустријске владе Матезан, поднео карловачком синоду катихизис језуите Петра Канизија. Љут на ову подвалу, Синод је одбио овај катихизис с молбом царици да она допусти Синоду да он сам изради катихизис који ће јој послати на одобрење. Архимандрит Јован Рајић се истиче догматском полемиком против царичина исповедника Игњата Милера, којега је Рајић одбијао руским духовним оружјем, донешеним са школовања из Кијевске

268 Мита Костић, *нав. дело*, стр. 142.

Духовне Академије.[269] У народу избијају и масобне побуне у Новом Саду и Вршцу 1776. године, због укидања светаца у српском календару, због покушаја фалсификовања катихизиса, због насилно спровођене одредбе да се мртваци не смеју сахрањивати у гробницама по црквама и портама ни носити их до гроба у отвореним ковчезима на опело. Противруски утицај аустријског двора, који је све руско-српске везе прекидао, сваки руски траг у народу затирао, у свему хтеде духовни живот српски од руских утицаја да „еманципује", одбијајући народну душу од једноверне Русије навалом унијатске пропаганде. Наредба о сахрањивању из 28. августа 1777, којом је депутација хтела једним махом да укине древне народне обичаје, освештане црквеним култом погреба и опела, била је окидач за новосадку и вршачку крваву побуну.[270] Биготна Хабзбурговка, заузимањем код папе Пија VI, обнавља 1777. г. међу Србима унијатско владичанство за Хрватску и Славонију са седиштем у Крижевцима, иако у Славонији унијата није ни било. Док су овако кињени православни верници у католичкој Аустрији, „неки од најутицајнијих чешких и моравских Јевреја за владавине Марије Терезије и њених наследника били су тајне присталице" шабатајске секте, и имали снажан утицај на „крупне и ситне трговце и индустријалце."[271]

После Темишварског сабора из 1790. године, владавина новог цара Франца II (1792-1835), апсолутисте и задртог католика, није донела ништа добро по Србе. Он је нарочито помагао ширење уније 1798. године, коју су спроводили мункачки и великоварадски унијатски бискупи у арадској и темишварској епархији. Цар је и самом митрополиту Стратимировићу, који је протестовао против навале унијата на Србе и Влахе, пребацивао да Срби подржавају Русију и митрополиту понудио да се и он поунијати , „пошто се православни иначе не могу спасти". После слабоумног Хабзбурга, цара Фердинанда V, наставља се рад на унији од стране његовог наследника, Франца Јозефа I, нарочито после склапања конкордата са Римом из 1855. године, који је монархију у верском и просветном погледу потпуно ставио у челичне стеге Римске курије.

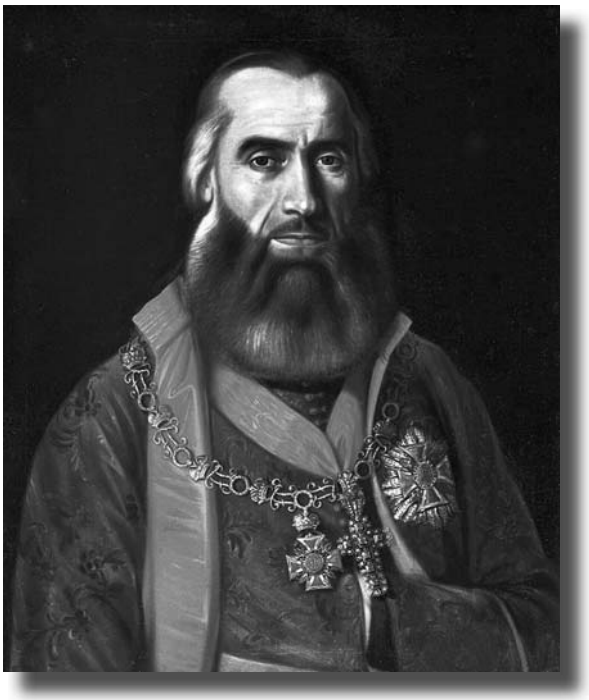
МИТРОПОЛИТ СТРАТИМИРОВИЋ ПРОТИВ УНИЈЕ И ПОЉАКА

Срби се у очају касније обраћају Русији, али ће споразум из 1781. године између „просвећеног" Немца, цара Јосифа II и „просвећене" Немице, руске царице Катарине II о међусобној подели Европске Турске, којом би поделом српске земље биле распарчане и прикључене под власт аустријског цара (осим Влашке и Русовлашке, које би образовале Дакију), остати кост у грлу Србима па ће митрополит Стеван Стратимировић 1804. године упутити руском цару Александру I протестни меморандум у име српског народа, молећи га да не дозволи такву поделу Турске, већ да помогне обнављањем Славено-сербског царства, државе Срба, јер „нема под небом народа, који

269 Мита Костић, *Царски духовници – пропагатори уније међу Србима*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци, 1922, стр. 11-19.

270 Мита Костић, *Гроф Колер*, Српска краљевска академија, Народна штампарија, Београд, 1932, стр. 164-165.

271 Гершом Шолем, *Главни токови јеврејског мистицизма*, Градац-Круг, Чачак-Београд, 2006, стр. 275.

Митрополит Стратимировић 1812. године

би имао толику љубав и наклоност према Русима и руским владарима, као што су Срби", који „једину наду на Русију имају". Митрополит Стратимировић је захтевао да Русија не дозволи да Срби потпадну под власт Аустрије, између осталог и зато што би она увођењем уније уништила православље код Срба, па и сам народ.[272] Писао је још митр. Стратимировић како све долази од римокатоличке акције и језуита, услед чега Пољаци не могу бити савезници Русије. Руски протојерej А. А. Самборски[273] је направио цензурисани извод из митрополитовог писма (у делу о језуитима и Пољацима), па је писмо предао Чартористом и цару. Кругу „просвећених људи" око цара Александра I, одраслих на франкмасонској француској литератури тог доба, дошло је у руке митрополитово писмо у којем се велича православље и „ревносни Русјанин" истинског словенског рода.[274] Нил Попов је чак сматрао да је вероватно Чартористи мемоаре вратио Самборском.[275] Задојен љубављу и самилошћу према Србима, прота Самборски 21. јуна 1808. године цару очајнички покушава да прикаже решење српског питања као посмртни завет преминуле сестре.

Сам цар Александар I био је васпитан у неруском и несловенском духу, и био је убеђени републиканац[276], а васпитао га је понајвише швајцарски пуковник Лахарп, који је имао везе са масонским ложама и мартинистима.[277] „И Власи већ, и Молдавци, и у удаљених седам острва грчка област, због једног само благочашћа и притворног политичког, можда, призрења, осетили су већ, осетили пред лицем целога света мужанство и мудрост владалаца Русије, која оживотворава њихову мишицу. А бедни Срби, и благочашћем

272 Стеван Димитријевић, *Стевана Стратимировића митрополита Карловачког план за ослобођење српског народа*, Београд, 1926, Задруга штампарских радника „Родољуб".

273 Иначе духовник цареве сестре, Александре Павловне.

274 Прота Стеван Димитријевић, *Стевана Стратимировића митрополита Карловачког план за ослобођење српског народа*, Београд, 1926, Задруга штампарских радника Родољуб, стр. 20-21.

275 Нил Попов, *Россія и Сербія*, Москва, 1869, I, 31.

276 Лав Тихомиров, *Монархија*, Логос-Укронија, Београд, стр. 325.

277 Прота Стеван М. Димитријевић, *Стевана Стратимировића митрополита карловачког план за ослобођење српског народа*, стр. 7-8.

и језиком, и крвљу, и усрђем, и свим, што састављa златне љубави савез, ближи од свију осталих, и – заборављени сасвим!!"

Руска царица Катарина II је раније затворила 700 православних манастира широм Русије, а ћесар Јосиф II је затворио такође 700 манастира у Влашкој и Молдавији, како би „сузбио руски утицај". На сузбијању руског и православног утицаја радио је и Пољак Михал Огињски, који је послат из Париза 1795. године у Стамбол, да осмисли акцију у Влашкој и Молдавији и заступа пољску ствар.[278] У мисију међу Морлаке Далмације и Босне иде и познати пољски агент Александар Сапјеха, који је намеравао да подбуни Србе у Турској, којима би „Пољаци дали цивилизацију, а од којих би узели старе словенске обичаје и навике."[279]

У Влашкој, преко Трансилваније, језуити и унијати намећу „романски" језик. О овоме наметању румунског језика, који није био народни језик, већ вештачки, специјално осмишљен ради мисионарских циљева Римокатоличке цркве, постоје бројни историјски документи. На пример, писац Т. Негруцу у једном чланку из 1837. године „Како сам учио румунски језик" каже да су из Трансилваније стизали специјални учитељи „румунског језика" образовани у језуитско-унијатској Школи Ардељана, а који су поред језика имали задатак да убеђују ђаке да су „Румуни". Потом је следило убеђивање да је за румунски језик практичнија латиница, уз истовремено омаловажавање ћирилице као примитивног и „ђаволског писма". И најрусофобнији румунски историчари признају да су први аутори граматика и писци „румунске" историје на „румунском" језику били бивши унијати из Рима или из других центара Запада, махом гркокатолици.[280] Петру Мајор, Георге Шинкај, Самуил Мику Клајн; сви су они ширили идеје романског, „племенитог" порекла румунског рода, које ће чинити мисаону снагу каснијег „буђења" националне свести код Влаха.[281] Клајн и Шинкај су у својој књизи *Elementa linguae daco-romanae, sive Valachicae* (Беч, 1780) „доказивали" да су Румуни све до Флорентинске уније 1439. године говорили латинским језиком и писали латиницом! Све је довело до ексцеса у латинизацији језика, и у правопису, и у лексици која је, удаљавајући се до карикатуре од народног говора, копала провалију између народних маса и школованих људи и произвела вештачки језик, на коме није могуће стварати аутентична књижевна дела. Пример за овакве „пуристичке тежње" у језику била је граматика попа Раду Темпеа: Gramatica românească (1797, Сибиње). Наравно, румунско унијатство је било средство за обраћање свих православних Влаха у римокатолицизам, о чему нам сведочи чувено писмо папе од 16. августа 1879. године, упућено фогарашком унијатском архиепископу.

Владислав Гросул о томе пише: „Још један фактор утицао је на зближавање књажевстава, а то су досељеници који су у Влашку и у Молдавију дошли из Трансилваније и из целе Аустро-Угарске империје, јер је на све снажно утицала Школа Ардељана. Представници романизованог становништва Аустријске империје у то време су у већини себе већ сматрали Румунима и међу њима се родила идеја о једној румунској нацији". Румунски новинар К.

278 Љ. Дурковић-Јакшић, *Југословенско-пољска сарадња 1772-1840*, Београд, 1971.

279 Љ. Дурковић-Јакшић, *Југословенско-пољска сарадња 1772-1840*, Београд, 1971.

280 Њагу Ђувара, *Кратка историја Румуна за младе*, Платонеум, Нови Сад, стр. 132.

281 И Власи су имали свога Клајна, који им је помагао да постану Латини.

Бакалбаша је о томе писао: „Свуда су били учитељи из Школе Ардељана... Они су запалили румунску бакљу и ниједна друга није могла да је надјача". Ови учитељи су имали тако велики утицај на културу, образовање и националну свест, пре свега међу вишим социјалним слојевима. Ова Школа је утицала и на грчког историчара (унијату) Д. Филипидеа, који се у Влашку населио крајем XVIII века и који је на грчком језику у Лајпцигу (језутиским новцем) објавио 1816. године Историју Румуније и Географију Румуније, што је прво коришћење у науци појма „Румунија" за романизовано становништво на левој обали Дунава.

Представници Школе Ардељана били су заговорници латинске концепције румунске нације, а српску и словенску су сматрали штетном и предлагали њену ликвидацију. Управо је „историјски и лингвинистички латинизам Школе Ардељана дао основе румунске националне идеологије. Другим речима, Румуни нису етничка заједница (народ), већ политички конструкт, који је осмишљен да раздвоји Русе и Србе. Додатни аргумент овој тврдњи представљају и збивања током 1838. (и неколико година раније), када су новоформиране партије стварале своје програме. На пример, програм Влашке „националне партије" залагао се за ослобађање Влашке и Молдавије од Османлија (Турака) и проглашење независности, затим стварање заједничког руководства које би ујединило две државе у „Велику Дакију", а не Румунију.[282]

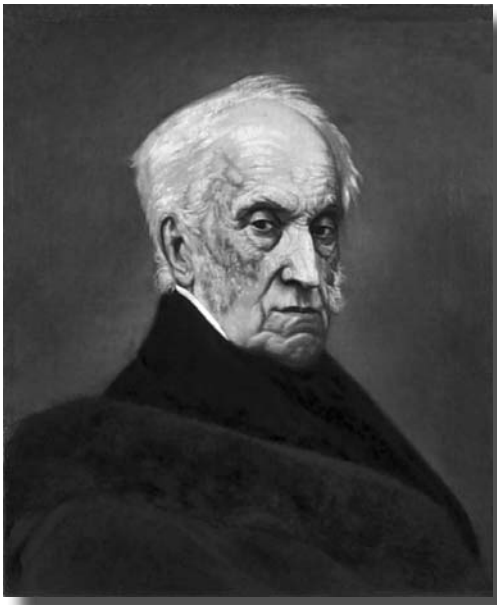
КНЕЗ АДАМ ЧАРТОРИСКИ

Кнез Адам Чартористки (1770-1861) био је припадник једне од највиђенијих пољских породица[283], а у његовом образовању учествовао је и језуита Руђер Бошковић, који га је подучавао алгебри у Риму. Зато га је Катарина II, када је заузела део Пољске 1795. године, узела к себи на двор као таоца. Чартористки се ту спријатељио са царичиним унуком Александром, будућим руским царем, па тако постаде за владе Александра I царева личност од поверења и догура до министра спољних послова. Цар Александар је добио слободоумно образовање у младости и нашао се у потпуном масонском окружењу. Фактички, у прве две деценије владавине Александра I, масонство се претвара у државу у држави, живећи по својим тајним законима и управљано од својих тајних господара.[284] Цар је намеравао да у Русији спроведе крупне друштвене и политичке реформе, док је његов министар мислио на обнову Пољске. Русија је морала да постане центар Словенства, а Александар словенски цар. Наводно би касније ослобођена и уједињена Пољска била припојена новоформираном словенском царству. Занимљиво је напоменути да је Адам Чартористки 21.1/3. 2. 1807. године предложио стварање федерације Србије, Влашке и Молдавије, државе која би се

282 Види више о томе у сјајном зборнику *Румунија и румунизација Срба*, приредио др Зоран Милошевић, Царса, Шабац, 2018.

283 Чартористки је припадао руској кнежевској лози која је прихватила римокатоличку веру крајем XVI века, види А. Попов, *Гоненіе на православіе и русских в ПолЬшё в XX-м веке*, Меркур, Београд, 1937, стр. 9. Чартористки вероватно имају крви Бранковића у родослову; види др Жељко Фајфрић, *Лоза Бранковића*, Табернакл, Сремска Митровица, 2006, стр. 177.

284 О. Платонов, *Тајна историја масонства*, Романов Бард-фин, Београд, 2011, стр. 72-89.

Адам Чартористки

налазила под гаранцијом Русије, Аустрије и Енглеске. Исте године, део западних руских губернија бива бесправно обједињен у тзв. Царство Пољско, којем су припале и историјски руске земље. Власт је припала пољском нижем племству, чија је сва врхушка била масонска, а руски сељаци су прогоњени са земље. Сама идеја стварања Царства Пољског носила је чисто масонски карактер и била је усмерена на распарчавање православне Русије.[285] Антируске силе подземља су на крају подигле устанак против руског народа. Овај устанак је предводио Чартористки, поставши председник противруске владе побуњених губернија. После слома пољског устанка из 1830-1831. године, када је нови цар Никола завео ред, Чартористки бежи у Париз, намеравајући да оствари оно што није успевало преко Александра I, да то учини уз помоћ масонске Француске. По пресуди руског суда он је био лишен кнежевског и племићког достојанства. Сада Чартористки ствара француски блок против руског царизма, а све зарад обнове Пољске. Политика пољске емиграције постала је тиме полузваничнa политика Француске.[286] Овде ваља споменути и каснији одлучујући допринос поменутог пољског масона и русофоба Адама Чартористког у обезбеђењу подршке Ватикана и Француске у борби против руског утицаја на Балкану, посебно на подручју Молдавије, Влашке и Србије. Он је уз, помоћ лазариста, средио да босански фрањевци (Пашалић и Караула) дођу на парохију у Адамполу, хотећи да их користи у спровођењу уније у подунавским кнежевинама. Агент Чартористког у Србији 1829. био је и Јохан Турковски (Стефан Митурински), хетериста и карбонар, о којему је овако кнез Милош писао турском паши: ,, Није ништа друго до прави хетериста, који би желио да нигди царани краља не има и да сви људи између себе једнаки буду, ви да будете вашем чаушу а ја мојему сеизу равни. Он је човек који би хотјео по целом свету ватра да букне и цареви и монарси истера пак сви да владају".

Адам Лишчински је боравио у Србији у лето 1941. године и затим поднео Чартористком Примедбе о Србији и Србима. Михал Чајковски, агент Чартористког, је у Цариграду 1847. године чинио притисак да фрањевци дођу за римокатоличке свештенике у подунавске земље и, зарад спровођења уније, служе на народном језику. Филип Пашалић је оклевао, изговарајући се

285 О. Платонов, *Трнов венац Русије - Тајна историја масонства*, Романов Бард-фин, Београд, 2011, стр. 90-91

286 Гргур Јакшић, Драгослав Страњаковић, *Србија од 1813 до 1858 године*, Геца Кон, Београд, 1937, стр. 100.

да би Турци то рђаво схватили, али је рекао да у Србију босански фрањевци „могу ићи без икакве опасности, док у Молдавију и Влашку не би били радо виђени зато што тамошњи народ не воли Словене и не би имали успеха". Сачуван је текст Пројекта једног словенског друштва, сачињеног 1840. године, где се дотичном друштву даје у задатак да „шири цивилизацију" у словенским земљама Османског Царства, успостављајући утицај Француске и римокатолицизма. Школе су се имале подићи у вароши Русе (Бугарска) на Дунаву, која је сматрана кључном за ширење римокатолицизма и за утицај Француске у Молдо-Валахији, док је за Београд било превиђено оснивање једне цркве у којој би служили фратри лазаристи. Срби су сматрани за „ватрене шизматике", које би, међутим, наклоност према Француској постепено привукла унији, односно римокатолицизму. Михал Чајковски је истицао да је „Србија једина нација код Јужних Словена која има у себи све што треба да стане на чело словенских народа и окупи их око себе, јер има аристократију памети и подвига, што други народи немају", са чиме се сложио и Адам Чарториски.[287] За те циљеве, Пољаци су настојали да се окористе источном политиком Француске, која је координирала акцију са политиком и тежњама Ватикана, настојећи да поткопа руски утицај на овом простору.[288] Михаил Чајковски, пољски масон, генерал и књижевник, је у Цариграду ступио у везу са изгнаним Томом Вучићем Перишићем и Аврамом Петронијевићем, иницирајући обојицу у масонерију[289], све у антируском кључу. Њих двојица 1841. године добијају задатак од Порте да се збаци влада Михаила Обреновића, што ови и чине подижући чувену буну 1842. године која ће, преко «привременог правленија» довести до промене династије и и избора Александра Карађорђевића за новог кнеза.[290] Према истрази аустријског генерала Апела, касније ће Вучић израсти у „нарочито опасног и агилног члана" београдске ложе „Али Коч", увезане са ложама из Видина, Свиштова, Рушчука, Варне, Ниша и Напуља, као и са свим револуционарним клубовима европских земаља. Старешина ложе је био Велики Мајстор свих ложа у европској Турској, Мехмед Саид Исмаил, и био

287 Адам Чарториски је створио „уставобранитеље", које је лепо описао Алимпије Васиљевић: „Кад српски јунаци из Првог и Другог устанка, сурадници Ђорђа и Милоша, изумреше, онда избише на површину нови људи, који нису имали никаквих заслуга ни за престо ни за народ, само што су били „промућурни". Један од њих био је пре келнер у Земуну и знао по мало немачки; други поштоноша (суругџија) једне старне државе и умео лепо да прича; трећи је био чибукчија код неког паше и знао турски; четврти је био пандур у срезу гружанском и био одважан; пети је био калауз у свињарској трговини. То су ти аристократи српски, који основаше власничку котерију, која ступи у борбу са кнезом Милошем, чим је овај отера са власти, а за тим и са кнезом Михаилом, кад јој овај не хте на ново да врати власт. Ту су борбу водили у име устава, па зато се тада и назову „уставобранитељи", *Један поглед на нашу прошлост и садашњост*, Београд, 1895, стр. 41-42.

288 Антоњи Цетнарович, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чартористког на Балкану*, Славистичко друштво Србије, Београд, 2017, стр. 120.

289 Тврдио је још Д. Страњаковић. Види и Зоран Д. Ненезић, *Масони 1717-2010*, књига I, издање аутора, Београд, 2010, стр. 295.

290 У време прве кнежеве владе, пољски су агенти Тома Вучић и Аврам Петронијевић имали намеру да „смакну кнеза Михаила", то „руско орудије у турском царству", а у томе су им асистирали Аустријанци и Порта; види Гргур Јакшић, Драгослав Страњаковић, *Србија од 1813 до 1858 године*, Геца Кон, Београд, 1937, стр. 87-89.

Европа какву је замишљао Чарториски почетком XIX века

је у блиској вези са Великом националном ложом из Париза. Ова „Али Коч" ложа била је у служби закулисног наметања страних утицаја француске и енглеске масонерије русофобног правца.[291] Михал Чајковски одмах упућује агента извиђача Звјерковског („Леноар") у Влашку, како би тамошњим Власима саопштио намеру кнеза Чарториског да „повеже дачанско питање с пољским", као и да се „Дачанима" пружи војно-материјална помоћ у случају устанка. Наравно, Чарториски је сматрао да Власи треба да теже повезивању са Молдавијом и оснивању „румунске" (латинске) државе, а након потписивања уговора с кнезом Чарториским да се обавежу да ће помоћи у припремању устанка и подржати пољски ослободилачки замах.[292] Међутим, због ове мисије је Чарториски укорио Чајковског, јер је сматрао сваку акцију у влашким кнежевинама преурањеном, тешком и опасном. Сам Звјерковски се уверио у Букурешту да су околности неповољне, те је поступао крајње опрезно и није се упуштао у отворено деловање. Приоритет Пољака је била Србија, па је Звјерковски допутовао у Београд почетком јуна 1842. године, у јеку борбе уставобранитеља Вучића и Петронијевића против кнеза Михаила и његових присталица. У Влашкој је избила политичка криза између господара Александра II Гике и скупштине бојара, па су у Букурешт допутовали у посредничку мисију Шекиб-ефендија и руски комесар Диамел. Русија је успела да изнуди од Турске смену господара који се опирао руском утицају и који је оптужен за везе са националним покретима и пољском емиграцијом. Тај догађај имао је снажни одјек у Србији, а Звјерковски није појмио да ће се Турска реванширати Русији за понижење у Влашкој управо у Србији, помажући опозицији у свргавању кнеза Михаила који је био по

291 Зоран Д. Ненезић, *Масони 1717-2010,* књига I, издавач Зоран Д. Ненезић, Београд, 2010, стр. 241-291.

292 А. Цетнарович, *нав. дело*, стр. 128.

вољи Русије. Свргнути кнез Михаило је упутио протестно писмо Неселродеу и одлучио је да пошаље делегацију у Петроград. Молио је и за заузимање Метрениха и влашког господара Александра II Гике. Уз посредовање Филипсборна, свог агента у Бечу, успоставио је контакт са Михаилом Стурдзом, господаром Молдавије, како би му он омогућио приступ своме тасту – кнезу од Самоса, Стефану Вогориде, утицајном при султановом двору. Одмах по преузимању власти, уставобранитељи су завели терор у Србији. Отпуштали су заслужне чиновнике, а на њихова места постављали партијске људе, а службе су лишавали и официре оптужене за наклоност према бившем кнезу Михаилу. Многи су завршили на тешкој робији, па чак и убијани. Аустријским Србима је наложено да напусте земљу, а замрла је и трговина, поред просвете. Руски цар, озлојеђен чином „револуције", послао је барона Ливена у Цариград и Београд, како би испитао ствари и оценио овај „чин насиља према законитом владару".

Звјерковском, баченом у вртлог догађаја, нису биле познате кулисе велике дипломатске игре око српског питања. Он је настојао да искористи национални набој преврата, како би лакше приволео Србе сарадњи са Француском и пољским покретом. Међутим, на хладног француског конзула Кодрику морао је да утиче преко Цариграда и Париза, тражећи писмено од Чартористког да утиче на француску владу и приволи је на повлачење садашњег конзула из Београда. Леноар је саветовао и да се одустане од покретања религијског питања у Србији, као и да Пољаци заобиђу Французе и појаве се самостално (мислећи на Чајковског), како би закључили тајни споразум са Вучићем и Петронијевићем. Крајем новембра, превео је на српски језик свој Меморандум о будућности Јужних Словена и Срба и уручио га Вучићу, Петронијевићу и Гарашанину. У њему је указао на то да Србија треба да води сопствену политику, да прекине са покровитељством Русије и да утиче на Јужне Словене идејом о стварању јединствене државе, старе идеје Чартористког и Мацинија. Привукавши пажњу Јанићија Ђурића, који га описује као „великог интриганта" који непрестано саветује Србе да се реше бриге Русије, Звјерковски је окончао своју мисију и напустио Београд 1. априла 1843. године. Уместо Леноара, у Србију долази Франја Зах, који наставља са пропагандом српске независности од Русије и стварања уније свих Југословена, са Србијом као „Пијемонтом" тог пројекта.

У Лондону делује Замојски при енглеској влади, пробија се до премијера Пила, придобија Бомона и Дизраелија за пољска настојања по питању Србије. Чартористки из Париза шаље Замојском меморандум за општење са енглеским политичарима, у којем се наводи да „Москва нема права да се меша у српске послове, као што има у односу на Молдавију и Влашку, те да се нелегално намеће између Турске и Србије". Михал Чајковски лично одлази за Београд, задржава се свега неколико дана, али успешно агитује и улива нову снагу уставобранитељима који се одлучно опиру намерама Хафиз-паше. Русија и Аустрија су узнемирене и руски посланик упућује ноту Порти жалећи се на пољско-француску пропаганду у словенским земљама потчињеним Турској. Поново бива изабран кнез Александар Карађорђевић, и ова вест дочекана је у табору Чартористког с олакшањем и задовољством. „То је победа која нас се директно тиче и којој је наш рад значајно допринео", ликовао је Замојски из Лондона, где је код Енглеза радио на усађивању

мржње према Русији.[293] У Србији, где се Вучић опет побринуо да скупштину сачињавају његове присталице, Чајковски је видео још један резултат својих савета – „научили су да се боре скупштинама" – писао је Чартористом – „то је доказ да цене нас и наше савете." [294] На претњу руске интервенције у Србији, Чајковском је саветовано да српским вођама (Вучићу и Петронијевићу) посаветује напуштање земље, али их он уопште није наговарао на одлазак из Србије, намеравајући да их искористи као путујуће револуционарне комесаре за словенске земље турске империје, који би убеђивали рају у потребу верности султану и нужности неутрализација утицаја Русије. Метерних је савршено схватио да су Пољаци инструментализовали српско питање у нади да ће изазвати устанак, чији би крајњи циљ био – обнова Пољске. Он је покренуо, у опширном реферату цару Фердинанду, и питање веза српских вођа са пољском емиграцијом, скренувши пажњу на чињеницу да пољска пропаганда жели да начини од Србије одскочну даску у борби за обнову Пољске, установивши у Србији прозападну оријентацију. Исти став је заузела и пруска влада, после посете цара Николаја Берлину. Аустријски канцелар се није противио слању руских трупа у Србију, саветујући цару Николају да марш руске војске усмери преко подунавских кнежевина, а не преко Угарске, где је становништво било непријатељски настројено према Русији. Сатерани уза зид, Вучић и Петронијевић су 19. августа напустили Србију и отишли за Видин. Петронијевић је Замојском открио да му је руски барон Ливен лично казао да зна за њихове везе са Пољацима и упозорио их да док те везе не буду прекинуте неће моћи да се врате у Србију. Бутењов и Титов су пред Портом оптужили Вучића и Петронијевића за сарадњу са пољским интригантима. И поред неуспеха пољске субверзије, Чајковски је сматрао да се „српско питање не сме напуштати, треба га се грчевито држати, подржавати га...макар и без Срба, без читаве Европе, то је наша обавеза, наш интерес"!?

Као врхунац лицемерја и језуитизма, кнез Чартористи је лично написао честитку кнезу Александру и, засебно, Вучићу и Петронијевићу, истакавши да Пољска и Србија имају заједничке интересе и заједничке непријатеље и уверавао их у своје најбоље намере!

За унијатско деловање Пољака према Србима Црне Горе, био је предвиђен град Мостар, у којему би били установљени заводи лазариста и часних сестара, са најмање два фратра Пољака и барем једном сестром Пољакињом. Чартористи је имао намеру „ширити римокатолицизам међу Словенима ради сједињења са Православном црквом и одвајању њих од Москве", а у Београду се ослањао, по узору на Тому Вучића Перишића и Аврама Петронијевића, на проверене масоне и римокатолике. У Србији је „требало радити на помирењу с Римом", јер се сматрало да је то најбољи начин

293 За политику Чартористог наследност престола у породици Карађорђевића значила је стабилизацију његове политичке позиције на Балкану и сталну одскочну даску за даље антируске акције у овом делу Европе, спровођене дипломатским каналом западних велесила, Вацлав Жачек, *Улога Франтишека Заха у Србији*, Гласник САНУ, ССХС, књ. 1, Београд, 1974, стр. 163.

294 А. Цветнарович, *нав. дело*, стр. 256. Вучића је у масонски савез иницирао почетком педесетих година баш Чајковски, и то у Цариграду. Види Зоран Д. Ненезић, *Масони 1717-2010*, књига I, издање аутора, Београд, 2010, стр. 295.

да се „Русија одбије с Балкана и даде предност Пољацима". Као нови агент Чарториског у Србији, Фрања Зах, је пре поласка у Београд 1843. предлагао Чарториском „да Француска утиче на Србе како би пристали на уједињење цркава, и да се у Београду подигне римокатоличка црква", те да у Србији служе милосрдне сестре под заштитом Француске, да образовање буде у рукама католичког клира и да српска влада мора имати план за образовање, независан од Русије. Али се убрзо дотични Зах уверио да у Србији уопште нема римокатолика, а у Бугарској их има сасвим мало. Основни задатак Франтишека Заха, као пољског агента, у Србији је ипак био заштита Србије од руских утицаја, јер је Зах имао да предочи Србима како им је недостајала само „најпотребнија врлина – спремност да се бију са својим непријатељем – Москвом."[295] Наметљиви Леноар је још марта 1843. године успео да преда Илији Гарашанину „*Conseils sur la conduite a` suivre par la Serbie*" Адама Чарториског, а, нешто касније, План спољне политике Србије Франтишека Заха бива преточен у познато Гарашаниново Начертаније.[296] Он успева да у Београду 1844. оснује „тајно демократско панславистичко друштво", како би Србија постала „коловођом Јужних Словена", са утицајним члановима; од Матије Бана, Јанка Шафарика, Милана Давидовића, па све до Стефана Хркаловића и Паје Чавловића, тада најповерљивијим Гајевим поузданицима. Адам Чарториски је одавно сматрао да Србија треба да обрати „најозбиљнију пажњу" и на Бугарску, јер „Србија треба да истисне утицај Русије међу Бугарима, што би значило и даље јачање еманципације Србије од руског утицаја."[297] Аврам Петронијевић, познати масон, је 1844. године, по свом повратку у Србију, предлагао Чајковском будућу „Илирско-Бугарско-Српску државу", наравно у антируском кључу. Нешто касније, Константин Николајевић, српски капућехаја у Цариграду вреле 1848. године, предлаже Гарашанину стварање Сједињених српских држава, једне форме српског вицекраљевства унутар турске дуалистичке монархије. Српске сједињене државе или „Европска турска држава" би потпомогле распад Аустрије, на чијој би се територији оформило ново вицекраљевство – Јужна Славонија, у које би, поред Словена, потпали Власи и Мађари. Јужни Словени, са Мађарима и Власима би образовали „један федеративно-сржавни сојуз, па сојузећи се са Европејској Турској за образовати једно целокупно и чисто Југословенско царство".[298] Оно би се сјединило са Азијско-Турским царством, или „од овога постало сасвим независимо под владенијем једне нове земљородне династије. Оваквим само панславизмом могло би се српско чувство усхитити и идеал српског патриотизма испунити, а све

295 А. Цветнарович, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану*, Славистичко друштво Србије, Београд, 2017, стр. 265-266. Зах је био један од најистакнутијих чланова масонске ложе Али-Коч у Београду. Види Зоран Д. Ненезић, *Масони 1717-2010*, књига I, издање аутора, Београд, 2010, стр. 291.

296 Вацлав Жачек, *Улога Франтишека Заха у Србији*, Гласник САНУ, ССХС, књ. 1, Београд, 1974, стр. 157-160. О важној улози Дејвида Уркварта види: Радош Љушић, *Књига о Начертанију*, БИГЗ, Београд, 1993, стр. 67-69.

297 Драгослав Страњаковић, *Југословенски национални и државни програм Кнежевине Србије из 1844*, Срем. Карловци, Српска манастирска штампарија, 1931, стр. 11-12.

298 Писмо Николајевића Гарашанину од 9. Октобра 1848, према Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, БИГЗ, Београд, 1993, стр. 105-111.

друго за нас биће руска или туђинска посла".[299]Пројекат је имао подршку пољске емиграције и Француске, свакако ради сузбијања руског утицаја на Балкану, а Чајковски је писао Чартористом да му је Николајевић показивао пројект о уједињењу Србије, Босне, Бугарске, Хрватске и Илирије у једно вицекраљевство.[300]

Зах се непрестано, по директиви самог Чартористог, залагао за увођење латинице у Србији, чиме би је приближио католицизму. Када је посетио Чартористог у Паризу, октобра месеца 1847. године, Јован Мариновић је сведочио како му је кнез Адам Чартористи том приликом дрско напоменуо да би добро било да „ми Срби примимо латинску азбуку, да је наша несавршена", на шта му је Мариновић одбрусио да се Срби надају како ће „Срби католичког исповеданија примити они нову азбуку, којом се већа част народа српског служи", и која у неким очима „неразлучно сојузава са собом идеју наше народности". Зах је такође радио на програму илирског покрета и на тешњем политичком зближавању Срба и Хрвата, у духу тог покрета.[301] Као што је већ напоменуто, за политику Чартористог наследност престола у породици Карађорђевића значила је стабилизацију његове политичке позиције на Балкану и сталну одскочну даску за даље антируске акције у овом делу Европе, спровођене дипломатским каналом западних велесила.[302] Сам Чартористи је прикупљене информације у Србији предавао британској и француској влади и тиме плаћао њихов благонаклони став према пољском питању.[303]

ХИПОЛИТ ТЕРЛЕЦКИ

Неколико година раније, када је папа Пије IX био изабран за за поглавара римске курије 1846. године, намерио се да измири све хришћане у Римокатоличкој цркви. Ту папину жељу хтео је да искористи и Русин Хиполит Терлецки (1808-1889), потомак унијатских бискупа из Волињске губерније, који се на универзитету у Виљну заразио пољским национализмом. Он је имао намеру да потчини Православну цркву папском Риму. Ради тога је отишао у Рим и био примљен од папе 23. новембра/5. децембра 1846. године и том приликом му изнео свој план о унији.

Наоружан папским благословом, већ усте 1846. г. унијата Хиполит Терлецки договара у римском салону Зинаиде Волковске, заједно са бискупом Ликеом и са прокуратором римокатоличке мисије, оснивање Источног друштва, чији би чланови радили на унији православних са Римом. Оно је имало половину чланова из Римокатоличке цркве, а половину из унијатске.

299 Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, БИГЗ, Београд, 1993, стр. 107.

300 Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830-1851)*, Београд, 1957, стр. 88, и Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, БИГЗ, Београд, 1993, стр. 106-109.

301 Вацлав Жачек, *Улога Франтишека Заха у Србији*, Гласник САНУ, ССХС, књ. 1, Београд, 1974, стр. 165.

302 Вацлав Жачек, *Улога Франтишека Заха у Србији*, Гласник САНУ, ССХС, књ. 1, Београд, 1974, стр. 163.

303 Вацлав Жачек, *Улога Франтишека Заха у Србији*, Гласник САНУ, ССХС, књ. 1, Београд, 1974, стр. 157.

Председник му је био кардинал, који је тада руководио Пропагандом (Congregatio de propaganda fide). Састављен је и комитет, у који су ушле истакнуте личности, блиске папи: на челу је био префекст Пропаганде – Франкони, канцелар-бискуп Лике, а секретар је био сам Терлецки, коме је лично папа дозволио да се врати обреду својих предака унијата. После овога основано је је 5/17 јула 1847. године Источно друштво за унију свих хришћана Истока. Убрзо је поднета промеморија којом се предлагало прихватање постојећег православног обреда, помоћу којег би се лакше православни привукли унији и признали папу, „пошто они мрзе римокатолике зато што сви имају службу на латинском језику."[304] Терлецки је 22 маја/4 јуна 1847. године поднео папи предлог по питању уније, у коме је истакао да је највећа опасност за Римокатоличку цркву „руска шизма" и Руска православна црква, па је њу ваљало придобити за унију усвајањем православног обреда, који би фратри обављали служећи службу и проповедајући на словенском језику. На исти начин би се могло радити и међу Словенима на Балкану, којима је предодређена историјска улога у унијаћењу. На основу ових предлога, основано је 5/17 јула 1847. Источно друштво за унију свих хришћана Истока, круна „паклене завере противу Православне цркве, односно на првом месту против Словена."[305] Међутим, тада је Терлецки наишао на супротстављање кардинала Пропаганде Франконија, који је друштво назвао конкуренцијом Пропаганди и сматрао га бескорисним. Ипак, папа се сагласио са циљевима и радом друштва, а бискуп Лике је свим римокатолицима света упутио позив у чланство. Терлецки са папским пасошем креће у мисију на Исток, а папа објављује чувену енциклику из 1848. године, у којој тражи од православних да прихвате јединство цркава и папски примат, у коме случају би могли задржати своје свештеничке чинове и свој црквени обред, из кога би се уклонило само оно што је било супротно римокатоличком учењу. Ову енциклику су оштро осудили сви православни патријарси и богослови, па чак и сам Терлецки. Агенти Чартористког су помно пратили рад Терлецког и јавили су о пројекту оснивања унијатске школе за Словене у Цариграду. На томе је посебно радио босански фрањевац Филип Пашалић, који је школу намеравао да оснује негде код Дунава и Црног мора. Чартористки је саветовао Терлецком да „о Србији не треба сада ни мислити, а у Влашкој и Молдавији, где мрзе Словене, могу радити фрањевци лазаристи". Наравно, иза мржње против Словена у Влашкој и Молдавији (Русовлашкој) стајао је дуготрајни подземни рад римских мисионара на увођењу латиничног писма за влашки језик и на издвајању влашког народа из српског црквено-етничког корпуса, што се показало на „саборима раскола" у Аустрији, где већ 1850-1851. године „румунска" јерархија покреће иницијативу за раздвајање, против које је одлучно иступио патријарх Јосиф Рајачић. Иначе, Власи Хабзбуршке монархије налазили су се под духовним жезлом српским још од далеке 1698. године, откад је њихов митрополит Атанасије прихватио унију са римским папом. Од 1720. године, митрополит београдски Мојсије Петровић имао је надлежност над Малом Влашком и Темишварским Банатом, да би после пораза Аустрије 1737-1739. ове области потпале под

304 Милорад Екмечић, *Покушај уједињења хришћанских цркава 1848. и Јужни Словени*.

305 Љубомир Дурковић-Јакшић, *Ватикан и Србија 1804-1918*, Краљево-Крагујевац, 1990, стр. 86-87.

Карловачку митрополију. Светозар Милетић је бранио право „румуна" на „народну" јерархију и на службу на њиховом језику, иако су ти „Румуни" (Власи, Мађари, Цигани, Тоти, Саси, Јевреји) 1848. године били листом уз Мађаре и подржавали војну интервенцију (рат) против Срба! Наравно, убрзо ће они тражити и читав Банат јер је он „сав румунски", у којем су Срби само „уљези", а затражиће и Ердељ, Арадску, Темишварску и Вршачку епархију, као и да добију свој Сабор за избор митрополита.[306] Румуни су дрско захтевали да се румунска митрополија успостави као нешто што је већ постојало, и то доста сумарном процедуром, док су Срби доказали да је румунска јерархија нешто ново, која се тек сад има успоставити.[307]

Елем, Терлецки са папским пасошем долази у Београд 1848. године , где је био представљен и самом кнезу Александру Карађорђевићу, коме је уручио црвени крст који је добио у Риму од папе, истакавши да су му се у Србији највише допали прости народни обичаји и патријархални живот, „где још није продрла одвратна западноевропска култура". У међувремену, и у Италији избија револуција па се папа и већина кардинала морају склонити из Рима, док се само Источно друштво распада, те остаје пусти сан и папино обећање Терлецком да ће унијатима дати кардинала и патријарха.[308] Најзад, Терлецки одлази у Париз, где оснива Католички словенски институт за спремање мисионара, а потпомаже га Комитет у којем су били архибискуп Париза, војвода де Кадар, Чартористи и Замојски. Комитет је доцније претворен у Источно друштво за сједињење свих хришћана. Пољска влада у сенци, под покровитељством Ватикана, хтела је да уништи руски народ у Пољској путем преобраћења руских људи у Пољаке, и сва прича о сједињењу цркава била је само изговор за потирање православља и његову замену са римокатолицизмом. Рим је заправо кидисао на сву православну Русију, тежећи уништењу руске православне цркве.[309]

АДАМ МИЦКЈЕВИЧ И СРБИ

Пољаци ће 1849. године, у јеку борбе Мађара против Срба, ангажовати и легендарног Адама Мицкјевича да води новине „Трибуна народа" (La Tribune des Peuples) у Паризу, лист иза кога се наравно скривао кнез Чартористи и његов „Отел Ламбер". Чајковски је обавестио Звјерковског да ће бити покренут овај лист у Паризу, на шта му је Звјерковски одговорио да шаље бар два примерка у Београд, и да ће он лично предложити да „овдашња влада пошаље стотину дуката за тај подухват", као и да ће дати да се лист штампа на српском и да се пребаци у Влашку руској армији.[310] Лист је често у рубрици „Мађарска" доносио вести о борбама Мађара против Аустро-Срба (Austro-Serbes), а пренео је и вест да је 3.000 Срба под Стеваном Книћанином при-

306 Горан Васин, *Сабори раскола*, Службени гласник, Београд, 2015, стр. 100-149.

307 Види примедбе Стевана Павловића, преводиоца књиге Емила Пикоа, *Срби у Угарској*, издање књижаре Луке Јоцића, књига друга, Нови Сад, 1883, стр. 295-299.

308 Што беше и Конгрегација одобрила.

309 А. Попов, *Гоненіе на православіе и русских в Польшѣ в XX-м веке*, Меркур, Београд, 1937, стр. 17-19.

310 Љубомир Дурковић-Јакшић, *Мицкјевич и Југословени*, Мат. српска, Нови Сад, 1987, стр. 146.

текло у помоћ Аустро-Србима, као и да су патријарх и војвода послали делегацију руском генералу у Влашкој, преко кога су тражили да се помогну руске трупе које су се крваво бориле против Мађара. Међутим, нешто касније изашао је опширни чланак о Мађарима и Пољацима и њиховој узајамној помоћи, у коме се инсистирало да се под мађарско-пољском заставом ради на ослобођењу свих народа словенске расе зарад формирања једне велике словенске федеративне републике. Иако су се Пољаци заједно с Мађарима борили против Срба на живот и смрт у Бачкој и Банату, генерал разбијених Пољака, Мађара и Италијана, Јузеф Висоцки, је радије решио да пређе преко Дунава у Кнежевину Србију, у потрази за последњим прибежиштем. Пољаци су код „турских" Срба тражили гостопримство, чија је влада дозволила Пољском легиону прелаз преко Србије у Видин, турску територију. Српски кнез је овим душманима „аустријских" Срба дозволио слободни пролаз преко своје земље, обезбедио им исхрану и вратио им је новац који су дали за куповину хлеба!

Адам Мицкјевић

„Вестник Војводства Сербије", лист госп. Константина Богдановића, који је био секретар патријарха Рајачића и изасланик у Бечу, и који је одлично упознао закулисне циљеве Пољака и њихову улогу у току буне, објавио је 26. маја 1849. године на насловној страни огромни чланак насловљен „Беззаконија Пољака" у коме су Пољаци и „Трибуна Народа" оштро осуђивани због позивања Чеха да се придруже Мађарима и Пољацима, као припадници пољског народа којег је досада свако сажаљевао, али од оног времена када су „Пољаци ступили у редове мађарских бунтовника, ових азијатских гонитеља Срба и Словена" нису за жаљење, јер „ово забвеније Пољака, у ком они не виде само обични рат, но хунски, гадни, истребителни нож дижу на браћу своју Србе и Словаке". Зато им се више веровати не може, и онај који би се обазирао на њихове речи „тај нека погледа на попаљене, упропашћене градове српске" у Војводини. Срџба против Пољака, који су на српској земљи помагали Мађаре да је освајају, разарају и људе српске убијају, била је неминовна, али је Кнежевина Србија притекла у помоћ баш тим Пољацима, и њихов и италијански легион пропустила у Турску и тако их спасила заробљавања од руске војске, која је надирала од севера ка Дунаву и српској граници. Свакако је капиларна мрежа агената утицаја при влади и двору у Београду омогућила Чарториском да врло ефикасно управља

Стеван Книћанин

Србијом и Србима , као што се ради са простим фигурама на шаховској табли. А агената и доушника међу Србима и римокатолицима Србије није мањкало...

Посебно се Томи Вучићу нису нимало свидели успеси спољне политике Србије и био је противан слању помоћи Србима у Војводини. Говорило се да је послао своје људе из Груже да убију Стевана Книћанина, а радио је и на то томе да онемогући регрутовање добровољаца за Војводину. Сам Аврам Петронијевић је у једном свом писму Книћанину назвао Вучића побратимом Кошутовим и опомињао Книћанина да не распушта о Божићу војску, већ да се нарочито чува, јер је Вучић послао своје шпијуне у Војводину да би ступили у пријатељске везе с Мађарима, па лако може бити препада и издајства.[311]

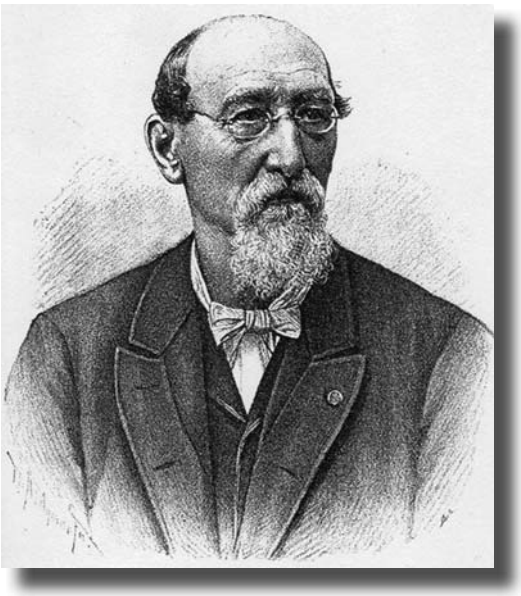
МАТИЈА БАН КАО ВРЕДНИ АГЕНТ

Још 1844. године у Србији Матија Бан оснива тајни панславистички клуб (ложу) који ће се борити за југословенске идеале, а завереник Бан је нешто раније, преко Пољака и вођа уставобранитеља, добио позив да дође у Србију ради васпитања кнежеве ћерке. Матија Бан је посебно волео агентску службу па је купио велико земљиште у околини Београда, одакле је строго поверљиво писао Чајковском и достављао извештаје, које је добијао из Котора, Дубровника и Сарајева, директно Главној пољској агентури у Цариграду. Бан је 31. августа 1854. године из Букурешта упутио меморандум Владиславу Замојском, у коме је описао положај хришћана у Турској Европи, нагласивши свој антируски став и констатујући да су Пољаци и Јужни Словени у истом положају, па је тражио да му се укаже како треба деловати у Београду.[312] Матија Бан ће за време кримског рата написати похвалне песме Наполеону и султану, које ће дизати у небеса, а о султану ће певати како ће својим реформама побољшати живот у Европској Турској. Оду Наполеону ће овај шпијун предати француском конзулу у Београду, а песму султану ће уручити лично Етим - паши бео-градском.

Мицкјевич 1848. оснива свој Легион, у намери да са њим учествује у ослобођењу и уједињењу Италије, а затим у ослобођењу своје Пољске. Лично је папа освештао заставу Легиона, на којој је писало: „Први одред – Словенство". Борбу активно подржава и Медо Пуцић, када објављује у Дубровнику своје Даворије, где помиње Илире, Србе, Молдавију и Влашку у борби против Турака: „Пукла е зора, близу је дан". Истовремено, Његош

311 Драгољуб М. Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској 1848. и 1849*, СКЗ, Београд, стр. 93-94.

312 Љ. Дурковић-Јакшић, *Мицкјевич и Југословени*, стр. 169.

Матија Бан

упозорава прогласом „влахе" Дубровчане и Которане „да не служе онима који желе да их воде на пут италијанске политике". Емисар Чартористког, стручњак за субверзивну пропаганду и пуковник Људвик Бистшоновски, разговарао је са Гајем о могућности обарања Јелачића, када му је Гај тражио 200 до 300 хиљада франака, а за успех гарантовао је главом.[313] Никола Томазео се нашао придобијен за торинско Друштво за пријатељство италијанско-словенско, па је у друштву Сипријана Робера, 26.12.1848. године, посетио Чартористког у Паризу. Матија Бан је отишао у Далмацију да промовише југословенску идеологију – сједињење Далмације, Хрватске и Славоније. Његош је био врло скептичан: „Југословени силе своје не познају, па и заслуге своје не виде. Стога они себе предају слијепо у ропство туђину."[314]

Франћишек Духињски бива крајем 1849. године именован за агента Чартористког у Београду, где је активно сарађивао са Матијом Баном, који му је одавао поверљиве информације. Пошто је Духињски био недовољно конспиративан, на челу пољске агентуре сменио га је сам Матија Бан, који је руководио и Антонијем Језорањским, који је доспео у Београд као повереник Азиз паше, и одмах ступио у контакт са Леноаром (Звјерковским), како би радио на сузбијању руско-православног утицаја код Срба. Језорањски је учитељевао у Жаркову, а пре одласка из Србије своје имање продао је Бану (данашње Баново брдо). Мање запажену активност у Србији развили су и гроф Тишкјевич, Пјотрковски и књижевник Роман Зморски.[315]

Када су Пољаци учествовали у кримском рату, и Адам Мицкјевич је покушао да им помогне, али је он тада добио и специјалну мисију у Европској Турској. Чартористи је предложио Наполеону да се на Балкан пошаље Мицкјевич, човек који је са катедре у Паризу имао утицај на Јужне Словене, да би радио у интересу Француске (и Пољске). Наполеон III је прихватио овај предлог и Мицкјевичу је поверена мисија на Балкану, а на чијој су припреми радили Људвик Звјерковски и Бистшоновски. Мицкјевич је сам саставио пројекат обавештајне мисије за свој пут на Исток, под изговором наводне научно-литерарне сврхе њене, коју су Французи прихватили, уз

313 Љ. Дурковић-Јакшић, *Мицкјевич и Југословени*, Матица српска, Нови Сад, 1987, стр. 126-127.

314 П. П. Његош, *Писма*, Београд, 1955, III, стр. 412-413.

315 Љ. Дурковић-Јакшић, *Учествовање пољских револуционара у животу Београда почетком друге половине XIX века*.

ситне допуне.[316] У инструкцијама за шпијунски рад наглашено му је да, после реформи у Турској, француско министарство жели да има тачне податке о проблему утицаја, броја становника средина на чије би се становништво пропагандно деловало, као и где би били могући већи успеси. Задаци су били да се прикупи све о научним и литерарним установама у кнежевинама Србији, Влашкој и Молдавији; да се упозна њихова организација, методе рада у школама, врсте уџбеника, какви су прописи цензуре и царина, који су преводи са француског и има ли у библиотекама страних рукописа који се односе на класичну писменост Запада. Београд је био најважније место мисије, а касније је ваљало отићи преко Добруџе у Молдавију и Влашку. За пут је Мицкјевичу дат француски пасош и препоручен је 7. септембра 1855. године француским дипломатским представништвима у Цариграду, Београду и Букурешту. Пред полазак на пут, Адам Мицкјевич је прегледао у министарству иностраних дела све извештаје о Словенима на Балкану, које је врло похвално оценио. Пољски ерудита дошао је у Цариград 22. септембра 1855. године, почевши одмах са радом на прикупљању информација од Словена који су се тада налазили у Цариграду. Задржао се у посети Чајковском (Садик-паши) у Бургасу од 8. до 18. октобра, када га је Чајка испратио са два писма-препоруке за Константина Николајевића (српског представника при турском двору) и за Азис-пашу, турског гувернера Београда. Међутим, Адам Мицкијевич се изненада разболео у Цариграду и умро 26. новембра 1855. године.

Јануарски устанак 1863. године у Пољској је сасвим пореметио тадашњу дипломатску равнотежу, јер су Русија и Француска почеле да се удаљавају, због благонаклоног држања Париза према пољским побуњеницима. Срби на подручју Хабзбуршке монархије пажљиво су пратили овај словенски „братоубилачки рат", а у самој Србији завладало је велико интересовање због могућег уплива пољског устанка на Источно питање. Беч је хушкао на кнеза Михаила и оптуживао Србију да, заједно са Власима и по директиви Петрограда, ради на подизању устанка у Бугарској. Русија је посебно била забринута због утицаја бројне пољске емиграције на Балкану и у самом Стамболу, а под лупом се нашао и сам Илија Гарашанин, због својих претходних веза са Пољацима. Међутим, руски агенти су доживели огромно разочарење због држања кнеза Кузе, који је дозволио француску помоћ побуњеницима на тлу свеже уједињених Дунавских кнежевина, док је исти Куза редовно одржавао везе са италијанским комитетом из Торина и са Кошутовом мађарском емиграцијом. Русе је још више иритирала повезаност Антонија Орешковића, једног од главних Гарашанинових повереника, са мађарским и италијанским слободнозидарским емигрантима. У Аустрију, одмах по избијању устанка стиже Александар Јаблоновски, слависта и противник руске политике, којега су одушевљено приглили Светозар Милетић, Јаша Игњатовић, Јован Ђорђевић, Ђура Поповић и Јован Јовановић Змај. Пошто је Светозар Милетић у запаљивим харангама тврдио да је судбина

316 Мицкјевич је о Србима говорио да су „народ коме је суђено да буде музичар и песник целог рода словенског: и то да буде сасвим наивно, без претензија, и управо, незнајући за такву будућност", и прорицао Србима „највећу књижевну славу будућег словенства". Данилевски ће рећи да „ратнички Срби, дају изванредне узорке народног стваралаштва, стварају народну епопеју чији сви делови још нису спојени у једну целину", *Русија и Европа*, Нолит-Досије, Београд, 2007, стр. 389-390.

Србије везана за уједињену и независну Пољску, стављен је под директни надзор руских агената, да би га, нешто касније, сам кнез Михаило прогласио за persona non grata у Србији. Чак се и митрополит Михаило ангажовао на помоћи Пољацима, а лично је интервенисао код руског цара како би се Александри Ризнић, удатој за пољског племића Ћехановског, вратила заплењена имања због мужевљевог учешћа у пољском устанку. Крајем лета 1863. године ситуација на Балкану се смирује, акције пољских емиграната из Влашке јењавају, а Русија се, све до априла 1864. године, у потуности посветила успешном гушењу устанка у Пољској. И после гушења пољске буне, Русија је страховала од могућих субверзија пољске емиграције, па су агенти врло марљиво пратили њено деловање на Балкану. Најзначајнија личност пољске емиграције у Србији била је Теодор Томаш Јеж (Зигмунт Милковски), од кога почињу важни политички утицаји пољских демократа у Србији. Стојан (Коста) Новаковић одржавао је шездесетих година XIX века личне пријатељске везе са Теодором Томашем Јежом (Зигмунтом Милковским) и Каролом Пјењковским, књижевницима и дипломатским агентима пољске емиграције у Србији.

Када је на гробу Адама Мицкјевича 1867. године откривен споменик, Србин Настас Петровић (школован у Паризу и под пољским утицајем) је одржао говор на српском језику, истакавши да је „Србима, Пољацима и Чесима поверена борба за слободу Словена...у заједници са Мађарима, Румунима и Грцима, створили би брану против валова са Истока који се крећу ка Западу. Тада би се ослободили народи који робују у сред Европе... Србија тежи препорођају и жели ослободити Јужне Словене на Балкану, од Црног мора до Јадранског мора, али Русија жели да приграби Словене. Сви Срби то знају". Петровић се сматрао срећним што ово може изрећи на гробу човека велике политике, песника и патриоте, који је пре 27 година упозоравао Запад да се чува „северног варварства."[317]

ЈОСИП ЈУРАЈ ШТРОСМАЈЕР И ШИРЕЊЕ УНИЈЕ

Рад Хиполита Терлецког и Чартористког наставиће успешно на Балкану бискуп Јосип Јурај Штросмајер. Супротно договору са Србима о српскохрватској идеји, он је маја 1867. године ступио у везу са кнезом Владиславом Чартористким (сином Адама Чартористког) у Паризу, заложивши се кроз меморандум за сарадњу и заједничку борбу аустријских Словена, тврдећи да Пољаци из Галиције и Хрвати имају да играју пресудну улогу у консолидацији пољуљане аустријске царевине. У међувремену, дошло је и до реорганизације Конгрегације за пропаганду вере, па се зарад ширења уније, у њеном саставу нашла новооснована Конгрегација за пропаганду вере на Истоку. Штросмајер се одранише укључио у римокатоличку пропаганду, са јасно дефинисаним циљем потискивања православне вере са Балкана, полажући своје наде у католичку Хрватску, иза које би стајала федеративно уређена Аустрија. Посебно се ангажовао на ширењу уније у Бугарској, желећи са оснује семениште за 15 младих Бугара у Загребу, са Хиполитом

317 Љ. Дурковић-Јакшић, *О Настасу Петровићу писцу француско-српског речника*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, Нови Сад, 1979, стр. 86-89.

Јосип Јурај Штросмајер

Терлецким као вођом мисионара у Софији.[318] „Живео је дуго времена у Бугарској, познаје земљу и људе. Језик је потпуно савладао и обред на њему", одушевљавао се Штросмајер подобношћу Терлецког.

Око 1880. године, понудио се бискуп Штросмајер, преко својих „подлих агената"[319], да отплати дугове манастира Дечани, уколико се братство обавеже како ће при богослужењу спомињати „Светог папу". Као римокатолички фанатик, бискуп је сматрао да су Срби без праве цркве и без праве вере (у једном писму Рачком 1891. г.), јер „Graeca fides, nulla fides" (православље је никаква вера). Због тога, он је хтео Србе, Бугаре и Русе да „врати" хришћанству кроз унијаћење или сједињење цркава са папом на челу. Штросмајер је писао папи Лаву XIII 1888. године: „Заиста се бавим већ од више годинах с вероисповешћу милијуна Руса некатоличке словенске браће, али радосним поносом то данас признајем само у ту сврху, да их преведем у наручај наше свете католичке цркве."[320] Ипак, тек је Евхаристијски Конгрес 1892. године у Јерусалиму, успео да убеди католички Рим да за дефинитивну победу над православљем није довољно само голо средњевековно насиље, већ треба изучити православни Исток са његовом религијском психиком, његовом богословском мишљу, литургијским животом, обичајима и традицијама.[321]

318 Василије Ђ. Крестић, *Бискуп Штросмајер: Хрват, Великохрват или Југословен*, стр.172-177.

319 Жалио се легендарни Сава Дечанац.

320 Василије Ђ. Крестић, *Бискуп Штросмајер: Хрват, Великохрват или Југословен*, стр.188-189.

321 А. Попов, *Гоненіе на православіе и русских в ПолЬшѣ в XX-м веке*, Меркур, Београд, 1937, стр. 19.

Штросмајер је преко војног свештеника Ивана Енекеса, којега је поставио за мисионара у Београду, дрско тражио да српска влада о свом трошку подигне цркву, да плаћа свештеника и да римокатолицима пружи „сва права која имају у Влашкој."[322] Испоставиће се да одређена ограничења римокатолика постоје и у „кнежевинама Влашке и Молдавије, где они, особито у Русији, у маси и као поданици живе, па опет онаквом ограниченију подлеже, и тако би чим пре имали подлежати овде, где су редки и једва их неколико у поданству има". Дотле, многобројни православни Срби су у Загребу тек 1866. године властитим новцима подигли пристојни храм, у Трсту тек 1861. (засебну цркву, одвојену од Цинцара-Грка), у Дубровнику[323] је црква сазидана тек 1877. године, а у самом Бечу храм Светог Саве тек 1893. године. На дрску окружницу Штросмајерову из 1881. године, у којој је тврдио да је „највећа и једина разлика између Цркава у томе што је православна Црква својим одвајањем повриједила божански устрој Цркве па је губитком божанског јединства напустила сваку слободу и сваку животну бодрост" и позвао православне на унију са папом, уследиле су једногласне осуде свих православних богослова, са изузетком криптоунијате архимандрита Илариона Руварца, којему је митрополит Михаило лично писао: „Чудимо се што Карловачка Катедра ништа не рече своме народу на Штросмајерову посланицу, којом се без савести обмањује и зове православне у папство". Штросмајер у писму папском нунцију у Бечу, Серафину Ванутелију, пише да га је највише „обрадовало што је неки архимандрит именом Руварац моје писмо посебно похвалио управивши усрдне молитве Богу да куцне час кад ће источна Црква бити једно са западном Црквом. Буди име Господара благословљено! Тај архимандрит зацијело спада међу најученије свећенике источне Цркве који је својим повјесним проучавањима у нашој књизи име стекао."[324] Још је славни Нићифор Дучић 1878. године изрекао да је „Рим одувек био грозна чума за наш народ, државу и цркву", те да би пристајање да иностране црквене општине у Србији зависе у црквеном погледу од више духовне католичке црквене

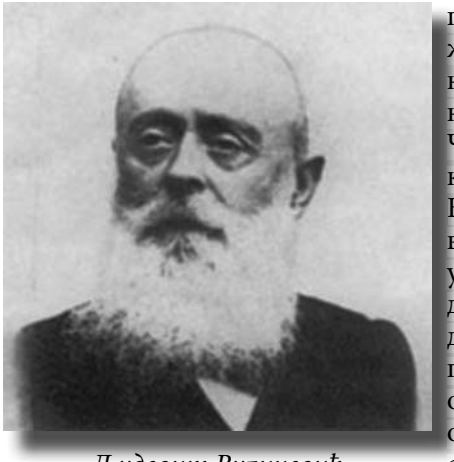
Нићифор Дучић

322 Види Шишић, *Јосип Јурај Штросмајер, документа и кореспонденција*.

323 Ирена Арсић, *Српска православна црква у Дубровнику до почетка XX века*, Видослов-СПЦО Дубровник-Арс либри, Требиње-Београд-Дубровник, 2007, стр. 97-142.

324 Василије Крестић, *Бискуп Штросмајер у светлу нових извора*, Прометеј ,Нови Сад, стр. 13-14.

власти изван Србије било апсолутна „аномалија, а да не речем: Државице у држави."[325] Чак је Људевит Вуличевић, римокатолички проповедник из Цавтата, писао Штросмајеру из Трста: „Погледај мало у повијест, пригледај одношаје римпапе са Славјанима, и увјерићеш се, да горега душманина до Ватикана ми нисмо имали. Вићи повијест ових Словена близу којих ја живим. Папа их је због вјере издесетио ножем и ватром, и папи су помогли немачки цареви. Вићи повијест славне Чешке, и згрозићеш се ради прогонства којим их је свест ватиканска прогонила. Ко је Пољацима уништио славјенску совјест? Рим зацијело. И ако добро увидиш узроке пољске пропасти, исповједићеш, да је Рим први и највећи. Ко је узрок да су се Срби богумилци у Босни потурчили? Окрутност Ватикана и ондашњих угарских краљева. Грозни су одношаји међу нама и Ватиканом, крвљу су написани они листови повијести, и ми их морамо држати вавијек отворене пред очима својега народа, да га криви пророци не преваре и не уведу у нове напасти, у несреће горе". Живи и промишљај, да те је славјанска мати родила, задојила и одгојила, прије почимљу права народности него вјере и цркве, поручио је Штросмајеру Вуличевић у својој посланици.[326]

Људевит Вуличевић

Ништа није вредело ни упозорење Павла Шафарика и Јанка Колара да „Римокатоличанство учинило је више штете од ислама", јер је кренула Навала на Исток (Drang nach Osten) па се на Српску цркву кидисало са ове и са оне стране Саве и Дунава.[327] Пошто је Србија 1878. добила самосталност, бискуп Штросмајер је тамо послао искусног Цезара Тондинија да поради на унији преко „Друштва молитве", које је одобрио папа Пије IX још 1862. године. Унијатском раду Тондинија асистира и тадашњи министар просвете и црквених послова Стојан Новаковић, који му издаје и званичну објаву „да међу католицима , који се у краљевини Србији баве, врши поуке и обреде своје вере", упозоривши српске власти да Тондинију у његовој служби не чине никакве сметње. Успевши да у Нишу оснују римокатоличку капелу и школу, и то баш у време обезглављености Српске цркве прогоном митрополита Михајла и осталих законитих јереја, Тондини и Штросмајер су дрско ургирали код Новаковића како би се „римокатоличко питање у Србији решило по румунском обрасцу". Под снажним притиском Рима и Пропаганде, Милутин Гарашанин тражи 30. јуна 1884. године да му српски посланик у Букурешту достави „како је у Румунији расправљено питање о Католичкој цркви, у каквим односима стоји она према држави", и да му пошаље, „ако је могуће акт уредбе која је између њих учињена". Овај му одговара да у Румунији „попове католичке поставља Ватикан. Њих

325 Види Ђргур Јакшић, *Први предлог конкордата између Ватикана и Србије*.

326 *Још једна реч владики Штросмајеру*, 1882. године.

327 Гласник православља, 1882.

Цезар Тондини

издржавају издржавају католичке општине (којих), узгред буди речено, има много у Румунији. Исто тако и њихове школе падају на терет католичкој општине. Влада се ниуколико не меша у унутрашњи ред цркве и свештенства. Обредне таксе и остала давања црквама, утврђују католичке општине у споразуму са владикама у Букурешту и Јашу". Коначно је интригант Тондини јула месеца 1885. године био приморан да напусти Србију, али је у нишкој католичкој капели претходно оставио на служби Пољака бенедиктанца Вилибалда Чока, немачког поданика. Бискуп Штросмајер је овоме Чоку дао низ повластица, између осталих је Чок могао „примити обраћенике из кривоверја и расколништва". Чок безазорно наставља рад на унији, па је епископ нишки Димитрије био принуђен да се пожали Светом архијерејском сабору, да је римокатолицима „главна намера пропаганда за унију"[328] Митрополит Михајло је 12. јануара 1898. године упутио министру просвете и црквених дела нови нацрт конкордата, изјавивши: „Папу не признају и његови верни, и недаду му да има тако штетне конкордате какав он тражи од Србије. И Румунија је православна, и тамо има римокатолика, као што је и краљ њихов, па има ли она конкордат? Нема га. А зашто га траже од нас?".

КРВАВА ЖЕТВА ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Однос према православљу, Србији и Русији се не мења ни у освит Великог рата. Већ неколико година раније, папа Пије X је очигледно знао за „превремено преминуће" аустријског престолонаследника у Сарајеву и о „ратчини" („guerrone") која ће уследити против словенских „варвара" („sono tutti quanti barbari") и против „највећег непријатеља цркве" – царске Русије.[329] Рат против Србије сматран је верским обрачуном са шизмом, а бројчано безначајни „повратак" словенске и румунске националности римској цркви још је више нагонио Ватикан на коначни обрачун са словенством на Балкану. Од првог дана рата, Ватикан је био одлучни противник Србије и њене југословенске политике, забрањивао је употребу словенског језика

328 Писмо Сабору од 24.12.1885.

329 Карлхајнц Дешнер, *Политика римских папа у 20. веку*, књ. прва, Фонд истине-Sard Communications, Београд, 2004, стр. 99-103.

и глагољице-ћирилице, а у европској јавности је ширио гласине и стварао искривљену слику о Србији као примитивној и верски нетолерантној земљи.[330] Црни папа, Пољак Владимир Ледоховски, испољавао је потпуно одређено и нескривено непријатељство према Србији.[331] Генерал језуитског реда Ледоховски указивао је да су Срби били део источне цивилизације и да су, иако мање мистични од Руса, имали „другачији дух од Руса, на које је Толстој извршио рђав утицај."[332] Према мишљењима у време конклаве и касније, Ватикан је видео победу Русије као „пораз католичанства и који би довео до превођења Пољака и житеља Галиције у православље."[333] Дипломата Јован Јовановић је 1918. далековидо видео да, Ватикан мисли да се ујединимо, па да кроз католички део нашег народа покатоличи православље или бар изврши унију западних Словена католика."[334] Потпуно исту стратегију је Курија наменила православним Русима, јер је преко Пољака морало да се „осигура превођење руске православне цркве у католичанство."[335] Из Курије је тражено да се Србија препусти потпуном поразу, а да независна Пољска потпадне под хабзбуршку круну.

Православна империја Русија превратила се у безбожни СССР, што је језуита Швајгел поздравио јер су „бољшевици прекрасно утрли пут римокатоличкој проповеди уније". Бенедикт XV беше наменски основао за источни део Пропаганде – „Pro Ecclesia Orientali", као и папски Источни институт (Pontificio Istituto Orientale) 1917. године, јер хабзбуршка миљеница беше пред расулом .[336] Могиљевски римокатолички бискуп Рооп уводи праксу биритуализма, односно двообредни безбрачни епископат. Хтело се сједињење два обреда: латинског (римско-католичког) и источног (грко-католичког), односно сједињење католика са унијатима.

Навала Пропаганде римске на Исток се незадрживо наставила, све до данашњих дана. Срби су после Штросмајера добили Ханса Ивана Мерца и Алојзија Степинца, крсташки рат, мучилишта и насилна покрштавања. Анте Павелић, онај који је спроводио радикални унијатски пројекат Рима (трећину Срба побити, трећину покрстити, трећину протерати), уживао је „свесрдну помоћ и подршку Ватикана, Католичке цркве, британских и америчких војних власти."[337] По свршетку „посла", поглавник Павелић нашао

330 Драгољуб Живојиновић, *Ватикан и Први светски рат 1914-1918*.

331 Д. Живојиновић, *Крах старог поретка*, Хришћанска мисао, Београд, 2013, стр. 492.

332 Д. Живојиновић, *исто,* стр. 492.

333 Ferdinando Martini, *Diario*, 1914-1918, Mondadori, Milano, 1966, стр. 84.

334 Д. Живојиновић, *исто,* 493-494.

335 Д. Живојиновић, *исто,* стр. 360.

336 А. Попов, *Гоненіе на православіе и русских в Польшѣ в XX-м веке*, Меркур, Београд, 1937, стр. 19-20. A. Tamborra, *Benedetto XV e i problemi nazionali e religiosi dell'Europa Centrale*, у Benedetto XV, i cattolici e la prima guerra mondiale. Atti del convegno di studio tenuto a Spoleto nei giorni 7-8-9- settembre 1962, a cura di Giuseppe Rossini, стр. 860.

337 Драгољуб Р. Живојиновић, *Ватикан, Католичка црква и југословенска власт 1941-1958*, друго издање, Београд, 2007, стр. 242-250. Од истог аутора и: *Ватикан у балканском вртлогу*, Албатрос плус, Београд, 2012, стр. 183-185. Брзо покатоличавање је наредбом бр. 48468/41 постављено као императив државне усташке политике, прелаз мора бити потпун, тј. мора се инсистирати на покатоличавању а не унијаћењу; види Милорад М. Лазић, *Крсташки рат Независне државе Хрватске*, Ризница духовног блага-Бернар, Бања Лука-Стари Бановци,

"Блажени" Ханс Иван Мерц као војни свештеник
у аустро - угарској војсци током Првог светског рата

је уточиште у – Аустрији, а потом у Ватикану, у фратарској одежди, као „отац Бенарез" и „Педро Гомез". Све је то било „пургаторij" зарад „спасења душе". После Великог и Другог рата, преживели Срби су се одрекли свог имена, своје државе, свог писма и своје прошлости. Власи и, делимично, Молдавци су постали „Романи", потомци и наследници „славних римских легионара", док су Бели Руси искусили све ужасе римокатоличко-пољске илегале (Армје Крајове) у Белорусији од 1939. године, па све до краја 1953.[338]

Пољска римокатоличко-франкистичка мегаломанија и месијанизам ће, преко тројца Лех Валеса-Карол Војтила-Збигњев Бжежински, задати одлучујући удар Словенству, Југославији и СССР-у.

2011, стр. 61.

338 В. И. Јермоловић/ С. В. Жумар, *Необјављени рат*, Бели Анђео,Шабац, 2003. Пуковник Бек (Beck), бивши министар спољних послова Пољске од 1932. до 1939. године, изјавио је после Другог светског рата: „Ватикан је један од главних узрока трагедије у мојој земљи. Прекасно сам схватио да смо усмерили нашу спољну политику само да служи интересима католичке цркве." У периоду 1939-1945, Пољска је изгубила најмање 5 милиона 600 хиљада житеља. Види Е. Парис, *Тајна историја језуита*, Metaphysica, Београд, 2010, стр. 53-54.

МОЛДАВИЈА КОД СРБА

Први помен Молдавије у српским списима датира из 1435. године када је налазимо у „Житију Стефана Лазаревића", које је срочио Константин Филозоф. Има је и у другим нашим средњовековним списима, где је помињу као Басарабину земљу, Богданску, Карабогданску и Молдавску земљу. У доба цара Душана, Срби именују Влашку као Басарабину Земљу, а цар Урош се 1360. године оженио Анком, ћерком влашког војводе Николе Александра (1352-1364) и унуком војводе Басараба I. Иначе, према легенди, од 1425. године, митрополија Молдавије добија од Јована Палеолога повељу по којој постаје самостална у односу на Охридску архиепископију, али већ 1439. године, када одбацује Флорентинску унију са Римом, молдавска црква се поново потчињава Охриду. Помиње се и постављање молдавског митрополита као семе раздора између ромејског императора Манојла II и патријарха Евтимија 1437. године,[339] а већ 1447. Јован VIII Палеолог поставља на трон митрополије молдавске епископа Агатопоља Јоакима, уместо преминулог (или убијеног) Дамјана.[340] Летописац Уреке говори о години 1399. као години оснивања Молдавске митрополије, те да је молдавски митрополит Теоктист (Бугарин или Србовлах) био најистакнутија личност на челу молдавске цркве од 1452. године, па све до своје смрти, новембра месеца 1477. лета. Као што смо већ напоменули, овај славни муж је био раније ђакон Светог Марка Ефеског, а беше посвећен од стране српског пећког патријарха Никодима II, који је тада био уједно и охридски архиепископ.

СВЕТИ НИКОДИМ СРБИН, ОТАЦ ВЛАШКЕ ДУХОВНОСТИ

Молдавску митрополију засновао је српски кнез Драгош, а саму цркву у Бесарабији устројио је блиски рођак цара Лазара Хребељановића, монах Никодим (Грчић) Прилепски и Тисмански, који је изградио и прве молдовлашке манастире – Мотру, Прислоп, Водице и Тисману. По предању, прво је подигао манастир Прислоп у земљи Хацег, па се упутио у Крајовски Банат где се повизавао у пештери Цију, да би касније основао скит Мотру, манастире Водице и Тисману, Кимпулунг, котмену и Козију. Архиђакон Павле из Алепа, секретар антиохијског патријарха Макарија, био је у тим манастирима 1657. године, када је прикупио драгоцена сећања монаха на овог светог мужа: Никодим се родио у Прилепцу, отац му је био Грк (Цинцар) из Костура, а мајка Српкиња. Вођен анђеоским призивом, Никодим се запутио у Влашку, где је подигао скит Мотру, а затим отишао угарскоме краљу Жигмунду да га натера да се покаје и православно поверује. Краљ пристаде, под условом да Никодим у одежди и са јеванђељем у руци прође неповређен кроз огањ, што светитељ и учини, кадећи тамјаном ломачу. Краљ

339 P. S. Nasturel

340 M. Lascaris.

Св. Никодим Тисмански

остаде удивљен и дарова Никодима богатим даровима, сребрном кадионицом и повери му 30 села. Српски кнез Лазар му дарова велики трг са шездесет села около, док га влашки војвода ослободи свих да-жбина и царина.[341] Никола Јорга је тврдио да се још 1653. антиохијски патријарх у Тисмани клањао и своју побожност вршио пред гробом овога „апостола књижевничког аскетизма", а да су касније мошти Никодимове пренесене у Пећ.[342]

Сачуване су повеље из XV века којима краљ угарски Жигмунд и Јован Хуњади дају повластице овим манастирима (Тисмани и Водици). Игуман Никодим се појавио на тлу Баната негде у другој половини XIV века, изградио прве манастире у српском стилу и у њима завео светогорски поредак и типик. Никодим је стекао је монашко образовање највероватније у манастиру Хиландару. У влашке земље је дошао из источне Србије за време Владислава-Влајка I (1346–1377), и ту је, заједно са другим калуђерима, основао манастир Водица на Дунаву, недалеко од Турн Северина. Сачувана је хрисовуља Владислава I овом манастиру из 1374. године, на црквенословенском језику. После Маричке битке, када се Света Гора враћа под грчку власт, у делегацији коју је 1375. године цар Лазар послао у Цариград да поради на „разрешењу одлучења" српских монаха на Светој Гори,[343] налазио се и монах Никодим и то као „тлковатељ" (тумач), у пратњи старца Исаије.[344] Монах Никодим био је са мајчине стране рођак са царом

341 Paul, Archdeacon of Aleppo, *The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch*, F. C. Belfour, trans., Oxford University Press, 1836, pp. 96-129 .

342 Годишњак СКА за 1913, стр. 156-157. Види и N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu Ţerile noastre*, Anal. Acad. Române. Memor. sect. istor. 2, serie XXXVI, 1913/1914.

343 „А када је једном избио спор и раскол и неусгласице међу поглаварима црквеним, Грцима и Србима, те не примаху Грци у општење пречистих и божанствених тајни српске свештеноначелнике, него их штавише веома хуљаху...", у *Шест писаца XIV века, Григорије Рашки, Јаков Серски, Силуан, Непознати Светогорац, Монах Јефрем, Марко Пећки*, Просвета, СКЗ, Београд, 1986, стр. 96.

344 Овај мудри и учени старац је, нешто касније, отет од гусара, претучен и одведен на брод. Једва се избавио; види А. Фотић, *Пад Свете Горе под власт Османлија*, Друга казивања о Светој Гори, Просвета, Београд, 1997, стр. 106-107. О старцу Исаији више у Нићифор Дучић, *Животопис старца Исаије*, Гласник српског ученог друштва 56, Београд, 1884. Рођен је у Полимљу за време Стефана Дечанског, од оца Ђорђа и мати Калине. У Хиландару постаде ученик чувеног старца Арсенија и, кад су цар Душан и царица Јелена походили Свету Гору 1348. године, остарели игуман препоручи цару монаха Исаију као духовника, због Исаијиних

Св. Никодим Тисмански
фреска у манастиру Буково

Лазаром.[345] У српским изворима се истиче да је био „частан и освећен човек, силан у књигама, још силнији у разуму, у речима и одговорима", а „идеалније особине нису се могле пожелети за члана посланства које одлази на посао где се ваља надмудривати, говорити и одговарати."[346] За време владавине Радула I Басарабе (1377–1384), у раздобљу 1377–1378. године, Никодим је изградио и манастир Тисмана, а вероватно је и посредовао при преносу моштију Преподобног Григорија Декаполита из Србије за влашки манастир Бистрицу.[347] За оба манастира добио је помоћ кнеза Лазара Хребељановића, како то проистиче из повеље деспота Стефана Лазаревића манастирима Водице и Тисмана из 1406. године, које провејавају жалом деспота који је „порабоћен исмаиљћанском роду." [348]

У последњим годинама живота, 1404–1405. године, Никодим је на пергаменту преписао чувено Четворојеванђеље, у српској редакцији црквенословенског језика, украшено вињетама и иницијалима, документ који се сматра првим датираним рукописом уопште на овим територијама. Јагимирски га је сматрао за првенац словенске писмености у „Румунској Земљи". Представљајући српску, светосавску цркву, калуђер Никодим, рођак кнеза Лазара и његов најближи сарадник и пријатељ, ослободио је Влашку ромејског клерикализма, саградио у њој манастире Водицу, Тисману и Прислоп, извојевао им повластице од краља Жигмунда, онога кога је папа Александар V био принудио да ипак спали Јана Хуса иако је Хусу био дао краљевску реч да му се ништа неће догодити.[349]

подвижничких врлина. Поставши миљеник царев, Исаија испослова помоћ за поправку ман. Пантелејмона, а многа добра чинише и Хиландару и Светом Павлу. Ни њега не мимоиђе завист грчких калуђера. Оставио нам један запис о томе како „племе српске господе, мислим седми род, пропаде"; в. *Стара српска књижевност II*, Матица српска-СКЗ, Нови Сад-Београд, 1966, стр. 258-260.

345 N. Iorga, *Relations Entre Serbes Et Roumains*, Valnii de Munte, 1913, 6-7.

346 Миодраг Пурковић, *Српски патријарси Средњег века*, Српска православна епархија западноевропска, Диселдорф, 1976, стр. 88.

347 Мошти је „војвода Радул из Србије дао донети", а Н. Јорга тврди да мошти бејаху „пронађене у неком манастиру српском а донесене од бегунаца српских из Цариграда", Годишњак СКА за 1913, стр. 168.

348 Јованка Калић, *Срби у позном средњем веку*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

349 Илија М. Живанчевић, *Срби и Румуни*, Гл. Југословенског професорског друштва, септ. 1937, књ. XVIII, 1, стр. 262.

Манастир Тисман

Један Никодимов ученик основао је крајем XIV века чувени молдавски манастир Њамц.[350] Кнез Лазар Хребељановић био је и ктитор манастира Арђеша, у којем је био фрескописан заједно са кнегињом Милицом, војводом Владиславом и војводом Радулом Басарабом. Негоје Басараб и Милица Бранковић су изградили 1512. године нови, величанствени храм, обнављајући представе ранијих ктитора. И скит Манастирица у Србији „је исти Никодијем Србином сазидан, но доцније да га је неки Влашки воивода по имену Радул поправљао, и на ново моловати дао." [351]

Као што видимо, словенско писмо и говор били су у званичној употреби у дворским канцеларијама свих државних формација које су претходиле формирању влашко-молдавског суверенитета у 14. веку. Од пада Србије под турски јарам па све до краја 18. века трајале су масовне сеобе српског живља према територији данашње Румуније и Молдавије, посебно током XV века, јер Влашка и Молдавија, уз Дубровник,[352] не бејаху потпале под непосредну турску власт. „Због верских разлика, образовани Срби, у време освајања Турака, о којима су тако неповољно судили, нису бежали на Запад. Ни у богату Италију, ни у суседну Угарску. Када је Београд 1427. потпао под угарску власт, Константин Филозоф није нашао за сходно да само пређе реку и склони се у државу краља Жигмунда, већ се повукао код деспота Угљеше у врањански крај, дакле дубоко у турску територију. Ако су и напуштали Србију, православни идеолози одлазили су, поред Свете Горе, у Влашку и Молдавију или, као Григорије Цамблак и Пахомије Србин,

350 Димитри Оболенски, *Византијски комонвелт*, Просвета-СКЗ, Београд, 1991.

351 Гласник Друштва српске словесности, св. IX, Београд, 1857, стр. 216-217.

352 Републику Старог Влаха, како ју је звао Милош Црњански.

Манастир Водица. Данашњи манастир нема, практично, ничег заједничког са старим манастиром осим имена.

у далеку Русију", подвлачи Момчило Спремић.[353] Српско духовенство, склањајући се из Деспотовине, оснива „манастире и печатнице по Ердељу, Влашкој и Молдавији", пишу књиге по Малорусији, и свуда се успињу на владичанске престоле. То је тренутак кад је „у румунским кнежевинама званични језик словенски, и кад влашки бољари говоре међу собом српски"[354] Григорије Цамблак (Самвлак, Семивлах, од 1364-1419), био је у периоду око 1397. године сабрат и игуман у Високим Дечанима, затим је 1403. или 1404. године отишао у Молдавију, ширећи тамо словенске црквене књиге.[355] Његова многобројна дела (житија и проповеди) прикупио је руски митрополит Макарије у својој „Четји-Минеји". „Служебник", једна од првих штампаних књига у Влашкој и Молдавији, настала је почетком 16. века, на словенском језику и на ћирилици, захваљујући труду монаха Макарија из ободске штампарије Црнојевића, као и чувени Литургијар из 1507. године. Словенски језик је био званични језик у овим земљама све до 17. века, док се ћирилица одржала као званично писмо све до 1860. године у Румунији, а у Молдавији све до 1989. године. Црквенословенски је био и остао језик православног богослужења у Бесарабији све до данашњих дана.

353 Момчило Спремић, *Прекинут успон, српске земље у позном средњем веку*, Завод за уџбенике, Београд, 2005, стр. 447.

354 Божидар Ковачевић, *Српски удео у бугарској култури*, Библиотека Коларчевог народног универзитета, Београд, 1940, стр. 4.

355 Мада је Ђорђе Сп. Радојичић тврдио да је Цамблак, још пре доласка у Србију, био игуман манастира Њамца.

ЈЕЛЕНА БРАНКОВИЋ, СРБСКА ЦАРИЦА МОЛДАВИЈЕ

Јелена Бранковић, „господжа Петра Четвртог Рареша", ћерка последњег српског деспота из рода Бранковића – Јована, која је била велики црквени добротвор, помагала је супругу и у дипломатској преписци на ћирилићном писму – србици. О томе сведочи белешка молдавског хроничара Григора Урекеа, који је у другој половини XVI века забележио следеће: „Петар Рареш договори се са својом женом кнегињом Јеленом да султану Сулејману, турском цару, пошаље писмо са великим молбама и жалбама да би се сажалио на њега и опростио му, савијајући главу под цареву сабљу, и да би послао писмо Јаношу (Запољи) мађарском краљу, како би му овај дозволио да напусти земљу и оде у Цариград и служи на царевој Порти. И пошто је кнегиња Јелена знала српска слова, она написа писмо цару, са много молби и жалби, и запечати га и даде га кнезу Петру. И кнез Петар спусти га из куле кроз прозор напоље, поред зидина куле, и он зовну једног свог верног служитеља, који је био Србин, и показа му писмо и препоручи му у тајности да узме писмо и да га преда у цареве руке. Који, добивши овај налог, оде да узме писмо и однесе га у Цариград и пружи га према царевим рукама."[356] Такође, краљица Јелена Српска је 1512. године платила извесну суму белоруском знаменитом штампару и борцу против папизма Георгију Ф. Скорини како би он научно оповргао тврдњу да су Срби изгубили на Косову због издаје Вука Бранковића. Тако, „беше Јурга Скорина Полоцки у Великој Сучави и Земљи Молдавској јер га је из Прага позвала добра царица (владарка) Јелена Српска, вољена жена великог владара (цара) и господара Петра Стефановича. А она се зарекла (обећала) да ће штампати лепе и живе описе својих великих предака, Јована (Ивана) Бранковића, великог владара и господара српског, његових великих родитеља – Стефана Бранковића, великог владара и господара српског, и његову свету жену, велику владарку Ангелину Српску, и цео њен владарски род Бранковића, које су понизили, оклеветали и окривили проклети и бесни Турци."[357] Колико је ова клевета била уврежена, сведочи и чињеница да „сви светогорски манастири (по причању Хиландарских калуђера), имају у Влашкој земљу, коју им је Вук Бранковић дао, само Хиландарци немају, јер они нису хтели од њега никакву милост узети, већ су га проклињали на свакој литургији, што је отечество издао Турцима."[358] Тада још не беше Молдавија искусила директни турски зулум, што ће се десити после неколико Рарешових тешких војних пораза, посебно након упада султана Сулејмана Величанственог 1538. године, када Турци припајају јужни део Бесарабије и када Сулејман изговара своју чувену беседу, записану на новосаграђеној Акерманској тврђави: „ Ја сам роб Божији и султан овоземаљски. По милости Божјој, поглавар сам Мухамедове заједнице. Божја моћ и Мухамедова чуда моји су саборци. Ја сам Сулејман

356 Григоре Уреке, према Mihail Kogalniceanu, *Letopisetele Tarii Moldovei*, II, стр. 198-199.

357 Талкавинска Скоринијана, види Иван Чарота, *Да ли је Скорина био у Молдавији*? у зборнику Румунија и румунизација Срба, Царса, Шабац, 2108, стр. 174-190.

358 Аврамовић Димитрије, *Света Гора са стране вере, художества и повестнице,* Књажеско српска књигопечатња, Београд, 1848, стр. 38.

Јелена Бранковић и Петар Рареш

у чије се име чита хутба у Меки и Медини. У Багдаду сам шах, у Византији цар, а у Египту султан, шаљем своје бродове на европска мора, у Магреб и Индију. Султан сам који је преузео престо и круну Угарске, а њене становнике претворио у понизне робове. Војвода Петар дрзнуо се на буну, те сам га копитама свога коња смрвио у прах и освојио његову земљу Молдавију ". У јесен 1537. године, у јеку припрема за поход на Молдавију, султан је наредио да се преко зиме сагради у Цариграду сто галија на трошак његових везира. Петар Рареш је био у дослуху с Русијом, а склопио је уговор са краљем Фердинандом још 4. априла 1535. године, и затим почео да подстиче хришћане да се удруже против Турака док су они забављени ратовањем у Азији. Рареш је покушао да се прикрије ревносним извршавањем вазалских обавеза према султану Сулејману, па је свој данак од десет хиљада дуката и многе поклоне у злату, крзнима, коњима и соколима редовно предавао сваке године о Ђурђевдану и Преображењу. Сазнавши све, пре похода на Караблашку, Сулејман је поручио татарском хану Сахибу Гирају да га сачека са војском у Јашу. Казнени поход на каравлашког бега Петра Рареша могао је да почне, а Петар се измирио са пољским краљем Сигисмундом I, који, да би предухитрио Турке, узима град Хотин на Дњестру. Већ 9. септембра 1538. године војске Гираја и Сулејмана се спајају у Јашу, граду који бива варварски разорен и спаљен. После свега шест дана, султан улази без отпора у Сучаву, престоницу Молдавије, да би пред окупљеним бојарима устоличио војводу Стефана, брата сврgнутог Петра Рареша, са још тежом обавезом данка и личном предајом харача сваке друге године у Цариграду. Сва дворска ризница је заплењена у султанову корист; подруми са бачвама пуним новца, магазе накрцане скупоценим крзнима, сребрно посуђе, крстови и Јеванђеља окована златом и драгуљима украшене сабље. У међувремену, Петар Рареш је сабрао сељачку војску, још једном се, на својој земљи, помолио Богу у манастиру Бистрици, затим се кроз непроходне шуме пробио до Ердеља, где су га великаши сакрили. Сулејман је прешао реку Прут, спуштајући се низ Дњепар, да би од Молдавије одузео земљиште између доњег тока Дњестра и Прута, где је дао да се оснује санџак који ће носити име две црноморске тврђаве, Акермана и Килије.[359]

Тек 1541. године ће војвода Петар Рареш поново бити устоличен, али и тада само као турски вазал. Његова жена Јелена, „интелигентна, образована и енергична"[360], је својим лепим словенским писмом, адресованим незнабожачком султану, успела да измоли опроштај за свога мужа, који

359 Радован Самарџић, *Сулејман и Рокселана*, СКЗ, Београд, 1976, стр. 610-614.

360 Како је описује историчар Н. Јорга

је, истеран из Молдавије, био се склонио у градић Чичо у Ердељу. Његову телесну граду чиниће искључиво Срби, а Молдавија ће од тог доба ипак Турцима плаћати нешто мањи износ харача од кнежевине Влашке. За Петра Рареша се зна поуздано да се служио Србима као војницима.[361]

Иначе, Петар Рареш је својој Јелени „доделио приходе града Ботошани... и госпођи се свиђало да проводи део времена у двору који јој је муж тамо изградио"[362], а данас се тамо, уместо старог манастирског храма Пантократора, налази Господаричин Манастир (Manastirea Doamnei). Јелена је била велики мецена културе у Молдавији, подигла је две цркве у Ботошанима (Успенија и Светог Ђорђа). као и храм Васкрсења у Сучави. На црквама се ктиторка потписала као „ћерка деспота Јована Цара".[363]Још је влашки војвода Јован Њагоје Басараб, муж Милице-Деспине Бранковић, са сином Теодором (Теодосијем) започео градњу огромног пирга који и данас доминира манастирским комплексом Светог Павла на Атосу, али ће ово монументално дело довршити војвода Петар IV Рареш, заједно са супругом Јеленом Бранковић, кћерком деспота Јована Бранковића, сина деспотице Ангелине. Највећа задужбина Петра Рареша и супруге Јелене ипак ће бити величанствени манастир Побрата (сада се зове Пробота и под заштитом је Унеска) из 1530. године, са предивном црквом Светог Николе фрескописаном споља и изнутра 1532. године, и са породичном некрополом где су сахрањени Петар, Јелена, њихов син Стеван Рареш и неколико дворјана.

ЈЕЛЕНА, МАКАРИЈЕ СРБИН И СРБИ НА ДВОРУ

Тадашњем игуману манастира Неамц, Макарију Србину, Петар Четврти Рареш и Јелена налажу писање опширне похвалне „Хронике Молдавије", од периода Стефана Великог па све до њиховог времена. Просвећена владарка Јелена је била „незадовољна простим и кратким записима старих летописа" и поверила је калуђеру Макарију, који је, после, постао владика у Роману, задатак да изради „пространију, похвалну хронику, са фразама покупљеним из многоречивог Византинца Манасија".[364] Каснији епископ Романске епархије, игуман Макарије Србин оставља овај задатак својим ученицима Ефтимију и Азарију. Макарије Србин је свакако заслужан за хрисовуљу од 13. марта 1533. године којом се војвода прихватио да буде ктитор манастира Хиландара и да се манастир од тада назива манастиром његовог господства, успоставивши годишњи оброк манастиру од 3.000 акчи. Војвода Петар Рареш је обећао да ће износ повисити када се, уз Божју помоћ, „избави из руку иноплеменика". Један други учени Србин, по имену Лука, остаће забележен у аналима као дворски писар у периоду 1540–1550. године.[365] У

361 N. Iorga, *Studii* şi *documente* XXIII, стр. 24.

362 Забележио је Емил Турдеану.

363 Никола Јорга, Гласник СКА XXVII 1913. г., Београд, 1914, стр. 17.

364 Никола Јорга, Гласник *СКА* XXVII 1913. г., Београд, 1914, стр. 170-171.

365 I. R. Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle*. Један други српски штампар, Димитрије Љубавић је Горажданску штампарију пренео у Влашку, да би у Трговишту 1545. г. издао Молитвеник – Молитвослов и 1547. г. Апостол. И. Каратајев наводи да су 1646.

самој Молдавији довршене су предивне спољне фреске манастира Хомора, Молдовице и Воронеца, манастира моравског стила. Овај српски стил је из моравске долине, и он је ренесанса XIV века српског стила из XII века из Ибарске долине. По овом стилу и по угледу на фреске српских манастира из којих се изродила ренесанса и Молдавија је подигла своје манастире, који јој и дан дањи чине част и којима се поноси.[366] Тако је Светосавска црква, поред духовне, дала и уметничку ренесансу.

Јелена је много година надживела Петра Рареша. Она је доживела несрећу да види прелазак свог сина Илије у мухамеданску веру и убиство свог млађег сина Стевана од стране бојара.[367] Ћерка Ана Кјажна (Кјажана) се удала за војводу Мирчу Чобана, па је поред мајке, и она постала значајна ктиторка Атона.[368]Ове српске кнегиње су увеле на дворовима својих мужева српске гусларе, како су њихове песме ускоро почеле певати се и влашки, и како су се и славна дела почела певати по тим српским моделима.[369]

Српској цркви, угроженој од Фанара и Турака, много угађа и влашки војвода Радул II Пајсије, знатно помажући смедеревског митрополита Павла, који се тада грчевито борио да обнови Пећку патријаршију.[370] Писао је војвода Радул судцу и пиргарима града Сибиња, којима је препоручивао српског архиепископа Павла као „правог и верног" и да је српски епископ „имао велику нужду и плененије от Турци". Епископ Павле је ишао по милостињу у Влашку, Пољску и Русију.[371]

Дошљак из Цариграда, неки Јаков Ераклид издаје се за потомка деспота Бранковића и успиње се на престо молдавских владара, владајући Молдавијом као „Деспот Вода" у периоду 1561-1563.

г. у Трговишту Прока Станчовић и Радул Стојковић штампали Служебник, али да он није видео потпуни примерак те књиге. Посебно је значајна чињеница да је у Трговишту 7. јуна 1649. г. из штампе изашао Цветни триод – Пентикостар и да је његов штампар био српски јеромонах Јован Светогорац, пореклом из босанског Каменграда и постријник Манастира Гомионице. Види Ратко М. Хрвађанин, *Историјско-богословска анализа српских штампаних литургијара из XVI вијека*, докторска дисертација на ПБФ, Унив. у Београду, 2017, стр. 80-82.

366 Илија М. Живанчевић, *Срби и Румуни*, Гл. југословенског проф. друштва, септ.1937, књ. XVIII, 1, Београд, стр. 262-263; као и др Прибислав Симић, *Црквена уметност*, Свети архијерејски синод СПЦ, Београд, 1994, стр. стр. 101-103.

367 Пише Н. Јорга.

368 Сачувано је прелепо Јеванђеље поклоњено манастиру Св. Дионисија. Мирча Чобан је 1550. године преузео на себе исплату укупног светогорског харача од 300 рубаља, види А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству*, Балканолошки институт САНУ-Манастир Хиландар-Св. Арх. Синод СПЦ, Београд, 2000, стр. 204-205.

369 Nicolae Iorga , *Ballade populaire roumaine „son origine st ses cycles"*, 1910.

370 Побуна смедеревског митрополита Павла против Грка је значила озбиљан преокрет који је сведочио о знатној самосталности српске цркве, види Ема Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак 1476-1560*, Историјски институт-Службени гласник, Београд, 2004, стр. 274-277. Смедеревски владика диже буну против Грка, заузе Пећку столицу и протеже се црквено дубоко у Македонију и, иако је његов рад касније био анатемисан и поништен, грчке владике задуго се не усудише да заседну на владичански престо северно од Скопља.

371 Миодраг Ал. Пурковић, *Српски патријарси средњега века*, Диселдорф, 1976, стр. 162-163, као и еп. Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Евро-Унирекс-Каленић, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, стр. 383-384.

ВЛАСИ У ТУРСКОЈ СРБИЈИ И ДАЛМАЦИЈИ

„*Влах ће увек жалост за срамоту вратит*"
Турска изрека

Заслугом Мехмед-паше Соколовића, обнавља се рад Пећке патријаршије 1557. године, када бива устоличен као српски патријарх Макарије, управљајући областима од Дебра до иза Будима и од Јадранског мора до Бугарске.

Власи сточари представљају, поред раје, другу основну друштвену групу, које се након османских освајања формирају у српском друштву. Турски извори из друге половине XV и прве половине XVI века, власима називају искључиво Србе-сточаре, који су имали посебан фискални статус у оквиру Османског царства, стечен вршењем војне службе. Влашки статус је свој пуни облик добио у граничним областима, где су власи-војници били значајан елеменат како за даља освајања, тако и за одбрану освојених територија. Влашко становништво је као накнаду за вршење војне службе уживало велике пореске олакшице, а такође је било и значајан колонизаторски елемент, те стога и веома важно за турску државу. Њихов статус био је регулисан посебним законским прописима – канунима влаха (Kanûn-ieflak). Хронолошки први сачувани овакав пропис налази се у Поименичном попису вилајета Браничево из 1467. године.

Подимни дукат - филурија, основна пореска обавеза становништва које је уживало влашко становништво, плаћана је по кући. Своје обавезе чувања границе и важних путева, власи су обављали по начелу једно домаћинство - једна филурија - један човек за војничку службу, али су у случају потребе (великог ратног похода и сл.) у војску могле бити позване све мушке главе. Поред филурије, власи су давали и одређени износ у новцу као еквивалент за вредност једног овна. Катун кога је чинило 50 влашких домаћинстава давао је чергу, два овна, два круга сира, два конопца и три улара (односно еквивалент у новцу). Такође су плаћали глобе за ситне преступе, коју је уживао санџак-бег, а на пет кућа један мушки члан домаћинства је одлазио у војну службу (петница), а катун је давао и слугу (коморница) за санџак-бега. Дажбине су плаћане о Божићу и Ђурђевдану. Власи нису плаћали младарину и овчарину, а такође су били ослобођени бројних „работа". Влашки статус могао се стећи и обављањем службе која је била од посебног значаја за државу, па су тако власи Драчевице стекли тај статус радећи у соланама у Грбљу. Неколико породица, углавном једно или два села, била су под непосредном влашћу примићура, а овај је опет био одговоран кнезу, који је био врховни старешина влаха у својој кнежини. Функције кнеза и примићура биле су наследне. Влашки статус укинут је тридесетих година XVI века, али је 1540. године та одлука ревидирана за становништво Видинског и Босанског санџака, као и за влахе Драчевице. Укидање влашког стауса у осталим областима (Смедеревски, Зворнички санџак) покренуло је талас влашких миграција ка новим крајиштима, где је и даље било потребе за додатном војском, углавном у правцу Славоније.[372]

372 Ема Миљковић, Б. Ђурђев.

У Босни до 1850. године „нису смели јавно називати се Срби ни хришћани, већ Власи и раја. То је тако било када су и сами такозвани босански Турци били од оног племена од кога је и раја."[373]„Доста је чудно што мухамеданци називљу Власима и саме Србе по Херцеговини и по другим крајевима, а то име придају и свима хришћанима источне цркве", забележила је Паулина Ирби у књизи Путовање по словенским земљама Турске у Европи.[374] „Власи" (Срби) ускачу из Турске у Крањску, па постају Ускоци. Чувени Јанез Вајнкард Валвазор пише 1687. године како „Власи или Ускоци добили су име од речи СКОК, што на крањском значи 'скок', јер су пре неких 146 година ускочили (или добежали) са женама и децом из Турске и дошли у Крањску. Зато им се на Крањском каже да су Ускоци, што Немци изговарају Usgoken, такође и Uskoken или Viskoken. Пошто је 'ускок' исто што и 'прескок', значи Ускок је исто што и пребеглица. Себе својим језиком називају Власи, или Ласи, баш као што су се под владавином грчких краљева називали Бласи, што се може прочитати код Лаоника... Vlah, или Vlach и Wlach, када се ради о Словенима, не значе друго сем: слуга, радник, или беземљаш." [375] И знаменити је Латам (Robert Gordon Latham) тврдио у својој књизи *The ethnology of Europe*,[376] да су „Ускоци и Морлаци присни род са Србима".

Далматинска кроника бележи да је још 1371. године прешло у Далмацију много српског народа, и да су заузели и утврдили се у бреговитим странама Далмације („prendono sede nelle nostre terre montane"). Ове је записе прибележио и издао задарски архибискуп P.D.Maupas под насловом *Prospetto cronologico della storia della Dalmazia*[377], а за 1373. годину Ферлати спомиње да је тог народа било толико да су на се обратили пажњу и папе, јер су били православне вере (Vlachi schismatici). „Molte nuove turbe di Vlassi (Morlacchi) per sottrarsi alle sopperchierie dei Turchi, abbandonano la parte montuosa della Dalmazia e si stabiliscono fra i monti fin presso il mare"[378], сведочила је наведена Далматинска кроника за 1394. годину о сеоби босанских Срба у Далмацију.

Фрањевац и историчар Гашпар Вињалић (1707-1781) сведочи да је „било 1527. године, кад су први пут Власи, које данас зову Морлаки, а који су православне вјере, настанили у Далмацији, а то је у предјелима Либурније и Јанидије, у којима су предјелима прије становали Хрвати, који су сви били латинске вјере."[379] Ово Вињалићево разликовање између Vlassi или Morlacchi с једне стране и Croati с друге, служи новим доказом да далматински Morlacchi нијесу Хрвати, него то само и искључиво српски по поријеклу

373 Живорад Јанковић, *Српска Црква 1219-1920,* Хришћанска мисао, Београд, стр. 108 .

374 Државна штампарија, Београд, 1868, стр. 112.

375 J. B. Валвазор, *Слава Војводине Крањске*, Бесједа, Бања Лука, 2008, стр. 42, 47.

376 London, J. van Voorst, 1852.

377 Zara, 1878.

378 „Многе нове гомиле Влаха (Морлака), да би избегле турски зулум, напуштају планински део Далмације и насељавају се између брда све до мора".

379 „L'anno 1527. fu la prima volta, che i Vlassi, ora detti Morlacchi, professanti il rito greco, si stabilirono in Dalmazia, cioè nelle parti della Liburnia e Japida, che per avanti erano abitate dai Croati, i quanti erano tutti di rito latino".

народ.[380] И старије молдавске хронике помињу Србе као „морлаке", па тако Мирон Костин: „Кнез Гаспар (Грациани, молдавски кнез, по народности Морлак) знао је српски, и када је ухватио капетане из Орхеји, он их укори и рече им на српском: „Да имаете сердце чисто к господарју...".

БРАНКОВИЋИ И ЛУПУШЊАНИ, ЈЕНОПОЉЕ И СТАРИНА НОВАК, СВЕТА ГОРА РОКСАНДА БРАНКОВИЋ И АЛЕКСАНДАР ЛУПУШЊАН

Александар и Роксанда Лупушњан

Ћерка Петра Рареша и Јелене Бранковић, Роксанда, супруга молдавског војводе Александра Четвртог Лупушњана (1552–1561. и 1563–1568) и прапраунука деспота Ђурђа, даривала је 1567. године манастир Милешеву „у коме почива тело светога Саве" раскошно извезеном плаштаницом. Била је Роксанда и сестра кнеза Георгија Бранковића и епископа Димитрија римничког.[381] Захваљујући Роксанди, на двору су прихваћени потомци Стефана Вукчића Косаче, херцега од светога Саве. Били су то „три братијенца и двије сестре", у родбинским везама са Роксандом преко славне лозе Јакшића, и то: Ђорђе, Павле, Стефан, Катарина и Марија.[382] Овај догађај, 1566. године, забележио је Драгомир Србин, лични писар војводе Александра IV. Сматра се да су управо Косачини потомци, приповедајући о Милешеви из своје некадашње отаџбине, подстакли Александра Лупушњана и Роксанду на овај значајни поклон.[383] Сам Лупушњан је, убрзо по свом устоличењу, задужио манастир Хиландар и монахе који су му посветили стихиру Многољетствије, а повељом из 1557. године је војвода потврдио износ помоћи Хиландару од 3.000 акчи, што ће касније испоштовати и војвода Петар Хроми, који се прихватио ктиторства

380 Епископ Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Сфаирос, Београд, 1989, стр. 204-205.

381 Симеон Пишчевић, *Историја српског народа*, Академска књига- Народна библиотека „Симеон Пишчевић", Нови Сад, 2018, стр. 237-238; Павле Јулинац, *Краткоје введеније в историју происожденија славено-сербскаго народа*, САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, Београд, 1981, стр. 133-135.

382 Јиричек, *Споменик XI*, Београд, 1892, стр. 90, бр. 96.

383 Лазар Мирковић, *Милешевска плаштаница молдавског војводе Александра и жене му Роксанде у манастиру Пакри*.

Манастир Дохијар на Светој Гори

на почетку своје треће владавине 1583. године.[384] Војвода Александар је посебно поштовао Светог Саву, кога је називао „Сава Србин, отац наш", а младиће из Лавова су тада посебно слали у Молдавију, ради изучавања „грчког и српског црквеног појања".

Породични манастир Бранковића, манастир Светог Павла на Атосу, има више параклиса, од којих је најпознатији онај у северном крилу бедема, посвећен такође св. Ђорђу, са живописом који је довршен 30. новембра 1552. Не зна се ко је његов ктитор, јер је стари ктиторски натпис на словенском језику замрљан, али се претпоставља да је то био Александар IV Лупушњан, са супругом Роксандом. У овом параклису изображени су и ликови српских светитеља Симеона и Саве у олтару, где је Свети Сава у архијерејској одежди док благосиља.[385] У време злогласног турског султана Селима II 1568. године, када је братство светогорског манастира Дохијара било принуђено да се обрати Лупушњанима због енормног повећања харача, већ по упокојењу молдавског војводе Александара Лупушњана, удовица Роксанда ће приложити фантастичних 165.000 аспри за откуп једног од најлепших манастира на Атону и поново изградити неколико келија, конака и параклиса, трпезарију и подруме. Читав манастирски храм Александар и Роксанда су раније изградили од темеља и живописали га под надзором митрополита Молдавије, Теофана II, који ће се, након повлачења са митрополијске катедре, повући у манастир Дохијар као обичан монах, где ће се подвизавати до упокојења.[386] Роксанда, главна ктиторка манастира,

384 А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству*, Балканолошки институт САНУ-Манастир Хиландар-Св. Арх. Синод СПЦ, Београд, 2000, стр. 204-205.

385 Гојко Суботић, *Манастир Светог Павла* , у Казивања о Светој Гори, 1995: 138-141.

386 И игуман Бистричког манастира у Молдавији, Анастасије ће се из родне земље повући у Хиландар 1590. године, остављајући српској лаври вредан Зборник литургијских текстова.

тражиће заузврат од монаха Дохијара вечно молитвено помињање своје породице.[387] И трпезарију светогорског манастира Дионисијата је сазидала „Домна Роксанда, супруга Александра Воиводе Унгровалахијског."[388] Александра Лупушњануа ће на војводском престолу 1568. године наследити син његов и Роксанде – Богдан, који ће остати војвода Молдавије све до 1572. године.

ЈЕНОПОЉЕ И ХАЈДУЦИ МИХАЈЛА ВИТЕЗА

Јенопоље, древни посед српских деспота, у међувремену је постало значајни српски духовни и привредни центар. После пада Кришане под турску власт 1566. године, долази до сеобе Срба из Јенопоља и Кришане у Ердељ и оснивања нове епархије у Ланкереку, 1580. године. Устанак Срба у Банату и Кришани, 1594. године, доводи до краткотрајног освајања скоро свих старосрбских области. После пропасти овог устанка, долази до сеобе у Ердељ, где је у Трнову установљена нова епархија, иако један део избеглица завршава у Молдавији и Малорусији. Овај ће период бити обележен крвавим и грчевитим борбама војвода како би се збацио турски јарам, у чему се посебно истиче славни период војводе Михајла Витеза (1593–1601), праунука Роксанде – ћерке Милице Деспине Бранковић, када бива ослобођена Влашка, па Молдавија и Ердељ. Највећа узданица Михајлу била је његова супруга Станка, синовица крајевског бана Добромира, а сестричина Јање Кантакузена.[389] У ослобођеном Ердељу Михаило Витез поставио је за владику Вадулског Србина Јована Црнаја – „Joanes Chyernay, Episcopi Rhasciani certarum Ecclesiarum Valachalium", а у светогорском манастиру Симонопетри „има једна диплома од Михаила Воиводе Унгровалахијског славенски писана на кожи, у граду Букуреши лета 1599."[390] Пре Михаила Витеза, о Хиландару је бринуо војвода Влашке Михња Потурчени (2577-1583. и 1585-1591), па је 1589. г. обновио годишњу помоћ српском манастиру од 15.000 аспри, уз накнаду путних трошкова од 400 аспри братији која дође по њу. Војвода Михња је тражио статус „последњег ктитора" и да са породицом буде помињан, као и „ранији свети ктитори".[391] Проигуман манастира Свете

387 „Најпре је на овом месту била мала црквица, коју је неки српски велможа сазидао, и овде као монах живио, а име му беше Дохиар; па његовим се именом манастир и доданас назива. Затим дође Св. Евтимије родом Србин, и од царскога рода, и кад почне зидати манастир, дође овамо и његов сродник Никола, који је био одвећ богат, донесе све своје благо, и са светим Евтимијем сазида намастир; закалуђери се и назове се Неофит. Недостане им новаца да цркву изнутра живописанијем украсе; помоле се Богу и буде им молитва услишана, и чудесним начином задобију блага", а „пошто га је Папа разорио", „подиже га Александер Молдавски Воивода" види Аврамовић Димитрије, *Света Гора са стране вере, художества и повестнице*, Књажеско српска књигопечатња, Београд, 1848, стр. 151-154.

388 Види *Света Гора са стране вере, художества и повестнице*, Књажеско српска књигопечатња, Београд, 1848, ст. 122.

389 G.Tocilescu, *Istoria românilor*, (reeditare) Editura Tipo Moldova, 2010 , стр. 85.

390 *Света Гора са стране вере, художества и повестнице*, Књажеско српска књигопечатња, Београд, 1848, ст. 132.

391 Мирјана Живојиновић, *Белешка о игуману Григорију*, Хиландарски зборник, 10, САНУ, Београд, 1998, стр. 311-315; P. S. Nasturel, *Le Mont Athos et les roumains: recherches sur leurs rela-*

Михајло Витез (Храбри)

Тројице из Букурешта, јеромонах Мардарије, је даровао игуману Хиландара Григорију један Минеј служабни за месец новембар, априла 1593. године.[392]

У војсци Михајла Храброг најзначајнију улогу имали су – Срби. Рачуни благајника Михаиловог, Димитрашија, показују нам да је Витез имао у својој војсци „Србе Петка и Некулу капетане", као и „Бешлије Србе, Марка потпоручника".[393] По наводима швабског летописца Балтазара Валтера, прекодунавски Срби упутили су делегацију „кнезу Михају" са предлогом да му се придруже у борби против Турака, бивајући спремна читава војска хајдука у шумама око Кладова – чак десет хиљада бораца. Тако, помињу се међу командантима Михајла Витеза, жупан Србин Никола као „командант знатног одреда коњице", који се истакао у неколико битака. Српски војвода Дели-Марко[394] предводио је чету од преко хиљаду коњаника, али је касније пришао ердељском кнезу Габору Бетлену, који је неуспешно покушао да Дели-Марка наметне као војводу читаве Молдавије. Дели-Марко је на челу српске чете ратовао уз ердељску војску, упадајући често у турске крајеве и робио и убијао Турке. Тако је 1994. године са 500 Срба упао дубоко у Турску и пленио све до Једрена, задобивши огромно благо. После опсаде Темишвара походио је Дели-Марко по турским крајевима, хватао је натоварене лађе и робио трговачке караване, опустошивши притом и Софију.[395] Прелазио је често преко Дунава у Бугарску, као и преко Балкан планине, те је пустошио околину реке Марице. С пролећа 1596. године, Дели-Марко је прешао са 1500 Срба Дунав и напао на град Плевну, задобивши плен у вредности 400 хиљада шкуда, ухвативши 70 Јевреја и 400 Турака, укључујући ту и супругу са сином турског заповедника санџака. Ови подухвати потрајаше све док војску Дели-Марка не потуче бег кладовски, а њега рањеног зароби и посла

tions du milieu du XIVe siecle à 1654, Roma. 1986, p. 131-132.

392 Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, САНУ-Народна библиотека Србије, Београд, 1978, број 239.

393 Илија Барбулеску, *Румуни према Србима и Бугарим*а, Задужбина Илије Коларца, Београд, 1908, стр. 148.

394 Дели-Марко беше српско сироче, које, поред родитеља и браће, беше изгубило све своје имање (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Volumul IV, partea I, 1600-1649, Bucuresci, 1882).

395 Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Volumul XI, стр. 301.

у Цариград, око 1600. године.[396] Турци се неизмерно радоваху заробљењу овог српског јунака.

Ђорђе Сланкаменац је био неустрашиви и сурови крајовски бан којем је Михајло поверио команду над две хиљаде Срба. Ђорђе Рац се у Влашкој и оженио, године 1597. Сам војвода Михајло Витез имао је секретара Србина Јована Раца од Текиша, који је знао и латински а користио је понајвише ћирилска слова. Чувен је Михајлов и Ђорђев смели упад у Турску 1598. године са око 6000 војника, који, брзо се пребацивши преко Дунава код Никопоља, нападну и потуку бега кладовског и врате се у Влашку. Михајло и Ђорђе Рац упадну и у Ердељ Баторијев и , код Сибиња 1599. године, потуку до ногу кардиналову војску.[397] Михајлови људи овде ухвате и пребеглог секретара Јована Раца од Тевиша, даду му одсећи ноге и руке, те овај издајица у грозним мукама испусти душу. Михајло зарати и са Молдавијом 1600. године, користећи помоћ 4000 Срба коњаника Дели-Марка, који се већ беше избавио из турског ропства. Не наилазећи на никакав отпор, Михајло продре у Сучаву 16. маја исте године, те прогнавши молдавског војводу, присаједини његову државу са својом, вративши се у Ердељ. Претрпевши пораз од аустријског заповедника Ђорђа Басте код Мирислова, Војвода Михајло Витез се повуче са преосталом војском, па се сједини код Фогараша са војском Старине Новака и Дели-Марка, који се повратише из Молдавије. Касније, против Баторија код Нађгорослова, окупе се Срби Ђорђа Раца и Дели-Марка уз Витеза, те потуку Баторија и његове војнике. После ове битке, Ђорђе Рац нападне на Ердељ и спали га. Баста у међувремену мучки погуби војводу Михајла Витеза, па успостави тиранију у Ердељу, наметнувши Шербана Радула за влашког војводу, који успе тек у септембру 1602. године, да са својим српским и влашким четама уђе у престоницу Трговиште. Дели-Марко хтеде провалити опет у Молдавију, али га Баста задржа од тога, не хотећи да изазива Пољаке.[398] Ратоборни Дели-Марко и Ђорђе Рац ускоро заратише опет против Мојсија Секеља, принудивши и војводу Радула на битку код Пражмара, где Срби и Власи потукоше Мађаре, а Ђорђе Рац одруби Мојсију Секељу главу и однесе је Басти. После ове победе, врати се војвода Радул у Трговиште, а у Ердељу остави Ђорђа Раца са 2000 Срба и Влаха, а поред њега, остаде у Ердељу и Дели-Марко. Ђорђе Рац постаде и „врховни капетан над ердељским четама римског цара", а Саси ердељски му обећаше да ће га признати за ердељског војводу, па их је он штитио, станујући час у Сибињу, а час у Међешу и Шегешвару.[399]

Ипак, остаде као најпознатији јунак Старина Новак, српски хајдук из Пореча и капетан код Михајла Храброг, којега је чувени румунски историчар Николае Јорга описао као „јунака из поетске легенде". Десна рука Михајла

396 Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Volumul IV, стр. 34-35.

397 Хронике су пуне жалби како је народ сносио трошкове издржавања српске војске: град Бистрица је морао да храни 2000 српских војника капетана Михајла Раца све до поласка у Молдавију, а у Дешу је таборовао одабаша Петко са 1000 Срба. Полазећи за Молдавију, Срби не хтедоше оставити своје жене и децу у Ердељу, већ их послаше у Влашку (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Volumul XII, стр. 141, 673, 891, 932 и 955).

398 Молдавски војвода Јеремија Могила се захвалио Ђорђу Басти што беше задржао војводу Дели-Марка од упада у Молдавију.

399 Др Алекса Ивић, *Историја Срба у Угарској,* Загреб, 1914, стр. 220.

Витеза, Старина Новак је „многе осветио Србе"[400], а у хајдуке је отишао са будаком, касније дошавши до оружја убиством првога Турчина. Пострадао је мученичком смрћу (спаљен од Мађара у Клужу) и ушао је у легенду као српски, бугарски и румунски национални јунак и ратник за народно ослобођење.

БАСАРАБИ И СВЕТИ БРАНКОВИЋИ

Раду Шербан

Борбу против Турака наставиће и Раду Шербан Басараб, који је владао од 1602. до 1610. године. Он ће се истаћи 1604. године и значајним прилогом гробном храму Светог Саве Српског, манастиру Милешеви, од 10.000 аспри. Војвода Матеја Басараб ће 1633. наставити да помаже манастир Милешеву са 10.000 аспри, колико ће наменити и војвода Раду Леон 1665. године. Десет године касније, истоветни прилог манастиру Светог Саве обезбедиће и кнез Ђеоргије Дука. Матеја Басараб ће издати повељу и манастиру Студеници 14. марта 1644. г., да ће давати годишње 6000 пенеза (50 гроша), а угровлашки војвода Григорије Гика издаје Студеници повељу 19. јануара 1662. г., да ће јој давати годишње по 6000 пенеза.[401]

У трећој деценији XVII века, после разорних битака између Турске и Ердеља, долази до нове сеобе Срба према Молдавији и Малорусији. Простором Јенопоља у овом веку доминирају Бранковићи, Сава I и Лонгин, и, нешто касније, митрополит Сава II Бранковић. Крајем XVI века Срби у Банату сачињаваху главни део становништва те земље.[402] У Јенопољу, по Бранковићевој Хроници, био је први српски епископ Матеј, којега је наследио син Сава. Овај Сава, први архиепископ и митрополит јенопољски, бежао је пред Турцима у Ердељ, а затим се повратио у Липу. По његовој смрти, постао је архиепископ брат његов од стрица, Лонгин Коренић Бранковић, са столицом у Почки. И он је био принуђен да бежи од Турака у Ердељ, а затим код влашког војводе Матеја Басараба, који му је уступио манастир Коман, у којему се владика касније и упокојио.[403] Међутим, Лонгин је у Јенопољу био оставио вредног

400 Вук, VII, 3.

401 Андрија П. Јовићевић, *Древни српски манастири*, Матица српска, Никшић, 2011, стр. 160.

402 Радослав М. Грујић, *Прилози историји одношаја наших с Румунима у XVIII веку*, Сремски Карловци, Српска Манастирска Штампарија, 1906, стр. 4.

403 У манастиру Хиландару налази се једна скупоцена икона коју је поклонио војвода Матеја Басараба, а главни трудбеник око њене израде био је митрополит јенопољски Лонгин

протопопа, којега је, по упокојењу, наследио синовац Лонгинов – Симеон Бранковић. После неколико година, на сабору у ердељском Београду народ и свештенство извикаше протопопа Симеона за епископа њиховог, па га митрополити влахозапланински посветише као владику Саву у Трговишту, на Крстовдан 1656. године. Овај епископ Сава Бранковић је „очувао народ влашки у Ердељу да не подлегне пропаганди и сили калвинској".[404] „Тамошный Кнезъ Георгій I. Ракоцій радіо є о томъ свойски, да савъ подъ нѣговомъ владомъ стоећій православный народъ у калвінскій законъ преведе. Но у томъ на путъ му стане Іорестъ, Митрополітъ Ердельско-Београдскій, кои забрани и извѣстный у духу Калвінове науке на влашкомъ єзыку списаный Катіхісісъ. Ракоцій на ово разлюти се и Іореста лиши Митрополіє, а на нѣгово мѣсто постави Стевана Симоновиѣа (1643 – 1661.), са споразумлѣнѣмъ коєга печататі даде новый завѣтъ на влашкомъ єзыку у Ердельско-Београдской типографиі, и заєдно изъ извѣстны узрока покуша свуда кодъ Влаха на мѣсто Славенске Литургіє увести влашку. Но Власи, изъ мржнѣ и неповѣреня према Ракоціє, ополче се томе. Свештенство се навыкло было на Славенско богослуженіє, и влашкій єзыкъ іоште дуго време ніе могао да постане єзыкомъ цркве кодъ свію Влаха" (Александеръ Стоячковићъ, Черте живота Србскогъ у УнгарскимЪ областима, Беч, Писмены Єрменскогъ Монастыра, 1848, стр. 38). Дакле, Ђорђе Ракоци I је збацио 1643. г. митрополита Илију Јореста, оптуживши га за блуд,, и на његово место поставио покорног Стевана Симоновића, 1648. г. издао на влашком језику Нови Завет и 1651. г. румунски Псалтир, обе књиге у преводу и према протестантским начелима.[405]

МУЧЕНИЦИ ДЕСПОТ ЂОРЂЕ И САВА БРАНКОВИЋ

Одавде је пореклом и гроф Георгије Бранковић који је у периоду Великог рата (1683–1699) сачинио пројекат о обнови Србског царства на овим просторима и понудио га аустријском цару Леополду I („Нѣгова є породица Турскогъ ради гоненія у Молдавію избѣгла была и у овой пребывала подъ именомъ Бранкована или Бранковена, а прелазила Србльима у Банатъ подъ именомъ Војвода и Деспота Бранковића. Таки су были: Димитрій, Ђорђе, Аврамъ и у рѣчи стоећій Деспоть Ђорђе II. Деспотъ овай родіо се у Банату год. 1648., а воспитао у Ерделю кодъ брата Савве II. Митрополіта Београдскогъ (1556 – 1680), коі є пређе тога био Протопопъ у Јанополю. Ходатајствомъ брата свога, доће Ђорђе у службу кодъ Кнеза Міхаила Апафі, кои га год. 1663 пошалѣ у Дренополь, да однесе Султану данакъ годишный, гди се потомъ Ђорђе као Посланикъ Ердельскіи више година бавіо. У то време Србско-Ипекскій Патріархъ Максімъ (изъ Єрусалима враћаюћисе натрагъ) у Цариградъ приспѣ, и чуе, да Австрійскій Посланикъ, прво Симеонъ Ремінгенъ, а потомъ Христофоръ Кіндсбергъ именомъ Леополда I. обѣћава свимъ подъ Турскимъ игомъ стенюћимь Христіянима,

Коренић Бранковић, види Споменик СКА XXXIII, стр. 3-6.

404 Радослав М. Грујић.

405 Јевсевије Поповић, *Општа црквена историја*, фототипско издање, Бард-Фин & Романов, Београд-Бања Лука, 2005, стр. 558.

ако бы се на Австрійску приклонили страну, обновленѣ отечества и стары. свобода ньіовы; чує къ томе на велику свою радость и то, да се у Дренополю налази Ердельскій Посланикъ одъ старе лозе Србски Деспота Бранковиħа. Пунъ дакле крѣпке надежде за болю будућность народа, отиде Старацъ у Дренополь, гди Ђорђа у споразумлѣню съ многимъ тамо бывшимъ старымъ Србскимъ Властелима и у присутству самогъ Царскогъ Посланика Кіндсберга, за будућегъ Деспота Србскогъ потайно миропомаже и вѣнча год. 1663. У овомъ є достойнству Бранковиħъ касніє (7. Юн. 1683, и 28. Септ. 1688.) и одъ самогъ Леополда І. припознатъ, 24 а потомъ одъ Патріарха Арсенія ІІІ. Чарноєвиħа и одъ свега съ ньиме на ове стране прешавшегъ народа Србскогъ у Будиму явно и торжествено потврђенъ быо. Бранковиħъ є и после тога Кнезу Апафі вѣрне услуге указывао, одъ когъ є са лѣпыхъ у Ерделю спаилуцыма награђенъ быо. Но у нѣму су почели онда Калвіни угнѣтавати Србску цркву, и онъ є принуђенъ быо уклонити се у Влашку, съ коіомъ є онда управляо Шербанъ, сродникъ нѣговъ. Одавде се почне договарати съ Австрійскимъ дворомъ, како бы извео Србльѣ у Австрійске области, и дошавши у Бечъ, савѣтовао є Цару, да се окане договараня съ Калиникомъ Цариградскимъ Патріархомъ, а да дѣло започне съ Арсеніємъ ІІІ. Чарноєвиħемъ, Србско-Ипекскимъ Патріархомъ, кои є съ ньиме єднога мнѣнія быо. И у томе Царъ радо послуша Деспота, єръ є іоштъ пређе прилику имао примѣтити велику Србаля къ себи наклоность, кои су нѣгове Генерале, а именито Піколломінія, тамо съ оружіемъ дѣйствуюħегъ, снажно подпомагали. Ратъ съ Турцыма у ово време вођенъ є съ найвеħимъ успѣхомъ; Австрійска войска подъ Предводительствомъ Маркграфа Лудвіка Баденскогъ сву готово Славеносрбску државу очисти одъ Турака. Деспотъ Бранковиħъ, кои є по уговору за Цара голему войску веħъ сакупіо быо, дође са нѣколициномъ одъ свои Маркграфу Лудвику Баденскомъ у станъ, онда кодъ Кладова налазеѣій се, съ намѣромъ томъ, да себе и народъ свой заштити нѣговой препоручи и подъ далше непосредствене заповѣсти нѣгове стави. Но чему се никадъ ніє надао, то га є кодъ Кладова снашло, – кодъ несреħногъ мѣста, гди се променула сцена свію намѣра Деспотовы, гди є на вѣкове смркло сунце Србльима. Баденскій Деспота, ни крива ни дужна, но паче о Двору Австрійскомъ многозаслужена, кои є услѣдъ тога одъ Леополда І. іоштъ одпређе за Барона (7. Юнія 1683.), а найновіе (20. Септ. 1688.) за Ґрафа Унгарскогъ произведенъ быо, одма подъ стражу стави и у Оршаву, а затымъ у Сибинь одправи 29. Окт. 1689. Да небы Бранковиħъ изъ затвора свогъ утекао, премѣсти га Правителство год. 1703. у Егаръ, унутрашныій градъ Ческе, гди онъ 19. Септ. 1711. у шестдесетъ шестой години старости, а двадесетъ другой затвора свога бѣдный животъ свой оконча. После тридесетъ и две године добыю Србльи одъ Маріє Терезіє допуштенѣ, те пренесу тѣло нѣгово, почемъ га є пређе у Карловачкой Саборной Цркви оновременый Патріархъ Шакабентъ у присутству стекшегсе са свію страна многобройногъ оскорблѣногъ народа по обредима церковнымъ торжественно опѣвао, у Сремъ у Монастыръ Крушедолъ."[406]

Као што смо видели, план није прихваħен и Бранковиħ је завршио у конфинацији, где је свеједно записао Хронике, прво вредно историграфско

406 Упореди Александеръ Стоячковиħъ, *Черте живота Србскогъ у УнгарскимЪ областима, Беч*, Писмены Єрменскогъ Монастыра, 1848, стр. 24-27.

дело новог доба о нашој повести. Браћа Бранковићи, митрополит Сава II и гроф Ђеоргије, успоставили су везе и са руским двором, а примио их је у аудијенцију лично цар Алексеј Романов, године 1668. Бранковићи су тражили од цара да Русија постане покровитељ борбе православних народа за ослобођење од иноверног ига. Сава Бранковић је стигао на руски двор по препоруци ердељског кнеза Михајла Апафија и пољског краља Јана Казимира, када је предао претставку цару Алексију. Када се ердељски митрополит Сава II са братом грофом Ђорђем Бранковићем нашао у Москви, имао је, изгледа, извесног дипломатског уплива у измирењу Русије са Пољском. Сава је у Влашкој, на путу за Русију, могао „слушати да није искључено да би Москва с оружјем у руци могла интервенисати у корист православних у Влашкој, Молдавској и на Балкану".[407] Писао је Сава II Бранковић да је много у овим крајевима „православних хришћана: Срба, Бугара и Влаха. Сви они чекају да хришћани ударе на проклетог Турчина, јер су у великој беди и невољи од турског насиља. Све би то била готова и спремна војска, ако Бог буде допустио". Руски двор је свакако имао намеру избијања на Црно море, утолико више јер су тада Шведи спречавали Русима излазак на Источно море. На народном сабору 1691. године, српске старешине су извикале за деспота утамниченог грофа Ђорђа Бранковића, миропомазаног за деспота од пећког патријарха Максима у Једрену 1663. године, али је ипак потврђен подвојвода Јован Монастерлија, пореклом Цинцар. „Кад су Мађари без уштрба високајше царске власти имали свога Палатина, Хорвати свога Бана, Сакси свога Грофа, Јазиги и Кумани свога Капетана, зашто да нису могли и Срби имати свога Воиводу?", аргументовао је Александар Стојачковић, године 1848. Народ је „о избављенију Деспота свога Бранковића сву надежду изгубио и у судбини његовој судбину своју оплакивао. Сузе неубрисане текле су му низ образ дотле, докле и усануле нису.[408]

Свети Сава II (Симеон) Бранковић, ердељски митрополит „свих Влаха, Срба, Грка и Русина", који је мученички пострадао 1683. и касније прибројан луку светих, истакао се у одбрани православне вере и Цркве од калвиниста и паписта, због чега је много страдао. Под Михаилом Апафијем (1662–1690), митрополит Сава је претрпео гоњење, јер се противио калвинизаторским мерама Апафија и његовог суперинтендента Тофеја.[409] Саву Бранковића напослетку оптуже неправедно за разне преступе, и на једном синоду осуде га због тих наводних преступа и збаце га 1680.

Свети Сава Бранковић ердељски митрополит

407 Сматрао је Јован Радонић.

408 Александеръ Стоячковићъ, *Черте живота Србскогъ у УнгарскимЪ областима*, Беч, Писмены Єрменскогъ Монастыра, 1848, стр. 41.

409 Јевсевије Поповић, *Општа црквена историја*, фототипско издање, Бард-Фин & Романов, Београд-Бања Лука, 2005, стр. 558-559.

године. Затим га јавно нагрдише, бацише га у тамницу, одакле га, као „што неки свакако претерују", сваког петка донашаху на пијацу, ту га шибаху и пустише га тек на заузимање влашког кнеза. Тамновао је у аустријским затворима, где је завршио свој велики историјски спис Славеносербске хронике у пет књига. Пуштен је тек на заузимање влашког кнеза Шербана, али крајње измрцварен. Убрзо по изласку из тамнице 1681. године, Сава II је умро од претрпљених мука, а његов брат је те муке верно описао у својој Хроници, чије наводе потврђују и други писци: језуита Нилес, Хинц и Попеа.[410] Тих тешких година за Србе, кнез Шербан Кантакузин Басараб је 1680. године приложио 10.000 аспри манастиру Милешеви, а годину дана раније основао је Академију Светог Саве у Букурешту.[411]

ВЛАШКО-СРБСКА ДУХОВНА ПРЕДАЊА ИЗ ДАВНИНЕ

Много је података о српској историји Молдавије сачувано и у хроникама које су нам оставили Григоре Уреке, Мирон Костин и Јон Некулче, као и „Српско-молдавска хроника" из 17. века.[412] Опстаје и прича, коју наводи чувени Рус Василије Григорович Барски током боравка на Светој Гори 1744. године, о ктитору-обновитељу манастира Каракала, молдавском војводи Петру који је на Атос послао свог протоспатара, такође именом Петра, са многим дукатима за манастир. Али, овај утаји већи део ових дуката, подигне само огромни пирг и врати се у Молдавију. Сазнавши за превару, војвода Петар се расрди и одлучи да погуби кривца, али се други Петар покаје и обећа да ће о свом трошку подићи све оно што до тада није изградио. На крају, милошћу Божјом, обојица беху приведени анђеоском животу и спасењу своје душе, те се оба Петра замонаше у светогорском манастиру Каракалу, манастиру у коме је италијански путописац Чиријако де Пициколи из Анконе затекао још 1444. године много Срба.[413] Архитектонско чудо Свете Горе, манастир Симонопетру, који „од сви други најчудеснији положеније има", изградио је монах Симон Србин, којему је деспот Угљеша дао доста блага због исцељења болесне ћерке. Главни ктитор Симонопетре био је баш српски деспот Јован Угљеша Мрњавчевић, који је владао Серском облашћу, у чијем саставу је била и Света Гора. Угљеша је 1364. године послао свог духовника Јефтимија са новцем за проширење конака и куповину имања за манастир на Светој Гори и изван ње.

Сава Хиландарац је забележио легенду да је деспот једном уснио како ће му кћи оздравити од падавице ако се за њу буде молио отац Симон, па кад тако би – богато је обдарио манастир „златом и имањем, и беше му у

410 Радослав М. Грујић, *Прилози одношаја наших с Румунима у XVIII веку*, Сремски Карловци, Српска Манастирска Штампарија, 1906, стр. 6.

411 Силвиу Ануики, *Свети Сава у повељама румунских војвода*.

412 Љ. Церовић, *Срби у Молдавији*, Београд, 1997, стр. 6-16.

413 Ову повест овако преноси Димитрије Аврамовић: „Обнови га Молдавски Воивода Петар. Овај воивода пошље једног свог чиновника, некога Стапарија; даде му доста новаца, да овај манастир направи, како што ваља. И кад буде готов, онда се Петар воивода, и Стапарије обоица закалуђере, и обоица добију име Пахомије. Ту су једнако живили и преминули. И до данас стоји ћелија Стапаријева" (*навед. дело*, стр. 94).

своје време највећи добротвор". И још бележи монах Сава да се после Угљешине погибије на Марици, његов најстарији син Јован замонашио у Симонопетри, где је до смрти био баштован. Тек се, каже, на самртном часу сазнало да је монах Јоасаф био у ствари син деспота Угљеше. Деспот Јован Угљеша беше у потпуности обновио Симонопетру, и оболно даривао Ватопед.[414] Манастир Симонопетра је скоро изгорео у пожару из 1580. године, а обнове светиње латио се предузимљиви игуман Евгеније. Наишао је на великодушну подршку угровлашког војводе Михаила Храброг[415], који је монасима Симонопетре 1599. године доделио манастир Светог Николе у Букурешту.[416] Захваљујући турском зулуму и харачу, већ 1761. године манастир Симонопетра је био потпуно запустео и, као такав, предат у руке Светог Пајсија Величковског, који је тражио место погодно за смештај својих многобројних ученика. Духовник Пајсије је, суочен с тежином дугова, после три месеца отишао из манастира.

Светогорски манастир Григоријат, према једном од предања, основао је Србин „молчалник" или „хесиохаста" по имену Григорије, у време око Косовске битке. Упокојио се око 1406. године, и прибројан је лику светитеља, црква га слави 7. децембра. Постоје забележена предања да су српски монаси приликом великог пожара из 1761. године, који је угрозио Свету Гору, однели мошти овога свеца, као и све манастирске књиге, повеље и житије овог угодника Божијег, чији је један потпис из 1405. године пронађен у актима Атоским. Григоријат је од самог оснивања био сиромашни манастир, и то толико да су годишње обавезе према Протату крајем XIV века за њега биле одређене на само један новчић. Због своје позиције на обали мора, манастир је доживео велика разарања од гусара у турско доба. После великог пожара из 1761. године, обновили су га молдавски монаси, ученици Светог Пајсија Величковског.[417] И сами манастир Велику Лавру, „по дугом запуштенију, обнови га Владислав Воивода Влашки".[418]

Чувени А. Д. Ксенопол тврдио је да су Срби сачували своју све већу моћ, чак и после косовске битке у 1389. години. То је ова политичка предоминација, која је узрок њихове црквене и литерарне предоминације. Овај утицај Срба на истоку је огроман. Он се распростире и до Цариграда, где су неколико великих везира српског порекла, разуме се потурчених. У Угарској такође српски утицај је јако истакнут. Сасвим је, дакле, било природно, да се он распростре и на румунске земље.[419]

414 Душан Кораћ, *Светогорски манастир Филотеј и Срби*, Хиландарски зборник 9, САНУ, Београд, 1997, стр. 18.

415 Под којим знамо да је војевао славни српски јунак Старина Новак.

416 Јанко Шафарик је објавио препис једне његове дипломе из 1596. године у Гласнику ДСС св. IX, Београд, 1857, стр. 243-244.

417 Борисав Челиковић, *50 казивања о Светој Гори и Хиландару*, Легенда, Чачак, 2003.

418 Димитрије Аврамовић, *Света Гора са стране вере, художества и повестнице*, Књажеско српска књигопечатња, Београд, 1848, ст. 96.

419 Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот, 65-та књига, Београд, 1912, стр. 202.

СВЕТОСАВЉЕ И РУСИЈА

ЦАР ИВАН ГРОЗНИ И МЕХМЕД ПАША СОКОЛОВИЋ

„Током свог златног доба под Стефаном Душаном, 1331–1355, српско краљевство је умногоме представљало генералну пробу обрасца владавине који ће настати у Московији"

Џејсмс Билингтон, *Икона и секира*, стр. 79

„Трећега новог Рима, у држави моћнога ти царства, света саборна апостолска црква под васцелим небом сјајнија од Сунца блиста. И нека је знано држави твојој, благочестиви царе, да су се сва царства православне вере хришћанске у твојој држави стекла јер ти си, под небесима, једини хришћански цар. Пази и бдиј, благочестиви царе, јер су се сва хришћанска царства стопила у твоје царство и знај да су два Рима пала, и да трећи стоји, а да четвртога неће ни бити, хришћанско царство твоје више неће другим допасти…"

Монах Филотеј Ивану III

СРБСКА КРВ И ДУХ ЦАРЕВ

Највећи руски цар, Иван Васиљевић Четврти, имао је генеалошке нити које су га повезивале са српским владарским и властеоским породицама преко очевих (Василијевих) предака, али је још јаснија и јача генеалошка веза првог руског цара са Србима преко мајчине линије. Мајка Ивана Грозног, Јелена Глински, била је кћерка кнеза Василија Љовича Глинског „Слепог" и Ане Јакшић, која је била кћер војводе Стефана Јакшића, односно унука родоначелника Јакше, војводе српског деспота Ђурђа Бранковића. Анина рођена сестра, Јелена Јакшић, била је удата за српског деспота Јована Бранковића.

По очевој линији, Константин Дејановић Драгаш (ожењен сестром цара Душана-Теодором Немањић) удао је своју кћер Јелену Драгаш за ромејског цара Манојла Другог Палеолога, којему је Јелена издродила осам синова и две ћерке. Њезин најмлађи син, Тома Палеолог (рођен 1410), имао је ћерку Софију-Зоју Палеолог, која се удала 1472. године за московског владара Ивана Трећег. Иванов и Софијин син, Василије Трећи (Велики кнез 1505–1533), био је отац Ивана Грозног. Дакле, баба по оцу Ивана Грозног, Софија Палеолог, била је чукунунука деспота Дејана и Теодоре Немањић, сестре

Иван IV Грозни заузима Казањ

цара Душана. Посредно, преко Немањића, Иван Грозни се генеалошки може повезати и са Лазаревићима-Бранковићима, јер је књегиња Милица, супруга кнеза Лазара, била кћер кнеза Вратка, праунука великог кнеза Вукана, рођеног брата краља Стефана Немањића Првовенчаног.[420]

Пошто је будући цар Иван Четврти Грозни рано остао без оба родитеља – отац Василије Трећи је умро 1533. године, а мајка Јелена 1538. године – старање о осмогодишњем Великом кнезу Ивану преузела је његова баба, Ана Глинска Јакшић. Она га је свакако задојила идеалима српске средњовековне духовности и самодржавља. Ту је био и претходни литерарни рад учених Григорија Цамблака и Пахомија Логотета, који је већ приближио Русима културу и духовност српског православља, као и учврстио култове српских светаца, посебно Светог Саве, али Грозни Цар много учини и на прослављању Светог Симеона, архиепископа Арсенија, Стефана Дечанског и цара Лазара. Иако је Законоправило већ „основни устав српске, бугарске и руске цркве"[421], а Свети Сава главни законодавац православног словенства у средњем веку, Иван Грозни ће у време своје владавине уздићи култ српског равноапостолног светитеља Саве до висина којих није удостојен ниједан други светитељ. У другој половини XV века и руски епископи задобили су право да сами постављају поглаваре руске цркве, и руске рукописне и штампане Крмчије сведоче да је у том погледу руска црква ишла баш траговима Св. Саве.[422] Први словенофил, Св. Сава је био противник

420 Д. Танић, *Српска крв Ивана Грозног, у Истина О Ивану Грозном*, В. Ф. Мањагин, Д. Танић, Никола Пашић, Београд, 2004, стр. 97-140.

421 Д. Д. Оболенский, *Byzantine commonwealth*, стр. 378.

422 Сергије Троицки, *Свети Сава и Словенство*, стр. 12.

Иван Грозни

политичке и културне хегемоније Грка у словенском свету, јер су му блиска познанства са Грцима на Атону, као и многа путовања по Истоку, дала могућност да упозна слабе стране грчког карактера, док му је покорење Цариграда од крсташа очигледно доказало да Грци нису кадри да остану на челу тога света. Самим оснивањем манастира Хиландара – још једног словенског манастира на Атону, Св. Сава и Св. Симеон су трајно задужили словенски свет, упркос снажном противљењу грчке братије манастира Ватопеда.[423] Атон у његово доба беше свеопшта светиња, стециште Бугара, Грка, Руса, Грузина, Срба и Влаха; права православна Лига те епохе. Свети Сава је био „незванични, али од свију признати председник те Лиге"[424], док се сама „Атоска Гора" налазила „у Српској земљи".[425] Борац против ромејског клерикализма, Свети Сава је одбацио страшну антитезу Бог-Човек као и тезу да се Богу служи огњем и мачем и сачувао словенску, светојованску веру, према којој се Богу и Христу-Богочовеку служи љубављу. Хоматијан је зато, као и други завојевачки свештеници, из шовинистичке заслепљености нападао Светог Саву и звао га богомољцем. Стремљења Св. Саве нису познавала државне границе и светосавска вера, богоносилачка, није имала локалне тежње и била је општечовечанска.[426]

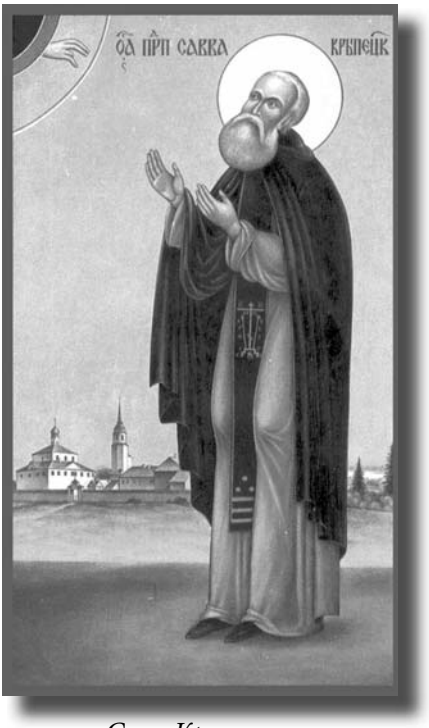
Поуздано се зна да је светогорски старац Исаија 1517. године поклонио Василију III, оцу будућег цара Ивана Грозног, Теодосијево „Житије Светог Саве", текст који ће постати праузор руске редакције житија. Можда је то житије утицало и на несебичну помоћ коју је Василије III слао српским манастирима. Забележено је да је помагао преподобну мати Ангелину Србкињу и манастир Крушедол, као и манастир Сисојевац код Параћина.

423 Бојана Крсмановић, *Светогорска заједница у време оснивања српског Хиландара, у Девета казивања о Светој Гори*, Друштво пријатеља Свете Горе – Задужбина Хиландара Београд, 2016, стр. 77-93.

424 С. Троицки, *исто,* стр. 2. У Русији се за Савин Номоканон усталио назив Крмчија (Кормчаја књига , односно Крманошева књига), а српска редакција послужила је као основ за прво штампано издање из средине XVII века, Срђан Шаркић, *Средњевековно српско право*, Матица српска, Нови Сад, 1995, стр. 11.

425 Симеон Светогорац, *Казивање о Српској земљи*, Летопис Матице српске, Нови Сад, 417, св. 2, 1976, стр. 193.

426 Илија М. Живанчевић. „Стукнуо је заувек панџелински шовинизам, стварањем српске самосталне Цркве, независне од Цариграда", владика Николај Велимировић, *Српски народ као Теодул*, у Српски завет на размеђи векова, Светигора, Цетиње, 2001, стр. 221.

Сава Крипецки

Према руском историчару Е. Сизову, управо је Теодосијево „Житије Светог Саве" утицало на Ивана Грозног и отуд и фреске у Архангелском храму Московског Кремља, отуд и толика заступљеност српског светитеља у његовом „Лицевом своду". Наравно, Законоправило Светог Саве преписивало се и изучавало у Русији од XIII века, а уважавало се све до надомак XX века.[427] У XV веку за јачање култа Светог Саве у Русији заслужан је и велики руски светитељ српског порекла који је после пада Константинопоља и Смедерева са Свете Горе стигао у Русију, свети преподобни Сава Крипецки чудотворац, који је у околини града Пскова основао велику монашку обитељ – Крипецки манастир. Небески покровитељ Светог Саве Крипецког био је Свети Сава Српски и у том манастиру Крипецки чудотворац је сазидао параклис посвећен Светом Сави Српском. Свети Сава Крипецки се упокојио 1495. године, да би скоро 60 година касније (1554. године) биле обретене његове нетрулежне мошти уз пројаву истинског чуда Господњег. Дакле, прослављење светог Саве Крипецког везано је за период владавине благочестивог Цара Ивана Грозног и служења Митрополита Макарија. У Архангелском храму Московског Кремља, Иван Грозни, у чије време је фрескописан овај храм, посебну почаст је доделио Светом Сави.[428] Он је наредио да се поред светитеља из заједничког календара и својих предака-владара који се налазе на четири стуба, одсликају и четири „странца", што је представљало својеврсну „потврду на царство". То су: Михаило VIII Палеолог, који је ослободио Константинопоље 1261. године од папских јеретика, као и свети Симеон Мироточиви, Свети Сава Српски и Свети Великомученик Косовски Лазар. Тиме је Иван IV демонстрирао да води порекло и од последњих Ромејских царева, Палеолога, и од Немањића.

У савршеном складу са својим широким богословским образовањем[429], цар Иван Грозни је тежио стварању снажне верске империје – Новога Израиља

427 Сергије Троицки.

428 С друге стране, Свети Сава је утицао да се у Милешеви осликају фреске руских мученика Бориса и Гљеба, чије се представе у Милешеви не разликују много од њихових представа у руској уметности. Свети Борис и Гљеб су били унети и у календар Српске цркве у време Светог Саве. Види А. Соловјев, *Свети Сава и Руси*, Српски књижевни гласник, 1. фебруар 1935, Београд, стр. 221-225, као и Иван М. Ђорђевић, *Представе светих Бориса и Гљеба у Милешеви и српско-руске везе прве половине XIII столећа* у Студије српске средњовековне уметности, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 101-113.

429 Наследио је од деде богату библиотеку грчких и латинских књига, која је нестала током смутње 1605 – 1613. године. Грозног су описивали као човека „чудесног ума, достојног поштовања у књижевној науци и многоречитог, у биткама веома одваженог и бранитеља своје отаџбине" (*Хроногpаф Кубасова*).

Иван Грозни у млађим данима

и Трећег Рима, са владаром-монахом и самодржцем, слугом Божјим. Русија постаје наследник Источног Римског Царства, не само по верској већ и по династичкој основи, пошто су Иван Грозни и Палеолози били генеалошки директно повезани. Идеал јединства државе и цркве, вере и власти, српска средњовековна држава као узор по коме је Иван желео да устроји своје Царство, симболички осликава истицање ликова Светога Симеона и Св. Саве у Архангелском сабору. Култ цара Лазара, мученички пострадалог против неверника, допуњавао је узор хришћанског владара, спремног и на највећу жртву. За цара Ивана Грозног, царска власт је позвана да добрима чини добро, а злима зло, да води народ ка спознавању хришћанске истине: „Земља се држи захваљујући милосрђу Божијем, милости Пречисте Богородице, молитвама свих светих и благослову родитеља наших, а на крају нама, владарима њеним, а не судијама, војводама, нити управницима и војсковођама". За време Грозног се уводи крунисање у царски чин, а касније се уводи миропомазање и давање јерархијског степена, а сам цар је морао имати ум освећен благодаћу Светога Духа. Српски утицај на државну идеологију Руског Царства потврдио је цивилизацијску снагу српске средњовековне духовности и културе. Овај утицај и ову снагу Иван Грозни је свакако признавао и поткрепљивао, јер већ 1550. године Иван Грозни прима хиландарског игумана Пајсија коју му доноси на дар икону Светог Саве и Симеона оковану сребром и опточену бисерима, као и сребрни крст са бисерима, драгим камењем и делићем Часног Крста са моштима светих, који је Свети Сава носио пре монашења, подсећајући цара да у његовим венама тече и „српска крв". Када је Пајсије приповедао руском митрополиту о светогорским приликама, навео је да познаје податке о трошковима манастира Пантелејмона зато што руски манастир и Хиландар живе у савезу, моливши цара за помоћ у име оба манстира. Цар Иван богато обдарује Хиландар и Пантелејмон и упућује султану Сулејману „царско слово" како би манастире заштитио од превеликог данка, турског насиља и отимачине непријатељски настројених Грка. Већ марта 1556. године руски цар српске лозе посебном повељом поклања Хиландару опремљени двор у Москви, у Китај-граду, десно од Богојављенског манастира: „Хиландару на вечни поменак двор са свим приторјењима у новом граду Китају, с десне стране Богојављенског манастира поред устјушког двора", као „почетак господства српског св. Саве и Симеона", јер се „сви начелници српски изгубише". Ово предивно подворје ће Хиландару доносити знатан приход следећих сто година, а монах еклисијарх Силвестар (будући рашки епископ) са братијом понеће из Москве „много добро и црковну красоту", уз око 800 златних рубаља за поменик царског рода у манастирским службама. Исте године цар Иван IV наручује и бољи превод Властареве Синтагме

од молдавског митрополита Макарија, али ова књига никада није доспела до Москве и данас се налази у Лавову.[430] Братству Милешеве, цар Иван беше поклонио покров за гроб Светог Саве и чувену Милешевску чашу.[431] Већ 5. августа 1558. године, хиландарски архимандрит Прохор предаје посебне посланице цару, царици и царевом брату Георгију Васиљевићу, извештавајући Ивана Грозног да је Хиландар царским даровима украсио храм, а новцем искупио манастирски дуг код јевреја у Солуну, повративши заложене црквене сасуде. Молбе славјанске братије упућене царској милости тицале су се насиља агарјанског у „туђој" грчкој земљи, како би руски двор поново утицао на султана ради смањења дажбина и престанка зулума, али и молба цару да им омогући подизање цркве „у простору подворја светим чудотворцима српским Симеону и Сави". Напоменули су хиландарци цару и да је Астраханским и Казањским царствима загосподарио после примања ктиторства над Хиландаром, те да је Богородица очигледно услишила њихове молебане. Благословила је братија и заузимање Константинопоља. Године 1571. цар Иван Васиљевић опет је доделио Хиландару укупно 650 рубаља, а руском манастиру Пантелејмону упола мање – свега 350 рубаља, док је 1582. године Хиландару, за душу преминулог царевића Ивана, исплаћено 700 рубаља.[432] У Русију стижу 1582. године монаси Тројицког манастира Орешковице, свештеноинок Јоаким са свештеноиноком Михаилом и ђаконом Теофилом. Цару су предали грамату архимандрита Сергија, у којој је братство молило помоћ ради обнове манастирске цркве, а у грамати је писало и да се манастир налази у Кучајни и да га је саградио кнез Лазар.[433] На дан св. Николе 1583. године, хиландарски еклесијарх Григорије је са два своја јеромонаха, Венијамином и Серафимом, био примљен код цара Ивана Грозног, када су му Хиландарци поклонили мозаичну икону арханђела Михаила у сребрном окову и мошти св, исповедника Антима, а царевићу Теодору икону Богородице у сребрном окову са грчким натписом „Нада обезнађеним".[434] Са Свете Горе, коју су Срби освојили у XIV веку, дували су ветрови правоверја и исихазма Светог Григорија Паламе, чија је дела одлично познавао и цар Иван Васиљевић: „Палама је Григорије, архиепископ Солуна, свети човек. Са њим су Латини имали многе расправе о Духу Светом, исти је са Марком Евгеником деловао заједно сагласно и објавили су овима рат".[435]

430 Е. Калужницкий.

431 Која се сада налази у Музеју Српске православне цркве. Стеван Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Споменик СКА, LIII, Сарајево, 1922, 161.

432 Иначе, руски манастир Пантелејмон је цар Душан, на молбу свог духовног оца Исије, обновио из основе, затим „по запустошенију подигне га Србски Кнез Лазар, а доцније га је опет обнављао Ђурђе Деспот". Влашки војвода Скарлат ће опет обновити из темеља Пантелејмон, године 1814.

433 Прота Стеван Димитријевић, *Документи који се тичу односа Српске Цркве и Русије у XVI веку*, Споменик СКА, XXXIX, Београд, 1903, стр. 35. Манастир се налазио у млавском крају, између села Бистрице и Ждрела.

434 А. Н. Муравев, *Сношения России с Востоком по делам церковным*, СПб, 1858, том први, стр. 129.

435 Антоније-Емил Н. Тахиаос, *Солун и свет Словена*, Међународни центар за православне студије-Универзитет у Нишу, Ниш, 2014, стр. 116-120.

МЕХМЕД СОКОЛОВИЋ

Мехмед паша Соколовић

Један други Србин, Мехмед-паша (Бајо Соколовић, у младости васпитаник Милешеве), отприлике у исто време када и Грозни, појављује се на историјској позорници, поставши 5. јула 1546. године главни заповедник турске поморске армаде. То је био први значајнији положај који је у турској хијерархији задобио будући велики везир. Већ у јесен 1551. године, као румелијски беглербег, Мехмед-паша командује походом на Ердељ, када заузима велики део Баната, што је тада представљало наставак турске експанзије у средњој Европи.[436] Међутим, већ у октобру идуће године, Иван Грозни заузима Казањ и Башкирију и започиње ширење руске државе према југоистоку. Док је Мехмед-паша Соколовић заузет освајањима од Сирије до Кавказа, Иван 1556. године осваја Астрахан, преотима Татарима читав слив Волге, и убрзано стиже до самог Кавказа (Кабардинска). Исте године када је Мехмед-паша постао велики везир (1565. г.), Иван Грозни уводи опричнину, грчевито се борећи против бојарских претензија.

Као генијални и далековиди стратег свога доба, Соколовић је спознао значај турске доминације на морима Средоземља, Индијског океана и Каспијског језера. Схватао је и опасност која Турској прети са севера, од Русије. До првог директног сукоба долази на територији између Црног мора и Каспијског језера, где су обе стране усмеравале своје стратешке амбиције. Желећи да искористи руску заокупљеност ратовима на Балтику, схватајући нужност и императив потискивања Руса што даље од Црног мора и Каспијског басена, Мехмед-паша Соколовић је 1569. године сковао план о прокопавању канала Дон – Волга, уз истовремено освајање Астрахана.[437]

436 Бивши дијак и можда и искушеник манастира Милешеве, Мехмед-паша Соколовић, безрезервно је бранио Српску Патријаршију и на заставама војске коју је он предводио био је уздигнут, поред полумесеца, и крст са четири оцила. Зато су му његови сународници и отворили широм врата Рашанског Града, како се тада звао Темишвар, види Марко Јачов, *Манастир Милешева – својеврсно министарство црквених спољних послова Српске патријаршије,* у Свети кнез Лазар, број 8(74), Београд, 2012, стр. 72.

437 Под слабим султаном Селимом, Мехмед-паша је био прави цар, тврдио је Никола Јорга: *Османлије и балкански народи, Књига о Балкану II*, Балкански институт, 1937, Београд, стр. 126. У Цариграду скоро цео диван – министарски савет – држали су Срби поту-

Успехом овог гигантског подухвата, турски трговци, хаџије и војници би бродовима стизали из Средоземног мора у Каспијско језеро, и тиме би пут ка Средњој Азији постао један, непрекинут и сигуран. Контрола над речним путем Дон – Волга представљала би основу турске превласти на огромном пространству, између централне Угарске, Ердеља, Влашке, Молдавије, Пољске на западу и Ташкента, Самарканда, Бухаре и Алтајских планина на истоку. Осим тога, овладавање овим стратешким простором елиминисало би Русију као потенцијалну опасност по турске интересне сфере, али би истовремено укротило и потчинило кримске Татаре, који су својим пљачкашким походима у Русију, Пољску и Молдавију често турском султану задавали велике главобоље, кварећи дипломатске напоре да се учврсти турски систем вазалних држава у Подунављу, средњој и источној Европи.

Посао прокопавања канала Дон – Волга и освајање Астрахана поверен је Касим-бегу, кога је Мехмед-паша поставио за санџакбега Кафе, и посебној комисији, која је имала задатак да његова искуства провери и да одабере место где ће се обављати радови. Ради прокопавања канала принудно је ангажовано неколико хиљада сељака из Молдавије, а за освајање Астрахана одређено је 20.000 спахија и 3.000 јаничара. Њима је требало да се придружи 30.000 татарских коњаника, а читав овај план је морао бити спроведен до јесени 1569. године. Иако је до краја лета 1569. године две трећине канала Дон – Волга било прокопано, а зидине Астрахана већ озбиљно начете топовском ватром, татарски подбуњивачи унели су немир у турску војску причама о суровој зими у тим крајевима и руској војсци, чијем се броју и силини „не може нико одупрети". Сматра се да је Иван Грозни имао своје агенте међу татарским мирзама, које је купио златом, да шире узнемиравајуће гласине међу радницима и турским војницима. Осим тога, многим Татарима није одговарала ова могућност да Турска успостави и учврсти своју директну власт на територији Црног мора и Каспијског језера, јер би у том случају Татари, који су живели као слободни степски ратници, навикли да нападају и пљачкају пољске, руске и молдавске територије по својој вољи, били приморани да се дисциплинују, подвргну централној војној и цивилној власти и потпуно напусте свој дотадашњи начин живота. Потпуно деморалисани услед доласка хладног времена и поколебани татарским причама, турски војници и радници који су прокопавали канал, били су лако растерани нападом 15.000 руских коњаника под вођством кнеза Серебрјаног, који је разбио опсаду Астрахана и уништио овај турски пројекат.[438]

рице. Председник владе био је Рустем-паша Санџаклија, а трећи везир Мехмед Соколовић. Шеих – ул-ислам, који је учествовао на дивану, мрзео их је јер су водили седнице на српском језику.„Османова земља је постала прћија потурица из земље Лаз", гунђало се на Порти, а „земља Лаз" је означавала Србију. Рустем и Мехмед били су лишени верског фанатизма и, обновивши Српску патријаршију, омогућили су поновни тријумф Светосавља три столећа после Савиног упокојења.

438 Д. Танић, *Иван Грозни и Мехмед-паша Соколовић*, у Истина О Ивану Грозном, В. Ф. Мањагин, Д. Танић, ИКП Никола Пашић, Београд, 2004, стр. 126-134.

БОРБА ДВА ИМПЕРАТОРА

Иван Грозни, као велики државник, најоштрије се супротстављао и везировим деликатним плановима да Турску укључи у систем европских држава, односно, да учврсти и прошири турски систем вазалних и зависних држава на огромном простору између Дунава, Балтика, Каспијског језера и Црног мора. Одмазду према Русији извршиће, према турском налогу, кримски Татари, који ће кренути у поход на Москву у пролеће 1571. године. Захваљујући пословичној издаји и кукавучлуку неких бојара, Татари су стигли до Москве, коју су спалили и потом се повукли, носећи са собом велики и скупоцен плен. Поучен овим искуством, Иван Грозни је одлучио да организује дубински ешалон одбране од татарских упада, систем степских утврђења, у чему је и успео. Већ после пет године (1576), одбрана Русије од татарских најезди постаће много ефикаснија, што ће на својој кожи осетити млади хан Мухамед – Гирај. Овај Иванов систем одбране потрајаће све до владавине Петра Великог.

Што се Мехмед-паше тиче, његов циљ стварања Турске као светске империје сукобио се са руским и хабзбуршким претњама са севера, а то се могло само постићи учвршћивањем и проширењем турског система вазалних држава (Ердељ, Влашка, Молдавија, Кримски ханат) и снажењем дипломатских веза са европским савезницима. Тако је Мехмед-паша успео у науму да 1576. године постави свог вазала и ердељског кнеза Стефана Баторија на пољски престо. Међутим, већ у марту 1577. године кримски хан Мухамед – Гирај, по налогу Ивана Грозног, креће у велики пљачкашки поход против Пољске, стижући до Варшаве. Велики метеж у турским вазалним земљама наставља се и сталним упадима запорошких козака у Молдавију током 1577–1578. године. Иако их је Батори боље организовао и поставио им хетмана за вођу, запорошки козаци су наставили упаде на територију турског вазала Молдавије и тамо свргавали војводе које је постављао султан, настојећи да сукобе прошире и на Влашку. Наравно да је иза свега стајао руски цар Иван, чији је утицај у запорошком козаштву био трационално веома јак. Овим је Иван покушао да стратешки порази Соколовића и разгради све оно што је било производ дуготрајног Мехмед-пашиног рада на успостављању турске доминације у Подунављу.

Насилном смрћу Мехмед-паше Соколовића, 11. октобра 1579. године, прекинуто је ово велико ривалство два Србина, док је идеја о Турској као светској империји била напуштена од стране Порте. Српско порекло, свест о српској традицији и особита државничка мудрост биле су заједничке особине и додирне тачке личности руског цара и турског великог везира. Одведен од стране Турака са гроба Светог Саве, из манастира Милешеве, и потурчен, Мехмед Соколовић је, својим утицајем, обновио 1557. године самосталност Пећке Патријаршије и Српске Цркве, поставивши за српског патријарха свога брата (рођака) Макарија Соколовића (бившег хиландарског игумана), а после смрти овога 1574. године, свога синовца Антима, и још касније другог синовца Герасима. Уз то је Мехмед Соколовић 1574. године успео да и за охридског архиепископа постави Србина, такође свога рођака, тиме истиснувши Грцима власт из руку у тој старој словеносрбској

архиепископији.[439] Поред свега, Соколовић је подигао београдски безистан и каравансарај (Јени Хан), док је син његов – Хасан паша – сазидао најраскошнију палату у Београду, Везиров и Султанов сарај.[440] Соколовићева смрт је болно одјекнула у васцелом српском народу, а у Патријаршији је завладала неизвесност, испуњена страхом, тим пре што се говорило да би за његовог наследника могао бити именован Синан-паша, заклети непријатељ Срба. Свесни наступајуће опасности, српски монаси су пренели у тајности мошти Светог Симеона Мироточивог из Студенице у манастир Милешеву и сакрили их у ковчег у коме је почивало тело његовог унука, краља Владислава. Поставши велики везир 1581. године, неуравнотежени и среброљубиви Синан-паша је повукао војску из Персије да би је облатио у подунавским мочварама, с циљем да се лично још више обогати и да одушка својој мржњи.[441] Тако се на удару нашла и славна Милешева; мошти Светог Саве су спаљене 27. априла 1594. године, а на коље су набијени сви православни који су у Цариграду осудили Синаново варварско светогрђе. Манастир Пива, у којему је црква основана од створења света год. 7081 (1573) „трудом и подвигом и ценоју злата" митрополита Саватија, синовца патријарха Макарија Соколовића, брата Мехмед-паше, има живописану фреску Мехмед-паше Соколовића, ктитора овога манастира.[442]

БЕСМРТНИ РУСКИ САМОДРЖАЦ СРБСКЕ КРВИ И ДУХА

18. марта 1584. године отишао је у незаборав и највећи руски цар – Иван Васиљевич IV Грозни. Непосредно пред крај живота, цар је примио монашки постриг, задобивши духовно име Јона. Био је владар који је, освојивши Казан, Астрахан и Сибир, пренео канско седиште у Москву, ујединивши Русију са Хордом – али под влашћу православног руског цара. Тиме је почео историјски московски период државности, „зачињала се камена Москва, зачињао се грозни цар Иван Васиљевич". При Ивану се Русија дигла са колена и раширила плећа од Балтика до Сибира. Приликом ступања на престо Иван је наследио 2,8 милиона квадратних километара, а при крају његове владавине државна територија се увећала скоро два пута – до 5,4 милиона квадратних километара, нешто више од целокупног остатка Европе. За то исто време становништво је нарасло за 30–50% и износило је 10–12 милиона људи. Обуздавши бољарство и објединиви земље руске, Грозни се венчао на царство и примио титулу цара, једнаку императорској. Такво стање ствари озаконили су Васељенски Патријарх и други јерарси

439 Радослав М. Грујић.

440 Радмила Тричковић, *Београдски пашалук 1687-1739*, Службени гласник, Београд, 2013. Чесма Мехмед-паше Соколовића налази се на Београдској тврђави, поред Диздареве капије, поред пута којим се силази у Доњи град. Подигнута је 1576. године као задужбина Мехмед-паше Соколовића, др Видоје Голубовић, *Стари Београд: топографски речник*, Беосинг, Београд, 2006, стр. 268.

441 Марко Јачов, *навед. чланак*, стр. 72-73.

442 Андрија П. Јовићевић, *Древни српски манастири,* Матица српска, Никшић, 2011, стр. 110-111.

Источне Цркве, који су у Ивану видели јединог заштитника Православне вере. Руска црква 1589. године постаје и званично призната пета патријаршија, уз Цариградску, Антиохијску, Александријску и Јерусалимску. Наследник Владимира Мономаха, Иван је био утемељитељ самодржавља, особене царске власти која није изабрана од народа, не иде од народа ка Богу, већ од Божје Милости ка народу, где је цар само Божји Помазаник – „Ми, скрушени Иван, цар и велики кнез целе Русије, по Божијој вољи а не по непостојаном људском хтењу". Кроз Ивана Грозног је грмео Душан Силни, јер је он бранио исти принцип: „Ако због вашег немара, говори Грозни оцима Стоглавог Сабора, дође до неког кршења Божијих правила, ја с тим немам везе, и ви ћете одговарати пред Богом. Ако се ја вама будем противио супротно Божијим правилима, ви немојте ћутати о томе. Ако не послушам, запретите ми без икаквог страха, нека жива буде душа моја и нека непорочан буде православни хришћански закон и да се слави пресвето име Оца и Сина и Светога Духа".

Татари наставише са својим похарама. Према истраживањима професора В. Ламанског, од XV до XVIII века је из Велике и Мале Русије, а делимично и из Пољске, у турско ропство било одведено од 3 до 5 милиона људи. На основу истраживања архива Венецијанске републике сазнајемо следеће: „Венецијански посланици из XVI века кажу да се цела послуга Константинопоља код Турака и хришћана састојала од руских робова и робиња. Није било дадиља и дојиља, ако Кримци нису дуго предузимали нападе на Источну и Западну Русију... Венеција и Француска су употребљавале руске робове на ратним галијама као веслаче-робијаше, вечито оковане у ланце. Колберг нарочито није жалио новац за куповину тих робова на тржиштима Леванта".

ВАСИЛЕ ЛУПУ И НАСЛЕЂЕ ПЕТРА МОГИЛЕ КОД СРБА

После мученичке кончине Старине Новака, Михајла Храброг и Раду Шербана Бесараба долази до поновног успостављања турске власти, али не задуго, јер ће се ускоро појавити једна невероватна личност – легендарни молдавски војвода Василе Лупу, човек који ће учврстити војводску власт и, мудром политиком, знатно побољшати међународни положај Молдавије и културно уздићи народ и државу. За време његове владавине долази до процвата културе и учвршћује се закон у земљи, обилно се даривају српски манастири[443], а огромна средства се усмеравају ка Светој Гори, Јерусалиму и Цариграду. Лупу је 1646. године заповедио великом логотету Јевстратију да штампа Нови Законик, у којем је законик кнеза Александра Доброг допуњен многим одредбама из Василика. Један Трансилванац је писао начелнику Бистрице да молдавски владар Лупу „јако и страшно кажњава лопове, њихове јатаке и жене искварених навика" и да је „према сиротињи

443 Милешева „да има од Нас из године у годину по 13.000 аспри а братији путницима по 1.000 аспри ради путног трошка", манастиру Лепавини дарује 1650. године 5.000 аспри. О Василовом намиривању годишњег данка читавог Атоса постоји и похвала у стиховима јерусалимског патријарха Атанасија у славу молдавског војводе.

Васил Лупу

добродушан". Павле из Алепа нам потврђује да је Василе Лупу у својој војсци имао Србе, Бугаре и Грке. Благородни војвода преузима на себе исплату Турцима свеукупног годишњег харача Свете Горе од чак 200.000 акчи (1.667 златника), а посебном хрисовуљом из 1635. године је манастиру Хиландару опростио дажбине на приходе од села што их је манастир имао у области Балци у Бесарабији. И угровлашки војвода Јован Матеја Басараб не заостаје: повељом од 15. јуна 1646. године, даје манастиру Требињу (Тврдошу) сваке године по 1.800 аспри, а калуђерима који дођу за ту помоћ по 200 аспри за путни трошак.[444]

Наравно, Ватикан не мирује и језуити прате ситуацију земље у којој се „илирски језик, писмена св. Ћирила употребљавају... у свим војводствима Влашке и Молдавије... и сви који употребљавају илирски језик у богослужењу су 'шизматици'... осим неких цркава у Литви и Русији које су примиле унију".[445] Лупу је папистима дозволио да подигну цркве у Сучави, Јашу и Галцу, били су активни фрањевци и доминикаци, али су сви њихови напори на унијаћењу остали јалови. Још је папа Григорије (Гргур) XIII, папа реформе јулијанског календара и покоља Ватоломејске ноћи, основао римски колегијум где је школовао Грке унијате, који су потом кидисали на православни живаљ широм Европе, па и у Молдавији. Ствар је дошла дотле да се спремало отварање унијатског колегијума и у Минску.

СВЕТИ ПЕТАР МОГИЛА

Против Рима, а уз помоћ Кијевске духовне академије, 1640. године отвара се у Сучави Славјано-грчка академија, а већ 1641. године прорадила је и типографија. Кључну улогу имао је Петар Могила (1596–1647), син владара Молдавије и Валахије и праунук Петра Рареша IV, у младости учесник војног похода на Хотин, који би 1627. године изабран за Кијево-Печерског архимандрита, а године 1633. беше посвећен за митрополита Кијевског. Он је већ у младости припадао плејади бораца против римокатолицизма, заједно са митрополитом Јовом Борецким, кнезом Острожским, јеромонасима Кијево-Печерске Лавре и Стефаном Зизанијим. Ступањем на престо новог пољског краља Владислава IV (на којега језуити нису имали јаког утицаја),

444 Андрија П. Јовићевић, *Древни српски манастири*, Матица српска, Никшић, 2011, стр. 137 и 167.

445 Извештај нунција из Беча.

Свети Петар Могила

Фјодор Михаилович Ртишчев

као и захваљујући јаким личним везама молдавског племића високих карактерних особина – Петра Могиле на пољском двору, дошло је до затишја по питању гоњења православних у Пољској у периоду 1633–1647.[446] Митрополит Петар Могила упућује 1640. године руском цару Михаилу Федоровичу предлог да се оснује у Москви манастир за учене монахе из Братског Кијевско-Богојављенског манастира, где се налазила Академија, и да се при манастиру учини школа за обучавање грчког и словенског језика деци бојара и осталима, простим по чину.[447] У овоме је Могила имао одушевљену подршку и потпору бојара и добротвора Фјодора Михаиловича Ртишчева, који већ у Москви беше установио болницу за рањенике пољских похода. Сам Ртишчев је око цркве Андреја Стратилата у Москви устројио Преображенски манастир, при којему је била школа за тридесет инока, за образовање у граматици словенској и грчкој, реторици и философији. Сам Фјодор Ртишчев је постао ђак ове школе, изучавајући грчку граматику под надзором кијевских стараца.[448]

Док су се у северној Русији споменици старе књижевности, и међу њима животописи светаца, чували неповређено, црква јужно-руска, због најезде Татара, као и због разарања од стране Пољака и Литванаца, била је лишена многих драгоцених духовних књига, а заједно с њима и житија светих. Са тог разлога љубитељи душеспасоносног штива морали су се тамо задовољавати западним мартиролозима, преведеним на пољски језик и у многоме несагласним са духом православља. Желећи да уклони те горке незгоде, Кијевски митрополит Петар Могила се реши да предузме издавање житија светих на словенском језику. У том циљу он створи план о новом преводу грчких животописа и наручи да му из Свете Горе Атонске

446 А. Попов, *Гоненіе на православіе и русских в Польшѣ в XX-м веке*, Београд, 1937, стр. 15.

447 Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 295.

448 Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 295-297.

пошљу Житија светих од светог Симеона Метафраста. Али прерана смрт овог првојерарха Кијевског омете остварење замишљеног посла. Борац против Брест-литовске уније из 1596. године и аутор првог православног катихизиса, митрополит Петар је био човек који се први озбиљно срео са Западом и понудио православни одговор, установивши по Русији школе које су полазницима давале образовање довољно широко да би се могли суочити са изазовима учених језуита и других папских проповедника унијаћења. Петар Могила је схватио да православни Хришћани не могу дати одговор Западу уколико се најпре не упознају са оним што знају западњаци. Пошто је постао митрополит кијевски, он је видео да у Кијеву постоје само ниже, словенско-грчке школе, у којима се учило о Предању какво је оно дошло до нас, а да људи који су излазили одатле нису били кадри да одговоре на питања људи образованих у западном духу. Зато је митрополит Петар наредио да се отвори и латинска школа, у којој је наметнуо гвоздену дисциплину и студентска братства. Митрополиту Петру Могили дугујемо то што смо данас кадри да се супротставимо западњацима на њиховом терену, зборио је отац Серафим (Роуз). Само век касније, духовна академија Петра Могиле извешће на пут највећег ученика – Светог Пајсија Величковског!

МОГИЛИНО НАСЛЕЂЕ КОД СРБА И МОЛДАВАЦА

Сасвим сличну заслугу и улогу код Срба имао је и највећи каноничар Православља – свети отац Никодим Милаш у Далмацији, а устројство кијевске Академије са студентским братствима пренео је код Срба епископ будимски и администратор Ердељске епархије, Дионисије Новаковић, такође кијевски ђак и борац против унијатства. По његовом предлогу ће бити упућен велики број српских ученика у Кијев на школовање. Касније, у време свог егзила у Кијеву, и митрополит Михајло (Јовановић), бивши ђак Кијева, ће пружати помоћ Србима на школовању при Духовној академији. Прве озбиљније учитеље црквено-народне просвете довео је у Београд и Карловце митрополит Вићентије Јовановић управо из Кијево-Могилевске Академије, године 1733, а звали су се Мануил Козачински, Петар Падуновски, Трофим Климовски, Георгије Шумљак, Јован Мјенацки, Тимотеј Левандовски, Јован Ластовицки и Петар Михајловски. Какав је квалитет ових предавача био, најбоље нас подучава чињеница да је, по повратку из Београда у Кијев, Мануил Козачински постао професор, а затим и префект Кијевске Духовне Академије![449]

Већ 1785. године, карловачки митрополит Мојсије Путник препоручује аустријским властима архимандрита Ковиља Данила Влаховића као погодну личност за оснивање клерикалног православног школства у Сучави, јер је тадашња Карловачка митрополија обухватала Кришану, Ердељ, Буковину и епархију у Радауцу. Школа, ригорозна и по моделу Могиле и на темељима Катихизиса Јована Рајића – кијевског ђака, бива премештена 1789. године у Черновице, озбиљно формирајући велики број свештеника за подручје Буковине.[450] Ова школа 1827. прераста у Богословски институт, а 1875.

449 Радослав М. Грујић, *Српске школе 1718-1739*, РТС, Нови Сад-Београд, 2013.

450 Види књигу Радомира Ракића, *Православни богословски факултет у Черновцима,*

постаје, указом министарства просвете Аустрије, чувени Богословски факултет, у којему ће многи Срби предавачи,[451] образовати низ будућих знаменитих српских владика и професора: Петра Зимоњића (Светог Петра Сарајевског), Георгија Летића, Викентија Вујића, Симеона Поповића, Николаја Јокановића, Стефана Кнежевића, Георгија Зубковића, Симеона Станковића, Лазара Мирковића, Радивоја Јосића, Атанасија Поповића и многе друге славне мужеве. Чувени Никодим Милаш је уредио семениште при Богословији у Задру по угледу на Богословски факултет у Черновицама, а од њега је добио и звање почасног доктора теологије. Толико је било слављено име Св. Петра Могиле после његове смрти, да се и данас чак два града у Белорусији и Малорусији зову по њему – Могилев. „Знаменити митрополит Петар Могила је изјавио да не само патријарх, него ни Анђео да сиђе са неба, не би га натерао да поступи супротно црквеним канонима. Тако размишља и поступа јерарх који је био најлепши украс Православне Цркве", закључио је Свети Теофан Полтавски. И данас је бесмртни Петар Могила трн у оку свим бесним црквоурушитељима и „екуменистима", који верују да се црквени канони могу окачити „мачку о реп".

Сада-Гора, једно од предграђа Черновица, постаће од 1825. године „Жидовски Витлејем", обавезно место ходочашћа свих молдавских, влашких, пољских, галицијских и руских Јевреја. Као своју обавезу они су сматрали да морају, барем једном у животу, да посете Ребиху-Изрољку, родоначелника из чијег племена треба да се изроди јеврејски месија.

„Не сумњајте нимало да антихрист заиста већ постоји и да чека само време да се јави свету. Он се налази недалеко од предела Русије. Више ништа не могу казати, доста је и ово, што то знам" (Свети Теофан Полтавски). Још је велики Теофан Затворник говорио да ће Русија васкрснути из мртвих и задивити цели свет, да ће се православље њено препородити и тријумфовати, да ће сам народ успоставити Православну монархију и да ће сам Господ Бог поставити силног цара на престо, цара који ће уништити неверне црквене јерархе, биће изузетна личност, чисте и светле душе, снажне воље. Али, оваква Русија неће дуго потрајати. Ускоро ће настати оно о чему говори апостол Јован у Апокалипси (Проповеди, о догми искупљења, поуке, преписка).

Побелеле су њиве, ближи се жетва. Време се испунило (Сергије Нилус).

МОЛДАВСКА СЛАВА СВЕТЕ ПЕТКЕ СРБСКЕ

Господар молдавске државе Василије Лупу (Лупу Коч), иначе Цинцар из Епира, купио је откупом дугова код султана 1641. године мошти Свете Петке Српске од цариградског патријарха Партенија I, донео их и положио у манастир Света Три Јерарха, где су мошти првобитно биле положене, дарујући Светој Српкињи молдавску славу. Наменски је војвода Лупу подигао у Галцу храм Светога Димитрија, у којем су накратко биле положене мошти српске светитељке. Владар Лупу је „све владике и игумане упутио у Смир (Измаил) испред Светиње, и када буде стигла, договор је да владар

Хришћанска мисао, Београд, 2009, стр. 9-54.

451 Јевсевије Поповић, *Јован Ончул и други*.

изађе на границу". Сам Лупу је „изашао у Галац испред Светиње", која је доспела преко Црног мора и затим Дунавом до Галца, „где су их са великом побожношћу и химнама славословља дочекали сви епископи, манастирске старешине, монаси и свештеници целе земље, и велики број верника". Коначно су мошти доспеле у Јаш 13. јуна 1641. године, у пратњи тројице грчких јерарха, једног капуџи-баше и уз војну пратњу. У престоном Јашу их је дочекао Василе Лупу са породицом, митрополит Сучаве и Молдавије Варлаам, многи епископи, архимандрити, свештеници и мирјани. Није познато да ли је велики Григорије Цамблак духовним видом доживео и ово новопрослављење и пренос моштију у Јаш Свете Петке, којој својевремено Владика Христос, преносом моштију из Трнова у Видин и Србију 1398. године, одузе „бугарску славу, а дарова јој српску, не оставивши оној првој ништа" (Григорије Цамблак)!

Када је 1888. године избио велики пожар, у коме је манастир изгорео до темеља; сребрено-златни кивот у коме је била положена ова „славна, равноангелна светитељка српског порекла" (Св. Јустин Ћелијски) се скроз био истопио, а мошти Свете Петке заједно са хаљинама у које је она била обучена, са свим повојима и одеждама, биле су нетакнуте. После овог случаја су мошти биле пребачене у дрвени кивот, и однешене у нови, тек изграђени, велелепни Саборни храм митрополије Молдавске са четири куполе, који је и данас бисер града Јашија.

„Света Петка је најчувенија српска пештерница. Она заиста представља највеће чудо у српској историји пре Светога Саве. Као млада и богата девојка она оставља све чари овога света, продаје јевтино за скупо и пролазно за непролазно, напушта племићски дом родитељски и повлачи се у пештеру. Али не у неку оближњу пештеру, него у предалеку и пречудну, у пустињу Зајорданску. Млада српска девојка хтела је подражавати никог мањег до светог Јована Претечу и Крститеља Господњег. Онога страшнога Јована, који 'нити једе нити пије' нити се ичим икад омрси осим млеком из груди материнских до крваве смрти своје. Тамо у пустињи и у пештери, где је тај духовни џин проживео тридесет година, хтела је и она проживети, на истом месту и на исти начин. И Бог јој је дао благодатну силу да до старости издржи у животу – неживоту, у смрти – несмрти. Али у старости повратио ју је Господ у домовину да учвршћује свој народ у вери и сваком добру што само од вере Христове долази. Око времена Свете Петке па до Светог Саве јавља се једна велика група пештерника, као Свети Наум Охридски, Прохор Пчињски, Јован Рилски, Гаврило Лесновски, Јоаким Осоговски, Роман Моравски и многи други... Пештерници су били и знаменити исихасти српски под руководством славнога Григорија Синаита... И Нестор Моравски, и Ромило Раванички, и Петар Коришки, и Јанићије Девички", надахнуто је проповедао о Параскеви Свети владика Николај Велимировић, Србин.[452] Славни Милош С. Милојевић је у XIX веку пронашао најстарија правила Свете Петке из Пролога дебрцког Старе Србије и објавио их у свесци „Правила Св. Петке Параскеве Српске" 1871. године. Никада неће престати

452 Еп. Николај Велимировић, *Српски завет на размеђи векова*, Светигора, Цетиње, 2001, стр. 42. „Јесам ли их све изређао? Једва сам и почео...Камо мајка Ангелина и њене монахиње? Камо преподобни Никодим у Румунији? Камо Тврдош, и Острог, и Студеница, и опет Света Гора Атонска?", *исто,* стр. 43.

Црква у Куртеа де Арђош

духовно заступништво Свете Србкиње пред Господом, јер је она једна од највећих жена у историји рода људског, одмах иза Пресвете Богомајке.

Иначе, Лупу је своју велику задужбину у престоном Јашију (храм Света три јерарха), са целокупним приходом, даровао 1641. године светогорској монашкој заједници. Приход се равномерно делио на двадесет великих манастира Атона, а и данас Хиландар чува петнаестак ретких рукописних књига на старословенском језику молдавске редакције. Помоћ коју је Хиландар добио у готовом новцу од молдавских и влашких војвода била је несразмерно већа од новчане помоћи која је стизала са руског двора. Није само Хиландар помаган изобилно, већ и други србскословенски манастири; нпр. манастиру Зографу војвода Молдавије Антиох, једним својим актом на србскословенском језику из 1698. године, уступа манастир Капријан у Бесарабији, као метох зографској обитељи. У истом акту војвода Антиох вели следеће: „Тако смо дакле учинили то и ми са манастиром Капријаном и то с тога, што су житељи свете обитељи Зографа у Светој Гори, свети и часни оци Срби, Бугари, и то с тога што су игумани, јеромонаси, јерођакони и монаси отуда амо упућени Срби, веома мудри и добри управитељи свете цркве". И манастири Сопоћани, Милешева, Пчиња, Студеница, Свети Павле атонски, Лесново и Крушедол имали су као ктиторе молдавске господаре. Румунски историчар Николае Јорга хвалисао се богоугодним даровима ових војвода, тврдећи да је мистична улога молдавских војводстава била у продужењу ромејске традиције, након пада Цариграда у турске руке. Посебно су неки од молдовлашких војвода, као Владислав Басараб III, Михајло Храбри и Стефан Велики, себе титулисали „василевс", постајући главна потпора подјармљеном православном монаштву на Светој Гори.

Нажалост, после славног Лупуа долази до опадања словенске моћи у Молдавији а Цариград (Порта) полако намеће власт много халапљивијих грчко-турских вазала у Молдавији и Влашкој... Мошти Свете Петке Србске

у Јашу ће заувек остати „прва и главна светиња румунска", а највећи задужбинари у Румунији и Мађарској били су Срби и Србкиње. Дворска црква где се сахрањују владари румунски јесте српска задужбина у Куртеа де Арђошу.[453]

НИКОН И СЛОМ РУСИЈЕ, ЗЛОДУХ ЗАПАДА ФАНАР ПРОТИВ СРБА И РУСА

Када је, 1620/1621. године, на светогорском Сабору у Кареји убијен владика Висарион (највероватније Србин), писац Пролога стиховног, хиландарски монах Сава означио је убице као „неверне Грке". У време цариградског патријарха Партенија II, када се води позната парница око крштенија, неки српски монах је записао да су „лукави Грци" спалили московске књиге на Кареји, затворили у тамницу и глобили духовника Дамаскина, попа Романа и њиховог ученика Захарију и тиме свим Србима и Бугарима учинили „велије безчестије".[454] Пахомије Влах, преписивач у скиту Свете Ане, оставио је око 1647. године запис у којем је заклињао влашке монахе да се никако не мешају са „проклетим Грцима", јер им неће бити опроштено пошто су, према речима апостола Павла, Грци „зле звери, увек лажљиви, непоштени и немилостиви". Додао је да је својевремено Свети Сава у Хиландару поступао на исти начин, жалећи се да и њему (Пахомију) сада Грци много досађују.[455] Колико је Свети Сава Српски био обавезна степеница на лествици духовних уздизања на Атосу, сведоче и многа руска житија, као оно преподобног Нила Сорског, затим житије преподобног Саве Вишерског-столпника, који је из Русије отишао на Свету Гору 1411. године, одакле се вратио у отаџбину са Законоправилом у рукама, које ће касније користити и архиепископ Васијан Рило (Свети Васијан Ростовски), свети муж којега ће по богословском образовању, красноречивости и начитаности прозвати „Демостеном" свога доба. Ипак, поред оваквих подвижника и светаца руских, у огромној земљи појављује се и страшна духовна куга – јерес жидовствујућих. Наиме, 1470. године у Новгороду се појављује Јеврејин по имену Шарија или Захарија, „оруђе ђавола", који као познавалац природних наука, алхемије и магије, у дослуху са својим једноплеменицима Мојсијем Ханушом и Јосифом Шмојлом, привлачи велики број следбеника које врбује и од којих узима много новца. Јерес жидовска врбује и православне свештенике, Дионисија и Алексија, као и протопопа Софијског сабора, оца Гаврила. Ови јеретици су глумили кроткост и побожност, а у тајности су ширили злословље по дворским одајама, јер „у организацији секте жидовствујућих много је сличности са будућом масонеријом: строга конспирација, проникнуће у више слојеве власти и

453 Владика Николај Велимировић, *Српски народ као теодул у Српски завет на размеђи светова*, Светигора, Цетиње, 2001, стр. 251. „Где су задужбине суседних народа и владара на српској земљи? Стави себи ово питање, Србине, три пута и размисли. Нигде ни једне. Ни једне румунске у Крајини (у близини Неготина налази се манастир Буково задужбина не румунских великаша него онога славнога српског краља Милутина). Ниједне бугарске у Македонији, и ниједне грчке ма где.", *исто,* стр. 235.

454 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи, I*, Зборник СКА, Београд, 1902, бр. 1458.

455 А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству XV – XVII* век, Балканолошки институт САНУ-Манастир Хиландар-Св. Арх. Синод СПЦ, Београд, 2000, стр. 104-106.

духовништва, ритуал који подразумева изругивање над светињама".[456] Епископ новгородски Генадије раскринка много ових подмуклих јеретика, похапси вође а заблуделима наложи тешке епитимије. Због ове јереси би сазван Сабор у Москви 1490. године, који је проклео секташе и јеретике, а најупорније је успео да приведе правди и казни: Дионисије је полудео и умро, а Алексије је био ухапшен и погубљен. Ипак, јерес се само повукла у дубоко подземље, а они који су тобоже принели покајање, наставили су да шире своје бешћашће по околини. Исмевали су хришћанске догмате, оповргавали Исуса Христа као месију, нису веровали у васкрсење Христово и у васкрсење мртвих, нису поштовали Пресвету Богомајку, свете, иконе, мошти, нису признавали евхаристију и свете тајне, оповргавали су истину о оваплоћењу Сина Божијег, прихватали су само Стари Завет а одбацивали Нови Завет, празновали су Пасху по јудејским обичајима и календару, одбацивали су постове и православно монаштво. На сузбијању ове куге подиже се и преподобни Јосиф Волоцки који позва световне власти да строго казне „одступнике од православља и јеретике који прелешћују јеретичким учењима". Овоме се супротставио низ игумана руских манастира, од којих су неки тајно исповедали јерес, као аримандрит Касијан из Јуревског манастира, тражећи милосрђе према јеретицима уколико принесу искрено покајање. Као одговор на то, преподобни Јосиф Волоцки пише своју чувену посланицу, у којој тврди да су многи од јеретика, иако су се притворно покајали, и даље наставили да шире злословље јеретичко, тако да се заиста више није могло рачунати на њихово искрено покајање. Видећи да им се не пише добро, архимандрит Касијан и његов моћни дворски заштитник Теодор Курицин избегоше у иностранство, али ту не беше крај ширењу јереси жидовствујућих, јер се са њима носио и велики цар Иван Грозни, чији је кум на крштењу био стогодишњи старац Јосифовског манастира Касијан „Боси" – сапосник преподобног Јосифа Волоцког. Али, вратимо се Светој Гори...

Угледни хиландарски духовник старац Дамаскин морао је на Сабору одржаном 1650. године да се одрекне старог руског учења о крштењу са два прста и прихвати каноне Грчке (Фанарске) цркве. Изложен озбиљним претњама смрћу, сам је морао да баци у огањ руске књиге, а допао је и тамнице: „Шта више већ у XVII веку спалили су Грци на Св. Гори руске штампане књиге, које су биле исправније од њихових; те у мало да нису с њима жива спалили и једног Србина, старца Дамаскина, који се очајно бранио и није хтео да им изда један стари српски рукопис, који се с руским књигама тачно слагао", посведочио је и историчар Радослав М. Грујић. Један од хиландараца оставио нам је запис о тим временима, када их је снашла „беда од лукаваго рода греческаго" и када Грци „велика бешчашћа причинише Србима и Бугарима". После четири године, руски изасланик Арсеније Суханов посетио је старца Дамаскина и детаљно се распитао о суђењу. Закључио је да су то Грци учинили „из мржње", зато што је Дамаскин био од многих „поштован", а „није био Грк него Србин", додавши да би „Грци хтели да они свима владају".[457] Доступни извори указују на то да је Дамаскин био водећа личност словенског дела светогорске заједнице. О томе сведочи предговор

456 О. А. Платонов.

457 А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству XV – XVII век*, Балканолошки институт САНУ-Манастир Хиландар-Св. Арх. Синод СПЦ, Београд, 2000, стр. 104-106.

Цветног триода, штампаног у Трговишту 1649. године. У њему се влашка кнегиња Јелена Басараба обраћа уваженом српском духовнику Дамаскину Хиландарцу бираним речима. Тада су Срби покривали епископске катедре Влашке и Молдавије, тако је митрополит Варлаам заузимао катедру „ђаура области Молдаве и Ршаве и њиховог подручја", плативши пешкеш 4. јула 1649. године. Наследио га је Василије Србин, епископ „митрополије Молдавске, Оршавске, Вршачке и Панчевачке", плативши 26. маја 1654. године пешкеш од 3.000 акчи.[458] О Дамаскиновој учености говори његова делатност у хиландарском скрипторијуму. Набрајајући писаре тог скрипторијума, Димитрије Богдановић наводи „духовника Дамаскина", који је 1633. године преписао Шестоднев Јована Златоуста (рукопис Chil. 188). Дамаскин је имао круг својих ученика, о чему, између осталог, сведочи наведени хиландарски запис, који је открио Григорович. Истражујући рукописну грађу, Мирјана Бошков је установила да је Дамаскин монашки постриг примио у Студеници и да је из овог манастира стигао на Свету гору, најпре у Велику лавру, а потом у Хиландар. Из Хиландара је наставио да одржава везе са Студеницом.

Посебно су, међутим, биле значајне његове везе с Московском Русијом, због чега је и дошао под удар грчких светогорских стараца. Најдетаљније сачувано сведочанство о суђењу Дамаскину Хиландарцу налази се у спису *Прения с греками о вере*, јеромонаха Арсенија Суханова, важног дипломате Московске Русије средине XVII века, градитеља и сабрата Богојављенског манастира, кремаљског метоха Сергије-Тројицке лавре, а доцније келијара саме Лавре. Суханов је, као искусан дипломата и добар зналац грчког језика, 1649. године послат из Москве на Исток да се подробније упозна са светим местима и грчком богослужбеном праксом. Путовао је у оквиру делегације јерусалимског патријарха Пајсија, која се враћала из Московске Русије, где је прикупљала материјалну помоћ. Од априла до јуна 1650. године, у Трговишту, где је јерусалимски патријарх имао свој манастир, Суханов је водио оштру полемику са члановима јерусалимске делегације (укључујући и самог патријарха) о верским питањима, коју је забележио у документу под насловом Прения с греками о вере.[459] Грци бејаху прихватили тешка срца руску патријаршију, али су зато московском патријарху на два сабора одредили последње место, иза све четворице грчких патријараха, без обзира на сву руску бројност, помоћ и старања око православља у васељени; коју су одлуку Руси оправдано сматрали увредљивом и понижавајућом за Руску Цркву. Због тога је Руска Црква, и поред саборне одлуке, наставила да сматра свог патријарха првим по реду, али и јединим патријархом који поседује пуноћу патријаршке власти и части, за разлику од грчких патријараха који су то били само по имену.[460] Старац Арсеније беше отворено рекао Грцима: „Имали сте благочестивога цара, а сада немате, и на то место подигао је Господ Бог у Москви цара благочестивога. На II Васељенском сабору одређено је да Константинопољски патријарх буде једнак Римском, али код вас патријарх

458 Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Каленић Евро - Унирекс, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, стр. 50.

459 Др Владислав Пузовић, *Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века,* Анали Правног факултета у Београду : тромесечни часопис за правне и друштвене науке - год. 63, бр. 2 (2015), стр. 135-153.

460 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том други, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр.142.

нема чиме да се велича, исто као и Римски бискуп. Константинопољски патријарси сада не могу извршити ни најпростију патријарашку дужност, не могу да поведу литију по граду, не могу да носе на глави крст, не могу имати крстове на црквама, не могу звонити у звона, јахати на магарету, тако да се по части не само са Римским, него ни са Московским епископом они данас не могу поредити нити „величати се". Због тога се патријарх велича код нас у Москви, уместо Константинопољског, али не као други после Римског, него као први Епископ Римски. Другим речима, као што је древни благочестиви папа сваком црквеном опремом украшен био, па је и белу камилавку првог папе Силвестера на себи носио. Ви сте имали много манастира и безброј монаха, а данас је само траг остао, јер су и многе ваше цркве некрштени узели и преправили у џамије, и многи су се хришћани потурчили. И моштију светих сте имали много, и разносили сте их по земљама, а сада их немате, него их сада код нас има много, и још је на нашој земљи Бог многе своје слуге прославио, мошти њихове нетљене леже и чудеса чине, и Риза Спаситеља нашега Христа Бога је код нас...". „Што је код вас било добро, у Москву је прешло, и све ваше првенство нама је припало", још је рекао Грцима Арсеније Суханов. Полемишући са Грцима о вери Суханов им непосредно и отворено говори и доказује да је Московски патријарх једини прави патријарх, јер има под собом митополите, архиепископе и епископе, а „Александријски, – пита Суханов, – коме ће бити патријарх? Има свега две цркве у читавој епархији, а под собом ниједнога митрополита, архиепископа и епископа, и коме је он патријарх? Па и Константинопољски патријарх је под јармом неверника, не може да користи сву пуноћу своје власти, не може у потпуности и неометано да испуњава своје патријарашке дужности".[461]

Један део поменутог документа посвећен је Светогорском сабору на којем је суђено Дамаскину Хиландарцу. На самом почетку списа, Арсеније Суханов сведочи да је путујући ка Трговишту, где се налазио јерусалимски патријарх Пајсије, ноћио у једном српском манастиру у молдавском месту Васлуи. Манастир је, по Сухановљевом сведочењу, био метох светогорског манастира Зограф. Ту је, седећи за трпезом, од српских монаха чуо за догађај на Светој гори, који га је врло заинтересовао и о којем ће касније расправљати с патријархом Пајсијем и његовим клирицима. Српски монаси су му говорили о искусном и угледном српском светогорском духовнику Дамаскину, који је живео у скиту и који је „держал книги московския у себя и крестился крестнымъ знамѣнием по московску". Сазнавши за то, грчки светогорски старци су организовали сабор на коме су испитивали Дамаскинову правоверност. Основно питање се односило на начин знаменовања Часним крстом. Дамаскин је одговарао у складу са садржајем московских штампаних књига, првенствено Кирилове књиге, у којој су се налазила сведочанства блаженог Теодорита кирског, Мелетија антиохијског и Максима Грка у корист двопрстог крсног знаменовања. Грчки старци су, због тога, московске књиге прогласили јеретичким. Када је Дамаскин казао да постоје и српске рукописне књиге у којима се о двопрстом крсном знаменовању говори као и у московским, онда су Грци затражили да их упореде. Дамаскин је донео неименовани српски рукопис стар 130 година, који се, по наведеном питању, „слово в слово" слагао са спорним московским

461 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том други, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр.141.

штампаним књигама. Потом су грчки старци били спремни да у огањ, поред „јеретичких" књига, баце и самог Дамаскина. Под таквим притиском морао је да обећа да се више неће тако крстити нити ће друге томе учити. Потом је уследило спаљивање три руске штампане књиге (Кирилова књига, Многосложни свитак и Псалтир с последовањем) и поменутог непознатог српског рукописа.

О озбиљности проблема казују даља Сухановљева сведочења о овом догађају. Светогорски антимосковски сабор постао је једна од тема његових дискусија с окружењем јерусалимског патријарха Пајсија. У Трговишту су се појавила још двојица сведока суђења Дамаскину. То су били охридски архиепископ Данило и светогорски старац Амфилохије. О улози охридског архиепископа у суђењу Дамаскину Хиландарцу Арсеније Суханов је сазнао од даскала Григорија Руса, који је службовао у Трговишту, код тамошњег митрополита Стефана. По Григоријевом казивању Данило охридски је о догађају на Светој гори говорио митрополиту Стефану. Из Даниловог сведочанства издвајају се три нова детаља у односу на сведочанство српских монаха из Васлуја. Прво, да је старац Дамаскин приликом суђења изјавио да се он крсти онако како је записано у московским књигама и да „мы де сербы и болгары с Москвою чтемъ однѣ книгі". Друго, да је спаљивање московских књига одобрио лично Данило охридски. Треће, да је старац Дамаскин, после суђења, предат у руке турских власти. Сва три детаља указују на сложеност проблема који је потресао светогорску монашку заједницу. Поменуто сведочење охридског архиепископа изазвало је реакцију јерусалимског патријарха Пајсија. Чињеница да су по благослову једног грчког архијереја спаљене „государевы книги во Афонской горе" могла је да има негативне последице на даљи доток материјалне помоћи која је стизала из Москве источним патријаршијама. Због тога је јерусалимски патријарх желео да додатно испита веродостојност поменутих информација. Додатни извор информација био је грчки светогорски старац Амфилохије, сведок суђења Дамаскину, који се обрео у Трговишту. Амфилохије сликовито описује сам ток суђења Дамаскину Хиландарцу. Велики број светогораца, који се окупио због овог случаја, поставио је Дамаскина на средину цркве, док су поред њега биле инкриминисане московске књиге. Светогорски старци, обукавши епитрахиље, викали су на Дамаскина оптужујући га за јерес, зато што „крестится не по гречески", и претећи му да ће бити спаљен заједно с књигама. Дамаскин је дуго одбијао да књиге баци у огањ, да би на крају, ипак, уз сузе, то учинио „убояся и сам того ж огня". У присуству турских власти спаљене су три московске књиге и „иных де не помню каковы". Потом је Дамаскину запрећено да се не крсти као што је до тада чинио, након чега је предат Турцима, који су га дуго држали у оковима, пустивши га тек после великог откупа. На крају сведочења, Амфилохије даје неколико важних исказа о самом Дамаскину и угледу који је уживао у светогорским словенским монашким круговима. Његову посебност истиче речима да таквог старца није било на целој Светој гори. Он је био „муж де духовен и грамоте учон" и „тот старец от многихъ почитаем". На крају даје и кратак Дамаскинов физички опис, наводећи да је имао дугу браду „до самой землі, якож у Макария Великого".

Сведочење старца Амфилохија изазвало је пометњу у окружењу патријарха Пајсија, која је појачана најавом Суханова да би цео случај могао

да дође до руског цара Алексија Михаиловича, што би имало негативне последице на реализовање даље руске помоћи Истоку. Патријарх је одржао саветовање са својим богословима и решио да позове охридског архиепископа. Данило охридски је, пред патријархом, навео да је на Светој гори спаљена само српска рукописна књига, а не московске штампане књиге. На инсистирање Арсенија Суханова, дошло је до суочења Данила охридског и старца Амфилохија, који је и даље тврдио да су спаљене и московске књиге. Данило охридски је остао при томе да њему није познато да су спаљене московске књиге. Читава расправа се завршава ефектно по Суханова. Критикујући спаљивање московских књига на Светој гори, за чију православност гаранцију представља московски цар, он указује на јеретичка места у грчким књигама штампаним у Венецији, апострофирајући додатак filioque у једној од њих.

Из детаљног описа догађаја на Светој гори види се нарочита заинтересованост Арсенија Суханова за случај српског светогорског духовника Дамаскина. Арсеније овом догађају посвећује почетак списа и касније му се враћа, износећи све подробније податке о њему. Истраживач односа између Русије и православног Истока Николај Каптерев изнео је мишљење да је управо суђење српском духовнику на Светој гори, због московских штампаних књига, био непосредан повод за Сухановљеву оштру расправу са Јерусалимљанима у Трговишту. Расправа о питањима вере, у коју се Суханов упустио с јерусалимским патријархом Пајсијем и његовим пратиоцима и у оквиру које је истакнуто место заузео Светогорски сабор на којем је суђено српском духовнику Дамаскину Хиландарцу, имала је сложену историјско-богословску позадину. Крај 40-их и почетак 50-их година XVII века, време у којем се одиграло суђење на Светој гори и расправа у Трговишту, представљало је преломни период у међуправославним односима, посебно између Московске Русије и грчког Истока. Два века после догађаја који су удаљили Московску Русију од грчког Истока (Флорентинска унија, Пад Цариграда), и који су у њој створили мисао о Москви као трећем Риму у којем је једино сачувана неповређена православна вера, отворено је, у пуној мери, питање везано за исправност руског типа благочешћа. Отварању овог питања допринео је цар Алексеј Михаилович, који је одмах по ступању на трон (1645) окупио кружок ревнитеља благочешћа, на челу са својим духовником Стефаном Вонифатјевом.[462] Активности овог кружока одлучујуће су допринеле заокрету Московске Русије од благочешћа по обрасцу Стоглава ка благочешћу по обрасцу источних патријаршија. Први јасан сигнал овог заокрета представљало је штампање у Москви 1648. године Књиге о вери, која је инсистирањем на неприкосновеном ауторитету грчког Истока у питањима вере из темеља подрила дотадашња руска схватања. Руски тип благочешћа, освећен одлукама Стоглава, чија је својеврсна лозинка била везана за двопрсто крсно знаменовање, био је доведен у питање. Ово је изазвало реакцију, која ће касније у време Никонових реформи довести до старообредничког раскола. Српском светогорском духовнику суђено је због оданости московском дониконовском типу обреда, оличеном у двопрстом крсном знаменовању. Московске књиге које су спаљене приликом суђења

462 У тој групи су били бојари-новатори: кнез Одојевски, Морозов и кнез Љвов. Са Вонифатјевим дружио се и пропопоп Иван Неронов. Види Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 294-295.

Дамаскину представљале су књиге „јосифовске печати", односно богословска дела штампана у Москви током управе патријарха Јосифа (1642–1652). Оне су представљале врхунац апологије богослужбене и обредне праксе установљене одлукама Стоглава (1551). Управо због тога су старообредници, касније, у патријарху Јосифу видели последњег православног патријарха Свете Русије, уочи „Никоновог одступништва". Ове књиге су представљале главну богословску литературу српског светогорског духовника Дамаскина, због чега је он дошао под удар грчких стараца. Светогорски сабор је руску дониконовску обредну праксу осудио као јеретичку. Спаљивање московских богословских књига на Светој гори и осуда Дамаскина и његових следбеника, сведочили су о дубокој подељености светогорске монашке заједнице средином XVII века. Истовремено, овај догађај, као и брзина ширења вести о њему, указивао је и на потенцијалну озбиљну кризу на свеправославном нивоу.[463] Један каснији спис, Питиримова прашчица, помиње улогу цариградског патријарха Партенија у овом случају; грчки светогорски монаси су одмах по сазнању да су на Атос приспеле московске богословске књиге обавестили о томе патријарха Партенија, који је одмах наредио одржавање Сабора, на коме је суђено Дамаскину. Из овог сведочења произилази да је цео процес против Дамаскина био вођен по благослову цариградског патријарха и да је московски дониконовски тип благочешћа осуђен са његовим одобрењем. Осуда московског обреда као јеретичког учињена је и уз сагласност охридског архиепископа Данила, Грка по крви. Индикативно је то да за овакав антигрчки извештај Суханов није похваљен, већ сасвим супротно. Њему је у Посољском приказу уручена опомена због недипломатичности и дате су му инструкције које су му забраниле даље изношење таквих ставова. У томе, вероватно, треба тражити разлоге због којих Суханов, у својим наредним извештајима с Истока, више није помињао Дамаскинов случај. Превага „реформиста" у Москви допринела је да се „легенда о Дамаскину Србину" пребаци у корпус аргумената староообредничке струје. За званичну Цркву у Русији „Дамаскинов случај" био је само још једна потврда исправности учињених богослужбених и обредних реформи.[464]

Што се Срба тиче, може се претпоставити да је руски дониконовски обредни тип био у одређеној мери заступљен међу српским монасима на Светој гори и у оним српским монашким круговима који су чвршће били повезани са Светом гором. На овакав закључак нас наводи, поред Дамаскинове делатности на Светој гори и реакције српских монаха из зографског метоха у Молдавији, описане у сведочанству Арсенија Суханова, и једно сведочанство настало пола века после поменутих збивања. Ради се о Казивању о српској *земљи* јерођакона Симеона, сабрата, тада српског, светогорског манастира Светог Павла, које је објавио и превео на савремени српски језик Ђорђе Трифуновић.[465] Боравећи у Москви 1703. године, Симеон

463 Др Владислав Пузовић, *Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века*, Анали Правног факултета у Београду : тромесечни часопис за правне и друштвене науке - год. 63, бр. 2 (2015), стр. 135-153.

464 Др Владислав Пузовић, *Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века*, Анали Правног факултета у Београду - год. 63, бр. 2 (2015), стр. 135-153.

465 Симеон Светогорац, *Казивање о Српској земљи*, Летопис Матице српске, Нови Сад, 417,

је саставио кратку и језгровиту забелешку о црквеним и политичким приликама на Балкану.

У њој је дао опис политичког положаја и црквене организације православних балканских народа: Срба, Грка, Бугара и Влаха: „Као што се ваша земља дели и зове Велика и Мала и Бела Русија, тако се и наша дели и назива Србија, Босна, Далмација и Арбанашка. Ићи у нашу Српску земљу кроз Пољску сада је немогуће због ратног времена, но треба ићи преко Кијева, кроз Влахе и Мунтеане. А Власи и Мунтеани су са ове стране Дунава, а Срби и Бугари преко Дунава – Бугари према Црном мору, а Срби према Белом мору. Атоска Гора је у Српској земљи" (превод је Ђорђа Трифуновића). Он даје важно сведочанство о рецепцији Никонових обредних реформи на Балкану: „Код нас и код Бугара говоре и служе према штампаним московским књигама, но старе штампане код нас више воле, јер је нова штампа безвредна". Трифуновић аргументовано закључује да се употребљени придев „безвредан" не односи на естетски изглед никоновских богослужбених књига, већ на њихов унутрашњи садржај. У којој мери се овакво Симеоново сведочење о рецепцији Никонових реформи односило на Србе и Бугаре у целини, а у којој мери на српску светогорску монашку заједницу из које је долазио, тешко је закључити. Оно је, међутим, додатно појачано једним читавим одељком Казивања из 1703. године, посвећеним Дамаскину Хиландарцу, који, због важности, доносимо у целини: „Код нас је још оних који дуго памте како је на Атоској Гори живео старац, премудри и врли филозоф. Брада му је била до ногу, књиге је он [читао] московске старе штампане и крстио се како је у њима штампано. Тиме је он читаву Атоску земљу узбунио, а власти грчке саставши се, окривиле су га". У наставку следи сведочење о моштима светитеља, од којих је неке познавао сам Симеон, и које творе „чудеса... до данас". Из Симеоновог Казивања је јасно да је Дамаскин, пола века после осуде, и даље имао поштоваоце на Светој гори. Помињање светитељских моштију, непосредно после казивања о суђењу Дамаскину, може бити посматрано у поменутом контексту.[466]

Поред Симеоновог Казивања, постоји још један показатељ који сведочи о уздржаној српској реакцији на реформе никоновског типа, којима се противио Дамаскинов кружок. Он је везан за појаву руских богословских текстова старообредничког типа код Срба, у периоду током спровођења Никонових реформи и после њих. Један од њих је био Сказање о знамењу крста Максима Грка, који је био често коришћен од старообредничких вођа у спору са званичном Црквом у Русији. У овом спису Максима Грка излаже се апологија двопрстог крсног знаменовања. Српскословенски превод овог списа (тачније, његовог извода у коме се говори о крсном знаменовању) појавио се највероватније током 60-их година XVII века, у време најжешћих спорова у Русији и, највероватније, у време непосредно после Дамаскиновог упокојења. Сва наведена сведочанства, међутим, још увек не дају потпуну слику о позицији Српске цркве у вези с руском обредном реформом из средине XVII века, и о њеном месту у новонасталим међуправославним односима. Да ли је и у којој мери Дамаскинов случај, који је проузроковао буру од Свете горе до Кијева и Москве, изазвао реакције у Српској цркви? Није позната реакција било ког српског архијереја на одлуке Светогорског

св. 2, 1976, стр. 193-194.

466 Др Владислав Пузовић, *навед. дело*, стр. 135-153.

сабора против Дамаскина.

Зна се, међутим, да је Дамаскин, после осуде, одржавао контакт с некима од њих. Дамаскин је био активан и после осуде, боравећи у хиландарском скиту Свете тројице на Спасовој води. У контексту његових контаката са српским архијерејима, од изузетне је важности његова посланица, коју је из скита Свете тројице, у септембру 1653. године, упутио кратовском митрополиту Михаилу, који се тада налазио у Москви. Дамаскинова посланица била је одговор на Михаилову посланицу, послату у августу исте године, у којој је кратовски митрополит детаљно обавестио Дамаскина о свом пријему у Москви, као и о богатој милостињи коју је примио од цара Алексеја Михаиловича.

Дамаскин је због тога изразио велику радост, узносећи молитве заздравље „пресвѣтлаго и великаго кнѓза и цр҃а Алекѯія", који је исказао велику милост према српским молиоцима. Он је замолио Михаила да ову посланицу преда самом руском цару. Дамаскин у посланици Михаилу кратовском даје кратко, али важно сведочанство о приликама на Светој гори и о свом тренутном положају, које гласи: „По сихъ аще имаши желаніе увѣдѣти о нашему грѣшънству Бгу хотещу и мл҃твами того рождшее обрѣтаемо се еще въ живих прѣходеще окаанную и маловрѣменую и плачевную сію жизнь, дондеже одами послѣдны длъгъ искушенія же и напасти и хуленіа за знаменіе ч(е)стнаго крста на въсакъ дн҃ь непрѣстан'на, якоже и сам добрѣ вѣси, а во иномъ воля г(о)сп(о)дня да есть."

На основу овог сведочења је очигледно да се притисак на Дамаскина, почетком 50-их година XVII века додатно појачао, што је могло да има везе с ојачавањем грчких позиција у Москви повезаних с Никоновим успоном у хијерархијској лествици. Дамаскин јасно каже да је изложен прогону због крсног знаменовања, и да је Михаило кратовски о томе добро упознат „якоже и сам добрѣ вѣси".

Управо последње речи имају велику важност. Митрополит кратовски Михаило, по Дамаскиновим речима, био је детаљно упознат са дешавањима на Светој гори. Њему се српски светогорски духовник обраћа као некоме ко саосећа са невољом у којој се нашао. Да ли и са његовим ставом о крсном знаменовању? Чињеница да је митрополит Михаило, годину дана касније (1654), ставио свој потпис на одлуке, првог у низу, Никонових реформних сабора у Москви, још увек не даје јасан одговор на то питање. Главна одлука овог сабора била је да се отпочне са радикалном реформом руских богослужбених књига по грчком обрасцу. Московски сабор (1654) није се директно бавио питањем обредних реформи. Карташов је приметио да је Никон вешто избегао расправу о обреду, ограничивши се на реформу богослужбених књига, јер је осећао да у тој, почетној фази, нема довољну подршку за радикалне потезе у вези са двопрстим крсним знаменовањем или сугубом алилуја. Занимљиво је да је Михаило, убрзо после московског сабора (1654), отишао из Москве за Свету земљу. На том путу задржао се пуне две године на Светој гори.

Међутим, имамо потпис којим је патријарх Гаврило потврдио анатемисање двопрстог крсног знаменовања, које је изрекао антиохијски патријарх Макарије, у Недељу Православља 1656. године, у кремаљском Успенском сабору.[467] Поред антиохијског и српског патријарха, поменуту

467 Према А. В. Карташову, то се вероватно збило на Недељу Православља 1655. године.

анатему су потписали и митрополити никејски Григорије и сучавски Гедеон. Било је то прво јавно анатемисање двопрстог крсног знаменовања у Московској Русији, које је директно доведено у везу с „јерменском јересју". То је, касније, послужило као основа за анатемисање „старог обреда" на московском сабору одржаном исте, 1656. године.[468] Било је обрнуто, јер се до Никоновог времена у Руској цркви знамење крста вршило са два прста, кажипрстом и великим прстом десне руке, јер су се хришћани Истока тако осењивали, супротно монофизитима, да би истицали две природе Христа.[469] Ватра на којој су у Светој Гори изгореле Дамаскинове руске књиге била је тек прва за коју знамо да је запаљена у расправама око крсног знамења. У неколико следећих деценија такве су се ломаче распламсавале по Русији – и више нису гореле само књиге, спаљивани су и неистомишљеници, „Старообрядцы": били су анатемисани као јеретици. Међу њима је био и са свог Житија и страдалништва чувени протопоп Авакум.[470] Уместо да руске староверце сматра за црквене неистомишљенике, који би касније лако могли бити придобијени или скрајнути као малобројни секташи, грчки патријарси су их држали за безнадежно заблуделе јеретике, у инат снажној свенародној подршци коју су староверци уживали. Грци су дали цару савет да их подвргне телесним казнама, тј ставили су на њих мученички венац, што је само утврдило раскол.[471] Русија је полако постајала Нови Рим, али сурови, крвожедни, бирократски, милитаристички и крепосни, царски Рим Петра Великог и његове армије чиновника. Између осталог, старца Дамаскина су тада Грци натерали да спали један стари српски рукопис, који је онда био стар 130 година.[472] Поред свега и упркос свему, гркофилски руски цар Алексеј Михаилович и гркофилски патријарх Никон су подржали реформу древног обреда због опонашања Цариграда и подилажења Кијеву, који тек беше припојен Москви.[473]

ГРКОКАТОЛИЧАНСТВО – ТРОЈАНСКИ КОЊ РИМА

У међувремену, Гркокатоличанство се ширило словенским земљама као куга. Као жртва интрига унијата и језуита, мучки бива погубљен 1638. године цариградски патријарх Кирил I Лукарис. Ужгородска унија у Закарпатју из 1646. године, спроведена је по угледу на ранију Брестовску унију из 1596. године, као и по узору на ранију Лублинску унију из 1569. године. Унија се

Тада је патријарх Макарије ударио и на двопрсто знамење, тврдећи да „ни у Антиохији, ни у Константинопољу, ни у Јерусалиму, ни на Синају, ни на Атосу, нити у Влашкој и Молдавији, нико се тако не крсти", види Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 316.

468 Др Владислав Пузовић, *Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века*.

469 Ђорђе Трифуновић, *Казивање о Српској земљи Симеона Светогорца*, Летопис матице српске, 417, св. 2, Нови Сад, 1976, стр. 201.

470 Мирјана Бошков, *О Дамаскину Хиландарцу и руским књигама у његовом животу и раду*, Зборник Матице српске за славистику, 52, Нови Сад, 1997, стр. 69-85.

471 Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 324.

472 С. А. Белокуров, Радослав М. Грујић.

473 М. Бошков, *наведени чланак*, стр. 76-77.

насилно шири у Словачкој 1649. године, а 1698–1699. године ће продрети и у Ердељу, као и међу православнима на Балкану. Унија и папизам су једно, а унијати су само привремено приморани да задрже обичаје своје земље. Основни циљеви Ватикана и хабзбуршког двора огледали су се у ширењу католицизма и потискивању православља у пограничним областима тадашње североисточне Угарске, чиме је сузбијан утицај православне Кијевске митрополије, под чијом је јурисдикцијом била и древна Мукачевска епархија. Гркокатоличка црква међу угарским Русинима (Русима) остављала је источну литургију, употребу старог јулијанског календара, икона и словенског језика при богослужењу. У Аустрији је положај православних био јако тежак, па епископи српски нису смели да иду на посвећење у Пећ, него чак у Молдавију. Епископа Гаврила (Мијакића) је у Сучави, августа 1663. године, посветио за епископа вретанијског Сава Бистрички, сучавски и молдавски архиепископ. Цар Леополд је одузео Гаврилу владичанство 1668. године, поставивши унијату Павла Зорчића на његову катедру. Гаврило Мијакић је ухапшен 1670. године и спроведен у Гадско, да робија у Шлезији.

СВЕТОГОРСКИ ВЛАХО

Св. Јосиф Темишварски

Пре епископа Гаврила, највећи бедем против уније био је св. Јосиф Темишварски чудотворац, „влахо" по крви, рођен у Дубровнику 1568. године, од родитеља Јована и Екатерине, по презимену Фуско. На крштењу је добио име Јаков. Врло млад, после завршетка школе, отишао је у Свету Гору и тамо се замонашио у манастиру Пантократору, добивши име Јосиф. Затим је живео и подвизавао се у манастиру Ватопеду, па Хиландару, Лаври, Ксиропотаму и најзад Кутлумушу, где је свети Јосиф постао и игуман. Јосиф је био смирен монах, велики молитвеник, и још за живота се показао чудотворац. Зато је пећки патријарх Гаврило I (1648–55. године) посветио Јосифа за митрополита Темишварског (1650. године). Као митрополит, свети Јосиф је развио широку пастирску делатност: путовао је по епархији, рукополагао свештенике, проповедао и поучавао. Код турских власти, чији је језик знао, заузимао се за своју паству и за хришћански народ. Ради школовања црквених клирика, основао је и свештеничку школу. Свети Јосиф је сматран светитељем и чудотворцем још за живота на земљи. Али, вратимо се Москви...

ГРЦИ ПРОТИВ УТИЦАЈА СВЕТОГ САВЕ И СРБА

Век раније, у Москви, на судском процесу против „оклеветаног" Максима Грка[474], 1525. године, који беше претходно дозван на двор руског цара Василија Јовановича за царског библиотекара и преводиоца, појављују се и двојица Срба као сведоци оптужбе – старци Арсеније и Теодор. Још је кијевски митрополит Кипријан (око 1330–1406), родом Србин из бугарских крајева и крвни или духовни стриц Григорија Цамблака, био називан Србином по народности, према руском историчару Н. Надеждину. „Кипријан, родом Србин, (је) морао све силе своје уложити, да уздигне колико толико књижевни рад у својој новој отаџбини. И то просвјетно мртвило трајало је и послије Кипријана кроз сав XVI, па и XVII вијек. За сво то вријеме са славенскога су се југа књиге у Русију носиле, и по тим књигама управљао се готово искључиво духовни живот Руса."[475] Управо је преко Кипријана, који је однео са собом у Русију много старо-српских рукописа, почео снажнији продор српског светосавског наслеђа у руску писменост и у руски књижевни језик, са каснијим доприносима Пахомија Србина и Лава Аниките Филолога. Свети Кипријан, митрополит кијевски, упознао је исихазам од ученика преподобног Григорија Синаита, а његов утицај је чак допринео чувеној победи на Куликовом Пољу, 1380. године. Као преводилац светоотачких текстова и литургичар, био је највећи преносилац и заговорник исихазма (паламизма) у Русији.[476]

Однегован помоћу Григорија Цамблака и Кипријана у духу Светосавља, московски митрополит Зосим, из краја XV века, са гнушањем беше одбио да се Инквизицијом бори против јеретика. Заслуга Светог Саве за човечанство била је утолико већа што је успео да извојује слободу једном делу Европе онда, у 1219. години, када је у другом делу Инквизиција најстрашније беснела. Зато је Савин углед био толико велики да га кнез Александар молдавски још у XVI веку назива: „Сава Србин, отац наш", док Бугари бејаху са великом жалошћу дозволили одношење моштију његових из своје државе.[477] Стари се српски књижевни покрет распростирао преко Дунава не само по Русији, већ и по Влашкој, Молдавији и Ердељу, односно по такозваној Трајановој Дацији.[478]

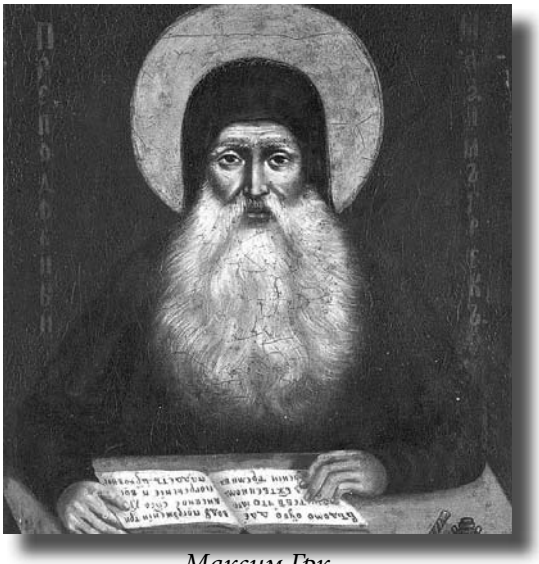
474 Бившег доминиканца заиста врло сумњиве ране биографије, види Ђорђе Трифуновић, *Са светогорских извора*, Службени лист СЦГ, Београд, 2004, стр. 261-270.

475 Никодим Милаш, *Крмчија Савинска*, у Аутобиографија, студије, чланци, Истина, Шибеник-Београд, 2005, стр. 504.

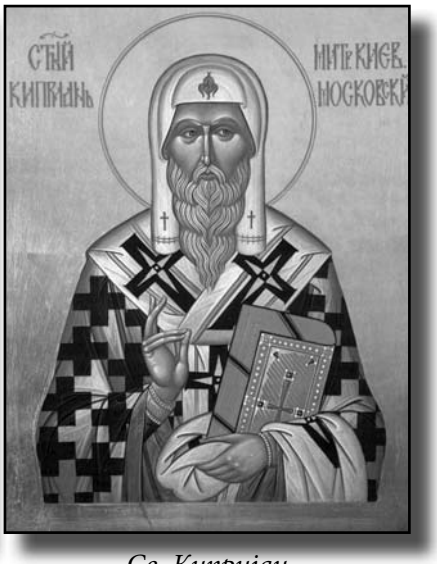
476 Јован Мајендорф, *Свети Григорије Палама и исихастичка духовност*, Задужбина св. ман. Хиландара, Београд, приредио Благоје Пантелић, 2012, стр. 189.

477 Илија М. Живанчевић, *Срби и Румуни*, у Гласник југословенског професорског друштва, септ. 1937. г.. књ. XVIII, 1, Београд, стр. 260-262. У XIX веку, када је стари Русик поново прешао у руске руке и када су га Руси обновили, на његовој кули су сазидали цркву св. Саве Српског, која је освећена 3. јула 1871. године. Главни приложници су били трговац С. Кошкин и монахиња Ана Волгина; види А. Соловјев, *Свети Сава и Руси*, Српски књижевни гласник, 1. фебруар 1935, Београд, стр. 222.

478 Илие Барбулеску, *О значају румунске филологије за проучавање српског језика и књижевности*, Глас СКА, CXXI, Београд, 1926, стр. 94.

Максим Грк

Св. Кипријан
митрополит кијевски

Зато се Максим Грк и намерачио да руски језик „ослободи" од ових слојева и утицаја, јер, према Нилу Курљатеву, „Кипријан митрополит није добро грчки разумео и наш језик није доста знао. Ако је с нама и један наш језик, то јест словенски, ми говоримо према нашем језику чисто и шумно, а они (Срби) говоре крепко и у писању наш говор са њима се не слаже. И он је мислио да је поправио псалме према нашем (језику), а више је неразумљивости у њима написао у говору и у речима, све је српски написао. И сада многи код нас и у ова времена књигу пишу, а пишу из неразумевања све српски. И да говоре према писму, према нашем језику стварно не умеју. И многе се неразумљивости подигоше". Да су све ове „реформе" биле усмерене против српског светосавског наслеђа у Русији, сведочи нам записник са другог суђења Максиму Грку из 1531. године, када један од тужилаца терети Максима да је донео са Свете Горе Житије Светог Саве Српског у намери да оцрни Светог Саву због даривања имања манастирима, тј. ради доказивања Савиног кршења завета „нестяжания" (нестицања). Мишљење нестјажатеља да манастири не треба да имају никакву имовину, није проницало у руску народну свест.[479]

МОСКВА ПРАВОСЛАВНА И СЛОВЕНСКА

У време патријарха Никона и цара Алексеја, Русија је у великом успону захваљујући симфонији између световне и црквене власти, постала је неприкосновени Трећи Рим, вођа православних народа и наследник Ромејске империје. Бољари се према цару Алексеју односе презриво и са подсмехом га називају „младим монахом", јер је цар у младости био саучесник у Никоновој грозничавој делатности уређивања Свете Русије.

479 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том други, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 280.

Никон је добро познавао жалосно стање Цркве током управе претходног патријарха и бољарског понижавања црквеног достојанства, видео је много бепоретка и, у почетку, беше одбио да се прихвати патријаршијске части. Цар га мораше дуго молити и преклињати на Успењском сабору да се прихвати места патријарха 1652. године. Сами бољари су знали да ће морати интригама да униште Никона, који беше касније много задужио цара, спасавши му породицу од куге. Рађа се оно што ће руски историчар Белов назвати „стогодишњом бољарском реакцијом на царовање Ивана Грозног", цара који је мудром политиком објединио државу и обуздао бољарство, узимајући у опричнину земље које су биле ослонац бољарства с титулом и насељавао их новим људима. Бољари прогоне сваког ко се није одликовао знаменитим родословом, као што су били сељачки син патријарх Никон и најталентованији бољар Атанасиј Лаврентијевич Ордин-Нашчокин, који је мрзео бирократију чинова и родослова и хтео да сви православци од Дунава до Русије буду под покровитељством московског цара, говорећи пољским изасланицима 1667. године о уједињењу свих Словена од Јадранског до Балтичког мора и Северног океана. Српски духовни утицај у Москви се потискује, а сама Србија грца под јармом цариградске туркократије. Грчке владике, попове, трговце и авантуристе примају у Москви раширених руку, руски двор посвећује Грцима скоро цели XVII век и њихов се утицај отворено сукобљава са старосрбским; у Москви, у Цариграду, али и на Светој Гори. Грчким интригама, изасланство патријарха српског Пајсија Јањевца, на путу за Русију, бива 1643. године враћено са граничне постаје у Путивљу, иако их је велика невоља присилила да крену у Русију. О његовом тешком положају говори патријаршијски архимандрит који на путу за Русију 1643. из Путивља пише Цару како је његов господар „стар, има сто година, и оставили смо га у турској земљи у ропству. Седи он у гвожђу, због великог данка, пао је у огроман дуг од девет хиљада гроша, а земља је допала сиротиње због агарјанског ропства, о чему се и код вас чуло".[480] И сам руски патријарх Никон касније изјављује: „Мада сам ја Рус и син руског народа, али је моја вера и убеђење грчко".[481] Као што је познато, Никон је био етнички Мордвин.

Свечано сједињење Русије и Малорусије (Јужне Русије) збива се 8. јануара 1654, када се огромна маса народа скупила, заједно са митрополитом Силвестром, да дочека московске бољаре у Кијеву.[482] Пољска због тога улази у рат против Русије, рат који ће касније изгубити.[483] Виленским споразумом

480 *Историја српског народа, том 3. књ. 2*, 78.

481 Живорад Јанковић, *Српска Црква 1219-1920*, Хришћанска мисао, Београд, стр.69.

482 Бољари су имали презрив однос према народу и посебно су мрзели Никона, нису желели рат и припајање Малорусије, већ лагодни живот у Москви. Руски цар је пожуривао црквену реформу и из државних разлога, како би се зближио са тим делом Руске Цркве који се налазио под јурисдикцијом Цариграда, и чији је обред био грчки. Види Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 320.

483 Цар Алексеј ће се послужити преваром 1655. године, када ће присвојити главу светог Јована Златоустог и крст цара Константина од ватопедског архимандрита Дамаскина, реликвије донете са Свете Горе цару руском на целивање. Уместо целивања, цар Алексеј ће ове светиње послати са војском која је ишла у рат против Пољака, а немоћном архимандриту Дамаскину ће уделити милостињу од 1000 рубаља у крзну и 400 рубаља у готовини.

Богдан Хмељницки

из 1656 г. утврђен је низ врло повољних услова за Русију: белоруски и малоруски градови су јој припали, у пољским областима је утврђена пуна слобода богослужења за православце, а унија је била близу искорењивања.[484]Ратни сукоб између Русије и Пољске имао је чисто верски карактер, јер је циљ папизма и уније био удар на руског цара – заштитника православља.[485] Године 1656. и молдавски војвода Георге Стефан, преко свог посланства, умољава цара Алексеја да и његова област уђе у састав руске царевине, баш као и Малорусија. Још 1652. године, у функцији склапања мира и савеза, Богдан Хмељницки, козачки атаман и херој Малорусије и Русије, ожениће свог сина Тимоша Хмељницког са прелепом кћери молдавског владара Василе Лупуа, Роксаном. Козачког порекла по мајци, хетман Богдан Хмељницки се образовао у кијевској богословији православног братства, а наставио је образовање на пољском језуитском колегијуму Лавова. Када је завршио школовање имао је широко знање светске историје, а научио је пољски и латински језик. Касније ће научити и турски, татарски и француски говор. Веран православној вери до проливања крви, тражиће забрану гркокатоличке „цркве" у Малорусији. Заробљен од Турака у бици код Цецоре, близу реке Прут у Молдавији, октобра 1620. године, када му гине и отац Михајло, хетман Богдан Хмељницки ће писати како је у Цариграду „две године љутог ропства претрпео" на галијама турске флоте, као роб капудан паше. Хмељницки је 1653. г. писао патријарху Никону: „Ми не желимо да служимо неверноме цару, него само православном, и твоју велику светост молимо да се заузмеш за нас код Бога и његовог царског величанства, да би једна вера и заједница била, а ако нас иноверни позивају, ми молимо Бога да одврати очи наше да не виде испразност и да нас постави на праву стазу заповести Својих". Богдан Хмељницки дуго беше молио Москву да помогне напаћеном народу, јер многи од козака бејаху принуђени да пређу у службу султана. Патријарх је на сазваном Сабору изјавио да је настало време да се коначно помогне народ у Малорусији како би се стало на пут самовољи Пољака. Дивља унијатство у Пољској, у Холмшчини, Галицији, знатном делу Беле Русије и у Литви; пролива се много руске крви.[486]

484 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 38.

485 Георгије Металинос, *Унија – маска и лице*, у Православна црква и римокатолицизам, приредио В. Димитријевић, Лио, Горњи Милановац, 2002, стр. 290.

486 А. Попов, *Гоненіе на православіе и русских в Польшѣ в XX-м веке*, Меркур, Београд, 1937, стр. 16. Унија историјски иде упоредо са инквизицијом, једна осветљава другу; говорио је

ИСПРАВКА СВЕТИХ СПИСА И ДРЕВНИХ РУСКИХ ОБРЕДА

У међувремену, марљиви патријарх Никон ради и на поправци светих списа и верских обреда у царској престоници, тежећи да одстрани књиге „јосифовске печати", односно богословска дела штампана у Москви током управе патријарха Јосифа (1642–1652). Оне су представљале врхунац апологије богослужбене и обредне праксе установљене одлукама Стоглава (1551), у време Ивана IV Грозног. Патријарх је био „слика Христа" и „заштитник сиромашних, предстојатељ увређених", а још је патријарх Јосиф говорио цару приликом преноса моштију патријарха Јова: „Гледај, царе, како се треба борити за правду", указујући на масовно окупљени народ. За староверце, типичне представнике старе Русије, све руско што је прихваћено на Стоглавом сабору било је заувек канонизовано, а грчке обредне разлике су сматране кварењем од стране Турака.[487] И сам Никон је у почетку био на руској народној страни по питању поретка и обреда и много пута је говорио „да су Грци и Малоруси изгубили веру и чврстину, и да код њих нема добрих обичаја, да су прелашћени спокојством и чашћу, да служе сопственим гресима, и да се нимало постојаности у њиховој побожности није нашло", али је под утицајем Грка дошљака, патријарха Пајсија, бившег патријарха Атанасија и царског духовника Стефана Вонифатјева, променио однос према грчким обредима и одлучио се за црквено-обредну реформу.[488] Још као митрополит, Никон је у цркви увео грчко и кијевско појање, а хтео је у тако деликатној области да искористи и италијанске узоре, па су неки бољари били спремни да у западној Европи виде за себе узоре у јелу, пићу, кући и другим манифестацијама свакодневног живота. Никон се као царев саветник и државни регент замерио и бољарима, не одобравајући бољарски принцип местничества и постављења људи по пореклу а не по заслугама и способностима.[489] После објављивања Кодекса 1649. г. примећује се проширење овлашћења Манастирске управе на основу њених одлука и нарушавање царевог обећања да ће уважавати црквене каноне. Никон зе залагао да се државно законодавство не коси са црквеним, у складу са теоријом симфоније власти, која беше увршћена у Крмчију, супротстављајући се Манастирској управи чиновника, чији је скривени циљ била заплена црквене имовине. У иностраној политици је Никон тежио уједињавању православног руског становништва и заштити православних инополемених народа. Он је намеравао да створи од Москве

Георгије Металинос, *Унија – маска и лице*, у Православна црква и римокатолицизам, приредио В. Димитријевић, Лио, Горњи Милановац, 2002, стр. 285-286.

487 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 199.

488 Посебно је био острашћен Грк Пајсије, који је дошао из својих молдавских манастира по милостињу. По његовом мишљењу, све у Москви је било погрешно, утолико што се није поклапало са грчким узором; Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 310.

489 Местничество – добијање службе и указивање почасти у Русији XV-XVII века у зависности од старости рода и угледа предака.

центар науке, школства, библиотека, иконографије и појања, штампања књига и манастирске духовности. У Москву долази 1658. године и грузијски цар Тајмураз са намером да склопи савез са православном Русијом.

ЂОРЂЕ КРИЖАНИЋ

Москву походи око 1659. године и Ђорђе Крижанић, школовани Србин језуитско-гркокатоличког образовања (Collegium graecum св. Атанасија у Риму), који се представљао као Јурај Билиш Србин или Јурја Серб. При руском двору, крцатом Немцима и Грцима, предлагао је бројне реформе, пре свега на пољу језика и уједињења православних и католичких Словена. Крижанић, који је био „ревнитељ црквенога и свесловенскога уједињења" (П. Безсонов), одмах је пострадао као Србин католик у строго грко-православној Русији XVII века.[490] Будући да је Ђорђе био искрени и отворени исповедник свесловенских идеја, али и заклети непријатељ грчких фанариота које као непријатеље Словенства није трпео, већ по самом доласку у Москву (око 1659–1660 г.) доживео је гоњење и прогонство у Сибир. Према назорима „ученог Србина" Крижанића, Словени су досада били веома наивни и давали се лако завести препреденом политиком и надмудрити лукавим досеткама Грка и Немаца, који „непрекидно сеју међу нама унутрашње раздоре".[491] При томе, Словени „своју моћ још врло слабо познају, себе потцењују" („зла птица је она, која сама своје гнездо погани"), и морају научити да примењују максиму „Познај сам себе, не веруј странцима", уз „гостогонство" (ксениласија), ускраћивање претераног гостопримства инородцима.[492] Страни трговци „наше народне обичаје изопачују и уводе међу народ своје развратне и опасне обичаје, скрећу многе с пута богобојазности и строваљују их у душевну провалију".[493] За Ђорђа Крижанића није било дилеме: „Од свих народа, најсебичнији, најзавидљивији и најмање гостољубиви су Немци", који су и „јеретици, проналазачи и ковачи свих европских јереси"; они „су Епикуровци, којима је бог црево".[494] Главне јереси којима Немци загађују и уништавају остале народе јесу: догматске јереси, противне учењу светих отаца и православне вере, политичке јереси, које су противне здравом грађанском разуму, и тајанствене јереси или служење демону, астромантија, алхемија и остале ђаволске магије.[495] „Нијемци нас мрзе, јер будући сами херетицима, ненавиде нашу истиниту и православну вјеру. Да би омразили људима православну вјеру, служе се свим ђаволским средствима да омразе

490 „Учени Србин дошао је у невреме; и зато незванога учитеља послаше у Сибир", како се сликовито изразио А. Брукнер.

491 Немац Олеар се хвалио да се у Москви за новац може добити препис сваке државне тајне!

492 Михаило В. Вујић, *Крижанићева политика: економско политичка студија*, Београд, 1895, стр. 18-64.

493 Јурај Крижанић, *Политика или разговори о владалаштву*, Матица хрватска, Загреб, 1947, стр. 60.

494 Михаило М. Вујић, *исто,* стр. 86.

495 Јурај Крижанић, *Политика или разговори о владалаштву*, Матица хрватска, Загреб, 1947, стр. 364.

и православни народ".[496] Наравно, Крижанић је био свестан да су моралне особине народа тесно повезане са његовим политичким уређењем, па тако „Влахи (Нови Италијанци) немају никакве храбрости" у односу на древне царске Римљане.[497] Крижанићева „ватрена љубав према словенским народима, које је он хтео да види силне, славне и срећне" (И. Соколов), нагонила га је замисли како „снага Русије пре свега мора лежати у чистини њезине православне вере",[498] као и да „ваља Русију сачувати од немачких политичких и религиозних јереси и од грчког фанариотства", јер „и једни и други сеју само раздор међу нама, јер је обојима раздор користан".[499] Панслависта Крижанић је племенску идеју стављао много више него Никон, за кога је религиозна идеја била изнад националне, док је Крижанић, иако су „све мисли његове потекле из његове страсне љубави према Словенству"[500], ипак припадао сасвим другачијој црквеној култури од Никона, који је стављао у први план православну побожност у слободној Цркви.[501] Код Крижанича је збиља верско питање устукнуло пред националном словенском идејом, јер су у његовом програму на првом месту стојала светска, а не религиозна питања. Међутим, Крижанић ватрено војује против раскола и у духу чисто богословско-православноме узима православну цркву у заштиту, тако да је он „први и све до данас међу католицима једини апологет православне цркве противу раскола", како га је називао А. И. Маркевич.[502]

СЕЉАЧКИ СИН ПРОТИВ БОЈАРА

Сељачки син, патријарх Никон је био и велики доброчинитељ; још као митрополит основао је у Новгороду четири старачка дома и водио рачуна о сиромашнима, свуда је ишао са новчаником у кући сиромашних и по тамницама, доносећи утеху. Он је основао и стално свакодневно дељење хлеба[503], а недељом и новца за сиромашне. Патријарх Никон је и у овоме следио староруску традицију милостиње из књиге Пролога: „Љубав према сиромашнима је већа од молитве, поста и других спасоносних и Богоугодних дела, већа је и од саме девствености, нема ничег већег од ње". Он сам живео је аскетски, ревновао је за правду и био величанствен

496 Јурај Крижанић, *Политика или разговори о владалаштву*, Матица хрватска, Загреб, 1947, стр. 356.

497 Михаило В. Вујић, *Крижанићева политика: економско политичка студија*, Београд, 1895, стр. 83.

498 Михаило В. Вујић, *Крижанићева политика: економско политичка студија*, Београд, 1895, стр. 85.

499 *Исто,* стр. 85-86.

500 А. И. Маркевич, *Юрий Крижанич и его литературная деятельность*, Варшава, 1876.

501 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 174-175.

502 Михаило В. Вујић, *Крижанићева политика: економско политичка студија*, Београд, 1895, стр. 87-88.

503 Душанов законик, члан 28: „По свима црквама да се хране сиромаси онако, како су наредили основаоци, ако ли их који митрополит, епископ или игуман не би хранио, да се с тога достојанства збаци".

у богослужењу.[504] Павле Алепски је сведочио о трпези код патријарха на Цвети: „У трпезарију су довели сиромашне, сакате, богаље и поставили за њих сто поред патријарха. Он је свакоме од њих честитао и свакога хранио и појио с пуним поштовањем. Гледајући све то силно смо се зачудили и били смо дирнути до суза".[505] Велике пожаре у Москви 1668. године њени становници су сматрали Божијом казном за свргавање патријарха Никона, као што је писао у Варшаву пољски конзул.[506]

СРБИ И ГРЦИ НА ДВОРУ

Године 1653. патријарх српски Гаврило Рајић, из манастира Крушедола, старе задужбине Бранковића, прелази у Влашку и Молдавију. У престоници Влашке, граду Трговишту, патријарх се задржао у дипломатској мисији измирења војводе Матеја Басарабе са хетманом козака Запорошке Сечи, Богданом Хмељницким, који беше дигао устанак против Пољске 1648. године. Патријарх Гаврило је са пратњом боравио у једном влашком манастиру, заједно са антиохијским патријархом Макаријем, који се такође, на путу за Русију, задржао у Влашкој и Молдавији. Преко Молдавије, српски патријарх Гаврило коначно долази у Москву 1654. године на „доживотни боравак" у свити антиохијског патријарха Макарија, митрополита Григорија Никејског и митрополита Гедеона Молдавског, доневши патријарху Никону прегршт грчких књига, а цару руском – прст Светог Првомученика Стефана и миро српског архиепископа Данила.[507] И патријарх Гаврило је доживео непријатности када, по наговору Грка, у Москви бива признат само за архиепископа, а не за патријарха српског.[508] У време жестоке епидемије куге у Москви, патријарх Гаврило је, поред митрополита Михајла Српског, узео учешћа на црквеном сабору на коме је званично одобрен Служебник, преведен са грчког језика. Сам патријарх Никон није знао грчки језик, а богослужбене реформе је спроводио углавном по новим грчким издањима богослужбених књига из Венеције или штампаних „код Немаца". Преводилац и исправљач руских богослужбених књига, Арсеније Грк, који је управљао Никоновом библиотеком откад беше дошао у Москву заједно са патријархом Пајсијем, посведочио је да је Никон мало знао грчки језик, али је увек држао уз себе људе који знају грчки.[509] Никон је слушао Грке у свему, дајући

504 У време аскете Никона, бољарска Русија беше већ потпала под власт странаца, понајвише Немаца, а ризница цара Алексеја „немаше себи равне у Европи", види Михаило В. Вујић, *Крижанићева политика*..., Београд, 1895, стр. 52.

505 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 25.

506 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 196.

507 А. В. Карташов је сматрао да је Гаврило дошао у јуну 1654. године, док је Арапин Макарије пристигао у фебруару месецу 1655. године. Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 316.

508 Прота Стеван Димитријевић, *Одношаји Пећских патријараха с Русијом у XVII веку*.

509 Од турских Грка, из богате породице, школован у грчкој гимназији у Венецији, а затим на унијатском колегијуму св.Атанасија у Риму, да би, примивши папску веру, био коначно примљен на студије медицине и филозофије у Падови. Повративши се у Турску, опет

предност грчком ауторитету пред вековном руском традицијом, што га је доводило у идејни и лични сукоб са поштоваоцима руске традиције, и што су касније искористили похлепни бојари у борби против Никона и саме идеје симфоније црквене и световне власти. Стање је погоршавало и уврежено мишљење Руса о одступању Грка од истинске побожности, као и запажања руских путописаца о религиозном, умном и моралном паду Грка.[510] Каптерев је писао о Никону: „Он преноси у Русију грчке амвоне, архијерске жезле, камилавке, мантије, грчке црквене напеве, прима грчке сликаре, мајсторе за израду сребра, гради по узору на грчке манастире". Колико се нетактично у реформама ишло, показује и познати догађај на недељу православних 1654. године, када је у Москви антиохијски патријарх Макарије одржао проповед о иконама. После проповеди, недоличне иконе су сакупљене, а гласници су их по граду показивали народу, претећи да ће они који буду поседовали такве иконе бити оштро кажњени, а Никон и Макарије су бацили анатему на иконописце таквих икона и њихове поштоваоце. У наступу јарости је Никон лично овакве иконе ломио и наређивао да се спале, што цар није прихватио, наложивши закопавање истих.[511] Никон се још као новоспаски архимандрит био обратио Светој Гори за утврђивање каноничности икона, тежећи да у Русији утврди поштовање иконе Богородице Портаитисе из грузијског манастира Ивирона, чију је копију предао царици.[512] Српски монаси и епископи тада су већ у сенци грчких великодостојника, јер моћна Русија тежи продубљењу веза са Цариградом, Антиохијом, Александријом и Јерусалимом, катедрама окупираним од Грка. Горку судбину српских монаха делиће и српски светитељи у Русији тога доба.[513]

ПАЈСИЈЕ ЛИГАРИД

Овде се укршта пут Грка Пајсија Лигарида, послатог од римске Пропаганде у Цариград око 1641. године, са платом од 50 скуда, који се показао као мисионар „спреман да пролије крв своју за католичку веру",[514] па бива проширена његова сфера деловања на Молдавију. Он се појављује

се враћа у православље, али га Турци сумњиче као млетачког шпијуна и хапсе. Да би се избавио, овај Грк прима ислам и обрезује се. Затим бежи у Влашку, па у Пољску и у Кијев, где предаје на Могилиној академији. Преко Кијева, јерусалимски патријарх Пајсије га доводи у Москву као учитеља грчког језика. Откривши његову прошлост, Руси га прогоне у Соловецки манастир, у лето 1649. Тадашњи новгородски митрополит Никон га 1652. године одводи на Патријаршијски двор у Москву, где Арсеније учитељује у грчко-латинској школи при Чудовом манастиру. А. В. Карташов је сматрао да је авантуриста Арсеније Грк много нашкодио угледу патријарха Никона.

510 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 205.

511 Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 316.

512 Ликови Богородице Иверске преплавили су Русију, а чувена је једна копија у Кишињеву, коју су 1859. г. иконописали Светогорци – Генадије и јеромонах Григорије.

513 Сретен Петковић, *Српски светитељи у сликарству православних народа*, Матица српска, Нови Сад, 2007, стр. 28-29.

514 Лав Алацки је писао: „Пантелеон Лигарид 1642. године отиде из Рима у Константинопољ како би тамо и на свом родном острву Хиосу ширио учење Римске цркве".

као предавач у Јашу, чак издаје Крмчију на влашком језику и има одређену улогу у политичком животу кнежевине.[515] Као предавач у православној богословији, Лигарид се приказује као православан, не прекидајући везе са католицима. У једном писму Лаву Алацију се одаје, приповедајући о једном чуду које није могао направити православни свештеник, већ га наводно починио злогласни унијатски епископ Јосафат Кунцевич. Лигарид се 1651. године упознаје са још једним Грком, јерусалимским православним патријархом Пајсијем, који га већ 16. новембра 1651. године монаши и даје на старање руском старцу Арсенију Суханову, да би Лигарида патријарх Пајсије 14. септембра 1652. г. поставио за митрополита Газе! Већ 1657. године, руски патријарх Никон Лигарида позива у Москву ради исправљања црквених књига, али се овај језуита тамо појављује тек 1662. године и одмах се ставља у службу антицрквене бољарске струје, која има неограничени уплив на цара Алексеја Михајловича.

СТАРОРУСКО И СТАРОСРБСКО ПРОТИВ ГРЧКОГ

Народ се, међутим, тврдоглаво држао старих црквених књига и обреда, а Никонове преправке по грчким књигама сматрао је за новотарије и јерес. Староруско схватање је поштовало реч Божију изнад свега: „А цар је дужан да изнад свега слуша савете светих Божанских књига и често да их ишчитава". Староверци су са Никоном делили убеђење о првенству црквених интереса над државним, које је обавезивало и цара и државу да буду прожети тим интересима и вредностима.[516] Никон се чак залагао за примену Крмчије не само по питањима црквене надлежности, већ и у државном судству, уместо омраженог и противцрквеног Кодекса (Соборное Уложение) кнеза Никите Одојевског.

Кијевска редакција црквенословенског језика, различита по лексици, синтакси и стилу, полако потискује московску из литургијских текстова. Никоновим реформама успротивио се и епископ Коломне, Павле, те беше анатемисан и свргнут, а створи се свађа између самих „поправљача" књига и обреда, који се међусобно оптуживаху за новотарије.[517] Никон није успео да задобије саборну једногласност ни по питању реформи књига, а посебно није могла да буде усвојена реформа древноруских обреда у богослужењу.[518] Како би се прекинуло са расправама, цар одлучи да се пошаље посланица источним патријарсима у Цариград, коју однесе тамо Мануил Грк. Умешаше се у спор и грчки криптокатолици, попут поменутог Грка Пајсија Лигарида. Овај Грк Пантелеон из Хиоса био је школован у Риму при грчком унијатском колегијуму, и „по лукавству је превазишао све Грке који су тада живели у

515 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том први, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 205-207.

516 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 32.

517 Јевсевије Поповић, *Општа црквена историја*, фототипско издање, Бард-Фин & Романов, Београд-Бања Лука, 2005, стр. 511. Никон је Павла Коломенског послао у заточење и погибао, а ускоро ће и он сам доживети његову судбину.

518 Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 314-315.

Патријарх Никон

Русији"[519], доведен је у Русију као бољарски плаћеник и адвокат, са задатком да служи римској цркви у Москви, пропагирајући унију и тежећи да заузме Никонов положај.[520] Књиге се изнова штампају, богослужбена пракса се мења, али део руског народа то схвата као издају „старе вере" и настаје раскол, на чијем челу се нашао протопоп Авакум, негда Никонов пријатељ и земљак – етнички Мордвин. У Русији су староверци (староверы и старообрядцы) налазили потпору своме учењу у српским старим списима. Тако је протопоп Никита Добрињин (Никита Пустосвят) налазио у старим српским књигама потврду наука староверца о крштењу помоћу два прста. Протопоп Никита, описујући путешествија старца Арсенија (Суханова) у Јерусалим и на Атос средином XVII века, пише следеће: „И тамо се том старцу Арсенију учинило познато када је био на Атонској Гори – у скиту живи старац, Србин родом, свет живљењем. И код тог старца је била старописна српска књига, а у њој је писано како се заповеда да се помоћу два прста крст на лицу прави".[521] Протест присталица „старе побожности" добиће подршку у многим слојевима сељаштва, посадског становништва, дела белог и црног свештенства и дворске аристократије. Међутим, сам патријарх Никон није био иницијатор реформи, већ је само испуњавао намере цара Алексеја Михајловича и његовог духовника Стефана Вонифатјева, због чега је потпуно охладнео према реформи после Стефанове смрти у монаштву 11. новембра 1656. године, и после прекида односа са царем.[522] Али, било је прекасно. После интрига бољара, 1658. долази и до сукоба између цара Алексија и патријарха Никона, који се 1660. повлачи са патријаршијског трона у Воскресенски манастир. Непријатељи су 1660. године покушали да отрују Никона преко ђакона Теодосија, а исте године су организовали и цареугодни сабор ради

519 Гроф Михаил Владимирович Толстој, *Фрагменти из историје Руске православне цркве*, Истина, Шибеник, 2017, стр. 440-442 .

520 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 127-129.

521 Никита Ильич Толстой, *Старинные представления о народно-языковой базе древнеславянского литературного языка – XVI–XVII вв.*, стр. 203.

522 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 73. Ипак је Никон прогурао на сабору из 1658. године и исправљање обреда, посебно двопрстија; Антон В. Карташев, *исто,* стр. 317.

суђења Никону због напуштања катедре, како би га свргли и рашчинили. Никодим Милаш наводи да „Никону се је хтјело да постане у Русији оно, што је на западу био Римски папа; хтјело му се, да свјетовна власт буде зависна од црквене власти, и од њега, патријарха, да зависи и сами цар"[523], али је све то била пука клевета секуларно настројених и непросвећених бољара, којима је био потребан слаб цар који неће имати снагу Ивана Грозног.[524] Бољарима је само недостајао један Лигарид, да им понуди идеје цезаропапизма и идејни ослонац у борби против Никона и Цркве.[525]

ИГУМАН ТЕОФАН СРБИН

Архимандрит светогорског манастира Костамонита, Теофан Србин, коначно доноси у Русију копију чудотворне иконе Богородице Тројеручице, на Видовдан 1661. године, и предаје је 16. октобра Новојерусалимском манастиру на реци Искри код Москве, задужбини патријарха Никона. Теофан Србин, који је тобож био код пољског краља пре доласка у Москву, бива следеће године ухапшен под оптужбом за шпијунажу и спроведен у Кириловски манастир до завршетка истраге.[526] Међутим, управо је Теофан, предајом аутентичних латинских докумената, посведочио патријарху Никону припадност латинској вери Пајсија Лигарида, онога који је постављен за ђакона и епископа „захваљујући папском ауторитету... не ради ништа што доликује епископима, једе месо и пије пре литургије и чини содомски грех".[527] Уз то Лигарид је изнуђивао велики новац од цара под лажним изговорима, бавио се и трговином крзном, драгуљима и дуваном, и, уопште, старао се за заступништво Грка трговаца од којих је такође изнуђивао новац. Зато је и Теофан Србин пострадао у јуну 1663. године због посете Никону без цареве дозволе, јер „све оне који су тако сведочили о Пајсију, цар је прогнао у разна места".[528] Тако је свршио заточен и Севаст Дмитријев, који беше донео повељу од јерусалимског патријарха Нектарија о неопходности да се Никон врати на престо, јер није било одрицања од катедре, већ само од непокорног народа. Цркву која се руководи канонима Никон је супротстављао Цркви којом је руководио цар, уз помоћ лажних епископа и бољара.[529] Исте године, Никон оставља најдубљи утисак на бившег Цариградског патријарха Атанасија, који тада изјављује како је Никон предодређен да заузме катедру древних Константинопољских јерарха после заузимања Цариграда од стране Русије.[530]

523 *Крмчија Савинска*, др Никодим Милаш, Задар, 1884, стр. 38.

524 М. В. Зизикин, *навед. дело*, стр. 131.

525 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 33. Бољег језуиту и лицемера нису могли наћи.

526 Сретен Петковић, *О култу светогорских чудотворних икона у Русији,* Друга казивања о Светој Гори, Просвета, стр. 137-138.

527 М. В. Зизикин, *навед. дело*, том први, стр. 207, као и том трећи, стр. 69.

528 Тако је говорио патријарх Никон.

529 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 81.

530 М. В. Зизикин, *навед. дело*, трећи том, стр.180.

ГРЦИ И БОЉАРИ СУДЕ НИКОНУ ПРЕКО СЛАБОГ ЦАРА

Цар Алексеј Михаилович

Цар Алексије је био рад да сабор из 1662. године реши овај спор око Никона, пошто је у Москви наменски боравио „митрополит" Пајсије Лигарид и његова десна рука, ђакон Мелетије Грк, али је сабор одржан тек 1666. године.[531] Наиме, искоришћен је боравак свргнутих јерарха, антиохијског патријарха Макарија, александријског патријарха Пајсија (који су примили свако по 200.000 златних рубаља!), али и вршачког митрополита Теодосија, па је незаконити сабор 12. децембра 1666. г. осудио и свргао патријарха Никона. Главни тужилац био је сам цар, али је на њега, поред неизбежних бољара, огромни утицај вршио и Симеон Полоцки, бивши гркокатолик и васпитач цареве деце: Алексеја, Фјодора и Софије. Архимандрит манастира Ивирона, Грк Дионисије, који је у Русију стигао 1655. г. као преводилац код патријараха Макарија и Пајсија и постао настојник грчког Никољског манастира у Москви, узео је учешће у исправљању руских богослужбених књига и имао је велики утицај на ток сабора, јер је његова расправа против старих руских књига постала основа закључака сабора а и вршио је притисак на патријархе Макарија и Пајсија, све у корист бољара и цара.[532] И сам патријарх Никон се помало касно уверио у морални пад Грка, када је видео фалсификовање правила и осетио њихов безбожни корумпирани суд на својој кожи, када му је Александријски патријарх скинуо панагију и камилавку и изговорио му поуку како треба живети: „Знам ја и без ваше поуке како треба живети, а они који су ми камилавку и панагију скинули, могу и панагију и бисер са камилавке и да разделе међу собом, а бисер вреди пет или шест, а можда и десет златника", судио је њима Никон, онај који се некада одушевљавао свиме што је било грчко.[533] Морална страна Грка била је неповратно осуђена у очима свих, нарочито када су се уверили да су грчки патријарси били свргнути, а да Лигарид, вођа целе акције, чак и

531 У међувремену је руски цар издао грамату 25. јануара 1663. године, у којој је одобрио студеничким монасима да долазе у Русију сваке пете године ради примања помоћи; види Андрија П. Јовићевић, *Древни српски манастири*, Матица српска, Никшић, 2011, стр. 160.

532 Уз Дионисија, мозак читаве операције био је Лигарид, који је злобно и тенденциозно представио и старообредничку опозицију као националистичку завист Руса према свему грчком. Овим сабором је дошло до суђења целокупној московској црквеној историји, која је саборно осуђена и поништена!! Антон В. Карташев, *исто,* стр. 322-323.

533 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 205- 206.

није православац.[534] Свеједно, Никон је проглашен кривим што је хулио на цара и на целу Руску цркву, те био заточен у Терапонтовом Белозерском манастиру. Ништа није вредело Никону писмо цару у којем је навео да је „Лигарид римокатолик, да је рукоположен за ђакона и да о томе сведоче свештеници у Риму; да је из Молдавије отишао у Пољску, где је две године служио у католичкој цркви; у Молдавији је инсистирао да се свештеницима удовцима дозволи дуги брак, а младим монасима и монахињама да се венчавају и једу месо, да је митрополит Молдавски о томе писао источним патријарсима, и они су анатемисали и свргли Лигарида, да у Москви он не примењује никаква монашка правила".

КАТАСТРОФА РУСКОГ ПРАВОСЛАВЉА И ГРКОРИМСКИ УПЛИВ

Убрзо после суђења Никону, Лигарид је добијао писма из Пољске од доминиканаца и од краља Јована Казимира, који је подстицао Лигарида у раду на уједињењу цркава, наравно под папом римским.[535] Незасити Лигарид је писао једном доминиканцу са молбом да преко нунција утиче како би му Пропаганда Вере слала његову годишњу пензију од 200 дуката. Већ у пролеће 1664. године, цар беше Лигарида поставио уместо митр. Питирима за местобуститеља и председавајућег на Сабору, а око 10. маја је сву јерахију реконструисао и њена постављења окаљао „благословом" Пајсија Лигарида, јер су та постављења и потицала од њега. Никонове изјаве о Лигариду су се потврдиле већ 1666. г., када је царевом изасланику Сави у Цариграду потврђено да су Грци Лигарид, Стефан и Мелетије фалсификовали патријаршијску пуномоћ, али је за руски двор било исувише компромитујуће криминално саучесништво Лигарида, па је, уместо удаљавања, тражена његова рехабилитација у звање митрополита.[536] На разбојничком сабору из 1666. године, оном који је збацио Никона, потврђене су његове реформе и бачено је проклетство на све оне који се томе не покоре.[537] На наговор Грка архиепископа и самог Лигарида, уводи се у царској Русији мучење и погубљивање расколника и староверaца, дотада незамисливо за руску народну свест.[538] Одлукама „грчког" сабора, Руси су принуђени да пљуну на своје древне обичаје и да се одрекну своје славне црквене историје и Стоглава[539], као и да поново прихвате бесмислено духовно потчињавање поробљеним и искваренim Грцима. Овај сулуди духовно-културни аутогеноцид и одрицање од Светосавља и царско-црквених тековина самодржавља Ивана Васиљевича Грозног, само ће наговестити још тежа страдања Православне Вере и Цркве под Петром

534 М. В. Зизикин, *исто,* стр. 206.

535 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 127.

536 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 76.

537 Јевсевије Поповић, *Општа црквена историја*, фототипско издање, Бард-Фин & Романов, Београд-Бања Лука, 2005, стр. 511.

538 Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 324-325.

539 Антон В. Карташев, *навед. дело*, стр. 323.

Теодор Алексејевич

и Катарином, све до бољшевичког терора, који ће Руску Цркву коначно реформисати у совјетског тајног агента антихришћанства у свету.[540]

Није боље прошао од Руса и руског патријарха ни Ђорђе Крижанић, који се на самом почетку сукоба између руског цара и патријарха Никона, поводом увођења одређених литургијских новина блиских римокатоличанству, наводно приклонио Никону. Због тога, као и због уплитања у политичка и црквена питања у Русији, био је непрекидно под надзором, а најзад је и царским указом 1661. прогнан у Тоболск у Сибиру, где је провео петнаест година у прогонству. Јован Радонић је мислио да је Крижанић послат у сибирско заточење под утицајем Грка, чији је уплив на двору цара Алексеја Михајловича био врло велики.[541]

Након смрти цара Алексеја Михајловича, његов наследник Теодор Алексејевич допустио је Крижанићу да се врати у Москву, а 1677. године и да напусти Русију. Патријарх Никон је рехабилитован у свим правима патријарха после своје смрти, и то Повељом Источних Патријарха, донесеном 9. септембра 1682. године, у којој је називан „Непоколебљиви адамант побожности, врло искусни чувар светих Божијих канона, неизрециви ревнитељ отачких догми, заповести и предања достојни заступник". Никоново тело је било нетљено 26. августа 1681. године на дан његовог преоблачења и погребења, без обзира што беше ношено девет дана по веома топлом времену из Јарославља до Воскресенског манастира, а он беше чинио многа чудесна исцељења још у изгнанству.[542] Римски цезаропапизам је ипак изашао као победник. Можда је ово била једна од историјски најбриљантнијих тајних операција Конгрегације за Пропаганду Вере из Рима.[543] Никада нећемо сазнати потпуну истину о томе.

540 Б. Талантов, *Сергијанизам, квасац Иродов*, у Светитељи руских катакомби, Романов, Бањалука, 2012, стр. 579-580.

541 Прота Ст. Димитријевић, *Одношаји пећких патријараха с Русијом у XVII веку*.

542 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 306. И једна од царевих сестара, Татјана Михаиловна, била је ватрена поклоница патријарха Никона, и остала му је верна до смрти. Види Антон В. Карташев: *История Русской Церкви*, Эксмо, Москва, 2010, стр. 307.

543„Расколи па поунијати", divide et impera.

Црква Христа Спаситеља у Москви

На радост папског Рима, створила се у православној словенској вери једна ужасна завада и отпадништво, које ће имати итекако утицаја и на крваву световну историју Русије и Балкана наредних векова. Људи „старе вере" или „старог обреда" били су проглашени за „раскољнике" – шизматике; световна власт је позвана да са онима, који неће да се покају, поступи на најсуровији начин. Многи свештеници и мноштво народа одбили су да се покоре саборској одлуци и са своје стране су држали „Никонову цркву" шизматичком и чак јеретичком. Многи су и самог цара оглашавали за Антихриста, јер је одобрио саборске одлуке којима се рушила стара побожност; а та се побожност састојала, поред поштовања старих књига и икона, још у прављењу знака крста са два прста, у писању имена Исуса са једним и, у вршењу литургије са пет хлебова и у употреби крста са осам штапова. „Православни мора да умире за једно аз"; „Пре нас је тако положено од светаца, нека лежи тако до краја" – тако је говорио вођа „староверaца" протопоп Авакум, кога су власти најзад, после многих прогона, спалиле на ломачи.[544] „Онај део народа који је пошао за никоновцима, с једне стране је стално слушао проповед староверства, које је оптуживало Синодалну цркву за губитак божанствене благодати и пад у јерес – оптужбу незамисливу за народну свест пре раскола, а с друге стране гледао је делатност господствујуће цркве која је била организатор сурових масовних прогона староверства, до тада нечувених у руској историји. То је погодовало подривању поверења према званичној цркви и порасту религиозне равнодушности у народу",

544 Алексеј Јелачић, *Историја Русије*, Романов, Бања Лука, 2008, стр. 91. Инквизиција је била претеча француске и бољшевичке револуције, као и злочина фашизма и папизма; в. Георгије Металинос, *Унија – маска и лице*, у Православна црква и римокатолицизам, приредио В. Димитријевић, Лио, Горњи Милановац, 2002, стр. 286.

концизно је описао ситуацију у Русији М. О. Шахов. Овај духовни раскол у руском народу, изазван реформама, имао је веома велико значење у току целокупне политичке, социјалне и културне историје Русије; од староверства почело је једним делом руско секташтво, веома разгранато и испреплетено са многим струјама млађег и старијег порекла.[545] Касније ће царске владе Петрове и постпетровске Русије, тоталном контролом и потпуним потчињавањем православне цркве, систематски гушити у њој сваки живи дух, сурово уклањајући сваки црквени отпор европском империјализму и милитаризму, на којима је била саздана монархија на руском тлу. А када су народне масе, не налазећи у православној цркви онај одзив националне савести који су у њој налазиле некада, у допетровској епохи, скретале у секташтво или у старообредништво, влада је против секташа и расколника предузимала сурове полицијске прогоне и репресије, па је тако дошло до прилика у којима је полиција штитила цркву. Дакле, све је чињено да се црква обездуши и бирократизује, па чак и да се учини непопуларном. Био је то најзлонамернији прогон цркве, тим пре што се споља прикривао лицемерним доброчинством.[546]

ЗНАЦИ ГОСПОДЊИ

Шабатај Цви

У јеку Никонове реформације православља према грчким књигама из Венеције и Беча, сам Господ, по Свом допуштењу, дозволи 6. јануара 1666. године појављивање јеврејског „Месије" Шабатаја Цвија надомак Цариграда. Још 31. маја 1665. године је Шабатај Цви проглашен за „месију Бога Јакова" (Meshiah Elohei Jaakov) у Палестини, од младог кабалисте Натана из Газе, човека који је Цвија претворио у симбол шабатајског покрета и његов стегоноша.[547] Са кабалистичком девизом „Бог дозвољава оно што је забрањено", Цви се упутио ка Цариграду. Заплењен му беше брод у Мраморном мору, а месија Шабатај Цви приведен пред великог везира Купрулу Ахмед пашу, који га одмах предаде тамничарима. Пред Турцима је негирао да му беше намера да сврге султана, а пред Јудејима се представљао као „Једини син и Првороћени од Бога, Месија и Спаситељ света". Промениви

545 Алексеј Јелачић, *Историја Русије*, Романов, Бања Лука, 2008, стр. 92.

546 Николај Трубецкој, *Наслеђе Џингис –кана*, Бримо, Београд, 2002, стр. 56-57.

547 Гершом Шолем, *Главни токови јеврејског мистицизма*, Градац-Медијска књижара Круг, Чачак-Београд, стр. 268-269.

неколико места заточеништва, Шабатај завршава у Адријанопољу, где 16.6.1666. године бива суочен са султаном Мехмедом IV, који му, преко преводиоца Хајатизаде Мустафе Февзи-ефендија (такође конвертита чије је име било Моше Абраванел), намеће избор између мученичке смрти или преласка на исламску веру. Султан није намеравао, можда услед страха од јудејске побуне, да направи шехида (мученика) од њега, па Шабатај Цви притворно одлучује да стави турбан на главу и сачува живот, мењајући име у Азиз Мехмед Ефенди. Мехмед IV „Ловац" му је доделио царску пензију и звање чувара вратанца двора. Приметивши да је „муслиман" Азиз потајно задржао многе кабалистичке обреде у свом практиковању ислама, Порта га протерује у Улцињ, где Цви умире у самоћи 1676. године. Међутим, многи Јевреји ће следити његов пример у Турској и широм исламског света, формално постајући муслимани, а интимно остајући јудаисти, талмудисти, следбеници Кабале или обични превратници. Они ће Шабатајеву апостазију величати као чин врлине и начин искупљења, а своје формално отпадништво су сматрали чисто спољашњим.[548] Ови елементи, који нису отворено пресекли везу с рабинским јудаизмом, ће после Француске револуције у многим јудејским круговима својим утицајем пресудно помоћи покрет за реформу, либерализам и „просвећеност".[549] Понајвише ће од ових „донме" шабатајаца из Солуна бити касније оформљен покрет „Младотурака", захваљујући диригентској палици Ђузепе Мацинија, преко Бнај Брит ложа. „Треба варати као ђаво", писао је Волтер у писму Териоу, „не стидљиво, не једном, него увек". Али, вратимо се прогоњеним руским староверцима...

ПРОГОНИ СТАРОРУСА И ЗЛОСМРАДИЈЕ ЗАПАДА

Један монах старе вере, Епифаније, успео је да задобије у Молдавији (Русовлашкој) епископско посвећење 1725. године, те се поврати у Велику Русију као епископ и рукоположи знатан број свештеника. Али га руска власт ухвати и баци у тамницу, где овај убрзо и сконча. Раскол, у Русији државно прогоњен, учини да огромни народ избегне ван граница Русије, понајвише у Молдавију, Влашку, Буковину, Сибир, Пољску и Прусију. Староверци на северу Добруџе су називани липовени, име које су им Власи подарили јер су први Руси староверци, кријӯћи се од прогона живели по липовим шумама Буковине. Значајна је била и сеоба кубанских козака староверца под вођством Игњата Њекрасова чак у Малу Азију.

У исто време док је сурово прогонио староверце, руски двор је широм отворио врата Западу и несметано дозволио ширење слободног зидарства из Немачке (понајвише код племства), волтеријанства и атеизма из Француске, а посебно се, при средњим слојевима, зацарило анархистичко безверје и нихилизам. Петар Велики је успео да сасвим потисне духовни принцип из државног домостроја, сменивши теорију симфоније са теоријом просвећеног апсолутизма, са његовом културом државе ради државе. Много пре злогласне 1789. године, при најутицајнијим тајним кружоцима Русије, сазревају мисли о убиству цара и успостављању републике. Већ 1731. године

548 Г. Шолем, *исто,*, стр. 268.

549 Г. Шолем, *исто,* стр. 275.

појављује се прва руска масонска ложа, организована од стране Велике Ложе Енглеске, и на њеном челу се налазио капетан на руској служби Џон Филип, којега је после десет година заменио опет Енглез – генерал Џејмс Кејт. Један од првих познатих руских масона постао је крштени Јеврејин П. П. Шафиров (умро је 1739. године), који је заузимао при царици Ани Ивановној високи положај председника Иностраног Колегијума, дакле био је руководилац спољнополитичког посланства Русије![550]

Преко ових ложа западноевропски монарси остварују своју тајну политику против Русије, а чланови масонских ложа постају агенти утицаја западноевропских владара. И заиста, од убиства императора Павла I, 12. марта 1801. године, па све до стравичног ритуалног покоља царске породице Николаја II, цареубиство и свргавање монархије биће једна од обавезних тема слободнозидарских ложа и разних револуционарних кружока подземља. Чак ће Керенски то изнети у говору на заседању Државне Думе у фебруару 1917. године, када је позивао на „физичко одстрањивање Цара", појаснивши да с Царем треба тако поступити као што „је урадио Брут у време древног Рима"!

Према Леон де Понсину, аутору *Тайные силы позади революции*, масонска заклетва је имала следећу форму: „Ако на било који начин и најмање прекршим заклетву, нека ми одрежу главу, ишчупају ми срце, зубе и изнутрице и баце их у море, нека ми тело спале и распу пепео у ветар, да ништа не остане од мене и мојих мисли међу људима и међу мојом браћом, масонима". Значајну улогу у Фебруарској револуцији у Русији имала је масонска „младотурска" групација коју је предводио Хучков, а која је окупљала генерале Василија Јосифовича, Ромејко-Турка, Поливанова и Мишљајевског.

Збацивши православно самодржавље и симфонију власти, Руси и руска вера ће доживети крваву голготу, дотада невиђену у светској историји. Лажни самодршци и лажни патријарси ће се појавити, обмањујући читаво човечанство и ширећи свој погани наук посвуда. Овде ваља свакако поменути речи Исака Сирина: „Многи се поклањају мучитељу вичући у страху: ти си наш спаситељ"!

У шумама, степама и пећинама Бесарабије и Буковине, презрени од свију, преживеће и ово руски староверци и правоверци, као „мало стадо" Христово. Бог ће прославити и бројне православне светитеље руских катакомби.

„И шта би ми Руси постали без цара? Наши непријатељи убрзо би се потрудили да униште и само име Русије, пошто је Носилац и Чувар Русије, после Бога – Господар Русије – Цар Самодржац, без њега Русија и није Русија. Нека Бог чува Русију и руског Цара, ако не ради Руса, недостојних због својих великих грехова, то ради Православне Цркве, ради свих светих и ради свих чуда, која се пројавише у Русији претходних векова, уз помоћ и заступништвом Божије Мајке и светих чудотвораца руских, којима не оскудева ни Руска Црква ни Руска земља", грмео је Свети праведни Јован Кронштатски. У супротном, упозоравао је Свети Јован да „ако не буде покајања, Бог ће одузети кротког и богобојажљивог Цара и допустиће бич у лицу самозваних и љутих владара, који ће целу земљу залити крвљу и сузама".

550 Олег Платонов, *Тајна историја масонства*, Романов Бард-фин, Београд, 2011, стр. 20-21.

И заиста, тако се и згоди, по допуштењу Божјем. Митрополит Антоније Храповицки ће касније тврдити, међутим, да је Петрова противканонска реформа обезличила религиозну свест руског народа и лишила Цркву одушевљења и ревности, па из обезглављености Цркве без пастира Божијег, изродила нихилизам и побуну против отаџбине и хришћанске вере, која запрепашћује читаву васељену.[551] Унижењем патријарха, Русија је уместо на пут православне културе, изведена на материјалистички пут немачке колоније.

КРАЈ ОПСЕНЕ И ОПСЕНАРА

Крајем XVII века полако замире и нестаје руска опчињеност Грцима. Већ 1676. године, руски цар Фјодор Алексејевич издаје наредбу да се грчки трговци не пуштају у царевину, већ да тргују у пограничном граду Путивљу. То је стога што Грци више не доносе никаква духовна добра (многоцелебне мошти и чудотворне иконе), роба им је лоша, а њихови трговци варају.[552]

Исте године, у Улцињу умире и Шабатај Цви. Али, пошто ђаво не мирује, те 1676. године, у Солуну долази на свет Барухија (Барух) Русо, кабалиста и шабатајац из Солуна и вођа донме секте. Сматрао је себе инкарнацијом Шабатаја Цвија и Месијом. Његов деда је био Јосиф Филозоф, отац последње жене Шабатаја Цвија, док му је отац био чувени Јакоб Керидо, оснивач донме секте. Када је умро Јакоб Керидо, 1690. године, после ходочашћа у Меку, Барухија Русо преузима вођство секте шабатајаца.[553] Примивши притворно ислам, Барухија је узео име Осман-баба, карактеристично за суфије или дервише. Барухија се сматра најрадикалнијим донме секташем, који је потпуно изврнуо и укинуо све моралне забране традиционалног јудаизма, примивши утицаје суфијског реда Бекташа, са којим је донме секта била у пријатељским односима. После његове смрти, највероватније 1721. године, гробница му постаје место ходочашћа донме присталица из читаве Османске империје.

551 Михаил В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 342.

552 Николай Фёдорович Каптерев, *Сношения Иерусалимских патриархов с русским правительством с половины XVI до конца XVIII столетия.*

553 Марк Мазовер, *Солун град духова: хришћани, муслимани и Јевреји: 1430-1950*. БОШ -Досије студио, Београд, 2017, стр. 42-72.

СРБИ, РУСИ И ВЛАСИ ПРОТИВ ФАНАРА, ОСМАНЛИЈА И АУСТРИЈЕ

АРСЕНИЈЕ ЧАРНОЈЕВИЋ И „ПРИВИЛЕГИЈЕ"

После неуспешне турске опсаде Беча, током тзв. „бечког рата" од 1683. године, велики везир Кара-Мустафа се, гоњен снагама пољског краља Јана Собјеског, повлачи према југу. Јан Собјески је бацио око на Ердељ, због чега су бечки језуитски кругови постали јако узнемирени. Римска курија је морала посредовати, па је Беч приморала да се одрекне Влашке, а пољски краљ је изјавио да не намерава освајати Ердељ. Порази на угарском ратишту, запаљене области у Лици, Босни и Херцеговини, као и масовно одсељавање становништва са турске на млетачку и аустријску територију, утицали су на султана да на положај првог везира доведе Сулејман-пашу Мурветовића, Србина родом из Милешеве. Њему је султан поверио „не само политичке, већ и ратне послове". Био је то покушај да се преко њега, као век раније, преко Мехмеда Соколовића, успостави сарадња са оним делом српског народа који је живео на територији Турске Царевине и да се утиче на оне Србе који су се, под разним именима (хајдуци, ускоци, морлаци, власи, Рашани), већ борили у редовима аустријске и млетачке солдатеске да признају султанову власт. Тиме се може објаснити и одлазак патријарха Арсенија Чарнојевића у Једрене фебруара 1686, када је дуго разговарао са Сулејман-пашом Мурветовићем. Сулејман Мурветовић је још одраније молио патријарха Арсенија Чарнојевића да се мане Запада и сачува свој народ под султановим скиптром.[554] После тог сусрета, свака је кућа у Херцеговини и Црној Гори дала по једног човека да чува турска утврђења на турско-млетачкој граници према Далмацији и Боки Которској. Кучи, Пипери, Никшићи и Клименти су чак узели учешћа у турском нападу на Паштровиће. Сулејман-паша је тада послао новац босанском паши за опрему 12.000 војника, истовремено му наредивши да са херцеговачким пашом освоји Норин и Задварје, а затим да иде на угарско ратиште, где се један део Срба Молдавије, Влашке и Ердеља борио у редовима аустријске војске. Поред свега, Срби масовно устају и придружују се аустријској и млетачкој војсци, тако да Турци бивају протерани из Барање, Бачке, Срема, Далмације, Лике и Крбаве. У мају 1686. генерал Шерфенберг ушао је с војском у Клуж и Деву на Моришу, угарска је војска заузела Будим, док је пољски краљ провалио у Молдавију, циљајући Влашку. Банатски Срби, у споразуму са влашким кнезом Шербаном Кантакузином (1678–1688), латили су се оружја,

554 Марко Јачов, *Манастир Милешева – својеврсно министарство црквених спољних послова Српске патријаршије*, у Свети кнез Лазар, број 8(74), Београд, 2012, стр. 73.

охрабрени доласком царских трупа у Потисје. Венеција осваја Херцег Нови 1687. године а народни певач бодри народ српски: „Клете Турке да ћерамо и из Европе изагнамо, ова страна свјета да чиста остане, Да Мухамед већ не смрди у ове стране свијета". Ипак, влашки кнез Шербан Кантакузин гледао је да дође у везу са руским двором, тежећи да за своју политику против римокатолика придобије и српског патријарха Арсенија III. Светогорски архимандрит Исаија, који се нашао у Букурешту 1688. године на путу за Молдавију и Русију, био је влашком кнезу поверљива особа за тајни договор са руским царем ради предупређења аустро-млетачког заузимања православних земаља Балкана, јер, према Исаији, „онда ће они православне хришћане поменутих земаља довести у гору погибао него што је турска и вера православно-грчка изгинуће и искоренити се, јер ће Римљани све манастире и цркве претворити у своје, а неке принудити на проклету унију".[555] И заиста је исте године, 30. марта, ћесар Леополд именовао за сремског епископа унијату Лонгина Рајића, па је српски патријарх прихватио план кнеза Шербана и позвао руске цареве да дођу хришћанима што пре у помоћ. Такође је бивши цариградски патријарх, Дионисије, послао поруку руском двору да,, сви Срби, Бугари, Молдавци и Власи чекају спас од царева". Чим Руси, јављао је кнез Шербан, ударе на Буџак, он ће њима са својом војском изаћи у сусрет, дићи ће се сви Срби, Бугари и Молдавци, те ће руска војска лако доћи до Цариграда. Заједно са Шербаном и Арсенијем, иступили су и свргнути цариградски патријарси Дионизије IV и Јаков. [556]По повратку из Русије, архимандрит Исаија је, по достави влашког бојара Константина Балачана, ухапшен у Брашову и заточен у Сибињу.

Током 1689–1690. аустријска војска, крцата српским регрутима и официрима, осваја целу Србију и Македонију са Скопљем. Генерал Пиколомини, после ослобађања Пећи, Призрена и Скопља, позива патријарха Арсенија III Чарнојевића да се из Херцег Новог врати у Пећ, понудивши му заштитни лист аустријског цара. Отада патријарх још активније ради на дизању народа на устанак, ослањајући се на Аустрију. Француски амбасадор у Цариграду, Жирарден, 6. октобра 1687. године пише краљу Лују XIV, не искључујући могућност да ће Влашка и Молдавија збацити турски протекторат и ставити се под заштиту цара „који са њиховом помоћу може маршировати до Цариграда". Цар Леополд, под утицајем језуита, тражио је да му Турци уступе Ердељ, Влашку, Молдавију, Босну и Херцеговину, Србију и Бугарску као саставне делове Угарске краљевине.

Међутим, већ исте године, реорганизована турска војска под командом везира Мустафе Ћуприлића креће у снажну офанзиву, тешко поразивши Аустријанце у јануару 1690. године код Качаника. Пред турском инвазијом и пустошењем, српски народ и патријарх морали су бежати испред Турака ка северу. У Београду, патријарх Арсеније прима од аустријског цара Леополда I писмо и проглас народу којима се тражи да Срби не напуштају своје градове, већ да наставе борбу против Турака. У накнаду за то обећана им је слобода вероисповести, избор војвода, ослобођење од данка и других

555 Соловьев Сергей Михайлович, *История России в эпоху преобразования*, Москва, 1867, стр. 54.

556 Глигор Станојевић, *Србија у време Бечког рата 1683-1699*, Нолит, Београд, 1976, стр. 97-100. Исаија је, на путу за Русију, срео бившег патријарха Јакова у Галцу.

дажбина, слободан посед покретне и непокретне имовине, као и низ дугих привилегија.

Ипак, постајући војни положај Срба све тежи, јер су Турци Махмуд-бега опустошили део Србије, Македонију, Косово и Метохију, а посебно су страдали манастири Ђурђеви Ступови, Лесново, Пећка патријаршија, Милешева, Сопоћани и Дечани, патријарх Арсеније сазива црквенонародни сабор у Београду, јуна месеца 1690. године. Бива донешена одлука да се цар Леополд I призна за српског краља и да Срби наставе борбу против Турака. Затражене су и повластице које су уживали под Турцима – слободу православне вере, стари календар, слободно и саборно бирање архиепископа Србина, вршење јурисдикције патријарха и епископа по свим областима где се Срби налазе, ослобођење црквених имања од пореза и дажбина, као и патријаршијска кривично-правна надлежност за преступе јерархије. Река избеглица прелази преко Саве и Дунава у Рацорсаг (српску земљу), понајвише се настањујући око Будима, Сентандреје и Острогона. Ослабљен је српски живаљ у Немањиној Србији, а, са народом, и манастири су проплакали и осиромашили, па је архимандрит студенички Неофит ишао у Русију по помоћ, и који је повратио мошти Св. Стевана Првовенчаног из Црне Реке у Студеницу.[557] Јужни народ српски се дуго жалио да патријарси све боље фамилије побраше и у Немачку одведоше, а сиротиња оста безглавна. Затим на упражњену земљу настанише се Турци и Арнаути, а нешто и Бугари. А да нису патријарси нашу браћу од нас одвојили, не би могли Турци прекомерну ову силу над нама заузети.[558]

Срби се истичу у бици код Сланкамена 1691. године, када је погинуо и сам велики везир Мустафа Ћуприлић. Дуготрајни рат Турске и Аустрије одлучен је великом победом Еугена Савојског на реци Тиси код Сенте, 11. септембра 1697. године. У летописној белешци говори се о великој победи код Сенте, када „Принц Евгеније разби Турке под Сентом и господа јаничарска поглавита погибоше многа, ини мачем падоша а ини истопиша сја у Тиси реки, јако же древни Фарахонитјани и мори, и тако се могло прећи по људма преко Тисе, аки по мосту, и то чудо очи человјеческе неће узрети". Према оцени писца белешке, турска погибија била је Божја казна за спаљивање моштију Светог Саве „србскаго просветитеља". Миром из Сремских Карловаца 1699. године, Аустрији је припала будућа Угарска (Рацорсаг), Ердељ, Славонија, део Срема и Лика са Крбавом. Венеција је добила проширење у Далмацији, а Срби су се опет нашли приморани да се непрестано боре за пуки етнички и верски опстанак. Када је Србима најтеже, ту је угровлашки војвода Константин да потврди традиционалну помоћ манастиру Студеници 1706. године, а већ је повељом од 5. јануара 1702. године одредио манастиру Требиње помоћ сваке треће године од 7000 пенеза или по 45 талира „за душу своју и својих родитеља". Исти „оброк" Студеници ће 1715. године потврдити и војвода Стеван Кантакузин.[559]

Овде нас посебно занима својеручно писана молба патријарха Чарнојевића од 16. јуна 1706. године, у којој он, у име српског народа,

557 Андрија П. Јовићевић, *Древни српски манастири*, Матица српска, Никшић, 2011, стр. 161.

558 *Дечански првенац*, Нови Сад, 1852, од Гедеона Јосифа Јуришића, јеромонаха дечанског, стр. 122-123.

559 Андрија П. Јовићевић, *Древни српски манастири*, Матица српска, Никшић, 2011, стр. 161.

ословљава себе „митрополитом и патријархом Срба, Рутена и Влаха", излажући већ добијене слободе и молећи новог монарха, Јосифа I, да их милостиво потврди. Подручје Срба над којима му припада црквена и политичка власт, захвата следеће области: Угарску са дистриктима Сатмар, Вараждин и Бјеловар, Хрватску и њена приморска места, дистрикте Лике и Крбаве, Горњокарловачку границу и Зринопоље, затим Славонију и у њој посебно Малу Влашку, Ердељ и „остале наследне провинције" – Влашку, Молдавију, Илирију и Мезију![560]

Одговор на ту молбу била је свечана потврда српских привилегија, коју је цар Јосиф дао 7. августа 1706. године. У њој се посебно истичу многобројне заслуге српског народа, које је овај стекао у ратовима изван земље и гушењем унутрашњих немира уперених против владарског дома, па се сходно томе у целини прихвата и удовољава молби патријарха и митрополита Арсенија Чарнојевића и „сталежа целог српског народа", а која се односи на потврду привилегија и права добијених од цара Леополда I. На крају потврде додата је клаузула следеће садржине: „Задржавамо себи пуну слободу да по успостављењу мира у нашој краљевини Угарској и њеним земљама та изузећа, права и привилегије у складу са датим околностима још више проширимо и употпунимо, како би на тај начин још јасније показали нашу најдубљу наклоност према илирском народу, а што ће бити на добро и добробит наших земаља и провинција, па самим тиме и илирског народа".

ЗАГОНЕТНЕ СМРТИ СРБСКИХ ЈЕРАРХА У БЕЧУ

Убрзо по потврђивању привилегија, патријарх Чарнојевић је умро у Бечу 24. октобра 1706. године. То је била само једна од многих загонетних смрти које ће покосити наше првосвештенике у овом граду. Затим је исто тако у Бечу умро и млади, снажни и здрави наследник његов Исаија Ђаковић, само неколико месеци после његовог избора на црквено-народном сабору у Крушедолу 1708. године за врховног духовног поглавара свију православних Срба под аустријском влашћу. Нема сумње да је у вези са овако наглом смрћу оба ова енергична и способна српска духовна поглавара, у самом Бечу, од интереса и нарочитог значаја за карактеристику римске пропаганде у целом овом питању и случај, што је језуита Хевенеши, почетком 1707. године, поднео царском двору једну нову тајну информацију у којој је рекао да је владика Исаија, који има да буде наследник патријархов, „стуб православља" под аустријском влашћу и да га треба пошто-пото „уклонити", па да стога ће он „усмено саопштити начин како да се то учини"; само моли да се то сачува у највећој тајности, како не би Срби за то дознали и њему, као предлагачу тога, почели „о глави радити".[561] Бечки језуити нису никада опростили Исаији Ђаковићу то што успео да прошири царске привилегије Србима на Хрватску и Угарску, као и његов ослонац на Пећку патријаршију.

Да су Срби били бедем против унијаћења, потврђује нам и Хунфалви у својој „Етнографији Угарске", стр. 377, где каже: „Последње велико досељење

560 Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Матица српска-Гутенбергова галаксија, Београд-Нови Сад, 1998, стр. 48-49.

561 Радослав Грујић, *Политичка и верска активност Ватикана на Балкану кроз векове*, Манастир Рукумија-ИК Лио, Горњи Милановац стр. 64-65.

једног народа било је досељење Срба, који су у исто време собом довели организовану јерархију источне цркве. До тада било је лакше Украјинце и Влахе приводити у крило Римске цркве: српска јерархија била је већ у следству добиваних привилегија бедем против црквене уније. Зато и неунирани Власи допреше под српску јерархију". Арсеније III Чарнојевић је одлучно стао за врат и унији код српског народа, вративши истинитој вери заведени народ који је грабовачки игуман Јефтимије Његомировић превео 1690. године у папску јерес. Међутим, један део влаха Ердеља, под троструким притиском Рима, Беча и унијатски настројеног (или уцењеног) епископа, Грка Атанасија I Ангелу, прихватио је унију са папом на сабору у Београду (Алба Јулији) 1698. године, задобивши велике материјалне погодности за унијатски клир. Унију са Рим су свечано потписали сам Атанасије, 56 протопопова и 1563 обична попа, међу којима се није налазио ниједан Србин. Влашка паства није у први мах ни знала за прихватање уније, јер се све то у тајности од њих радило.[562] Када је народ „прокљувио шта се ради", било је већ касно. Митрополит београдски Мојсије Петровић дао је 1726. да се у Римнику прештампава руски „Буквар" Теофана Прокоповича, па је наредио да се с једне стране штампа руско-словенски, а с друге стране на влашком, поверивши игуману Стевану из манастира Говоре редакцију влашког текста. Гроф Валис је сматрао да су „Власи...за унију увек много готовији од Раца".

БОРБА НИКАНОРА МЕЛЕНТИЈЕВИЋА И ВИКЕНТИЈА ЈОВАНОВИЋА

Митрополит Викентије Јовановић

Међутим, напорима влашког кнеза Јована Константина Басараба Бранковеануа (Бранковића), епископа Никанора (Мелентијевића), монаха Висариона и епископа Хуста Јосифа Стојке, као и локалног свештеника Јована Молнара (кога су унијати ошишали и протерали за Беч), народ Ердеља се масовно враћао правој вери, користећи и појачане дипломатске притиске царске Русије на бечки двор. Никанора Мелентијевића је упутио у те крајеве митрополит карловачки Викентије Јовановић да тобоже прикупља прилоге за Хусарску регименту, „а у ствари послао га је да стане на пут безобзирној унијатској пропаганди и да рукополаже младе влашке кандидате у чин ђакона и презвитера".[563] Никанор се из Брашова

562 Радослав М. Грујић, *исто,* стр. 8.

563 Епископ С. Вуковић, *Српски јерарси...*, стр. 70-73

обратио вернима чувеном посланицом, којом је позвао влашки народ у Ердељу и упутио га „како да сачува своју православну веру и живи по науци Спаситељевој".[564] Владика Никанор је саставио архипастирску посланицу за православне Ердеља, подучавајући народ „да се своје свете православне вере чврсто и непоколебљиво држе, као и до сад што су; да се међу собом пазе, те не дају места зависти, гневу, клеветама, и инатима којекаквим; да ревносно цркву своју пазе и поштују; да се оставе сваког злог дела, те да се исповедају нарочито у време великог поста, па да на исповест приводе и децу од осам година, да слушају своје свештенике и науку Божју, коју им буду проповедали..да науче боље крстити се, те сву децу од 4 или 5 година да родитељи уче долазити у цркву и науче их „Оче наш" и „Вјерујуу", као и остале молитве и науку Божју, потребну правим Хришћанима", опомињући истовремено оне који се баве бајањем, чарањем да се окану тога посла, покају и исповеде, па да им Бог опрости; а оне, који се и даље буду тога држали, проклиње и одлучује од цркве. Митрополит Викентије Јовановић се тајним писмом јадао руској царици Ани Ивановној на зверско понашање Шваба, који „нису остављали на миру ни саме мртваце, него су ископавали из гробова и с њих скидали што су од вредности нашли". Нажалост, руска царица Ана, удова Фридиха Вилхелма, војводе Курландије, имала је, међутим, велико неповерење у руско племство, а полуге власти је дала у руке балтичким Немцима. На престо Курландије је поставила свог миљеника и љубавника Ернст Јохана фон Бирона...

ДУХ МОГИЛЕ ПРОТИВ УНИЈЕ

Дионисије Новаковић, ђак Могилине богословије и академије у Кијеву, посвећен за епископа 1749. године, добио је 1761. на управу и Трансилванску епархију, стекавши знатне заслуге за одбрану православља међу трансилванским Власима и Србима, иако му је двор поверио удаљену епархију како би покидао везе са Карловцима. Док је још био епископ будимски, Дионисије Новаковић је рукоположио рођеног будимца Гедеона Никетића за ђакона и презвитера, касније произведеног у чин протопрезвитера. Гедеона је као удовца замонашио епископ Виђентије Видак (Јовановић) у манастиру Раковцу 1775. године, а крајем исте године га епископ Видак поставља за архимандрита манастира Шишатовца. После смрти Дионисија Новаковића, 1770. на катедру Ердеља бива устоличен владика Софроније Кириловић, бивши архимандрит манастира Грабовца и егзарх Будимске епархије. Власи нису били задовољни што њихов епископ није био потчињен Карловцима, па су се с неповерењем односили према њему и он бива премештен 1774. за епископа будимског. Коначно, године 1784. Гедеон Никетић постаје епископ „свих Влаха у аустријској царевини". Седиште му је било у Решинару близу Сибиња, где је уредио своју епископију према организацији српских епископија у Карловачкој митрополији.[565] После његове смрти, епископ постаје Герасим Адамовић из Сибиња.

И Мојсије Путник, митрополит карловачки из старе племићке породице, умро је „напрасно" у Бечу, на Видовдан 1790. године. Тежио је да изгради у

564 Сава Вуковић, *навед. дело,* стр. 70-73

565 Сава Вуковић, *наведено дело*,стр. 109

Темишвару модерну православну семинарију за Србе и Влахе, а цинцарској деци је у Новом Саду отворио одељење за наставу грчког језика. За време његове управе Митрополијом, цар Јосиф II издао је Патент о толеранцији (равноправности) православне и римокатоличке вере, али је и укинуо 700 православних манастира са 20.000 монаха, у намери да смањи руски утицај на Влашку и Молдавију. Језуити су одувек ширили русофобију и мржњу према православљу у Аустрији, па је хуманиста Ксавер Рајт, секретар аустријског посланика Ламберга у Напуљу, сматрао за дужност да упозори цара Јосифа II на велику штетност римског прозелитизма: „ Желите ли, да се тога страха (од Русије) ослободите, то не дангубите, већ ставите ту увређену народност (српску) у уживање њених слобода и правица; учините крај свима тужбама о тлачењу и хотимичном насиљу, те мудрим и праведним законима улите у срца њихова поверење у вашу владу сталним сведочењем: да ви своје народе желите да усрећите и дух љубави према отаџбини у њима пробудите".[566]

ЗЛОДУХ БАРОКА И РЕФОРМЕ ВУКА КАРАЏИЋА

„На Балкану, на простору некадашње византијске империје и несталог српског средњовековног царства, разапета на тромеђи континената, филозофија и религија (православља, католичанства и ислама), раскомадана немирима и променљивим границама две велике империје – аустријске и турске, на југу пресечена и млетачко-турском границом, расута у области туђе етнички и језички, српска књижевност се остваривала током XVII и XVIII века у једном лутајућем народу, највећим делом и столећима већ подвлашћеном турским, аустријским и млетачким завојевачима, у средини без редовних културних и друштвених институција, без политичког и културног средишта, у оквирима једног огромног подручја", говорио је Милорад Павић. Тако, у условима „лутајућег народа", долази до продирања католичке пропаганде кроз барок, што је потврдило да су страховања цркве била оправдана. С друге стране, конзервирање културе је имало свој рок трајања. Нови културни правци су кад-тад морали бити прихваћени, а како није било услова да се до њих дође у својој држави, то се десило једном „лутајућем народу", „у средини без редовних културних и друштвених институција, без политичког и културног средишта, у оквирима једног огромног подручја". У таквој ситуацији, прихватање барока није могло да прође без последица. Барок је у себи носио опасне окултне и кабалистичке симболике, подвукао је Раде Јанковић.[567]

За Србе је барок значио крупну промену на културном и духовном плану. Тада је започео процес удаљавања од ромејско-православне културе и духовности, који се никада није зауставио. Данас, на почетку XXI века, тај процес је готово на самом крају. У време барока Срби су ромејско-православну културу и духовност измешали са западно-католичком, да би временом ова друга све више задобијала превагу. Са променом културе и духовности мењао се начин размишљања, и заправо мењао се читав један народ. Формирањем српске државе у устанцима почетком XIX века тај

566 Радослав Грујић, *Политичка и верска активност Ватикана на Балкану кроз векове*, Манастир Рукумија-ИК Лио, Горњи Милановац стр. 67-68.

567 Раде Јанковић, *Доба Раз - ума*, Царса, Шабац, стр. 117-157.

процес се ублажио, али је поново појачан наметањем католичке пропаганде преко Вука Караџића. Због Вука Караџића није искоришћена прилика да се српска култура и духовност потпуније вежу за традицију светосавља. Уместо тога, уследио је нови талас западно-католичких утицаја, који ће посебно бити појачан формирањем Југославије.[568]

Док је патријарх Арсеније III Чарнојевић за собом оставио само један дрвени сандук неопходних ствари, већ је митрополит Мојсије Петровић у свом раскошном двору оставио стотину пари свилених чарапа, сребрни прибор за маникир, луксузне сатове са музиком и друге барокне драгулије. Митрополит Вићентије Јовановић основао је и издржавао сопствени хусарски пук, што је било тешко чак и најбогатијим угарским племићима. На Петра Петровића, епископа темишварског (1786–1800), велики је утицај имао француски философ Пјер Бел (Piere Bayle), и владика је био „образован у класичном духу, говорио је поред других језика и француски, највише се бавио философијом, нарочито тада модерним француским енцикопедизмом. Због своје учености и угодне спољашњости уживао је и на царском двору угледа. Леополд II именовао га је стога дворским саветником Илирске дворске канцеларије.[569]

ФАНАРИОТИ И ГРЧКИ ИГ, РУСИЈА ВЕЛИКА ПЉАЧКА

Током XVIII и у првој половини XIX века, на челу влахомолдавских кнежевина смењивали су се припадници грчких фанариотских породица (Кантакузини, Ђике (арбановлашке лозе), Ипсиланти, Маврокордати, Морузи, Хангерли, Раковице, Каламаки и Караца (молдовлашке крви), Шуцу...), који су Порти плаћали своју инвеституру, а потом тешким фискалним мерама покушавали да уложени новац брзо поврате. Њихово миропомазање у XVIII веку вршено је у Цариграду од самог патријарха. Грци су угњетавали Словене својом „културом", помагани у томе и раније и сада од Турака и од оних виших турских чиновника Грка из „племићког реда", тзв. „фанарских племића" Маврокордата, Кантакузена, Мурузиса, Рангабеа, Суцоса, Генадиоса и Никусиоса, који су били тајни секретари турских Султана и „велики тумачи" Порте, њени посланици на страним дворовима и кнежеви вазалних кнежевина Влашке, Молдавије и Бесарабије.[570] Грчка властела и поповштина била је за све време турске владавине на Балкану, па и у XIX веку у турској служби, а шта је тај утицај значио у таквој земљи као што је Турска, нарочито кад је реч о борби привилегованих против немоћних, то је лако разумети.[571] Не треба никада заборавити да су Турци дошли у Европу најпре као савезници Грка у борби против Срба под царем

568 Милослав Самарџић, *Тајне Вукове реформе*.

569 Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Евро-Унирекс-Каленић, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996, стр. 398.

570 Чији су кнежеви уговорно морали бити хришћани.

571 Иван Иванић, *Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку*, СКА, Издање друштва Рада, Београд и Нови Сад, 1902, стр. 20. Види и Живко М. Маринковић, Јеврем Игумановић, *Историја општехришћанске и српске православне цркве са хронологијом*, Бесједа-Арс либри, Бањалука-Београд, 2002, стр. 158-159.

Душаном.[572] Ружан је спомен о грчким владикама у Србији: Леонтије Ламброс (слуга митрополита Методија, кога Турци на денунцијацију овог слуге удавише), Дионисије, Мелентије, Агатангел, Ћирило, Антим и многи други. Вук Караџић казује да су грчке владике били људи прости, пропалице и најрђавији, глобили су народ, цркве, манастире, а свештенике остављали у незнању, патријаршија је продавала епархије грчким калуђерима, а „они су са пашама и кадијама експлоатисали земљу, која је за њих била туђа и у свему су се слагали са осталим чиновницима Портиним". Грчке владике у Србији биле су у времену од 1804. до 1830. године турски агенти против народа српског, због чега их је Кнез Милош Велики и уклонио из Србије.[573] Поред свих зулума грчких владика у Србији, Милош Велики је био велики добротвор Цариградске Патријаршије, која нам се касније „одужила" својим противсрбским држањем по питању српских школа у Македонији, као и око хиротоније митрополита српске народности у Призрену и Скопљу. Трагично је било и искуство Старосрба рашко-призренске епархије под фанарским игом: грчки митрополит Ананије (1830–1835) столовао је прво у Скопљу, одакле га својим утицајем отера за Призрен силни српски трговац Хаџи-Трајко, када га је затекао са даскалицом у наручју; из Призрена овај злотвор, полазећи за Цариград, украде чувену круну митрополита Јанићија и понесе је са собом, но Дечанци полете за њим, стигну га у Скопљу и помоћу Хаџи-Трајка отму му круну и поврате је у манастир Дечане. Грк Синексије (1837–1840) у Призрену је дневно пио три оке ракије, глобио народ, распуштао је жене и попио је попове самовољно. Игњатије (1840–1849) је успео да потурчи много српских кућа, глобећи сурово и терајући људе у апс, слао је људе у сургун; све док се одважни Синча Михаиловић пожали Константину Николајевићу у Цариград на овога владику, па га коначно Али-паша протера из Призрена.[574] Његов наследник, примитивни Грк Партеније је демонстративно излазио из цркве да не слуша словенско појање, јер је оно било „варварско". Митрополит Мелентије је 1857. године за 2000 гроша отео трудну жену једног сељака из Љутоглава, па је на силу венчао за другог Србина у оближњем селу.[575] Мелентије се намерачио да позатвара све српске школе, а место њих да отвори грчке, што успе да спречи, знатним пешкешом код Турака, приштински народни вођа Стојан Чамишевић.[576] Владика се понашао и развратно, играјући чочек са циганкама на седељкама код Акиф-паше. На једвите јаде, пошто је од 1830. до 1896. године била без Срба епископа, рашко-призренска митрополија се изборила да „неуки старац Антим VII" (васељенски патријарх) коначно рукоположи Дионисија Петровића, на личну интервенцију руског конзула Нелидова код султана Хамида II.[577] Владика Дионисије био је тада дочекан у

572 Ч. Мијатовић, *Пад Цариграда*, Етхос, Београд, 2010, стр. 82-84.

573 Иван Иванић, *Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку*, СКА, Издање друштва Рада, Београд и Нови Сад, 1902, стр. 21.

574 Пантелија Срећковић, *Владике фанариоти рашко-призренске епархије од 1818-1854 г. по неиздатим документима*, Београд, 1881, стр. 21-44.

575 П. Срећковић, *исто,* стр. 44.

576 Јанићије Поповић, *Живот Срба на Косову 1812-1912*, Никанор, Грачаница, стр. 226-227.

577 Нићифор Дучић, *Рашко-призренска митрополија и национално-културна мисија Краљевине Србије у Старој Србији и Маћедонији*, Београд, Државна штампарија, 1896, стр.

Приштини као Христос у Јерусалиму.[578]

Ни Срби у Босни и Далмацији нису имали мира од фанарских угњетавача, који „свештенство и народ нијесу штитили ни митрополили, јер га нијесу волјели као странци и већином бејаху егоисти мислећи само на своје интересе".[579] Лукави интригант Венедикт Краљевић (Пичаура), родом из околине Солуна, страшно је угњетавао народ и свештенство у Далмацији, те, спроводећи унијатске тежње бечке владе, беше довео у Шибеник и Задар три унијатска попа из Галиције.[580] Његов подмукли рад на унији ће оставити тешке бреме на верски живот православних у Далмацији.[581]

О трагичном стању у Влашкој писао је Александру Влахуца: „Владари су окружени Грцима, Црква је под грчким окриљем – сви кључеви нашег живота су у рукама Грка и сви су на продају: високе службе, игуманства, скупљање пореза који одавно више немају мере – сам владар на лицитацији продаје господарске манастире. Бољари и свештенство још се и сналазе – а сељаку је тешко, јер су му само руке остале, а ни над њима више нема власти". Сами влашки кнежеви су, према извештају генијалног језуите и научника Руђера Бошковића, бирани „међу Грцима који су поданици Порте, и који из скоро потпуног ропског свог живота у Цариграду прелазе овде на положај на коме имају власт суверена, на дужности од велике моћи и зараде. Међу њима је најсуровија борба за положаје, задобијајући за себе министре огромним сумама новаца. Кад се ове суме упореде са оним које се легално дају Порти, онда легалне ове суме нису скоро ништа. Зато праве они велике дугове, и то са двадесет и тридесет отсто интереса, да би их после платили помоћу насиља и невероватним отимачинама, које у већини случајева не бивају довољне да се дугови плате; јер једва што је Кнез именован и што је заузео своје место, а већ се испреда хиљаду интрига да се он из седла избије, у чему се и успева, чак и средином године, али најчешће кад дође време поновне потврде. А дешава се, да неколико месеци по своме именовању, или годину дана доцније Кнез се сврга и шаље на какво острво Архипелага, па се чак и затвара због дугова...обично се Кнежеви из Молдавије премештају у Влашку и обратно. Кнез Султану годишње плаћа од педесет до шездесет хиљада пијастера. Осим тога плаћа он још много већу суму, која се легално дели међу Министрима Портиним како за прво своје намештење тако и и за свако поновно потврђивање, а ово се зове мукарер... Грци у Цариграду обично говоре да Молдавија доноси Кнезу око хиљаду седам стотина кеса, али су ме уверавали, да се обично дешава, да му донесе и две хиљаде седам стотина кеса, што чини милион и триста педесет хиљада пијастера, док оближња Влашка доноси своме Кнезу чак и пет хиљада кеса. И сав тај новац потроши се на јавне и тајне издатке, који кнежеви чине да добију ово место

6, 47,63-64.

578 Јанићије Поповић, *Живот Срба на Косову 1812-1912*, Никанор, Грачаница, стр. 116.

579 Светислав Давидовић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини* (*од 930. до 1930. год.*), Бели анђео, Шабац, 2002, стр. 61. Посебно је трагична судбина била свештеника Ђорђа Продановића, кога су те „вајне вјерске поглавице без узрока затварале, глобиле, исмијавале и инквизиторски мучиле глађу и другим начином."

580 Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Сфаирос, Београд, 1989, стр. 477-533.

581 В. Стојанчевић, *Из историје унијаћења Срба у Далмацији 1831-1836. године*, у Унија, приредио З. Милошевић, ЦАРСА, Шабац, 2015, стр. 179.

и да се на њему држе, тако да сва овај новац иде ван провинције. Поред толике суме новаца, која на тај начин изиђе из Молдавије, изиђе још и једна велика количина новца, коју зараде и опљачкају Кнежеви, Министри и толики Грци, који заузимају разне положаје у Молдавији, положаје, које су узимали у закупа затим се наплаћивали на све могуће начине и колико су хтели, да би што пре завршили своју бербу, јер чим се Кнез промени, обично се и сви они замене другим, који зависе од новог Кнеза. Поред тога, из земље изиђе још и огромна сума новаца за бакалуке и луксуз, који овде уноси месно племство, које доста троши на чоје и стране штофове, и нарочито на фине коже, које се морају увозити... Кнез мора исто тако врло велике обзире и према свештенству, а највише према Владикама. У Молдавији постоје тројица владика и један Митрополит. Кад су они већ једном именовани, остају целога живота на својим положајима и не зависе ни од Порте, ни од Кнеза, ни од цариградског Патријарха у ономе што се тиче трајања њихове службе и управе њиховим дијецезама, док Порта мења и саме цариградске Патријархе, додељујући то достојанство plus offerenti... Митрополит има приход од четрдесет па и педесет кеса. Сваки обични свештеник плаћа своме Владици два пијастера годишње, али све свештенство плаћа Кнезу само половину пореза. Има ту много монашких манастира, који не зависе уопште од Владика већ само од својих игумана, које бирају сами монаси а избор одобрава Кнез."[582]

ФАНАР ПРОТИВ НАРОДНЕ ВЕРЕ И СЛАВЕ

„Грци, вазда поузданији Турцима него Срби и Власи, потискују ове са епископских столица и успостављају злогласни фанариотски зулум над српским и влашким живљем, уводе службу на грчком језику, купују владичанства од Турака да би затим цепали парохије и продавали их бољим купцима, а за свештенике би рукополагали сасвим недорасле и неписмене људе. Свештенике и народ су били и окивали у гвожђа, глобили новчано и претили анатемом или турским судом. Старе књиге србуље су спаљивали... Фанариоти тежише уништењу народне свести код Срба и Влаха, те забрањиваху прославу Крсног Имена и српских светитеља, уводећи грчки језик и обичаје углавном по већим градовима, где је било јаких грко-цинцарских колонија."[583] „Мало има ствари у историји турске владе које тако јако падају у очи као то што су Грци и Турци узајамно помагали један друге, па се узајамно попуњавали. Султан не би никада могао сатрошити срца својих хришћанских поданика да му није било хришћана посредника, а Грк се опет служио суровом силом свога мухамеданскога госе да попуни своју лукавштину и своје довијање. Под последњим царевима византијским нема ни спомена о грчкој влади каквој у словенским и румунским земљама, а под отоманским султанима видимо где грчке владике и фанариотски кнежеви владају Румунима, Бугарима и Србима."[584] Једна од последица наметања

582 Руђер Јосиф Бошковић, *Дневник са пута из Цариграда у Пољску 1762. године*, репринт издање, Пешић и синови, Београд, 2012, стр. 109-113.

583 Радослав Грујић, *Православна Српска Црква*, Евро-Каленић, Београд-Крагујевац, 1995, стр. 106-110.

584 Ирби. А. Паулина, Џорџина Мјур Макензи, *Путовање по словенским земљама Турске у*

грчког свештенства Србима јесте и та да је све до XX века словенско становништво Старе Србије и Бугарске широм Европе сматрано за Грке.[585] У тој работи су фанариотима били десна рука староседеоци Јеладе, Цинцари. Аделина Паулина Ирби у поменутој књизи „Путовање по словенским земљама Турске у Европи" о Цинцарима пише следеће: „Историја Цинцара врло је занимљива... последњих година заведоше се међу њима грчке школе, и Јелини су тако вешти били да их убеде да су они стари маћедонски Грци па само романисани за време царевине римске. Тако они деле с Грцима једне исте симпатије и антипатије и пристају уз фанариотске владике те им помажу да газе словенски живаљ. Лукави, подмукли и услужљиви карактер Цинцара у Турској потире сасвим оно поштовање које би човек иначе имао према њиховом труду и окретности".[586]

КО СУ БИЛИ ФАНАРИОТИ И ФАНАР?

Ко су били они? Грци звани „фанариоти" били су првобитно турски тумачи и посредници („дилери"), који су се касније развили у врло јаку и повлашћену класу, прави аристократски сталеж, за који се може шпекулисати да је заперак, заоставштина из старе олигархијске и плутократске класе некадашње Ромеје, иако тек од осамнаестог века датира њихова превласт над сербским утицајем при Порти.[587] Из овог сталежа се регрутовало првосвештенство које је господовало и паразитирало широм српских земаља, у Бугарској, Влашкој и Молдавији, а у Православљу је имало углавном само формалну укорењеност: звања, чинове и надлежности. Међутим, ваља свакако подвући да је само у Влашкој и Молдавији ова паразитска каста изродила и бојарски сталеж отуђен од матичног словенскосрбског етноса, чак са усађеним презиром према „варварској" раји ћириличне писмености и влашкосрбског говора. И овде, тек од осамнаестог века, долази до превласти грчке струје над сербском, али само у погледу властелинства, јер ће српска ћирилица и црквенословенска духовност преживети све до краја деветнаестог века. Из овог проклетог сталежа изродиће се читава плејада новорумунских државника и политичара Грка и Цинцара, која ће касније, преко руског двора, из Молдавије и Влашке припремати – грчки

Европи, Београд, Државна штампарија, 1868, стр. 21.

585 Један од ретких Срба који је на руском двору, тада опседнутим Западом и Грцима, поново указао на Србе и Словене, био је Сава Рагузински, преводилац дела Краљевство Словена Мавра Орбинија на руски језик. Сама територијална припадност Срба, Влаха и Бугара је доприносила њиховој хеленизацији, па и данас има грчких теорија према којима је славофоно становништво Македоније уствари етнички грчко, само што су „живећи окружени Словенима, заборавили грчки језик". Види Г. Благојевић, *Срби у Солуну у првој половини 20. века*, Етнографски институт САНУ- Систем Интелиценс Продактс, Београд, 2012, стр. 23.

586 Отмени путници и конзули Леванта шаљу информације о самим Грцима као о „најискваренијој раси на земљи", види Сирил Манго, *Византизам и романтични хеленизам*, Карпос, Београд, 2015, стр. 31. Гроф Волне је писао да су савремени Грци постали „развратна и најништавнија раса на свету", и да би само аграрни живот могао да у њима варкрсне обичаје античких Грка, али и то „чудом". C.-F. de Volney, *Considérations sur la guerre actuelle des Turcs*, London, 1788, 106.

587 Види Илие Барбулеску, *Румуни према Србима,* као и Никола Јорга, *Османлије и балкански народи*, Књига о Балкану II, Београд, 1937, Балкански институт, стр. 117-140.

устанак.[588] Још је својевремено Карађорђе гајио подозрење према Грцима, којим су манипулисали Младен Миловановић и Југовић, убеђујући га да Родофиникин и Леонтије „намеравају да доведу Србију под грчку власт каква је постојала у Молдавији и Влашкој и да су их зато придобили фанариоти."[589]

„У образовању и управи фанариоти су наметнули стране структуре, ред и владаре који су пропагирали стране вредности, језик и чак одећу. Свим тим придошли владари и чиновници изазвали су мржњу не само широких маса, већ и племства, које је остало без функција и чак имања, која су све чешће заузимали Грци. Постепено су Грци-Фанариоти заузели високе јерархијске позиције у Молдавској Православној Цркви, тако да је крајем XVIII века Митрополија Молдавије постала својеврсна грчка епископија, која је потчињена страним црквеним структурама. На тај начин наметање фанариотског режима сводило се не само на постављење људи пореклом из Фанара. То је стварно била коренита промена самог политичког система управе." [590] Фанар је био „тврди град, неовизантинског духа, са западњачким тежњама, одан Турској и лишен национализма", [591] који је иза себе оставио пустош путем хуманистичког утицаја и упливом „византинског интернационализма"[592] Доласком фанариота у влашким кнежевинама отпочињу верске борбе, јер одрођавање није могло да почне без укидања ћирилице и њене замене латиничним писменима. Нови, искварени романизовани језик, улази и у храмове, а 1727. године, он постаје званични језик и у трибуналу. Мењају се и називи топонима, и ердељски Београд претвара се у Алба Јулију, док Београд на Црном мору постаје Читатеа Алба. Народ је принуђен да учи нови језик, али ипак опстаје у једноверју са Србима и Русима. Ова витешка одбрана Влаха и Молдаваца црпела је моралну снагу из непресушних извора српске мисли, чији је бескомпромисни носилац било светосавско свештенство. Борба Фанара против Влаха пустошила је земље кроз XVII, XVIII и XIX век, огромне масе народа напуштале су своја вековна огњишта. Вршено је масовно насељавање Молдавије и Влашке Грцима, за које ове кнежевине постају обећана земља, у којој Грци постају старешине, кнежеви и епископи, а световна и духовна намештења се купују и продају, за новац!

ДУХОВНА ПУСТОШ, ШПИЈУНИ И ТЕРОР

„Читава села и крајеви наши су десетинама година остајали без свештеника и богослужења; те је народ сам држао Крсну Славу своју и на развалинама храмова својих причешћивао се преломљеним крсним

588 Као што знамо, фанариота Константин Ипсиланти је хтео да постане, са једним фанариотским владиком Леонтијем Ламбровићем поред себе, господар Србије, види Никола Јорга, *Османлије и балкански народи*, стр. 133!

589 Леополд Ранке, *Српска револуција*, Фонд „Први српски устанак" Аранђеловац-СКЗ, Аранђеловац-Београд, 2002, стр. 110-111. Посебно је важно консултовати књигу Сербије плачевно пакипорабошчениje лета 1813.

590 Види: *Режим фанариотов* (*1711 – 1821*), као и Демьянов Сергей, *Эпоха фанариотов в Валахии и Молдавии*.

591 Н. Јорга.

592 Ово није схватао Константин Леонтјев, а данас је више него актуелно!.

колачем заливеним вином...И није чудо што су у таковим приликама многи слабији Срби падали у очајање... и напуштали веру отаца својих па примали Мухамедовство... сам митрополит мегленски Иларион, не могавши спасти цркву своју од насиља грчког и обести турске, издао је веру православну и прешао на Ислам са многим народом епархије своје...". „Турска влада мало је марила да буде ред међу поданицима немухамеданске вере; на против, потпомагала је њиховом разједињењу и религиозној свађи која је свагда за њу била од користи..."[593] „Горанину није остајало ништа друго него одрећи се хришћанства; да не трпи у исто време два зулума: од стране Турака и са стране деспот-ефендија – фанариота. Готово су сва села примила мухамеданство, само је још неколико фамилија заостало у хришћанству, не гледајући на то што одавно нису видели међу собом свештеника, а камо ли да су слушали божју литургију."[594] Фанариоти су чак узимали данак на силу и од католичких попова, па је султан Сулејман морао да донесе ферман 1565. године по којему „не сме нико, ни грчки нити другог обреда митрополити, потраживати миријy и друге њој сличне дарове од латинских попова".[595] Због фанариота и њихове пљачке, небриге и наметања грчког језика у богослужењу, српско-словенски народ, лишен своје цркве и својих владика, ће касније примати бугаризам кроз словенство, док ће „бугарске владике, учитељи, попови и агенти прстом указивати Турцима на све виђеније Мађедонце, Шопове и Старо-Србијанце, који нису хтели да буду ни Бугари, ни Бугараши, већ су се и даље називали Србима...Људи бугарског Егзархата изводили су те невине Србе грађане, попове и учитеље на губилиште, или их терају на робију у солунску Канли (крваву) кулу и на заточење у Малу Азију и Архипелашка острва...Од 153 старих српских школа није престало радити само 19.[596] Овако је стењала Стара Србија...

Румунски историчари углавном се слажу да је улога фанариота у Влашкој и Молдавији била у остваривању специфичне управе у тампон зони на границама Угарске, Пољске, те према Русији и Аустрији. Ова врста меке окупације граничних пространстава користила је владаре фанариоте у Букурешту и Јашу као информаторе-шпијуне у вези са оним што се дешавало на Западу, у Пољској и Русији. Захваљујући познавању више језика, а уз помоћ цинцарских трговаца и остале агентуре, Порта је имала у фанариотима одличну шпијунску испоставу, често и у свештеничкој одори![597]

Србима очигледно неће бити позната тадашња очајна ситуација молдавског живља, упркос изостанку директног агарјанског зулума. Тако ће Срби вечито са завишћу гледати на Влашку и Каравлашку као пример привилегованог турског харачара. „Да молимо царско величанство да закључи мир на онај начин као што је било у Кара-Влашкој, тј. да ми цару

593 И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве*, фототипско издање, Српска православна богословија св. Кирила и Методија - Арс Либри, Ниш-Београд, стр. 140-142 и 204-205.

594 И. С. Јастребов, *нав. дело*, стр. 141.

595 И. С. Јастребов, *исто,*, стр. 199, види и *Дечански првенац*, Нови Сад, 1852, од Гедеона Јосифа Јуришића, јеромонаха дечанског, стр. 80-85.

596 Иван Иванић, *Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку*, СКА, Издање друштва Рада, Београд и Нови Сад, 1902, стр. 98-99.

597 Њагу Ђувара, *Кратка историја Румуна за младе*, Платонеум, Нови Сад, 2004, стр. 150.

одсеком новац дајемо, колико се при уговору мира реши, а да се међу нас Турци не мешају нити да нам суде њихове паше и муселими. Већ да општим народним договором изберемо једнога од наших главнијих људи, а ми на нашој земљи да радимо мирно и уживамо своју зараду. За ово да молимо његово царско величанство да тако уради...", узалуд је писао 1791. године бечком двору архимандрит Стеван Јовановић.

Положај Срба и Влаха у Аустрији био је заиста безнадежан, а то је признавао и сам цар Јосиф II, који је оставио ове забелешке 10.3.1785. године, три године после укидања кметства: „У овом окружију наипаче т. ј. Власи, Серби (Раци) који грческо вероиповеданије следују, а осим ових различити дошљаци из Немачке. С Влашким се народом још једнако робским начином поступа од куда понајвише његово слабо просвештеније, непостојанство и склоност крађи произтиче докле се дакле код њих кроз школе просвештеније не разпростре, и чрез благо поступање наклоност к домостроитељству и земљоделију у њима не побуди, дотле ће они једнако само као од дана до дана по пољу живеће људе сматрати... Власи су тако још силно угњетавању и робском поступку навикнути, да и за своја отвеђ слабо маре, а и иначе непостојани су. Код овог народа треба да се уведу школе и свештенство да њима се боље изучи; а најпосле спахије и надлештва треба да се на човечије поступање с тим људима навикну".

Рајци (Срби) су „људи вешти, али већма на лукавство готови, који, кад се дотерају, бивају поштени војници, ал довека већма гину за трговином... Кад би се са Србљима човечно и христијански поступало, могла би надежда бити, да би из њи људе и христијане, а тако постепено римокатолическе христијане направити могли".[598]

ПЕТАР ВЕЛИКИ, СРБИ И ВЛАСИ

„Русија је сада империја у којој немачки елемент са његовом племенитом религиозном равнодушношћу глава, а грчка религија је везана за ову туђу главу, као што је реп везан за кичму пса"

Палмер

Осамнаести век био је обележен руско-турским ратовима, којима је било захваћено и подручје Бесарабије. Партијарх српски Арсеније III се још 1688. године обратио руским царевима, заједно са молбама бившег цариградског патријарха Дионисија и господара Влашке Шербана Кантакузина, преко светогорског архимандрита Исаије Србина, „да они једнојезичним богомољцем и слугама својим што пре дођу у помоћ и помогну им да се спасу и обнове". Архимандрит Исаија је поручио руским царевима у Москви да нападну Турке, а када се руска војска приближи Бјелгороду „поћи ће јој у сусрет влашки војвода Шербан са својом војском и, кад дођу до Дунава, сабраће се се до 300.000 Срба и Бугара и сви хришћани дићи ће устанак, те

598 Ј. Х. Бартенштајн, *Кратки извештај о стању расејанога многобројнога Илирскога народа*, Беч, Писмены Єрменскогъ Монастыра, 1866, стр. XXI-XXIII, 18; Александеръ Стоячковићъ, *Черте живота Србскогъ у УнгарскимЪ областима*, Беч, Писмены Єрменскогъ Монастыра, 1848, стр. 51.

Петар Велики

ће бити отворен пут до Цариграда". Приликом повратка из Русије, на дојаву Константина Балачана, Исаија је ухваћен од стране Аустријанаца на едељској граници код Брашова, одузете су му царске грамате и бачен је у тамницу. Арсеније III предаје у Бечу 1698. цару Петру жалбу да се српске привилегије не поштују и не држе, да их језуити присиљавају на унију, те молио посредовање цара да се привилегије обнове и потврде.

Петар I Романов или Петар Велики (рус. Пётр I Алексеевич; Пётр Великий; Москва, 9. јун 1672. – Санкт Петербург, 8. фебруар 1725. по грегоријанском, или 30. мај 1672. – 28. јануар, 1725. по јулијанском календару) био је руски цар који је владао Русијом од 7. маја (27. априла по јулијанском календару) 1682. па све до своје смрти 1725. године. На престо је дошао након многих дворских интрига и завера. У почетку је владао заједно са својим малоумним и болесним полубратом, Иваном V, који је умро 1696. године. Након Иванове смрти, кад је постао цар Русије, немилосрдно је угушио било какав тип отпора, па чак и у сопственој породици. Због наклоности странцима и ужурбаног прихватања њихове праксе колале су гласине да Петар није Рус и да није законити цар. Наводно, уместо правог Петра је подметнут „Немац" (како су се тада у Русији звали сви странци).

Постоје две претпоставке о начину на који се то могло догодити. Према првој, лажног Петра су подметнули још приликом рођења. Легенда каже да је његова мајка родила девојчицу, али је отац хтео дечака. Због тога је она подметнула млађег сина једног страног командира који је служио на царском двору.

Према другој претпоставци, прави Петар је нестао током необично дуготрајног боравка у Европи 1697. и 1698. године. Он је за то време боравио у многим европским земљама, а по повратку је приступио реформама усмереним на модернизацију и европеизацију. Појединци су сматрали да је „прави Петар" држан у заробљеништву негде у иностранству или у зидинама Ришке тврђаве, или да је у Немачкој затворен у буре. Многи савременици у Русији су веровали да је цар „подметнут", поготову они који нису прихватали црквену реформу претходне власти, због чега су за време Петра I били сурово гоњени. Они су га третирали као „Антихриста".

Петар је владао сам до 1724. године, а потом је владао заједно са својом

женом, Катарином I Алексејевном. Одбацио је титулу цара 1721. године и заменио је титулом „императора". Петрова смрт 1725. године, била је условљена хроничним болестима које се преносе полним путем, тврдио је историчар Јевгениј Анисимов.

Први духовни додир са Петром Великим имали су српски монаси манастира Раванице, који су му, приликом посете двору, даривали иконе Вазнесења и цара Лазара, свог ктитора. Иначе, значајне сеобе Срба из Аустроугарске у Русију започеле су још 1699. године, када су после закључења Карловачког мира, Срби изгубили наду да ће се помоћу аустријског оружја моћи вратити у своју отаџбину. Том приликом је значајну дипломатску улогу имао калуђер манастира Раковица, по имену Григорије. А заузврат што је учинио бројне, врло важне услуге Русима, манастир Раковица и сам калуђер Григорије добили су вредне поклоне и то не само новац, већ бројне богослужбене књиге, па и четири иконе које су првобитно биле намењене као поклон светогорском манастиру Ватопеду. Из царске грамате којом је цар руски дао привилегију игуману Раковице Григорију да са четири сабрата може прикупљати милостињу за манастир по целој Русији, стиче се утисак да је Григорије био веома учен и да је манастир Раковица био „на великом гласу и са великим братством".[599] Први додир Срба Аустрије са руским царем је био преко руског дипломате Возницина, а на руског самодржца су упућивали и господари Влашке Шербан Кантакузин и његов наследник Бранкован. Возницин шаље исте године старца Григорија у Цариград код патријарха Доситеја, да му јави своје мишљење: може ли Русија сама са Турцима ратовати и би ли у случају рата пристали уз њу Грци, Власи, Молдовани, Срби, Бугари и други православни, као и може ли се у њих поуздати. Јован Текелија и Вулин Потишки послали су цару Петру молбу да „кад подигне Господ Бог крстоносну десницу Твоју на Турчина, не заборави на нас малене позивом царским и љубављу својом, да и ми пожуримо службом својом за свога православнога цара".[600] Они шаљу у потаји септембра 1704. године цару Петру у Москву команданта града Тителa, пуковника Пану Божића, са тешким задатком да Србе „приведе у руско поданство".[601] Пуковници града Арада и Сегедина, Јован Текелија и Вулин Николајевић, тајно шаљу 1910. капетана Богдана Поповића у Москву, који се оданде враћа са четири царева портрета и 53 дуката за официре, као и са поруком да пуковници буду спремни кад затреба.

Постављањем за главног саветника царевог у источним питањима, Сава Владиславић доводи у директну везу Петра Великог са кнезовима Молдавије и Влашке, са владиком Данилом – кнезом Црне Горе, и са Дубровачком Републиком. Сава Владиславић припрема кабинетског кнеза Молдавије, Димитрија Кантемира, и прима од цара дужност да води целу цивилну страну рата против Турске. Након пропасти у Полтавској битци, шведски краљ Карло XII се склонио у Турској, у (данас придњестровском)

599 Архимандрит Рувим, *Манастир Раковица*, ИКП Никола Пашић, Београд, 2007, стр. 41-42.

600 Мита Костић, *Нова Србија и Славеносрбија*, Романов Бард-фин, Београд-Бањалука, 2014, стр. 16.

601 Мита Костић, *Култ Петра Великог међу Русима, Србима и Хрватима у XVIII веку*, САН, Београд, 1959, стр. 89.

граду Бендеру. Петар Велики у томе види опасност за своје јужне границе и прети Турцима ратом уколико не испуне договорено удаљавање шведског краља са своје територије. Турска, са своје стране, жели да из Азовског мора нестане руска флота, која се тамо појавила након руског заузећа Азова петнаест година раније, и крајем 1710. године сама објављује рат Русији.

Сава Владиславић

Одмах по објављивању рата, Владиславић из Москве инспирише устанак Црне Горе и Херцеговине. Устанак је требало да крене напоредо са руским операцијама у Молдавији. Што се тиче похода против Турака, Петар је преко Саве Владиславића, без озбиљније припреме, објавио једну врсту манифеста турским поданицима да устану заједно с Русима „војевати за веру и отечество, за чест и славу вашу, за свободу и вољност вашу и наследников ваших. Ако сви устану једнодушно, поганина Мехмеда наследници биће прогнани у старо отечество њихово, у песак и пустињу арависку". Тако је планиран чувени Прутски поход армије цара Петра Великог, када је уз помоћ војске молдавског војводе Димитрија Кантемира, са подручја Молдавије морала да буде истерана турска војска. Кантемир, инспирисан турском слабошћу и поразом код Сенте, лакомислено је закључио да је османска моћ на измаку снага и склопио је тајни споразум о заштити од стране царске Русије. Сава Владиславић шаље Србима архимандрита Григорија с позивом „да с војском пожуре тако да се на дан Св. Петра и Павла, 31. маја, сједине с руском војском у Молдави ради ослобођења не само од јарма бусурманског, него и од гонитеља православне цркве, да получе старе слободе и обнове власт својих деспота", а у Црној Гори објављује пуковник Милорадовић манифест цара Петра („царево писмо"), сакупивши нешто регрута за устанак.[602] Међутим је господар Влашке Константин Бранкован, разишавши се с царем Петром, ћесару Леополду издао план српске милиције да пређе на руску страну и замолио га да то спречи. Услед те издаје покрет милиција је откривен, пуковници Текелија и Вулин стављени су под истрагу, а курир Богдан Поповић је бачен у тамницу, те је онемогућен прелаз Срба к Русима.[603] Хроничар тога доба, Јон Некулче је забележио да је 18.000 Срба било спремно да се сједини с руским армијама.[604] Међутим, свега су се четири српске роте сјединиле са руским корпусом ген. Шереметева, са укупно 237 војника.[605]

602 Ово се писмо од 3. јуна 1771. г. чувало у манастиру Савини.

603 Кочубинский А. А. *Мы и они 1711 – 1878*, Очерки истории и политики славян 1878, Одесса, 1878: стр. 1-185.

604 Перовић Радослав, *Вести о Србима у румунским летописима*, Братство XXXII, 1941, Београд, стр. 10.

605 Љубивоје Церовић, *Срби у Украјини*, Музеј Војводине-Српско-украјинско друштво, Нови Сад, 2002, стр. 27.

Кнез Деметрако Кантемир

Молдавска хроника бележи да 5. јуна 1711. стиже „такође Борис Шеремет, фелдмаршал, са око 30.000 војника, и Долгоруки, и други генерали, на Прут, у Загаранчу. И чим је кнез Деметрако (Кантемир) то дознао, он одмах узе са собом свога хетмана Јона Некулчу, Константина великог пехарника, сина Јордаки Русета, ворника, и Стевана Луку, великог ризничара, и они одоше на Прут да се нађу са Шереметом и сињором Савом, чијим су посредством окончане ствари кнеза Деметрака са московским царем. Овај Сава је био по народности Добровенетик, човек горд и поносит".[606] Преговори за мир између Турака и Руса укључили су такође Саву Рагузинског, јер „московски цар изабра три бојара, наиме Шефера министра, и сина Шереметовог, и Саву Рогожинског, и посла их везиру. И Сава се плашио да га не познаду Турци, јер је раније био живео у Дубровнику са трговцима, у нади да не буде препознат доцније".[607] Иако је положај опкољених и малобројних Руса (и нешто Срба из Црне Горе) био готово безизлазан, цар Петар и Сава су успели да склопе мир са Турцима, изгубивши Азов.

Нажалост, ратне операције се нису завршиле нимало успешно по Русију и Молдавију, али се Петар Велики барем лично уверио у војничке врлине Срба, јер је у Молдави над Прутом у руској војсци славно учествовао и капетан Јован Албанез, према Орфелину Србин родом из Подгорице. Он је командовао мањим одредом жолнира који су се држали верно и храбро, тако да је Петар одлучио да касније од њих формира читав пук и назове га Српски хусарски пук.

Катастрофални исход Петрове авантуристичке политике Источног питања је, међутим, довео до тога да су највеће жртве поднеле управо Молдавија и Црна Гора. Одмах по закључењу мира, велики везир је наредио Татарима да нападну Молдавију и да је опустоше огњем и мачем, а исто је учинио и везир Мустафа Ћуприлић у Црној Гори, приморавши становништво на збег у Венецију и Русију. У Молдавији су градови Браила, Галац и многи други претворени у рушевине, а манастири и цркве похарани и немилосрдно опљачкани. Богати легати и црквене утвари су неповратно изгубљени, а у септембру месецу 1711. године у Јаш стиже и нови турски господар, Никола Маврокордато, са којим и званично почиње владавина злогласних фанариотских зулумћара. Грци ће загосподарити и преклоњеним манастирима у Влашкој и Молдавији као игумани, а често и као обични

606 Mihail Kogalniceanu, *Letopisetele Tarii Moldovei*, II, стр. 101.

607 Јон Некулче, према: Радослав Перовић, *Вести о Србима у румунским летописима*, Братство XXXII, 1941, Београд, стр. 11.

световњаци у калуђерском руху, чинећи разна непочинства у њима.[608] Престони град Јаш био је напуштен од представника власти и у њему је завладало потпуно безакоње. Димитрије Кантемир је избегао у Русију, где се посветио књижевном раду и историји, оставивши нам вредна сведочанства о духовности и обичајима оног времена: „Сви су манастири у Молдавији установљени на истом темељу, и они држе каноне које је монасима дао Свети Василије. Великих манастира, под управом по једног архимандрита, свега је четири, а малих манастира, под управом старешина има више од 200, осим скоро исто толико скитова, који и сами имају метохе у појединим местима". У наставку вели: „Посебно, сви су монаси тако послушни канонима Светога Василија Великог, да би радије сто пута умрли, него што би појели парче меса, чак и ако би им заповедио који лекар (здравља ради)."[609] Чак су и митрополити и епископи онога времена са светошћу држали то древно и Свето предање Саборне православне цркве. Да бисмо ово потврдили, бележимо овде поредак који је био за трпезом владара Молдавије и митрополита тога времена: „Када владар стигне (за трпезу), митрополит изговара молитве, благосиљајући јела, а велики меденичар му сипа воде да опере руке… Велики пехарник пружа прву чашу владару, након што најпре сам окуси вино, пресуто у ину, мању чашу, што се на молдавском језику назива вером. Тада митрополита и епископе, којима по монашким правилима Светога Василија Великог није допуштено једење меса, служе рибом и сиром. Када владар устаје од трапезе, меденичар му сипа воде и пружи му пешкир за брисање руку, а митрополит благодари Богу. Затим се владар, осенивши се трипут знаком Светога крста, окреће према бојарима, и гологлав се од њих опрашта."[610]

А колико су држали до постова може се видети из следећег: „Поред тога што држе пост средом и петком, посте још четири пута годишње у одређеним раздобљима. У Великом, четрдесетодневном, посту и првих дана августа, посвећеним Марији Дјеви, уздржавају се од рибе. Има неких који се, обузети превеликом побожношћу, не хране месом ни у понедељак и држе и ине постове".[611] О епископима тога времена Димитрије Кантемир је казивао да „заиста нису много учени, али су пуни Духа Светога и не ниподаштавају ништа од онога што виде да може хранити њихово стадо".[612]

Ваља се подсетити да је још 1703. године Димитрије Кантемир лично измолио венецијанског дипломату Лаврентија Соранца да свог саветника, великог светитеља и еруditу Илију Мињатија, пошаље на дипломатску мисију у Беч, где је Мињати био примљен са почастима и одликован. Бриљантни ум кнеза Кантемира је касније подвргао оштрој критици Прокоповичев „Буквар", доказујући да није написан у духу православља, да „двосмислени и подсмешљиви изрази" о верским питањима у уџбенику за децу немају места, као и да „Буквар" вређа стари освештани поредак наставе, по коме се после азбуке учио часослов и псалтир, а потом читање апостола и најпосле

608 А.П.Лопухин, *История Христианской Церкви в XIX веке*, Петроград, 1901, том други, стр. 460- 463.

609 *Descriptio Moldaviae*, гл. 3, стр. 188-189, О манастирима у Молдавији.

610 Димитрије Кантемир, *исто,* гл. 8, стр. 227.

611 *Исто,* стр. 341.

612 *Исто,* стр. 360.

библије.[613] Теофан је у најнежнијем добу побуђивао семена сумње и критике према најсветијим стварима под изговором критике злоупотреба.[614]

СРАМОТНИ ПРУТСКИ ПОХОД

Прутски ратни поход представљао је вероватну највећу срамоту у руској историји, „војни скандал каквог никад није било у руској историји" – Прутска капитулација.[615] Кључевски је писао о томе: „С прекомерном количином нада у турске хришћане, празних обећања од стране молдавског и влашког господара и са знатном количином сопствене полтавске самоуверености, али без довољне ратне коморе и проучавања околности, кренуо је Петар у врелу степу, не да би одбранио Малорусију, већ да би смрвио Турску Империју". Турска тога доба била је далеко од оног „болесника на Босфору" каснијег доба, а за њено уништење биле су потребне војсковође калибра Суворова или Румјанцева-Задунајског. Цар Петар се провео као бос по трњу и капитулирао је срамно и без икаквог боја, успевајући да подмити турског везира свим царичиним накитом. Русија је морала да врати Азов који ју је раније коштао огромних жртава, морала је да преда Турској већу половину Азовске морнарице за чију су изградњу биле посечене читаве шумске области, а решење црноморског питања се морало одложити на неколико десетина година. Поред свега, ратоборни Срби, Јован Текелија, Вулин Потиски и Мојсије Хаџи-Рашковић, обећавају већ марта 1712. да ће војску од 10.000 Срба сјединити с руском војском, само ако Русија настави рат с Турском.[616]

УКИДАЊЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ У РУСИЈИ И ПРОГОН МОНАХА

Као врхунац безумља, ваља подсетити да је баш током Прутског похода цар Петар примио у свом шатору злогласног криптопротестанта Теофана Прокоповича, човека који ће касније саставити „Духовни регуламент", којим је укинута Патријаршија у Русији и уведен Синод, у којему ће, после смрти Стефана Јаворског, сам Прокопович водити главну реч. Руска црква бива у потпуности подређена држави, уводи се Духовна колегија (касније Синод), сузбија се монаштво и манастири као средишта књижевности (монаси по келијама не смеју имати никаквих рукописа, нити смеју писати

613 Мита Костић, *Духовни регуламент Петра Великог (1721) и Срби*, из Зборника радова Института за проучавање књижевности САН, књига 2, Штампарија САН, Београд, 1952, стр. 76-77.

614 М. В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 227.

615 И. Солоневич, *Велики фалсификат Фебруара*, у Свети Цар, Друштво цара Николаја-Ризница-Бернар, Београд-Бањалука-Стари Бановци, 2018, стр. 307, превео и приредио Ранко Гојковић. „Ако је Петар I бежао од Софије, од Нарве, од Гродне и код Прута се тако заглибио, да више није имао куда да бежи, само се уз највећу слободу мисли од закона логике овај може уздићи у чин хероја и војсковође."; види Иван Солоњевич, *Народна монархија*, Укронија-Центар за истраживање православног монархизма, Београд, 2014, стр. 190.

616 Кочубинский А. А. *Мы и они 1711 – 1878*, Очерки истории и политики славян 1878, Одесса, 1878: стр. 179.

Теофан Прокопович

ни писма примати, без дозволе настојатеља ни мастило и хартију држати), скитови су строго забрањени а нови манастири без одобрења Духовне колегије (државе) не смеју се оснивати, пропагира се прост народни језик уместо црквенословенског, хиротонија епископа није била могућа без одобрења вишег јавног тужилаштва, епископи бивају често премештени са катедре како не би остварили присни однос са паством, а читав народ (укључујући и племство) је потчинио чиновницима.[617] Петар је цркву лишио живог духа, убацивши црквену управу у колотечину бирократизма државних установа.[618] К. П. Победоносцев је описао овај дух маловерног цезаропапизма, карактеристичан за Петра и његове реформе; било је забрањено да се из цркве излази са иконама које би се носиле у приватне домове, архимандрити се обавезују да у својим манастирима неће имати затворнике, забрањује се свештеницима вршење обреда у приватним кућама, као и „да са светом водом иду у домове (осим за Божић)".[619] На упражњена места у манастирима Манастирска управа је слала болесне и сиромашне, чак душевне болеснике и робијаше, непособне за рад, а после 1715. године у манастире су насељавани пензионисани војници. Тиме манастири престају да буду центри молитве и подвига, и постају домови за незбринуте, губе свој смисао. Наравно, због верског слободоумља и сатире против свештенства, регуламент Прокоповича толико се допао Волтеру (писцу монографије о Петру Великом), да је за њега рекао да је "састављен с изванредним умом" и да је у њему „калуђерска сувишност насликана живим бојама".[620] Митрополит Антоније Храповицки сматрао је Теофана Прокоповича „нерелигиозним" и мислио

Антоније Храповицки

617 Лав Тихомиров, *Монархија*, Логос-Укронија, Београд, 2008, стр. 319-336.

618 Л. Тихомиров, *исто*,, стр. 328-329.

619 Л. Тихомиров, *исто,* стр. 283-290.

620 Мита Костић, *исто,* стр. 75.

како није немогуће да је код њега архијерејска митра покривала атеистичку (безбожничку) главу. Очигледна је законодавна борба против староруског идеала монаштва: „Светлост за монахе су анђели, светлост за световњаке су монаси". Посебно су били на удари пустиножитељи и руско старчество јер се не дозвољава „монасима да праве пустињске скитове, јер ово многи чине ради слободног живљења, да би далеко од сваке власти и надзора могли по својој вољи живети и у новом скиту скупљати новац...Не можемо по својој вољи да подражавамо старе оце подвижнике. То су били мужеви добри и у богословљу хришћанском обучени. Отшелништво је опасно за човека неученог, и води га у душегубну несрећу, а уз то пустињацима је немогуће живети у Русији због хладног ваздуха". Петрова епоха припремила је касније бољшевичко сатирање руског старчества зарад уништења саме Свете Русије, јер „Они који су без духовног вођства, падају као лишће" (Пр. С. 11,14). Црква се повукла у пустиње и шуме и од Петровог времена није више светлела с висине какнонског поглаварства, него из пећина и испосница светаца попут Серафима Саровског и Амвросија Оптинског.

АНТИХРИШЋАНСКЕ РОМАНО -ГЕРМАНСКЕ НОВОТАРИЈЕ

За време владавине Петра Великог, широм су отворена врата насилној европеизацији Русије, када она постаје милитаристичка и крепосна земља par excellance. Петар је је одвојио од руске државе принцип духовног вођства и паганизовао је, водећи је на пут материјалистичке културе и обновио је идеју понтифекса максимуса. Царским указом из децембра 1699. године се више нису бројале од Стварања света већ од Христовог рођења, а нова година није почињала 1. септембра већ 1. јануара! Расколници су Петра називали лажним христосом који „ширећи своју нову јеврејску веру и цркву у целој Русији...Године 1700. обнови нову годину Јанусову и узакони да се од ње почиње рачунати година, а 1721. године приграби себи титулу патријарха, назва се оцем отаџбине и главом Цркве Руске...". Спровођени су брутални прогони свега што је било исконски руско, уз званично проглашавање исконске руске културе – варварством и установљењем хијерархијске превласти „европских идеја". Петар је уводио пушење дувана, стране обичаје, срамотио је руску одећу и руско ношење браде, подсмевао се над црквеним начином живота. Са Петром Великим као царем, у Москви „немачке слободе", појавише се лутерани, језуити, доминиканци, и којислободно проповедаше руском народу.[621] Најтужније од свега, била је улога једног Србина по оцу, Готфрида Лајбница[622], који је био инспиратор

621 А. Попов, *Гоненіе на православіе и русских в ПолЬшѣ в XX-м веке*, Меркур, Београд, 1937, стр. 16.

622 Домаћин руског цара Петра Великог приликом његове посете Саксонији био је Готфрид Лајбниц, најчувенији од свих немачких Срба. Лајбниц је рођен у граду Липск (којег су Немци преименовали у Лајпциг) као син лутеранског свештеника, Србина, и мајке Саксонке. Иако је у србофобном Берлину основао Немачку академију наука, умро је презрен и одбачен након покушаја да оснује академију наука у Аустрији и Русији, види Душан Ковачев, *Настанак Краљевине Пруске у затирању српског језика и књижевности северних Срба*, Царса, 2018; као и *"Российский интерес Готфрида Вильгельма Лейбница* С. Малинин, Московский журнал, и

промена старог руског поретка и поништавања историјских и националних основа државног живота.[623] Петар је искрено прихватио Лајбницов савет да „не оклева са променама, да не мења део по део, већ истовремено све и по једнообразном плану". Тај план мора бити остварен „брзо и отворено, стваралачким умом једног човека; баш као што је и град лепши ако је изграђен одмах, него ако је ницао постепено, у неколико махова", саветовао је Лајбниц. Тада је монархија опстала једино захваљујући народу који је и даље законом сматрао не оно што је наредио Петар, него оно што је било у уму и савести монархијске свести народа.[624] Током прве деценије после установљења Синода, велики део руских епископа био је у тамницама, рашчињен и бичеван; сматра се да у историји Константинопољске цркве ни после периода турског освајања не налазимо ниједан период таквог прогона епископа и такве безобзирности према црквеној имовини. Зар је онда чудно што су старообредници искрено сматрали Петра антихристом, питао се пренеражени Лав Тихомиров? И сам патријарх Никон, да је доживео епоху отпадништва, би се свакако сагласио са тврдњама староверaца о цару Петру као „лажном христосу" и „безглавој глави која се над свима узноси".[625]

Овај период руске историје може бити пуноправно означен као период „романо-германског ига", како тврди Николај Трубецкој. Апостол евроазијства је жигосао Петрово разарање великоруске културе, еврофобне и самодовољне по природи, уз наметање западноруске („украјинске") варијанте панрусизма, погубне по православни и империјални склоп. Руска европејска „Ренесанса", под видом мржње према хришћанству и религији уопште, трајно је обележила престоницу словенства, одређујући је самим приклањањем западном милитаристичком и крепосном обрасцу. Читав осамнаести век је за Русију прошао у недостојном површном мајмунисању с Европом, а деветнаести и почетак двадесетог века су прошли у стремљењу ка потпуној европеизацији свих области руског живота!

РАТОБОРНИ СРБИ

Срби у аустријској војсци не одустају од похода на Влашку и Молдавију, јер већ 1716. године Јован Поповић Текелија[626] и Јован Монастерлија, подвојвода Хабзбурга, заузимају град Темишвар „кључ Влашке и Богданске", током аустријско-турског рата. Тада 1.200 љутих Срба, предвођених Стеваном Детином од Пиводе, креће на Букурешт, проваљује у палату Корта, извлачећи нагог фанариоту, војводу Николу Маврокордата, с ужетом око врата кроз дворске капије. Пошто Срби надиру ка Јашу, новопостављени фанариота Михајло Раковица, бива принуђен да позове у помоћ ногајске

Кочедыков, *Иван - Петр Первый и Лейбниц, Штрихи к историософскому портрету эпохи*, Политобразование-Информационно-аналитический журнал.

623 Л. Тихомиров, *исто,* 319-320.

624 Лав Тихомиров, *Монархија*, Укронија - Логос, Београд, 2008, стр. 281-294.

625 М. В. Зизикин, *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 250-251.

626 Аустријски племић и пуковник, старешина Српске поморишке милиције, „добар православац, дубоко одан прадедовској вери" и човек који је силом спречио спровођење уније у Арадско-јенопољској епархији.

Татаре из Очаковске области, који ће похаром бојарских поседа наплатити своје ратне услуге. Исти Михајло Раковица ће 1726. године председавати чувеним Јашким процесом четворици „Жида" из бесарабског места Оницкани, који су били оптужени за ритуално убиство петогодишњег хришћанског дечака на Пасху. Суђење ће бити обустављено, понајвише захваљујући енергичним протестима француског посланика при Порти, Јована Крститеља Луја Пикона (Jean-Baptiste-Louis Picon). Убрзо ће и „Јован Крститељ" скончати у Цариграду (Новом Риму), 1727. године.

Српско свештенство у Хабзбуршкој монархији напушта идеју устанка с Русима против Турака и принуђено је да се грчевито брани против насртаја римокатолицизма, тражећи од цара Петра Великог помоћ у руским црквено-просветним књигама. Потребни су Србима и руски учитељи, ради спасавања вере и народа. Штета што је сам Теофан Прокопович, заједно са царем, Немачку називао „мајком свих земаља", и завео нови лутерански правац који је одбацивао сваки ауторитет свештенства као учитељског сталежа и одрицао је првенство духовне власти над световном. У Русији је уведена Манастирска управа 1701. године која је узела под управу сва црквена имања, чак су и духовне школе и духовни суд стављени у зависност од световне власти. Запад се бојао руског цара, а не императора; Русија као Нови Рим – неорганski конгломерат народности који ће проћи као јучерашњи дан.

НОВИ РАТОВИ, СЕОБА У НОВОСЕРБИЈУ

Што се тиче Аустрије, и поред формалног савезништва против Турака, показује се да се тада у Бечу ничега нису тако бојали као суседства са Русијом и ишло се толико далеко да су били решили да Молдавију, ако је већ не могу за себе задржати, радије и Пољској дају, па и Турској да је врате, само да не дођу у територијални додир са Русијом. Радило се о оправданом и паничном страху због могућег руско-православног утицаја на аустријске Словене. Пожаревачким миром из 1718. године, аустријска граница на југоистоку иде од Карпата, реком Олтом на Дунав, затим уз Дунав до Тимока, па уз ову реку до близу Зајечара. Одатле је у југозападном правцу пролазила преко планина и спуштала се на Мораву код Ћићевца, захватала Сталаћ, па је уз Западну Мораву ишла нешто западније од Чачка, који је припао Аустрији. У северозападном смеру према Дрини ишла је до Лешнице, а одатле на Саву препуштајући Бијељину Аустрији, па нешто јужније од Саве до ушћа Уне, дајући Аустрији уски појас босанске територије. Уз Уну је погранична линија ишла до Новога, па је у западном смеру правила широк лук, који је захватао град Фурјан, препуштен овим уговором Аустрији. Тиме је Аустрија добила од Турске, осим уског појаса јужно од Саве и југоисточног дела Срема, готово целу Северну Србију, Банат и Малу Влашку. Већ Карловачким миром из 1699. године, Аустрија је постала господар Подунавља, а миром из Пожаревца она ће постати одлучујућа сила у решавању Источног питања. Миром из Раштата 1714. године, Аустрија добија Милано, Мантову, Напуљску краљевину, Сардинију, неке зоне у Тоскани и Белгију, па је, подједнако јака на истоку као и на западу, постала прворазредна европска сила. Тиме су створени сви предуслови за језуитско прекомпоновање историјске свести

многобројних Срба, Руса и осталих Словена на овим просторима, што ће имати далекосежне последице на будућу трагичну судбину најбројније европске расе.

У рату од 1735. до 1739. године, када је Турска поражена, Русија је добила проширење на северни део Бесарабије. У овом рату борили су се и Срби, јер је, по налогу Петра Великог, Јован Албанез још 1724. године довео у Кијев 176 српских граничара из Поморишја и Потисја. Године 1727. са укупно 337 српских граничара, царица Ана формира први („стари") Српски хусарски пук, допуњујући га са јединицом Василија Буљубаше од 120 људи и са око 150 козака. Пук се исказао у ратовима у Персији, Литванији, Криму, а велико херојство је исказао у бици код Хотина 1739. године. Овај стари пук ће преузети пуковник Петар Текелија 1764. године, искорениће недисциплину и злоупотребе и постићи велике победе опет код Хотина, у Фокшану у Молдавији и Браили на Дунаву. У кнежевини Влашкој је учени фанариота Константин Маврокордат укинуо кметство још 1746. године, ограничивши кулук на свега шест дана годишње. Године 1749. Константин Маврокордат је успео да укине крепосно право и у Молдавији, одредивши суму за откуп кметова од бољарског ига од десет талира, док је смањио обавезни кулук на 24 дана годишње. Само кметство је носило назив шербије или руманије, кмет се звао шерб (себар) или руман, а феудалац је био стапан.

У Аустрији је царица Марија Терезија, притиснута борбама против пруског краља и масона Фридриха Великог, у којој јој је била неопходна подршка угарског племства, пристала на развојачење Поморишке и Потиске границе. Незадовољни српски граничари, око 2.200 породица, већ су се нашли у Кијеву, када је октобра месеца 1751. године Марија Терезија Србима обећала земљу и учинила знатне пореске олакшице. Руски посланик у Бечу, гроф Бестужев, обезбедио је најугледнијим Србима пасоше за Русију, јер „када је ствар дошла дотле, да бечки двор својевољно себе лишава храбре српске војске, то нам остаје да се приљежно постарамо да је придобијемо за себе". У време Марије Терезије нарочито, настају прогони православних који су били слични оним који су за време Светог Доминика вршени у Пиринејима. Сви Срби који нису хтели прелазити у католичанство, или унијатство, скапавали су по тамницама, на тортурама, или натеривани на исељавање у Угарску, Италију, Влашку, и чак у Русију.[627]

МУЧЕНИК СВЕТИ ВИСАРИОН САРАЈ

Св. Висарион Сарај, Србин исисхаста рођен у Босни, представљао је харизматичну личност чија је борба за чистоту вере била пресудна да ердељски Власи и Срби не заврше у унији, здушно подржаваној од династије Хабзбурга. Био је сабрат манастира Пакре у Славонији, а рођен је у месту Мајдан у Босни, од оца Максима и матере Марије. Предао се у младости пустињачком животу; обишао је света места и гору Атонску, те се научио правој побожности и мисионарству. Забележено је за св. Висариона да је монашки постриг у лаври Св. Саве Освећеног примио из руку јерусалимског Патријарха Хрисанта. Када се повратио у своје крајеве, настанио се у манастиру Пакри. Почетком 1742. г. наумио је поново да оде

627 Јован Дучић, *Југословенска идеологија, истина о „југославизму"*.

на Исток и доби за то препоруку патријарха Арсенија IV. Том приликом патријарх га је упознао и приметио у њему велике способности за мисионарски рад, препоручивши му да пође међу ердељске Влахе унијате и покуша их повратити у крило православне цркве. Висарион је ту понуду радосно примио и одмах отишао у Темишварски Банат, где је у околини Липе, на граници Ердеља, на једном брдашцу подигао дрвени крст и ту, побожним држањем својим и проповеђу, почео да сакупља око себе велике црквено-народне зборове. Прво се молио тихо и потајно у својој келији, да би после јавно проповедао народу, имајући ванредну моћ на душе слушалаца. Свагда је корио оне који, погазивши праотачку веру, примише унију са Римом; позивао је заблуделе на покајање, јер са унијом не само да ће изгубити вечно спасење душе, него и слободу и сва добра на овоме свету. Много народа ердељског он успе да одврати од уније, оставивши само свештенике у овом отпадништву, без паства. Широм Ердеља, Висарион Сарај иде међу народ, беседи и проповеда предањску православну веру. Народ није више хтео да иде код унијатских свештеника, нити да од њих икакав црквени обред прими, па избише и немири 1744. године. Губернатор едељски Фердинанд Трауни је принуђен да предузме озбиљне мере против „шизме", која је запалила недавно поунијаћени Ердељ. Унијатски епископ, понемчени Влах барон Клајн, сугерише државним властима да уклоне Висариона. Хапсе га 1744. године, спроводе у тамнице Беча, Темишвара, Деве, злогласног Раба, да би на крају био уморен у затвору Куфштајн у Тиролским планинама.

ВЛАСИ СРБСКОГ ДУХА И СТРАДАЊА

Пећка Патријаршија је после 1557. имала епископске катедре североисточно од Темишвара у Јенопољу и Липови, а српски архијерејци су, поред бројних Срба, духовно руководили и влашко становништво. Влашко-српско становништво Хабзбуршке монархије (gens valachica) је кроз читав XVIII век било под јурисдикцијом српских карловачких митрополита, све до 1871. године (Р. Пилиповић). Народно-црквени сабор српски позива у Карловце и представнике Ердеља, да и они донесу тужбе на насиља која им се чине. Српске народне депутације траже да се српске привилегије протегну и на ердељске Влахе, упркос великом државном негодовању и изричитој забрани. На српским саборима из 1748. и 1749. године, учествују световни и духовни посланици из Ердеља, тражећи од митрополита Павла Ненадовића заштиту од унијата који су се окомили на 26 монашких скитова у околини Фогараша. Ужасна су недела починиле власти, у свези с унијатима, над јадним влашким народом у Ердељу, па Власи пишу архиепископу Павлу где га моле за помоћ, да им пошаље епископа из Карловаца „нашего закона сербскаго и греческаго, восточниа цркве"; жале се да им најбољи људи позатварани као хајдуци само због држања у православној вери. Чиновници фебирови и бирови долазе ноћу, са четама Мађара и Немаца, хватају, бију и муче православне свештенике и попадије; односе им из куће све што имају, а на народ, уколико се побуни, пуцају из пушака и батинају, а касније силно глобе. Један фебиров је чак разрушио скит и црквицу у којем је живео један стари монах и обучавао 3–4 ђака Књизи Божјој, „те се сад старац крије и побија негде по шумама, да не зна нико где је". „Могло би се рећи да су Срби

ердељски претопили се у Румуне", резигнирано је закључио историчар Радослав М. Грујић.[628] Таква је била тадашња „верска толеранција" у ћесаровини, која је свакако погодовала масовној сеоби православних у Русију, и чак у Турску.

ИЗБЕГЛИЦЕ У НОВУ СРБИЈУ

Оснивач Нове Србије, генерал Јован Хорват (Иван Самоилович Хорват), затекао је у Малорусији велики број досељеника Малоруса из Молдавије, а 1752. године дошао је из ње и неки шљахтић Замфировић с обећањем да ће скоро преселити у Нову Сербију (Русију) од православних народа Влаха, Бугара и Грка до хиљаду породица. Само, молдавски кнез, чим је чуо за тај селидбени покрет, поставио је на Дњестру страже. Међутим, већ исте године из Пољске заиста долазе Молдавци, које предводи „пољски шљахтић" Манолаки Замфиракович, који захтева од Колегије иностраних послова да у Русију прими Молдавце, Влахе и Грке који су живели у делу Молдавије који се налазио под пољском чизмом, па су као православно становништво били угњетавани од Пољака и католичке цркве. Противно одлуци Колегија, сам генерал Хорват прихвата ове избеглице и распоређује их по новосербским пуковима. Већ 1769. године уследио је нови талас досељеника Молдаваца испред турских зулума, када од њих пуковници Иван Штерић и Василе Лупул формирају Молдовански хусарски пук, под командом Лупула. Много је Влаха избегло из Влашке у Новосербију, као и Цинцара из Македоније, те је од њих формиран Волохијски хусарски пук. У Русији су од давнина, још пре доласка наших генерала Хорвата, Шевића и Прерадовића, постојали стари хусарски пукови који су били у саставу руске војске као регуларне јединице, и носили називе Српски, Угарски, Молдавски и Грузијски пук.[629] Постојао је и Македонски хусарски пук, који се састојао од странаца, највећим делом Срба, Грка и Молдаваца.

Најзад, ђенералу Јовану Хорвату (досељенику у Аустрију из Македоније, из места Арвати, нахија Доња Преспа) припада заслуга и за довођење монаха Јосифа и Исаије из Духовне академије кијевске, које је већ 1754. године генерал ангажовао као учитеље и свештенике у Новој Србији.

КАТАРИНА ВЕЛИКА И ДАКИЈА

„Петар није предвидео да ће најбољи наследник завршетка његовог патриотског дела бити немачка принцеза, која уопште није повезана са Русијом, која ће, извршивши за добро земље убиство последњег од законитих потомака, као што је он убио свог законитог сина, прославити сећање на њега ван дворца коњском статуом насред нове престонице – његовог дела, а у дворцу ће организовати библиотеку са статуом атеисте Волтера"

М. В. Зизикин

628 *Прилози историји односа наших с Румунима у XVIII веку*, стр. 7.

629 С. Пишчевић, *Историја српског народа*, Академска књига - Народна библиотека „Симеон Пишчевић", Нови Сад, 2018, стр. 365.

Катарина Велика

Царица Катарина II Велика (Софија Фредерика Аугуста од Анхалта), дошавши на власт после дворског преврата од 28. јуна 1762, почела је да води активнију политику према јужним деловима царства. На седници царског савета 4. новембра 1768. одређена је руска политика према турском царству. Политика је морала да буде офанзивна да би довела до победе, која би резултирала слободном пловидбом уз градњу утврђене луке на Црном мору. Да би политика према Турској била што успешнија, разматрана је могућност сарадње и координације акција са хришћанским народима на Балкану и у Закавказју. Катарина II 1764. године сву црквену имовину претвара у државно власништво, довршавајући конфискацију и секуларизацију Петра Великог. Већ 19. јануара 1769. Катарина II апелује на балканске хришћане у Турској „да се буне и дају активни отпор према Турцима". Рат с Турском отпочео је 15. априла 1769. преласком Дњестра и нападом на Хотин. Успеси нису били брзи, али беху сигурни и крунисани су победом. Руси су заузели Влашку и Молдавију, а њихова флота је ушла у Егејско и Јадранско море, уз помоћ, први пут у историји, енглеских лађа. Иако се све одигравало на Балкану, није било већих покрета, осим неколико грчких побуна малога обима. Ипак, осетило се на све стране колико је овај рат подигао руски престиж и утицај код хришћана. Ипак, све је почело много раније...

Још је прећашња царица Јелисавета добијала савете руског цариградског резидента Вјешњакова, који ју је непрестано уверавао да је Турска трула и да би било лако подићи све хришћане на устанак и створити једну хришћанску државу која би била у тесној вези с Русијом. Идеја Вјешњакова о пресељавању хришћана из Турске у Русију била је првобитно остварена сеобом Срба из Угарске у Нову Сербију и Славјаносербију 1751–1752. године. Већ за време Петра Великог почела је Русија, на молбу угарских Срба, слати њима учитеље и књиге, а преко Срба у Угарској појачан је руски утицај и на Србе на Балкану (Хелму). Године је 1771. патријарх пећки Василије Бркић написао обимну обавештајну грађу за Грчки пројекат царице Катарине.[630] Дакле, тек је царица Катарина управила сву спољашњу политику Русије у правцу Турске, али и католичке Пољске. Руска војска 1769. године потискује турску војску и заузима Влашку и Молдавију, одушевљено дочекана од

630 *Опис турских области и у њима хришћанских народа*, у Ил. Руварац, сп. X, 43.

народа. Руска тежња за Влашком и Молдавијом морала је наићи на снажно противљење Аустрије, која се бојала непосредног суседства Русије због утицаја на аустријске православне хришћане. Порта је тајним уговором о савезу против Русије, Аустрији обећала Малу Влашку до Олте.[631] Марија Терезија је сматрала да је Турска за Аустрију најбољи сусед каквог може пожелети!

Жестоке борбе вођене су између Русије и Турске на територији Бесарабије, а окончане су склапањем мира у Кучук-Кајнарџију, којим је Русија добила протекторат над кнежевинама Влашком и Молдавијом, у чијем се саставу налазила и Бесарабија. Оваква значајна промена догодила се захваљујући тешком поразу Турака у руско-турском рату 1768–1774. године те склапањем Кучук-Кајнарџијског мира 21. јула 1774. који је у име Руског царства као представник Катарине Велике потписао Пјотр Румјанцев, а у име Османског царства као представник султана Абдул Хамида, велики везир Мехмед паша. Резултати рата били су импресивни за Русију, која се територијално проширила и добила Крим, Бесарабију, Кубан, Азов, Керч, Јеникале, слободан пролаз руских бродова кроз Дарданеле, као и ратну одштету у новцу. Изузетно значајно је да је Русија добила право да штити православне народе и амнестију за све Словене под влашћу Порте. На папиру, тај мир је створио правни и политички темељ за ослобођење балканских хришћанских народа путем дипломатских акција Русије и могућност да ради на ширењу руског културног и политичког утицаја на територији Турске, а тиме и да делује у правцу Медитерана.

Царица Катарина II Велика је с аустријским царем Јосифом II Хабзбуршким закључила 1781. Уговор о савезу против Турске. Намера Катарине II била је да дипломатским путем постигне договор о подели балканског дела Османског царства. Тако је 10. септембра 1782. царица Катарина II цару Јосифу II послала меморандум познат као Грчки пројекат где је предложила поделу интересних сфера, стварањем нове државе Дакије у коју би ушле Молдавија, Влашка и Бесарабија, као и Грчке империје с престоницом у Константинопољу, чиме би било обновљено Ромејско царство, тј. такозвана Византија. Дакији под управом Григорија Потемкина намењено је било да буде тампон држава између два царства, а Грчко царство би добио Катаринин унук Константин, чиме би хришћани повратили власт на Балкану. Заузврат је Јосиф II тражио да се за Аустрију обезбеди Мала Влашка (до Алуте), укључујући појас земљишта од три миље уз десну обалу Дунава од Никопоља до Београда (са оба града) и с Видином и Оршавом за одбрану Угарске. Две нове државе, Дација и Грчка, обавезаће се да неће никада стављати забране или наметати таксе на аустријске бродове. Према плану Катарине II, једини подељени народ на Балкану био би српски. Чувена је изјава нашег познатог историчара Стојана Новаковића поводом овога: „Али једно су народи руски и српски. А друго је, како изгледа, висока дипломатија руска. Како су још Екатерина Велика и цар Јосиф Други године 1781. поделили сфере на Балканском Полуострву, ми не можемо у главама руских дипломата да ишчупамо своју властиту земљу из аустријске сфере. За Цариград и за Бугарску Екатерина је 1781. Аустрији дала све српске земље, и не зна се колико је пута потом дипломатија руска лака срца и

631 Васиљ Поповић, *Источно питање*.

много не премишљајући, уступала час Србију, час Босну и Херцеговину, час обадве Аустрији да себи олакша друге послове и друге добити на истоку". Као да Новаковић није знао да је Катарина Велика, у масонском окружењу, водила пасионирану преписку са Волтером, прогонила Ломоносова, откупила златом библиотеку енциклопедисте Дидроа, била царица која је пред народом глумила побожност, а у личном животу и државној политици ослањала се на масонски деизам француских енциклопедиста. Дидро, Даламбер и остали енциклопедисти били су уз „Северну Семирамиду", а Волтер је писао да свету сада долази светло са севера и позивао је Катарину да покори и просветли Турке. Себе је Катарина доживљавала као главу Руске Цркве, и била спремна да се обрачуна са сваким ко би се њеној црквеној политици супротставио. Зато је тако казнила митрополита Арсенија. Њен савременик, кнез Шчербатов, писао је: „Има ли она вере у Закон Божји? Не! Закон хришћански (мада се прави да је побожна) ни у шта не рачуна". То је доказивала и постављањем на чело Синода или протестанствујућих људи (какав је био Иван Иванович Мелисино, који је тражио укидање чудотворних икона и моштију) или правих безбожника (П. Чебишов је говорио саговорницима да Бога нема!). Царица је, као претеча совјетског похода на цркву, одузела манастирима имања, која је поделила својим великашима и удворицама. Од 954 манастира у моменту доласка на престо Катарине Друге, до тренутка њене кончине, 1796. године, преостало их је у животу свега 254.[632]!

Митрополит Арсеније (Мациевич)

Митрополит Арсеније (Мациевич) борио се против Катарининог настојања да, одузимањем имовине манастирима, укине и само монаштво: „Да нас Бог сачува од таквог случаја... да одступимо од наше древне Апостолске Цркве". Она је његово противљење схватила као увреду свог царског достојанства: митрополит је ухапшен на Лазареву суботу, и то тако журно да му нису дали да целива иконе у храму у који је пошао да служи. Када су му судили због протеста против одузимања црквене имовине, митрополиту Арсенију су додали и прећашњи „злочин", када је још у време царице Јелисавете одбио да положи синодску заклетву „сверуском монарху" као највишем судији, већ се заклео у измењеном виду – самом Исусу Христу.[633] Од 1771. митрополит Арсеније био је малтене жив погребен у тврђави Равелу: зазидали су га у подземној ћелији, оставивши само прозоре за додавање хране. Скоро да

632 Према подацима М. В. Зизикина, Катарина II је од укупно 881 манастира затворила 496, и оставила 385; види *Патријарх Никон*, том трећи, Епархија Жичка, Краљево, 2007, стр. 236.

633 Лав Тихомиров, *Монархија*, Укронија - Логос, Београд, 2008, стр. 286.

нико није знао како се заточеник зове. Ни свештеник који га је последњи пут причестио није му знао име. Кажу да су на зиду његове ћелије после смрти исповедникове нашли стихове псалма: „Благо мени јер си ме смирио (Господе)".

Најстрашније је, међутим, што је царица Катарина приморала епископе да владику склоне с катедре и рашчине га, па чак и лише монаштва. Нико се није усудио да брани невинога. Невероватно развратна и промискуитетна, Катарина Велика је у својим интимним мемоарима писаним на француском језику, а објављеним тек почетком XX века, признала да је свог сина Павла I зачела не са мужем Петром III, већ са љубавником – грофом Сергејем Салтиковим. Из овога јасно призилази да Павле I и његова деца, Александар и Николај I, као и сви наредни руски императори нису били Романови, него Салтикови. Ове мемоаре, по специјалној дозволи императора Николаја II, превео је са француског и објавио академик и историчар руског масонства А. Н. Пипин.

Катаринине просветитељске идеје биле су усредсређене на васпитавање „нове врсте људи", која би постала социјална база за европски тип развоја земље. За постизање тог циља императорка је морала пре свега да створи систем ширег народног образовања. Ради формирања новог образовног система у Русију је био позван један српски педагог. То је био Теодор Иванович Јанковић де Миријево, бивши писар код епископа темишварског Петра Петровића и некадашњи директор српско-влашких школа у Банату, којега је лично препоручио царици ћесар Јосиф II. Тако се у Русији „недостојно површно мајмунисање с Европом" наставило, и кидане су везе између приватног живота, религије и државности...

СРБИ ДАЛМАЦИЈЕ И ПОДЕЛА ПОЉСКЕ

„Стање православних Срба било је особито тешко пред крај XVII века у средњој и северној Далмацији. Босански фрањевци развили беху врло живу акцију у пределу око Цетине. Њихов рад помогао је спљетски надбискуп Стефан Косми, тако да су католици почели да освајају у чисто српском крају око Врлике, Сиња и Дицма".[634] Још је 1757. године једна група Срба из Далмације, под вођством владике Симеона Кончаревића, напустила завичај и иселила се у Нову Србију. Кад је 1760. године генерални провидур Далмације Диедо по наредби Млетачке владе подвргао поновно православно свештенство у Далмацији римокатоличким прелатима, далматински Срби су се за помоћ обратили Русији. Свештенство је упутило цару, који је био у посети Љубљани, тајну молбу, у којој је стајало да „овај народ више мрзи на унијатство него и на сами закон турски".

У периоду од 1771. до 1774. године настаје масовно одсељавање Срба из Далмације због глади, безобзирног поступања млетачких власти према поданицима („као да су турски робови"), али и због тога што је „грчки обред био нападнут". Срби се селе на опустеле аустријске територије, у Галицију, Срем и темишварски Банат. Поделом Пољске, Галиција са поткарпатском Рутенијом и Буковином завршава под аустријском влашћу, а под руском влашћу завршавају милиони јудеизованих Ашкеназа-Хазара туркменске

634 Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Сфаирос, Београд.

крви. Подела Пољске довела је до јачања две Русији суседне земље, још више задојене империјализмом европске цивилизације, као друго, под власт једне од ових земаља је прешла Галиција, која је била насељена источнословенским племенима и која је чинила природан географски продужетак Евроазијске територије, а као треће, дошло је до јачања власти Латина над украјинским становништвом Галиције.[635] У месту Кучук-Кајнарџи закључен је мир између Русије и Турске којим су проширена права влашких и молдавских кнежева и којим се Порта обавезала да ће свуда штитити хришћанску цркву, док је руском посланству у Цариграду дато право да чини Порти представке у корист православних, гарантована је слободна пловидба Дунавом и Мореузима. Русија је напредовала до Буга. Србија, лежећи у правцу турског продирања, није могла одржати домаће племство нити икакав аутономни положај, док су обе влашке кнежевине одржале и једно и друго захваљујући свом периферном положају у оквиру турске империје. Њихово ослобођење било је могуће помоћу интервенције Русије, сталним проширивањем аутономије кнежевина у односу на турску власт.[636]

Године 1783. и Крим је присаједињен Русији, па је одлучено да се оснује Црноморска флота. Србин пореклом из Херцег Новог, Марко Ивановић Војновић је постављен за заповедника првог црноморског брода Слава Катарине. Од 1786. постао је командант луке и флоте у Севастопољу, а 1787. унапређен је у чин контраадмирала.

Рат вођен од 1788. до 1791. године донео је ново проширење Русије на рачун Турске на данашњем тлу Молдавије. Суворов је освојио Исмаил и тада су Руском царству припојене територије источно од Дњестра, у Придњестровљу, са градовима: Тираспољем, Григориопољем, Слободзијом и Дубосаријем. Године 1787. Александар II Маврокордат, звани Фирарис, господар Молдавије, ступа у тајне преговоре с Русијом, предлажући царици да му дозволи да пређе под руски суверенитет. У страху од турске одмазде бежи кришом у Русију, где је био примљен од Катарине II, насељен у Полтави са племићком титулом. После његовог бекства на молдавски кнежевски престо ступа Александар Ипсиланти.

ЈАКОБ ФРАНК

„Када сам други пут био у Солуну добио сам налог да извршим другачија дела и тако, кад сам срео једног Турчина у грчкој улици потегао сам мач и натерао га да каже име Првог и Другог и начини знак крста, и потом га нисам пустио док то није учинио; слично томе, пошто сам срео једног Грка у турској улици натерао сам га да изговори, Махомет је истински пророк', као и имена прве двојице и наложио му да један прст дигне увис према мухамеданском обичају. И опет, кад сам срео Јеврејина, он је за мене морао да направи знак крста и такође да изговори она два имена, када се то догодило у грчкој улици, док је, кад сам га видео у турској улици, морао да подигне прст увис и изговори она два имена. И свакога дана чинио сам овако."

635 Николај Трубецкој, *Наслеђе Џингис-кана*, Бримо, Београд, 2002, стр. 54.

636 Васиљ Поповић, *Источно питање*, Никола Пашић, Београд, 2007, стр. 77-79.

Јакоб Франк (1726–1791)

Јакоб Франк

Јакоб Франк је рођен као Јакуб бен Јехуда Лејбовиц, око 1726. године, у јеврејској породици из Короловке, област Подолија, тада у источној Пољској а сада у Украјини. Отац је већ имао контакте са Шабатајевом сектом и цела породица се преселила у Бесарабију, у Черновице, карпатски регион Буковине, већ 1730. године, где је шабатајски занос био много снажнији. Нешто касније су прешли у Букурешт. Још као дечак, Јакоб је почео да одбацује Тору и Талмуд под утицајем хахама Лејба из Молдавије, декларишући се као „простак" (am ha-arez) у вери, да би касније, поставши трговац тканинама и драгим камењем, боравио у најзначајнијим центрима шабатајства, Солуну и Смирни. У Смирни га је учењима кабале посветио хахам Исахар, а у Солуну учествује у активностима секте донме 1735. године, све како би се, нешто касније, у солунској синагоги прогласио трећим Месијом – оваплоћењем Шабатаја Цвија и Баруха Руса, али, уместо да буде прослављен, био је избачен, каменован и исмејан. Већ 1750. године, Франк се зближио с вођама месијанске секте, у Влашкој и у Буковини, где је успео да изучи ладино и помало турски језик, али вероватно није знао пољски ни јидиш, дијалект Ашкеназа у Пољској. Године 1755. враћа се у Подолију, окупља око себе неколико следбеника, којима проповеда откровења донме вођа из Солуна, од којих је најпознатији био Барух Русо. Једно од ових екстатичких окупљања завршило се јавним скандалом у Ланхорну, што је привукло пажњу локалних рабина према овом учењу и његовим обредима, па је Франк морао да напусти Подолију, а следбеници су били прогањани и пријављени локалним властима од синода рабина. Франк се декларисао као турски поданик па је био пуштен, да би се затим преместио у Хотин, одакле је даље ширио секташтво. Још је Шабатај Цви учио да се спасење задобија путем скрнављења, али је Франк отишао даље у свом учењу, тврдећи да је „све дозвољено, лаж, превара, прељуба". На суду рабина у Сатанову, шабатајци су били оптужени за кршење основних јеврејских закона по питању морала и умерености, а сама секта је анатемисана и денунцирана католичкој цркви као јеретичка. Франкисти се, међутим, декларишу као антиталмудисти и потом они оптужују традиционалне Јудеје за ритуална убиства хришћана, што пољски бискуп Микула Дембовски једва дочека да би оптужио саме рабине, новчано их казни, и јавно спали хиљаде примерака Талмуда. Кад избијају немири, тада се, од разјарених Јудеја, Јакоб Франк са следбеницима склања у Турску, где примају масовно ислам 1757. године, те он проглашава себе Месијом, директним оваплоћењем Шабатаја Цвија и Осман Бабе, уверавајући своје следбенике да је откровења примио с неба. Поново га османски донме не

прихватају, па је принуђен да се потуца између Турске и Пољске. Коначно, од пољског краља Августа III добија дозволу да се опет настани у Пољској, па се секта сели у близину Хотина. Сада „откровења" већ захтевају масовно преобраћење франкиста у религију Едома (пољски римокатолицизам), па су тако 1759. франкисти одржали преговоре са врхом пољске цркве о преласку у римокатолицизам, док су истовремено тежили да обезбеде још једну расправу са рабинима. Стефан Микулски је заступао римску цркву током преговора у Лавову, где су били присутни и протестантски мисионари, а преговори су постојали и са руским духовништвом. Јакоб Франк је тражио да се конвертити венчавају само између себе, да сачувају јеврејска имена поред хришћанских, да им се остави поштовање суботе и студирање књиге Зохара. Очигледно, Франк је намеравао да створи још једну криптојудејску секту, по узору на донме. Од римокатолика, само се апостолски нунције успротивио преласку у католицизам, јер су франкисти били многоженци. „Морамо притворно прихватити ову назаренску религију, и практиковати је скрупулозно, тако да изгледамо добри хришћани колико и сами хришћани... Али не смемо да венчавамо ни да се забављамо са ниједном од њихових проститутки. Ми, исповедајући хришћанство, не смемо заборавити у нашим срцима три стуба наше вере, краљеве и месије Шабатаја Цвија, Барухију и Јакоба Франка, најсавршенијег међу њима". Ови „мааминим" (верници у послање Шабатаја) су своје отпадништво сматрали спољашњим; у Чешкој и Моравској готово сви, а у Мађарској и Румунији већина франкиста су остали Јевреји.[637] Крштење франкиста је обављено врло свечано у црквама Лавова, уз присуство пољских шљахтића као крштених кумова. Неофити су узели имена својих кумова, а била им је призната и племићка титула. Франк је постао Јозеф, а до 1790. године ће око 25.000 Јевреја примити крштење у Пољској. Јакоб Франк је једини био крштен два пута, а на последњем крштењу у Варшави му је кум био лично пољски краљ Август III, а присуствовали су сви министри, као и шљахта.

Ипак, на франкисте се гледало са подозрењем, јер су били познати њихови чудни ритуали и учења. Тако је Франк ухапшен 6. фебруара 1760 године и предат црквеном суду под оптужбом за јерес, јер је из пресретнуте преписке установљено да секта признаје Јакоба као Месију, и да су њени ритуали антихришћански. Франк је конфиниран у тврђаву Честокова, у којој ће провести наредних тринаест година. Много следбеника из целог света сјатило се око Честокове, остављајући богате прилоге, док је Франк харангирао масе својим посланицама и мистичним проповедањем, тврдећи да се спасење може придобити конверзијом у „едомску религију", да би се касније пригрлила будућа „религија знања". Ствара култ своје кћерке Еве (Ребеке), према католичком култу „Црне Дјеве Марије" из Честокове: „Она је прави Месија! Она је живот вечни, и ко има срећу да је угледа, неће трпети грех, болест, ни смрт!". О Еви Франк колају гласине да је ћерка царице Катарине Велике, да је „Света Госпа", Романовна по крви...

Руске трупе 1767. упадају у Пољску, а избија и устанак гајдамака, праћен погромима Пољака и Јудеја. Франк покушава да ступи у контакт са представницима православног клира, сада обећавајући масовни прелазак Јудеја у православље. Барух Јаван, противник Франковог

637 Г. Шолем, *Главни токови јеврејског мистицизма*, Градац-Круг, Чачак-Београд, 2006, стр. 275.

секташтва, тада ступа на сцену, разобличивши Јакоба и његове присталице пред православним духовништвом, па су сви захтеви франкиста били једноставно игнорисани. После прве поделе Пољске, Франка је избавио из затвора руски генерал Бибиков, приликом заузумања Честокове, 1772. године, у замену за обавештајне услуге франкиста. Задобијајући слободу, сада већ пребогати Франк се сели у Варшаву, одакле ужива наклоност многих дворских франкиста који су, у међувремену, направили сјајне каријере и задобили племства. Потом се Франк сели у Брно, где сада, захваљујући потпори баснословно богатог монополисте дувана Соломона Добрушке (презиме франкиста Schönfeld), организује читаву армију од својих фанатизованих поклоника, састављену од „козака, улана и хусара"; окружује се са дванаест „апостола" и држи харем са дванаест „сестара", док његова ћерка Ева постаје „четврта ипостас" – Велика Мајка секте (Matronita Elyona). Униформе франкиста биле су црвене боје, „боје освете", и многи ће франкисти остварити генералске каријере у револуционарним армијама бурног XVIII века. Ужива подршку аустријских власти и бива чак примљен у аудијенцију код цара Јосифа II, тражећи за себе грофовску титулу, а његова лепа кћерка се зближава са ћесаром, постајући утицајна дворска куртизана. Већ 1788. године, Јакоб Франк постаје барон!

Последње године живота Франк је провео у Офенбаху, где је од грофа Ернста фон Хомбург-Бирстштајна купио замак, за три милиона гулдена. Сада се Јакоб Франк окитио титулом „барона од Офенбаха", представљајући се као „пољски барон". Ходочашћа његових присталица не јењавају, и приток новца и поклона нема краја. Походио га је тадашњи кнез и будући руски цар, Павле I, чијом ће каснијом заслугом ухапшени кабалиста Шнеур Залман[638] из Виљнуса, бити 1798. године амнестиран од робије због противдржавне субверзије и пуштен из Петропавловске тврђаве у Санкт Петебургу. Тај дан је у хебрејском календару, код хабадиста, постао празник (19. кислев 5559), када хабадисти припремају свечану вечеру, уз заклетву да ће напамет научити цели Талмуд. Три године касније, захваљујући масонској завери, у коју је био префидно увучен и његов рођени син Александар Павлович, у ноћи између 11. и 12. марта 1801. године, цар Павле I ће завршити као искасапљени леш.

Нови император Александар I ће посетити замак Јакоба Франка после његове смрти, по свршетку чувене Битке Народа код Лајпцига, 1813. године, када се сусрео са већ шездесетогодишњом Евом.

Иза себе је Франк оставио и пророчанства о будућем рату: „Када дође велики рат, Бог ће се указати и донеће нешто ново свету. Када се пси свађају и неко покуша да их раздвоји штапом, они не обраћају пажњу и настављају да се уједају. Тако ћемо и ми узети оно што је наше док се нејевреји буду давили у крви. Корисно је пецати у мутној води... Ако будете извршавали моје наредбе, постаћете богати".

Истраживач јудејског месијанизма, Гершом Шолем, за Јакоба Франка ће резервисати следеће епитете: „једна заиста сатанска фигура", „ужасавајуће тривијална", „апсолутно искварен и дегенерик", „болесник по питању сексуалне патологије" и „аналфабета који се дичио својим незнањем".

638 Оснивач Хабада и ученик Баал Шем Това.

САВА РАГУЗИНСКИ И ПЕТАР ТЕКЕЛИЈА

У ратовима вођеним против Турске у 18. веку, посебно су се истицали два Србина. Први је био гроф Сава Владиславић Рагузински, а други генерал руске царске војске Петар Поповић Текелија.

Као што смо већ напоменули, у време непосредно после Великог рата (1683–1699), када су Турци протерани из већег дела Панонске низије, појачао се устанички покрет у Молдавији. У настојањима да протера Турке, молдавски војвода Димитрије Кантемир је ступио у савез са руским царем Петром Великим, који је био усмерен ка ослобођењу Молдавије од Турске. У припремама за заједничко дејство Руса и Молдаваца против Турака 1710. године значајну улогу имао је саветник цара Петра Великог, Сава Владиславић – гроф Рагузински.

Гроф Сава Владиславић Рагузински (1664–1738), царски саветник, политичар, дипломата, путописац, полиглота, један од најбогатијих људи у Руском царству, највише се налазио у служби цара Петра Великог. Потицао је из угледне српске властелинске породице Владиславића, чији чланови су од давнина живели у околини Гацка. Почетком 17. века под притиском бегова Ченгића избегли су из завичаја. Савини преци су се иселили у Дубровник, док се део њих настанио у Црној Гори, Боки Которској и у Требињу.

Сава, син кнеза Луке Владиславића из Гацког, школовао се у Дубровнику, а крајем века отишао је у Цариград. Овде га је запазио руски посланик, са којим је сарађивао. На његову препоруку, 1703. године ступио је у службу руског цара Петра Великог. Зналац више језика (руски, турски, италијански, латински и грчки), широког образовања и високе личне културе, са дипломатским искуством, постао је саветник руског цара. По његовом захтеву, одлазио је у дипломатске мисије у Цариград, на Порту. За заслуге је добио и дворац, трговачке концесије у Азову у Украјини. У бици код Полтаве, када је Русија поразила Шведску, чију је војску предводио краљ Карло XII, Владиславић је руководио читавом интендатуром руске армије.

За изванредне заслуге цар Петар Велики доделио му је 1710. године титулу дворског саветника за питања православног Истока. Поред заслуга за склапање савеза руског цара са молдавским војводом Димитријем Кантемиром 1710. године, посредовао је у организовању устанка црногорских и херцеговачких племена. Успоставио је чврсте везе између руског двора и владара Молдавије, Влашке, Црне Горе и са Дубровником, а највећу славу му је донела успешна мисија разграничења са Кином, 1728. године.

Непосредно уочи избијања сукоба руско-молдавских снага са Турском, гроф Владиславић је добио задатак да „обезбеди цивилну страну рата". У име руског цара водио је преговоре са молдавском страном. О томе говори молдавски хроничар Јон Некулче, који за грофа Владиславића каже да је „царев министар, којег сматрају бољаром великог значаја, који зна више језика". Сава Владиславић је имао овлашћење да сваком молдавском пуковнику исплати 100, подофициру 30, заставнику и интенданту 10, а војнику пет рубаља. Уједно је редиговао уговор између руског цара Петра Великог Романова и молдавског кнеза Димитрија Кантемира. Овај рат окончан је 1711. године, после Прутског похода Руске војске, катастрофалним поразом савезника.

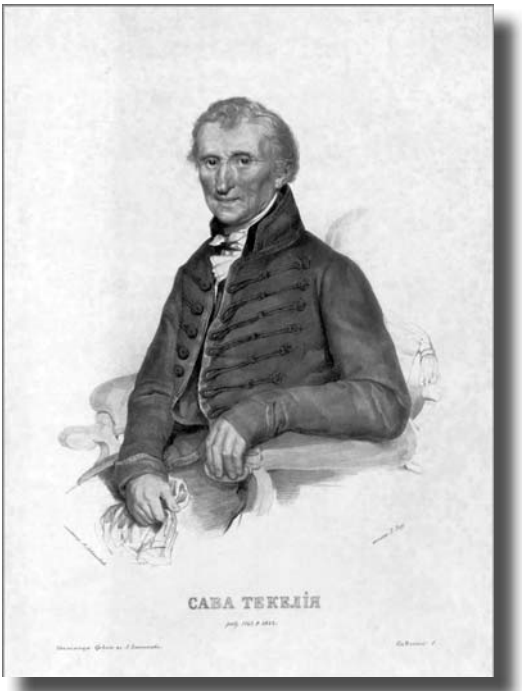
Петар Текелија

После пораза у рату са Турцима 1711. године, Кантемир са 11.000 Молдаваца прелази у Русију, добивши титулу кнеза, пространа имања у Малорусији и доживотну пензију. Писао је историјске радове, међу којима велику вредност има „Хроника стародревности романо-молдавско-влашке", затим „Историјско, географско и политичко описаније Молдавије", на молдавском језику, као и „Историја настанка и пада Отоманске империје". Био је један од првих историчара који су предвидели неминовни пад Турске империје. У Русији је видео велику силу која ће Молдавију ослободити од турског ропства.

Петар Текелија (1720–1792), руски царски генерал, потомак је арадске властелинске породице, чији је родоначелник Јован Поповић Текелија (онај који је писао цару Петру „да помисли о њиховој отеческој серпској земљи, оптерећеној јармом бусурманским") био јунак битке код Сенте и први заповедник Поморишке границе. Пошто је стекао ратно искуство на западноевропским бојиштима, прешао је у Русију. Као командант Српског хусарског пука и руских царских корпуса, прославио се у биткама од Западне Европе до Кавказа. Ратовао је и у Басарабији.

Петар Текелија се прославио у ратовима против Турске и у Бесарабији. У руско-турском рату (1768–1774) Српски хусарски пук, са Петром Текелијом на челу, однео је победу код Хотина 1768. године. Нове победе српски хусари су однели код Фокшана у Молдавији и Браиле на Дунаву. После битке код Рјабаја Могиле, у којој се Текелија истакао, главнокомандујући Румјанцев, у рапорту царици, посебно истиче његов допринос победи. За заслуге у бици код Кагула, у јужној Бесарабији 1770. године унапређен је у чин генерал-мајора.

Преузимајући богато наследство покојног стрица Петра, умни и благородни Сава Поповић Текелија ће дотично, на пользу српском народу, уткати у Текелијанум и Матицу Сербску.

Сава Текелија

НАЈВЕЋИ СВЕТИ РУС МОЛДАВСКЕ ЗЕМЉЕ

„*Преводити и спроводити преведено!*"
Свети Пајсије Величковски

Међутим, један Рус, пореклом из Полтаве, обележиће духовни препород Молдавије тог доба...

Свети Пајсије Величковски рођен је у Полтави 21. децембра 1722. године од врло побожних родитеља. Отац му је био свештеник у градској саборној цркви. У овом благословеном домаћинству Петар – како су га назвали на крштењу – је био једанаесто од дванаесторо деце. Пошто му се отац рано упокојио, мајка га је послала да се школује на Академији Могила у Кијеву 1735. године.

Пајсије Величковски

У јесен 1739. године, када му је било само седамнаест година, Петар се упутио у потрагу за манастиром и добрим духовним оцем, што је његовој души било преко потребно. Седам година је лутао по различитим скитовима и манастирима, укључујући и Кијевско-печерску лавру. У Медведовском манастиру је постао расофорни монах са именом Платон. Међутим, не налазећи духовни одмор и мир у украјинским манастирима, расофорни монах Платон, вођен Духом Светим, прешао је у Молдавију 1743. године, где је трудбовао приличан број малоруских монаха. У то време је тамо било око четрдесет скитова разбацаних по околним планинама, у којима су живели руски, српски и бугарски монаси, бежећи од невоља које су задесиле њихове земље.

Платон је био у неколико од ових скитова у којима су живели молдавски пустињаци изузетног кова, попут старца Василија (из Поиане Марулуи) и Онуфрија. Правило њиховог живота је било слично оном са Атоса и били су васпитани на учењима Светих Отаца. У овом периоду је монах Платон стекао такву мудрост и искуство, укључујући и вештину умно-срдачне молитве, да су га сви звали „млади старац". Боље је борити се са демонима у осами, уз глад, голотињу и свакојаке невоље, и умрети с малим подвигом у пустињи, него ли тражити спасење у великим подвизима сред света, пошто пламен светских страсти спаљује монаха који им се предаје, подучаваће касније.

После три године духовног подвижништва у Молдавији, 1746. године, у двадесет четвртој години живота, он одлази за Свету Гору, како нам сам говори – не би ли избегао рукоположење. „Уместо о многима, о себи се старајмо", рећи ће Свети Пајсије у Пољским криновима. Један од његових биографа додаје да је за време свог боравка у Влашкој он већ примио све духовно благо које је могао примити за своје године. Осим тога, Атос је био његов сан још из најраније младости. Када је Платон стигао на Атос, путовао је до свих манастира и испосница, не би ли нашао искусног вођу. Али, не налазећи духовног оца по својој жељи, повукао се у пустињу, где се

сам подвизавао четири године, уз велике напоре и у оскудици, у молитви и читању светих отаца, и у сузама и бдењу дан и ноћ. Живео је у крајњем сиромаштву и то само од милостиње. Узимао је храну једанпут сваког другог дана, а и онда само суви хлеб са водом, осим суботом, недељом и празником. „Храна да буде хлеб и со, а пиће вода, коју нам сами од себе дају извори". У духовној борби коју је водио на Атосу осећао је потребу да га неко руководи више него икад. Али духовни оци су били реткост на Светој Гори у то време, и дела о аскетском животу била су заборављена до те мере да многи чак никад нису ни чули за њих. Али је за монаха Платона молитва била оно „божанствено весеље", молитва која је „јединствени и драгоцени мач", јер „нема другог таквог оружја које би боље секло демоне; она их пржи као што би огањ спалио трње. Ова молитва попут огња разгорева целог човека, доносећи му неописиву радост и весеље, тако да он од радости и сладости заборавља на овај живот, а све што је од овог света сматра за ђубре и пепео" *(Пољски кринови)*.

Године 1750. старац Василије је посетио Атос и замонашио пустињака Платона, дајући му име Пајсије. Старац Василије је саветовао свог ученика да напусти усамљеничко подвижништво и да крене царском стазом, говорећи: „Онај који живи сам ради само за себе, из самољубља". Учење светог Пајсија је у његовом каснијем животу одзвањало ове исте речи попут еха: „Онај који не жели да страда заједно са Христом у животу заједнице, већ се у својој гордости усуђује да се одмах успне на Христов крст – бирајући пустињски живот пре времена, није пустињак, већ је самовољан… Ни један други живот не доноси монаху такво напредовање, нити га избавља од страсти душе и тела тако брзо, као што то чини живот у заједници кроз блажено послушање".

Од тада је смирени Пајсије почео да прима ученике, од којих је први био Висарион, молдавски монах који га је молио са много суза да га прими. Опет из послушања, свети Пајсије је примио и свештенички чин, и од тада братство почиње да се увећава. Услед недостатка простора морали су да се преселе у скит светог пророка Илије. Пајсије је био толико поштован и вољен да су монаси долазили код њега са свих крајева Свете Горе. „Монах је савршени хришћанин, свакодневни мученик, добровољни мртвац, монах је стуб трпљења, дубина смирења, источник суза, ризница чистоте, душа која трпи и која се непрестано, у бдењу и у сну, поучава сећању на смрт".

Његов биограф Григорије Учитељ бележи да се не памти када је Атос имао такву заједницу. Јасно се виде почеци духовне обнове на Светој Гори у примеру ове заједнице. Они су живели у великој материјалној немаштини, али и у потпуној хармонији и духовној ревности. Сам блажени игуман је радио током дана правећи кашике, а ноћу читајући и преписујући књиге Светих отаца, жртвујући само три сата за спавање. Његови ученици су говорили како је Пајсије током целог свог живота пролио много суза служећи Божанствену Литургију, дубоко додирнут Божанском љубављу. Живео је на Атосу укупно седамнаест година. „Нека сећање на смрт спава и устаје са тобом – тад ће тело и против своје воље следити душу. Против сна ништа тако не помаже као следеће четири добродетељи: уздржање, трезвеност, Исусова молитва и сећање на смрт. Ове добродетељи се називају снажном

и разумном стражом. Без њих, станиште душе постаје сан и маштарење".[639]

Свети Пајсије је мудро приметио да духовни живот мора бити утемељен на изучавању светоотачких аскетских списа. Из тог разлога је он започео свој рад на превођењу тих драгоцених текстова, који је трајао до краја његовог живота, а који је био неизрециво тежак. Оригинални грчки зборници текстова били су непотпуни, а он није знао језик. Рукописи који су тада постојали често су били пуни грешака насталих приликом преписивања, што је отежавало одређивање оригиналног смисла текста. Уз помоћ двојице ученика, почео је да истражује те рукописе у разним светогорским манастирима; на њихово велико разочарање, нашли су их једино у скиту Светог Василија. Рад пајсијеваца је био попут зоре која најављује долазак „Добротољубља" 1782. године.

У лето 1763. године, усред све бројнијег братства и тешких услова живота на Светој Гори, игуман Пајсије је са својих шездесет и четири ученика дошао у Молдавију, где је добио манастир Драгомирну. Тамо је живео дванаест година и окупио братство од триста педесет монаха. Овде је организовао праву школу за монахе који ће исправљати, преводити и преписивати патристичке и аскетске текстове, а Пајсије је непрестано одржавао писмену везу са многим руским монасима и угледним световњацима. Захваљујући само старцу Пајсију, први старци у Оптинској пустињи били су правилно упознати са Исусовом молитвом.[640] Молдавско Добротољубље је настало већ у манастиру Драгомирни: позамашни зборник текстова чија је главна тема била Исусова молитва. Тако је рођено прво Добротољубље на домаћем тамошњем језику. Након аустријске окупације Буковине и пред страхом од римокатоличког гоњења, у јесен 1775. године старац Пајсије са још две стотине монаха одлази у манастир Секу; а у лето 1779. последњи пут се сели, сада у велику лавру Молдавије, манастир Њамц, где је провео петнаест најплоднијих година свог живота. Ту је превео многобројна дела Светих отаца. Његов ученик се дивио: „Човек може само да се чуди како је он могао да напише толике књиге, јер је био физички веома слаб, и имао је ране по читавој десној страни тела. На кревету где је лежао окружио би се књигама: разним речницима, Светим Писмом на грчком и словенском језику, грчким и словенским граматикама, књигом из које је преводио, и свећом у средини. И он би, седећи нагнут као мало дете, писао по целу ноћ, заборављајући и на слабост тела и на јаке болове и напор". И поред физичке слабости, Свети Пајсије је био итекако духовно крепак, јер је шибао хулитеље на умну молитву, као својевремено „велики ревнитељ и заступник побожности, пресветли међу светима, отац наш" Григорије Палама јеретика Валаама, змију из Калабрије, претечу антихристовог, човека који је у гордости свему сличан ђаволу... кога је читава Саборна црква Христова предала анатеми".[641] Наиме, у време старца Пајсија нарочито се истицао као хулитељ на умну молитву неки данас непознати философ-монах који је обитавао у Мошенским горама, у Молдавији, па је Свети Пајсије био принуђен да га изобличи и развеје „свитком" о умној молитви. Када је говорио о латинству

639 *Пољски кринови,* Предањске студије, Београд, 2013, стр. 62.

640 Јован Мајендорф, *Свети Григорије Палама и исихастичка духовност*, Задужбина св. ман. Хиландара, Београд,приредио Благоје Пантелић, 2012, стр. 99.

641 Свети Пајсије Величковски*, О умној или унутрашњој молитви*, стр. 12-16.

„које је отпало од Цркве и... пало у бездан јереси и заблуда... и лежи у њима без икакве наде да устане", тврдио је истовремено да „Латини у суштини нису хришћани".[642]

Такође је наставио своју школу за темељно обучавање лектора и преводилаца. Светоотачки списи су пунили библиотеку манастира Њамц и били слани у бројне друге манастире широм земље, а и ван њених граница. Треба свакако напоменути да су и овај свети манастир основали калуђери Срби, из школе Никодима из Тисмане. Њамц је нарочито постао центар и светилник православног монаштва, школа исихастичког живота и духовне културе за читав православни свет. Овај велелепни рад старца Пајсија крунисан је издавањем Филокалије на словенском језику – Добротољубље у Петрограду 1793. (годину дана пре његовог упокојења). У овоме се делу отац Пајсије није ограничио само на текст грчког издања Филокалије, него се позивао и на друге светоотачке текстове, па је тако на руски језик превео и многа дела св. Григорија Паламе.[643]

Подједнако је важно истаћи да је велики старац био живи преносник ових учења својим ученицима. Он је уредио своју заједницу следећи светогорска правила, и окупио веома велико братство од око хиљаду монаха, обучавајући многе ученике у упражњавању Исусове молитве. Монашки живот у његовом манастиру цветао је као неко ново чудо, изображавајући живот раних пустињских отаца. Тај манастир су овако описали: „Њихово добровољно сиромаштво је савршено. Код монаха се нарочито истиче њихово смирење, потпуно избегавање гордости, а мржња и завист су им потпуно страни. Ако један увреди другог, одмах долази до помирења. Ако неко не жели да опрости брату који га је увредио, одмах мора да изађе из манастира. Држање монаха је скромно. Када се сретну, сваки настоји да предухитри оног другог својим поклоном. Празне приче су сасвим забрањене. У заједници Светог Пајсија живи осам стотина монаха, и кад год се скупе на неко послушање – било да их је стотину или сто педесет братије – један од њих увек чита неку поучну омилију или изговара неку душекорисну проповед. Ако неко започне празне приче, одмах је заустављен… Јер ови људи, оживљени кроз њихову љубав према Богу, по сопственој вољи су мртви за овоземаљске ствари. А како човек да опише схватљиво, осим делимично, рад који они врше у тајности, тј. – обделавање срца, дубоко смирење, страх Божији, стражење над собом, умиреност мисли, молитва срца која се стално уздиже, заједно са неописивом и горућом љубављу према Христу и ближњима. Јер многи од њих непрестано лију сузе, не само у својим келијама, већ и у цркви, и док су на послушању, за време читања и духовних разговора, као дар Духа Светога". Игуман Пајсије је захтевао од монаха да раде три ствари у својим келијама: да читају омилије Светих отаца, да упражњавају умну молитву и да чине честе метаније са сузама, по њиховој снази. Овај велики игуман је сматрао да је свакодневно исповедање мисли духовном оцу основа духовног живота.

Старчева келија је била увек отворена за свакога. Он је имао изузетан дар да својим речима утеши и умири и најочајнијег и да охрабри и оснажи

642 *Списи о знамењу Часног и Животворног Крста*. Рк. БАН. 13.1.24, гл.11, л.39, 88 об.

643 Јован Мајендорф, *Свети Григорије Палама и исихастичка духовност*, Задужбина св. ман. Хиландара, Београд, приредио Благоје Пантелић, 2012, стр. 99-100.

обесхрабрене. Као додатак свему томе, увече би се братија сакупила, свеће би гореле, а игуман Пајсије би читао из омилија Светих отаца, објашњавајући прочитано тако да би сви разумели.

Они који су га познавали су га овако описали: „По први пут у свом животу сам својим сопственим очима видео истинску и отеловљену светост. Његово лице ме је одушевило – свето и бледо, без икакве боје, дуга и бела брада која сија као сребро, док су његова одећа и келија били необично чисти. Његов говор је био смирен и потпуно искрен. Деловао ми је као човек потпуно одвојен од тела… О, како целомудрен и свет човек! О чисте ли душе, сједињене са Богом! Био је потпуно привезан за Бога и препун љубави за свога ближњега. Стога је и његова реч била снажна и ефектна, испуњена благодаћу, искорењујући страсти и садећи врлине у душе оних који су га слушали са вером и љубављу". Такође се за њега знало да је прозорљив.

Подједнако је важно истаћи да је велики старац био живи преносник ових учења својим ученицима. Он је уредио своју заједницу следећи светогорска правила, и окупио веома велико братство, обучавајући многе ученике у упражњавању Исусове молитве. „Господе Исусе Христе, Сине Божији, помилуј ме! Ако неко са жељом, непрестано, као дисање из ноздрва, твори ову молитву, у њега ће се брзо уселити Света Тројица: Отац, Син и Свети Дух начиниће у њему стан свој; и молитва ће прогутати срце, а срце молитву; човек ће стати да је твори дан и ноћ, и ослободиће се свих замки ђавољих". Монашки живот у његовом манастиру цветао је као неко ново чудо, изображавајући живот раних пустињских отаца. У среду, 15. новембра 1794. године, у седамдесет другој години живота, овај велики светилник, тај старац над старцима, Свети Пајсије Величковски, преселио се у вечни покој, остављајући иза себе преко хиљаду монаха: Влаха, Молдаваца, Руса, Срба, Бугара и Грка.

НАСЛЕЂЕ И УЧЕНИЦИ

„Свети Пајсије Величковски научио се молитвеном тиховању из светогорског предања; отишао је у Молдавију, и у манастиру Њамцу објавио Добротољубље на словенском језику; његови ученици основали су Оптину пустињу; ученик оптинских старца био је старац Амвросије Миљковски; у манастиру Миљкову његов духовни синци постали су племенити унук Светог Јована Тоболског – Свети Јован Максимовић Српски и Шангајски и Тадеј Витовнички (влах пастир); а духовни син Светог Јована постао је отац Серафим Роуз… Архиепископ Антоније (Медведев) наводи једно сведочанство из Харбина: „Код нас је долазио епископ Јован Шангајски. Овде је провео пет дана, пратио сам га. На њему је печат онога што је на мене оставило најјачи утисак у Југославији; у њему је дух митрополита Антонија (Храповицког) и Миљковог манастира. Иста искреност и једноставност". Само таквим преношењем опита, Предање је постајало и остајало свето, а не пука људска измислица", праведно подвлачи Владимир Димитријевић.

Збиља, у деветнаестом веку налазимо много Молдављана, Куцовлаха, Бугара и Срба међу најзначајнијим подвижницима Свете горе атонске: старци Доситеј, Атанасије, Варнава, духовник Антипа, Пахомије Србин, Куцовласи Варнава и Висарион. Бесарабија ће дати и јединственог Светог Поклоника, деда Ђорђа Лазара, рођеног 1842. године, сточара Влаха из

Свети Јован Шангајски

ердељског Шугага, који беше ожењен и отац петоро деце. Водио је частан хришћански живот у молитви, посту и давању милостиње. Посетио је Гроб Господњи 1884. и остао у манастирима Јорданске и Синајске пустиње годину дана, уз најстрожији пост. После годину и по дана проведених на Светој гори, вратио се у своју отаџбину. Извевши своју децу на пут, почео је да обилази као поклоник молдавске манастире 1890. године. Најзад се настанио у Њамцу, где је проводио дане као прави отшелник. Боравио је у звонику храма Стефана Великог усред самог града током 26 година, све до своје смрти. Овде се подвизавао сам у посту и сталној молитви, лети и зими, у потпуном сиромаштву, без ватре, без кревета, гологлав и босоног, живећи у Божијој милости. У Молдавији је примао многе прилоге од бојара које је непрестано раздељивао сиромасима. Имао је више ученика у Молдавији, а одлазио и у Буковину, постао је духовник и старцу Јоаникију Морозу, који ће касније бити духовник старцу Клеопи. Упокојио се на Успење Богородице 1916. године и био погребен на градском гробљу Пјатре Њамца. Мошти су му пренешене у манастир Варатек, 1934. године.

ПРОГОНИ НОВОРУМУНСКЕ ВЛАСТИ

Одмах после насилног уједињења Дунавских кнежевстава и образовања Румуније, почео је велики прогон и ислеђивање антиунионистички настројеног православног свештенства, пре свега у Молдавији. У то време се од стране господара Кузе спроводила политика секуларизације и конфискација црквене имовине, која се у пракси пребратила у прогон и потпуну антиправославну политику, што је представљало атак на традиционалне вредности становништва Молдавије и Влашке. Тако је на иницијативу румунских власти нанет удар Њамецком манастиру, који је био званични центар молдавског православља, при чему је манастир лишен целокупне имовине, а конфискована је и богата библиотека и штампарија манастира у којој је издавана, односно штампана молдавска црквена литература. И више од тога, уведена је забрана помињања руских светитеља у литургији и молитвама, а међу њима и Света Олга и Свети Владимир. Бројни православни епископи и свештенство подвргнути су прогону од стране власти. Тако су 8. новембра 1860. године за време богослужења наоружани жандарми ухапсили митрополита Софронија, који је, након тога, заточен у Слатински манастир, те су га приморали да се одрекне митрополитске катедре. Године 1861. манастир Неамц бива опустошен стравичним пожаром, чији узрок никада неће бити установљен. Већина

православних монаха морала је да избегне у Русију, где ће 1864. године подићи манастир Нови Неамц у Бесарабији, увек у славу Светог Пајсија Величковског.

ВЛАШКА И МОЛДАВИЈА КАО УЗОР ЗА СРБСКУ ДРЖАВНОСТ И ЗА СРБСКУ ЦРКВУ У ТУРСКОЈ

Један од узрока избијања српске револуције 1804. године био је у томе што Србија Свиштовским уговором из 1791. није добила жељену аутономију по узору на кнежевину Влашку, иако су јањичари били прогнани из Београдског пашалука. Кнежевина Влашка је имала једног „хосподара", али је аутономија била под гаранцијом царске Русије, која је избила на обалу Дњестра. Ни Турска ни Аустрија нису хтеле да Србији подаре овим миром статус елементарне државности.

Затим се српска револуција у Срему прелила и на хабзбуршке територије. Због нејасне етничке границе између Срба и Влаха, јер је у влашком говору било половина словенских речи, аустријска полиција је интензивно уходила влашка села у Банату. Посебну је мисију имао гроф Мајлат међу Србима и Власима у Србији 1808. године, када је на аустријском двору већ завладала паника због ширења руског утицаја на Подунавље.[644] Област Крајине у североисточној Србији, са влашким становништвом, такође је имала стечену аутономију у османлијској држави, са једним врховним кнезом, који се наслеђивао из породице Карапанџића. У самом почетку српске побуне, због поштовања аутономије од стране турске администрације јањичара Пазваноглуа у Видину, ситуација је била мирна. А већ од средине 1807. године, утопила се Крајина у српску револуцију и изгубила неки посебни идентитет, јер се и у етничком погледу народ није ни разликовао од Срба. Долази до склапања чувеног Букурешког мира 1812. године.

Српски народ, нашавши се у још горој ситуацији после слома Првог српског устанка, масовно бежи од турског зулума преко границе у Срем, Банат и Влашку. „Турци се варварски односе према Србима, жене и деца нису остали поштеђени; све је посечено и пошто им сечење глава тражи превише рада, и пошто је доста тешко слање отсечених глава у Цариград или у табор великог везира, они стога Србима секу уши, усољавају их и такве им шаљу. За то им султан, велики везир или паша морају да плате одређену суму... жене и децу злостављали... данас почели жене и децу да продају Власима јер их сматрају као свој плен", извештавао је Ваберер, директор аустријског контумаца на Дунаву. И упркос свему, хајдуци одржавају ратно стање у земљи и, као одговор на дахијско насиље и пљачку, избија више спонтаних побуна. Војна победа Русије против Наполеона даје Србима ветар у леђа.

Прота Матеја Ненадовић пише молбу руском цару Александру Првом да припоји Србију Русији или да Србија добије положај какав су имале Влашка и Каравлашка, као руски протекторати. Прота Матеја је већ био у Молдавији 1804. године, када су га много помогли Срби Петар Бијуклић и Никола Јовановић из Фокшана. И Црни Ђорђе је сада тамо, са избеглим Србима, у Каравлашкој и Бесарабији (Сербији Беса), где чека расплет ситуације у

644 Славко Гавриловић, *Мисија грофа Мајлата међу Србима и Румунима 1808. године* у Личности и догађаји из доба Првог српског устанка, Матица српска, Нови Сад, 1996, стр. 203-220.

Шумадији. У Каравлашкој ће и Милош Обреновић пазарити огромна имања и постати крупни спахија, населивши на њих десетине хиљада избеглих Срба. Још 1813. године много је српског народа отишло у Влашку. Отуда се велика већина вратила чим су настале прилике за враћање: нешто кад је објављена амнестија, а нешто после ослобођења под Кнезом Милошем. Но у Влашкој је и остало доста нашега света. Тај народ је био већином из Источне Србије, коју устанак 1815. године није ни захватио. Прилике у Србији одмах после устанка 1815. године нико није могао сматрати за срећене и сигурне. Сем тога, она је тада била заиста страшно исцрпљена и у немаштини. Уз то су, на несрећу, дошле три узастопне неродне године. Најзад, баш тих година, завладаше у Србији ужасне болештине.

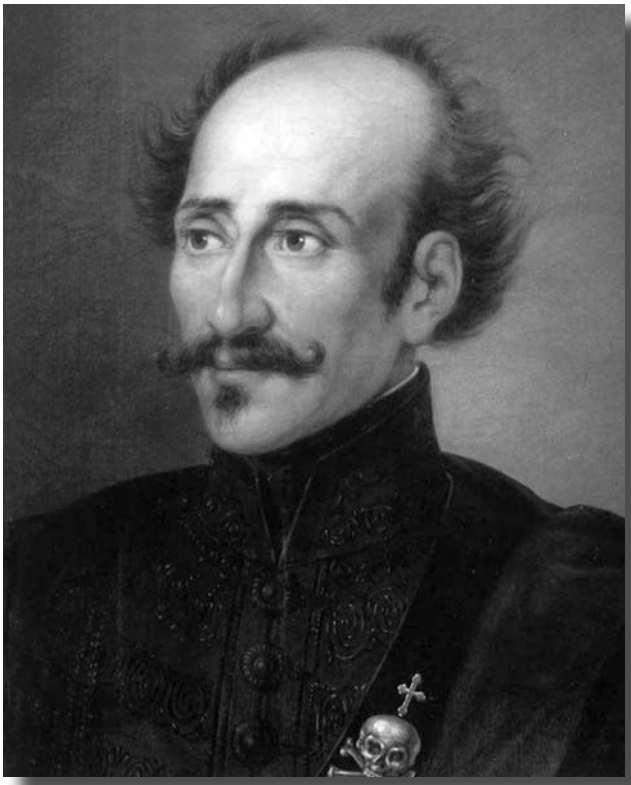
Период између 1815. и 1833. године у Србији обележава неизвесност и грчевита борба за контролу ситуације. На први поглед, све изгледа боље, међутим то је само привид. У Београду, Сулејман Паша Скопљак је замењен Марашли–Али Пашом, али се у Босну враћа као везир овенчан славом, јер је успео да покори Србију.

Марашлија је, са друге стране, био човек на заласку свог живота те је стога тежио да нађе неко мирно место на коме би окончао своју каријеру и прилика за то му је била Београд и готово празна Србија. Милош Обреновић је добро проценио свог новог господара, те су односи са њим били врло срдачни и присни, ако се изузме епизода шуровања Марашлије са Никшићем. Самој Порти није одговарало да се Српско питање поново покреће јер би то водило у сукобљавање са Царском Русијом, поготово након пораза Наполеона.

У међувремену, српска емиграција у Русији долази у додир са Хетеријом („Philiki Etairia"), још 1796–97. године осмишљеном завером Цинцара Риге од Фере, тајном грчком организацијом омасовљеном тек 1814. године у Одеси под почетним вођством грофа и масона Јоаниса Каподистриаса, да би је затим преузео Александар Ипсиланти (син господара Влашке и Молдавије – Константина), иначе масон ложе „Палестина" од 1810. године. У вези са карбонарима, циљ Хетерије је био свеопшти устанак хришћана под Османлијама, али и њихово потчињавање будућој грчкој републици сазданој на прицима Француске револуције.[645] После Бечког конгреса они су били у уверењу да су дани Османског царства одбројани и да је време за устанак дошло. Од 1816. године Хетерија нагло појачава своје активности на припремама за устанак, дејствујући преко мреже ћелија (ефорија) са невидљивим старостом (архе) који је руководио „сабрањем" и „посвећенима", преко „жречева" и „пастира".

Деветнаести век почиње збрканом и немирном владавином масона Александра I, чија армија хара Европом, чиме бива олакшано пресађивање у Русију мистицизма масонских ложа, деловање Библијског друштва и цветање немачке философије. Образује се чудни пијетизам по узору на Немце и Енглезе, држава постаје светиња и кнез Голицин, прокурор Синода, себе сматра викарем „спољног епископа" – цара. Појављује се један мрачни мистицизам, обликован изван светоотачког предања и изван сваког надзора Цркве. У ствари, масони Голицин, Сперански, Лабзин, Лопухин, проповедају једно „унутрашње хришћанство", односно доктринарни релативизам ложа.

645 Л. Арш.

Александар Ипсиланти (син господара Влашке и Молдавије – Константина)

„Све научно и велико у религијским идејама илумуната – Јакоба Бемеа, Сведенборга, Сент Мартина и других – позајмљено је из Кабале. Сва масонска друштва дугују Кабали своје тајне и симболе", објашњавао је Алберт Пајк у својој библији масонства, књизи *Морал и догма*. Етатизам екуменистичке теократије, гласом „министарства помрачења", живо је одвраћао од сваке критике упућене неправославним конфесијама.[646] Свети Амвросије Оптински ће, на питање зашто се у Русији отворено не исповеда истина да изван Једне, Свете, Саборне и Апостолске Цркве нема спасења, дати следећи одговор: „Одговор на то је врло прост и јасан. У Русији је проглашена међуверска трпељивост и иноверци на равној нози са православнима заузимају код нас најзначајнија места: начелници (директори) школских завода су већином иноверци, такође и команданти пукова и батаљона неретко су иноверци. Где год да духовно лице почне да проповеда да изван Православне Цркве нема спасења, иноверци са својих високих места негодују. Због такве ситуације руско православно свештенство је и стекло навику и укорењено својство да о томе говори увијено".

646 Павле Евдокимов, *Христос у руској мисли*, Манастир Хиландар, Света Гора Атонска, друго издање, 2009, стр. 66.

Сты Никодим Сфиците
ѡпщежите

СРБИ И ВЛАСИ
У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

ОД КРОТКОГ ЧУВАРА ЋИВОТА СВЕТОГ КРАЉА ДО ВЛАДИЧАНСТВА ГЕРАСИМ СТУДЕНИЧКИ И ЊЕГОВО ЖИТИЈЕ

„Место мога рођења је град Видин. Мој деда и родитељи моје мајке били су из Влашке земље, влашког рода и језика. Дом мога оца Георгија у Видину налазио се у махали званој Гази-Баир код Шериф-агине баште. Он се родио у селу Тартарџик, код Кенарове ћуприје. Мој дед (очев отац) родио се у Влашкој, у селу Чуперчан. Моја мајка, која ме је у греху родила, била је Влахиња, по имену Ануца – ниједан други језик, јадница, није знала осим свог матерњег влашког говора.

Родитељ мој одведе ме, још маленог, у школу и даде ме месном даскалу (тј. учитељу) да учим књигу. Мој учитељ се звао Цеко, био је добар и частан човек, у науци искусан, тако је касније постао и свештеник и произведен на степен видинског економа. У време Пазван-Оглуа, паше видинског, и Карађорђевог рата, славног овог човека Цеку, економа видинског, Турци обесише, због нас који смо се тада налазили у Србији, ратујући. Код овог изузетног човека и врсног учитеља у детињству учио сам до своје дванаесте године. У Видину се налазе, како од Јерусалима, тако и од Свете горе и из Студенице, па и од многих других славних манастира, такозвани метоси, тј. манастирске куће у којима свагда по један јеромонах, сваки у свом метоху, зарад прикупљања прилога пребива, проси милостињу за свој манастир, а међу манастирима најглавнији беше манастир Студеница.

Видински руфети и еснафи, честити трговци и мајстори из старих фамилија, договорише се и писмено потврдише да сваки руфет и еснаф понаособ да по сто ока соли годишње манастиру Студеници као помоћ и прилог за прехрањивање јеромонаха и манастирских служитеља, а себи за вечити спомен.

Виђајући у Видину честита свештена лица са свих страна, и слушајући о славном имену студеничке лавре у Србији, зажелех да видим то место које ми је ноћу и дању лебдело пред очима.

Те исте године бијаше глад у Видину и неки тамошњи људи спремише се да пођу у београдски крај у потрагу за житом. Замолих једног знанца, а и свог рођака, да и мене поведе са собом у Србију и он ми обећа да ће ми испунити жељу и повести ме до Београда.

Герасим Ђорђевић

Пођемо на пут и после спорог и дугог путовања дођемо у Грочанску нахију. У жељи да свој изабрани манастир што боље упознам, распитивао сам се непрестано за њега и, у једном разговору, кажу ми људи да има један духовник из Студенице који ту борави зарад прикупљања прилога за манастир и понајвише борави код попа Остоја у Великом Селу.

По казивању, и отприлике, дођем ја у то село, распитам се и нађем дом попа Остоја. Пријавивши му се, пољубим му руку, и код њега проведем неколико дана, након што му открих своју жељу и намеру. Кад је моју намеру добро разумео, буде и њему драго, те ми каже да ће и духовник ускоро доћи.

Не прође много времена, кад, ето ти нама нашег духовника Теодосија, дође из оближњег села. Сви му се обрадоваше, изиђоше пред њега, како поп Остоја тако и сви домаћи и њихова чељад. Особито ја пожелех да видим његово честито духовничко лице, потрчах с радошћу к њему и, учинивши му детињастим начином обично метанисање и поклон, пољубих му честиту руку. Он ме умилно погледа и, смешећи се благим лицем, поздрави се са мном маленим, као са својим сином, тешећи ме и бодрећи својим слатким и умилним погледом и разговором. Искусивши ову благост и љупку наклоност, обрадовах му се као неком анђелу, служитељу Божјем.

Поп Остоје и духовник Теодосије одавно су гајили велику љубав међу собом, а били су и кумови још од старина. Духовник је дошао само зато да се код попа Остоје, кума и омиљеног свештеника, одмори на неколико дана, па да онда пође натраг у Студеницу. Током свог боравка он схвати моју жељу и прими ме као свог сина. Кад дође време да се пође у манастир, осим мене, по древном обичају, беше још више гостију са жељом да крену у Студеницу, Светом Краљу на поклоњење. Речено је свим кметовима да свако ко има вољу може поћи с нама у друштву. И тако се духовник Теодосије опрости на одласку с попом Остојом и са осталом дружином одведе и мене малога са собом.

Путујући, ударимо ка Ваљеву, јер и онде бијаше значајан број поклоника, отмених кметова и осталих честитих хришћана који су намеравали да пођу заједно с нама. Кренувши оданде, путовали смо здраво и мирно, и приспели у близину Студенице. Један дан пре Мале госпође преноћили смо у Чемернској планини, ујутро кренусмо отуда и тог истог дана стигосмо у манастир.[647]

Сазнавши за нас, по древном обичају, из манастира изађу свештеници

647 Герасим Георгијевић, *Знаменити догађаји новије српске историје*, Службени гласник-Музеј рудничко-таковског краја, Београд-Горњи Милановац, 2010, стр. 226-235.

са осталим служитељима нама на сретење, на такозвано Живичко пољанце поред Студеничке реке. После параде и испаљивања плотуна, сјахасмо и ми с коња да се поздравимо с јеромонасима, који су са своје стране поздравили народ добродошлицом за срећно поклоњење светом манстиру. После уобичајених поздрава пођемо даље. Кад угледасмо манастир и красна околна места, рају слична, бијасмо као ван себе од заноса, гледајући ретке красоте природе и људског мајсторства. У самом манастиру беху спремни свештеници обучени у црквене одежде, који, заједно са ђаконима и млађим клирицима, изишавши на велику капију пред град и ставши с парадним украсима у ред, очекиваше жељно своје госте. Приближавајући се лагано, угледасмо уважена духовна лица украшена одеждом црквене службе, испред њих су стајали млади клирици, носећи рипиде са насликаним херувимима и серафимима, окићене златним треперавим зрацима, израђеним још у време Светог Краља.

У манастиру, уместо звона, зујале су звечке испред цркве тако пријатно да је било милина слушати тихо благогласје, слично зујању пчелице док лети и са паше доноси мед у кошницу; разлеже се клепало по граду, доводећи потмулим својим одзивом срца смирених богомољаца у занос и нежност. На тај начин окончасмо у цркви молитвено појање, целивасмо иконе и Светога Краља, извршивши уобичајени поклонички помен.

По изласку из цркве би учињена сходна наредба, те се поклоници разместе на уобичајени конак; на тај начин, у духовној радости и слави, оконча се наш пут и долазак у манастир Студеницу.

Будући да је манастир Студеница у време немачког рата око 1788. године био много порушен од Турака, поче братство да се труди да се од цара извади ферман за обнову цркве и околног града. У разговору и саветовању изабере братство између себе јеромонаха Теодосија, мог духовника, одреди га да иде у Цариград и да се тамо на све могуће начине потруди да тај посао изврши на жељени начин. Полазећи на тај пут, остави мене у манастиру, препоручи ме и као неки аманет преда ме свом, од детињства омиљеном, другу и пријатељу игуману Константину, те тако остадох код свог новог духовника и оца, красног човека, свете и блажене душе. Код њега сам, слушајући га и послужујући, провео време до доласка оца Теодосија из Стамбола, мог првог духовника, добротвора и вољеног оца.

Отац Теодосије се у Стамболу бавио три године, све док на двору није извршио поверено му дело и добио ферман. Треће године, за време Петрових постова, најпре нам је послат очекивани ферман, а после неколико дана дође нам и духовник Теодосије, мој драги добротвор и старац, чији су долазак сви у манастиру много поздравили.

После празника Св. Апостола Петра и Павла почеше се одмах сабирати мајстори за обнову грађевине Студенице, што се доиста, без икаквог одлагања, и предузело.

Почетком 1798. године мој духовник Теодосије, који се о мени увек очински старао, поразговара се и посаветова тајно са братством о мени, после чега ме братство, према установљеним правилима древних црквених отаца, прими у установу матере наше – манастир Студеницу, и закључи да постанем ђакон, од стране братства одреде ми јеромонаха Вићентија, доброг човека и у људским особинама савршеног, да пође са мном у Нови

Пазар с молбом и препоруком за тамошњег архијереја, преосвештеног господина Јоаникија, да ме рукоположи за ђакона. У Петровој цркви, на Теодорову суботу 1799. године, доиста је уследило моје постављење у чин ђаконства рукоположењем поменутог архијереја, поштовања достојног и драгог старца, рођеног у Београдској нахији у селу Тулежу. Мудрошћу и примерним животом превазилазио је многе људе, сличан самом Божјем јерарху Василију Великом. Проживео је 47 године као архипастир у Рашкој и Призренској епархији и, достигавши дубоку старост, преставио се и у вечност преселио 1816. године, поживевши укупно 85 година.

Овај блажени архијерej, радост и утеха моја, рукоположио ме је и за свештеника. На служби и хиротонији био је, између осталих, и свештенојерej Хаџи-Јефтимије Вујадиновић, парох и економ београдски. Редак, смирен, мудар јерej, проводио је свој живот богоугодно, у доброчинствима, идући у свему стопама свог блаженог родитеља. Ишао је и у свети град Јерусалим, Божјем гробу на поклоњење. После превеликих страдања у нашем војевању, најзад, судбом преблагог Творца и милостивом наредбом светлога кнеза о мом постављењу за архијереја, срећним случајем десило се да је овај мој драги доброчинитељ, јерej, господин Хаџи-Јефтимије, присуствовао служби Божјој приликом моје хиротоније у Београдској цркви 1832. године; моје јеромонашко постављење десило се у време обнављања Студенице 1800. године. Наиме, омиљени наш старац и општепоштовани архијерej господин Јоанићије дође тада у наш манастир да види градњу и да се са своје стране, као архијерej, потруди да што боље управља зидањем цркве, том приликом посветио је нас четворицу: први дан посветио је и произвео у јереја ђакона Мелентија (који је око 1816. године био епископ шабачки); други дан посветио је мене, а Пајсија у ђакона, трећи дан рукоположио је Пајсија у јеромонаха, а Дионисија за ђакона, који и остаде ђакон на послужење матери својој светом манастиру Студеници".[648] Као млад монах, Герасим је више година провео на послушању у књиговезници манастира Студенице, а сматра се и највероватнијим аутором познатог записа с именима и звањима ктитора на северном зиду нартекса манастира Каленића, испод фигуре деспота Стефана Лазаревића.[649]

Живот и прикљученија великог српског монаха Герасима Ђорђевића, потоњег епископа шабачког и аутора прворазредне историјске студије „Знаменитији догађаји новије српске историје", мало су познати нашој јавности. Истовремено писац и историчар, Герасим Георгијевић нам у овом летопису и хроници описује све најзначајније догађаје из Првог (1804) и Другог српског устанка (1815), као и важнија збивања у Србији до 1831. године. Сведочећи из прве руке о страховитим свенародним патњама и ратним разарањима током драматичних година Првог и Другог устанка Срба против турског зулума, Герасим нам даје драгоцена сазнања и о голготи своје обитељи манастира Студенице, која је, носећи мошти Светог Краља, благовремено избегла у манастир Враћевшницу, да би се, по слому Првог српског устанка, привремено склонила у Аустрију, у манастире Фенек и Иргетег. По турском проглашењу амнестије и зајамчењу слободе

648 Герасим Георгијевић, *Знаменити догађаји новије српске историје*, Службени гласник-Музеј рудничко-таковског краја, Београд-Горњи Милановац, 2010, стр. 231.

649 Бранислав Цветковић, *Герасим Георгијевић у Каленићу*.

повратка, Герасим Студеничанин се враћа у Србију, где побеснели турски зулум порађа избијање Другог српског устанка 1815. Већ 1814. године Герасим је очевидац најгрознијих страдања српског живља после пропасти Србије 1813. године и сламања Хаџи-Проданове буне, када је погубљен и бивши игуман Каленића, отац Никифор, све до набијања на кље игумана Пајсија и ђакона Авакума. Као особа од поверења кнеза Милоша и учесник у борбама на Морави, око Чачка и Љубића, Герасим Ђера Ђорђевић се креће по народу и бива међу устаницима, одржавајући духовну крепост и снагу Србаља. Он је и утешитељ народни, борац и богомолник, одржава везу војвода са кнезом Милошем, сахрањује мртве и опојава их, теши и куражи преживеле устанике. Током битке на Љубићу, отац Герасим сведочи јуначку смрт неодступног Танаска Рајића, искасапљеног турским јатаганима. Смрт Танаскова и жртва његова даје управо снагу Србима да крену у противнапад и поразе душмане. Опојавши га лично, Герасим предаје вечности речи Танаскове снахе Перунике:

„Духовниче е тако ти Бога,
кажи мене што за свекра мога,
ти си с њиме био војевао,
је ли близу тебе био погинуо,
јеси ли ми њега опојао,
јеси ли га лепо саранио"

Истинољубиве и сапатничке душе, Герасим је ревнитељ и христијанске племенитости и самилости чак и према немилосрдним агарјанима, јер „од Бога ће гриота вам бити". Гледајући спаљена села, јаук и лелек родбине за погинулима, он и сам рида и плаче. Идући ка Пожаревцу путем покрај села Влашки Дол, Герасим отпоздравља на влашком језику путнику у колима који вози управо издахнулог сина: „Син мој, оче, сад на Пожаревцу у бою би рањен, те га понесо на колима кући, па ево у путу растаде се са душом. Имао сам њега једног, па ево сад остадо и без њега, леле мени грешноме". Зарад утехе, монах му одговори на влашком: „Немој тако чико, немој се толико задавати у жалост; син твој није погинуо у крађи или ајдучији, него је био с младим момцима и са својом браћом јунацима, па је јуначки на бојишту погинуо и пролио крв своју за правду, за рођено своје отечество, и за свету нашу веру христијанску. Његовој фамилији остаје славно име, а његова ће душа на оном свету с анђелима веселити се у рају Божијем. Тако је брате христијанине!"

„Грешни јеромонах" Герасим Студенички постепено пролази више духовне степене синђела и протосинђела, па га после добијања Хатишерифа видимо у чину архимандрита манастира Благовештења, као кандидата за епископски чин. Када су, при патријарху Константину у Стамболу, произведени у архијерејство архимандрити Мелентије Павловић и Нићифор Максимовић, господар Милош Обреновић је позвао и Герасима у Топчидер, наводећи као изговор припреме за свадбу своје ћерке Савке. Намера Господарева је била пажљиво припремити терен како кротки и скромни Герасим не би евентуално одбио епископски чин. Тек после три дана боравка у Топчидеру, митрополит Мелентије обазриво саопштава Герасиму да њега „оће Господар да постави епископом", сутрадан му показујући Кнежево писмо у којем Герасим чита да „од народне стране... бејаху написане за мене

лепе и похвалне речи. Да сам ја, сирјеч, народ верно и ревносно послужио, испуњавајући дужности свјашченическе службе моје". Прочитавши писмо и „разумевши љубавне речи господарске, мило му бијаше и свега га сузе облише".

Герасим се премишља: „не стоји ми да га примим, ал' опет, у исто време бојим се, по слабости мојој постаћу мож' бити и заглибити се у кал и златни мој драгоцени дар биће помрачен, па тешке жалости мени а јоште веће ономе, који ме је тако великодушно обдарио. Све сам то знао и себи живо представљао; но, опет, чествовао сам и благосиљао сваку наредбу књажеску, а купио и народну вољу... опоменуо сам се благочествог цара Теодосија и светог Амвросија, епископа медиоланског... како је... цар епископа у великој љубави имао, и како су се овога света дружески пазили и добродетелни живот проводили, тако су крепостју својом присвојили и себи и Царство небеско и душе њихове на оном свету с ангелима веселе се у Рају божанственом". Јер „Господ гордим противисја, смиреним желает благодат!", и „Он је сладост и надежда наша", говори Герасим одлучивши се да коначно прими чин, иако се боји да „неће бити кадар онако га носити и извершавати да би правелним ожиданијама светлога књаза и народа соответствовати могао". Тек хиротонијом Герасима Ђорђевића за епископа пожаревачког у потпуности је обновљена србскославјанска највиша јерархија Србске православне цркве, јер је ондашњи митрополит шабачки, грк Герасим Домнин, дознавши да је и трећи Србин постављен за архијереја, одмах затражио отпуст од кнеза Милоша, да оде из Србије. По одласку Домнина, шабачку епархију преузима епископ Герасим Ђорђевић и, у периоду болести и лечења митрополита Мелентија, као и одсуства епископа Нићифора, једно је време био једини архијерej у Митрополији србској. Епископ Герасим Георгијевић је био и први србски епископ хиротонисан у слободној земљи.[650] Присуствовао је упокојењу тешко болесног митрополита Мелентија у Београду 11-ог јунија 1833. године, опојао овог часног мужа којега је поштовао као духовног родитеља, брата и пријатеља. „Аз јесам черв а не человјек", завапио је Герасим.

Књаз Милош ће, по савету тадашњег митрополита Стефана Стратимировића (аустријског племића и слободног зидара у младости), предложити Цариградском патријарху за посвећење „лепог Пају", дотадашњег писара Стратимировићевог! Наравно, једном устоличен, лепи Паја (Петар Јовановић) ће имати значајну улогу у доношењу изразито либералног Сретењског устава 1935. године, барем што се тиче девете главе о Цркви. Он ће поднети и предлог доношења Црквене „конституције", тзв. „Начертаније о духовним властима књажевства Српског", документ који ће увести тзв. „свети" Синод и „конзисторије" 1836. године. Касније ће Лепи Паја, са делом свештенства, издати кнеза Милоша, отворено стати уз уставобранитеље јер је Милош „безобзирно утврђивао свој лични режим и стварао своју монархију". Герасим неће учествовати у издаји Господара и бавиће се предано црквеним пословима у Подрињу и Посавини, рукоположиће 48 свештенослужитеља, подићи 6 нових храмова и имати важну улогу у стварању велике Тимочке епархије. Мирно ће се предати у Господње руке, на Светлу среду 1839. године.

Епископ Герасим Влах, дакле, био је заиста духовни стуб неисквареног

650 Живорад Јанковић, *Српска Црква 1219-1920*, Хришћанска мисао, Београд, 2000, стр. 124.

Православља у Кнежевини Србији, јеванђељски смирен и кротак архипастир, али и књижевник за чије ће дело „Знаменитији догађаји новије српске историје" следеће изречи Милан Милићевић: „Када Србин узме и чита то што се излило из пера овог духовника, мора га подузети нека особна милина, прво што му се ту у низу казују догађаји који су му толико блиски, а друго – што се све то лије из срца које је већ казало да је зачето у утроби мајке несрпкиње! О, свети утицају лавре Студенице, и свих других споменика минулог српског живота! Није ли ваша моћ толико бајна, толико крепка да од детета несрбина начини оваквог владику родољуба?!". Има ли већих Срба од Влаха, и има ли већих Влаха од Срба, питамо се ми данашњи, раслабљени и расрбљени...

За књигу „Знаменити догађаји новије српске историје" Живорад Јанковић каже да је сачувала низ јединствених података, и да је „ово дело неправедно занемарено".[651]

Бранилац Србства и Србије, Герасим Студеничанин је био последњи исповедник и један од твораца новообновљене Српске Цркве, монах који је био и остао искрени присталица православног добротољубља те жива брана провали аустрословенских и унијатских схватања која ће ускоро преплавити Србију. Остаје и последњи првосвештеник српски одан до смрти кнезу Милошу и идеји православног самодржавља, док ће се многи каснији јерарси лако приклонити уставобранитељима-западњацима и непријатељима монархијског апсолутизма. Књижевно дело Герасима Студеничког је од огромне важности за нашу повест и права је лабудова песма Старосрбства и беочуг између старе средњовековне књижевности грандиозних личности-светаца и епског описа славних битака новопрослављених народних јунака и мартира.

Влашки Хомер, србенда Герасим био је и „сирак међу вихорове" Карађорђевог и Милошевог херојског доба, али и јединствена фигура монаха-састрадалника народног у епохалном сучељавању цинцарско-фанариотских сила са аустријским језиутима и слободним зидарством. Врло је лако тада било изгубити главу, али је још лакше било погубити душу, односно остати без Вере и без Спасења.

Герасим Студеничанин је истовремено архетип владике монаха и подвижника, сапатника и укрепитеља народног, исповедника и утешитеља влашкосрбског, народног приповедача и саучесника у нашем крваво задобијеном праву на постојање. Антипод свему ономе што је владичанство, од укидања Патријаршије до Герасима Студеничког, било – фанариотско, антинародно, лицемерно, турско глобљење и кињење Срба и исмевање њихове народне, древне Вере, Славе, Части и Говора. Али, истовремено, Герасим је сушта супротност и ономе што ће касније пустити дубоки корен у Цркви Српској – појави Владике као образованог доктора „теолошких наука", хладног и сувопарног човека „школованог" на западним универзитетима, слободоумника без монашког опита и без родољубља.

Чак и Вук Караџић, често бескруполозни и заједљиви критичар Милошевог окружења, шабачког владику Герасима помиње као „доброг

651 Александар Д. Средојевић, *Герасим Ђорђевић, епископ шабачки* (*1831–1839*) *и његово доба*, Богословски факултет СПЦ, 2004, Београд, Живорад Јанковић, *Српска Црква 1219-1920*, Хришћанска мисао, Београд, 2006, стр. 124.

и поштеног човека". Епископ Јован Велимировић, црквени повесничар, о Герасиму Ђорђевићу пише да је био скроман и „веома побожан". Помињу га и Стојан Новаковић, Миленко Вукићевић и Тихомир Ђорђевић. Дело Герасимово „има вишеструки значај", говорио је историчар Владимир Стојанчевић.[652] Његово је „скромно али драгоцено делце као што је и он сам био".

Ђерасиме, владико свети! Лака ти била земља српска, коју си тако синовски љубио, и коју си љубављу прославио!

Светао ти, до века, помен међу архијерејима, а вечита слава међу свим Србима!

КЊАЗ МИЛОШ И ВЛАШКЕ АУТОНОМИЈЕ

Тадашња Кнежевина Србија није имала три важна атрибута који су означавали државну независност: Jus legandi, право међународног представљања, Jus contrahendi, право склапања међудржавних уговора и Jus belli gerendi, право објаве рата. То се јасно може видети када се упореде ситуације после добијене аутономије Србије 1830. и признања њене државне независности 1878. године. Православна црква у Кнежевини Србији је од Васељенске патријаршије добила аутокефалност тек 1879. године, а по њеном формирању као аутономне државе створена је само аутономна црква.

Вазални статус имале су и тадашње кнежевине Влашка и Молдавија-Каравлашка, и због тога је важно поређење права која је остварила Србија са оним које су имале те две старе аутономије, како у државном тако и у црквеном погледу. Током XVIII и у првој половини XIX века, на челу влахомолдавских кнежевина смењивали су се припадници грчких фанариотских породица (Кантакузини, Ђике арбановлашке лозе, Ипсиланти, Маврокордати, Морузи, Хангерли, Раковице, Караџе и Каламаки молдовлашке крви, Шуцу...), који су Порти плаћали своју инвеституру, а потом тешким фискалним мерама покушавали да уложени новац брзо поврате. Њихово миропомазање у XVIII веку вршено је у Цариграду од самог патријарха. О трагичном стању у Влашкој писао је Александру Влахуца: „Владари су окружени Грцима, Црква је под грчким окриљем – сви кључеви нашег живота су у рукама Грка и сви су на продају: високе службе, игуманства, скупљање пореза који одавно више немају мере – сам владар на лицитацији продаје господарске манастире. Бојари и свештенство се још и сналазе – а сељаку је тешко, јер су му само руке остале,

652 У чланку *Второ сказание о падежу Србске Шумадие у делу Герасима Георгијевића - песничко казивање и историја слома Србије 1813. године.*

а ни над њима више нема власти".

Одређене сличности фанариота са нашом цинцарском елитом постоје, али су Цинцари већином староседеоци на овим просторима, док су фанариоти сталеж грчких досељеника у Влашку и Молдавију за време турског ига. Такође, Цинцари су углавном одани и вредни поданици царевина у којима привређују на основама законитих повластица, никако по принципима уцене, наметања, симоније, сплетке или клевете. Мада има и знаменитих Цинцара који би данашњим речником могли бити означени као „олигарси" или „плутократе". Аделина Паулина Ирби је у књизи „Путовање по словенским земљама Турске у Европи" о Цинцарима писала следеће: „Историја Цинцара врло је занимљива... последњих година заведоше се међу њима грчке школе, и Јелини су тако вешти били да их убеде да су они стари мађедонски Грци па само романисани за време царевине римске. Тако они деле с Грцима једне исте симпатије и антипатије и пристају уз фанариотске владике те им помажу да газе словенски живаљ. Лукави, подмукли и услужљиви карактер Цинцара у Турској потире сасвим оно поштовање које би човек иначе имао према њиховом труду и окретности".

С обзиром на овакве прилике, будући да је грчки утицај био превлађујући и супротстављен влахомолдавским народним тежњама, није било необично што је и влахомолдавска црквена аутономија у том времену била de facto непостојећа. Наравно да на пуној афирмацији црквене аутономије грчки владари у овим кнежевинама нису инсистирали, иако је Скарлат Калимах 1816–1817. године у Јашу донео нови грађански законик за Молдавију, на грчком језику. За разлику од Влашке и Молдавије, Кнежевина Србија је, поред унутрашње аутономије, добила и наследну домаћу династију, а Хатишериф из 1830. био је основа за договор са Патријаршијом о већој црквеној самосталности. У тим питањима, права Србије била су већа од оних која су имале влахомолдавске кнежевине. Већ 1823. године кнез Милош наређује обавезно одржавање „школског торжества" првоучитељу и светитељу старинске српске просвете, Светом Сави. Наредбом из 1827. године, Милош је за све оне који не би дошли у цркву на дан Светог Саве и дућан затварали, одредио био да „не само тужбу цркви плате, но и апсом и телесном казном каштиговани буду", што је важило и за Грке, Цинцаре и Бугаре. Исте године, у Русији, патријарх Агатангел одбацује предлог руских научника о реформи црквеног календара. Сачувана је и Милошева наредба Јагодинцима из 1828. године, где кнез одређује казну од „двадесет пет батина и двадесет пет гроша за цркву" за оне који нису на дан Светог Саве хтели да оду у храм.[653] Први пут звоне звона на старој Саборној цркви у Београду и то на Покладе, 16. фебруара 1830. године: „Радост Београђана била је неописива. У порти је била намештена трпеза и чаброви пуни вина. Целе се недеље јело, пило и веселило уз игру и лупњаву звона: коло се водило на Варош капији, па на Сави, и испред Калемегдана опет пред цркву. Изнемогли старци, болесници на самрти и нејака деца доношени су да се дотакну ужета од звона. Турци су остали мирни, само су капије на граду закључали не могавши радости и весеља српскога, а свога покора, очима својим гледати".[654] Законом од 13.

653 Милош Црњански, *Свети Сава*, Глас цркве, Шабац, 1988, стр. 152-153.

654 Историчар Михаило Гавриловић (1868-1924). Када су се београдски Турци 1831. године побунили против јачања кнежеве власти и све снажнијег проширивања српских права, они почеше јавно да прете: „Најпре ћемо фењере поскидати и звона дигнути и магистрат одав-

јануара 1841. године, уведен је у целој Србији дан Светог Саве, као обавезна школска слава.

Митрополит Петар Јовановић ће имати значајну улогу у доношењу изразито либералног Сретењског устава 1835. године, барем што се тиче девете главе о Цркви. Он ће поднети и предлог доношења Црквене „конституције", тзв. „Начертаније о духовним властима књажевства Српског", документ који ће увести тзв. „свети" Синод и „конзисторије" 1836. године. Пар година после тога, митрополит Петар ће, са делом свештенства, издати кнеза Милоша, отворено стати уз уставобранитеље јер је Милош „безобзирно утврђивао свој лични режим и стварао своју монархију".

Митрополит Петар Јовановић

Овиме је српска црква одлучно направила заокрет према акефалији и устројила се на основу протестантских новотарија Петра Великог (увођење „светог" синода, форме много слабије према световној власти и, тиме, фактичко укидање установе Главе Цркве – Патријарха), док је сама српска држава, од сељачке саборности устаника под Карађорђем, кренула широким путем ограничења власти монарха (совјетизације) и плаћене стајаће војске. Односи између државе и цркве ће се касније кретати уходаном путањом цезаропапизма – масонско и демагошко ће увек имати превласт над светим и догматским. Првосвештеник и вођ ће тиме постати празне љуштуре, обезглављене парадне фигуре европског модернизма и помодарства.

Овај несрећни документ ће полазити од либертинског начела, према којему је: „Србин без сваке разлике једнак пред законима Српским, како у одбрани и у казни на свим судовима од најмањег до највећег... Сваки Србин има право бирати начин живљења свог по својој вољи само који није на општенародну штету. Како роб ступи на српску земљу, од оног часа постаје слободним, или ко га је довео у Србију, или сам у њу побегао". Пандорина кутија слободоумља је широм отворена...

КАРАЂОРЂЕ И МОЛДАВСКА АРМИЈА У СРБИЈИ

Током друге половине 1806. године, Турска је уклонила русофилне кнежеве Влашке и Молдавије. На то је Русија узвратила окупацијом кнежевина, када је гроф генерал Михаило Милорадовић (Србин пореклом из Херцеговине) славно освојио Букурешт (у борби прса у прса против Турака), те је принудила Турску да јој одмах објави рат. Ратне операције

де кренути! Што ће фењери, звона и судије у турској земљи? Ово није земља немачка него је турска!", М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, III.

подразумевале су сарадњу Срба и руске царевине, одред генерала Исајева учествује у бици код Штубина према Малајници, а царски саветник Родофиникин стиже у Београд. Не само Порта, већ и Наполеонова Француска увиђали су велику опасност од руско-српске војне сарадње на граници Турске према Аустрији. Посебно је проширење српског устанка у долини Тимока имало озбиљни војни карактер. Карађорђе од руске владе тражи једну једну јачу јединицу руске војске, која би стално пребивала у Србији.

Краткотрајни мир у Београдском пашалуку наступио је пошто су потписана два мировна документа, један у Тилзиту, а други у Слобозији. Један део Тилзитског документа односио се, међутим, на обавезу Русије да склопи мир са Турском и повуче трупе из Влашке и Молдавије, односно са Дунава, на простору где су против Турака заједнички дејствовале руске јединице и српски устаници. Против турске намере да искључи Србе из споразума о примирју одлучно је иступио генерал Иван И. Михељсон, упутивши 1807. године писмо цару Александру I, у коме га је молио да узме Србе у заштиту: „Усуђујем се свемилостиви господару, напоменути да је српски народ показао велику веру, сталност и наду у Ваше царско величанство. Надам се да племенитост и милосрђе Ваше, дајући мир и добро другим народима, неће оставити српски народ да буде жртва своје оданости Русији. При потписивању уговора о миру с Турцима мора се и њихова судбина решити, јер ако би остали изван нашега уговора с Портом, могу бити изложени погибији". Цар руски и петроградски кабинет нису удостојили никаквог одговора генерала Михељсона, који је у међувремену умро, па су саветник Лашкарев и генерал Мајендорф склопили примирје у Слобозији „тако стидно по руско оружје и тако жалосно по српска надања", без икаквог помена Срба. Тек ће нови командант руских трупа, генерал Прозоровски претећим писмом Мустафа-паши, учинити да Србија задобије краткотрајни предах, обнови градове и управу, подигне страдале вароши и удоми многе избеглице. Успеси устаника 1806. године, одјеци њихових победа међу Србима у Војној граници у Угарском провинцијалу и њихово укључивање у руско-турски рат веома су забринули Аустрију, иако се 1807. године показало да Руси не намеравају да се трајније задрже јужно од Дунава и да не желе да Аустрију било чим испровоцирају. Иако се то, углавном, поновило и 1809. године, Аустријанци се нису ослободили страха, па су их Руси, у току преговора 1810. и касније, уверавали да Србију не намеравају да укључе у своју интересну сферу те да ће повући своје трупе из Србије чим склопе мир с Турском.[655] Цар Александар I ишао је тако далеко да је Аустрији нудио не само Србију него и целу Влашку и западну Молдавију, само да би цара Франца одвратио од савезништва са Наполеоном.[656] Ако би Русија стално заузела Влашку и Молдавију и тиме изашла на доњи Дунав, Аустрија је налазила да се њој пресеца и заптива главна њена саобраћајна жица, дунавски излазак у Црно море и на Исток уопште... Уколико би, уз то, Русија учврстила свој положај „у новоме православном и словенском средишту, у Србији", у Бечу се страховало да се тим путем Русији „отвара

655 Славко Гавриловић, *Личности и догађаји из доба Првог српског устанка*, Матица српска, Нови Сад, 1996, стр. 246.

656 Adolf Beer, *Die Orientalische Politik Österreichs seit 1774*, стр. 244-251.

приступ у средиште Балканског полуострва" те да би она сама наследила Турско царство... Тадашњој аустријској политичкој борби главни је задатак био да пошто-пото спречи утврђивање Руса у Влашкој и Молдавији и у Србији, која би последња (Србија) одмах сама собом утолико више падала и у руском интересу на други план, уколико би се руска граница више од ње одмицала (Стојан Новаковић).

Нешто касније, генерал Михаил И. Кутузов извојеваће сјајну победу над Турцима код Рушчука, чиме је Русија избила на Дунав и, први пут у историји, Срби и Руси су постали суседи а њихове земље су се територијално повезале. Два батаљона Нејшлотског мускетарског полка Молдавске армије прелазе у Србију код Кладова 10. јануара 1811. године, где их дочекује војвода Петар Добрњац са највећим почастима.[657] Војници Нејшлотског пука стигли су у Београд 30. јануара 1811. године радосно дочекани од Карађорђа и градског становништва, уз почасну канонаду. Један батаљон је послан на квартир у Шабац, а други је са артиљеријом остао у Београду. Генерал Орурк, под чијом се командом Нејшлотски пук беше налазио, посетио га је месеца октобра 1811. године и извршио смотру, у Београду и у Шапцу.[658] Руси су активни на Дринском фронту, код Шапца, али су Руси, добро опремљени, усмеравани и према Нишком фронту. По наговору Младена Миловановића, потпуковник Полтурацки иде на Делиград са једним батаљоном војске, док други батаљон одлази ка Гургусовцу, под командом мајора Саблина.

Руси Полтурацког и српска војска су извојевали величанствену победу у бици на Грамади, потпуно потукавши бројнију армију нишког везира Хуршид паше. Затим руски батаљон бива упућен на Ваљево, а велика победа над Турцима коју је постигао Милош Обреновић на Овчини 26. октобра 1811. године, приморава војску Сулејман-паше на нагло повлачење. Бива уведен проширени егзерцир, војна обука младих Срба у Београду, Шапцу, Топчидеру и Делиграду, уз помоћ најбољих војника из Нејшлотског пука Молдавске армије, као и два руска артиљерца која су вршила обуку српских тобџија у Београду.

Међутим, због реалне опасности да се турска војска придружи Француској у походу на Москву, врши се повлачење више дивизија Молдавске армије из Влашке према будућем фронту у Пољској, што ће довести и до скоре евакуације Нејшлотског пука из Србије. Ту је утицала и велика аустријска забринутост због боравка руске војске у Србији. Кутузов

657 В. Стојанчевић, *Руски нејшлотски пук у Србији 1811-1812. године*, у В. Стојанчевић, Српски народ у својој новијој историји, Прометеј-Православна реч, Нови Сад, 1998, стр. 88. Међутим, у „месецу фебруару 1811. године у Београд је дошао Нејшлотски пук; с њим је стигао и митрополит Леонтије заједно са Недобом, као руским дипломатом...Беше велико веселье и радост; но, с друге стране и велика жалост и плач при погледу на издајника митрополита Леонтија и његовог бранитеља Недобу, јер су и они морали бити учесници нашега братског пријема и гостопримства, баш као и они официри који стигоше с добрим жељама, спремни да заједно с нама и крв против непријатеља пролију. Зар опет злотвори наши, Леонтије и Недоба, у утроби нашој морају да живе! О Правдо и Свевидеће око! Открij цареву срцу издајнике наше! Тако смо уздисали и у души изгарали.", *Србије жалосно поновно поробљење 1813. године: Зашто и како?*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 143-144.

658 В. Стојанчевић, *Руски нејшлотски пук у Србији 1811-1812. године*, у В. Стојанчевић, Српски народ у својој новијој историји, Прометеј-Православна реч, Нови Сад, 1998, стр. 89-90.

је имао план да нападне турску војску на Дунаву уколико се преговори у Букурешту прекину, па беше упутио генерал-лајтнанта Маркова у Србију, где је он обишао утврђења у Кладову, Брзој Паланци и Прахову.

Коначно склопљени Букурешки уговор од 26. јуна 1812. и наређење цара Александра Чичагову од 18. јула 1812. године о обустави свих планова о даљем ратовању на Балкану и одласку Молдавске армије у Галицију и Пољску, означило је и крај боравка Нејшлотског пука у Србији, пука који је био крцат козацима, Власима и Србима.[659] Чак је, због опасности од Наполеона, Кутузов убрзо морао да измести руску јужну границу са Дунава на реку Прут, пристајући да врати Турској Влашку и део Молдавије, док је Србија обезбедила тек самоуправу у оквиру Отоманског царства. Кратки боравак пука Молдавске армије у Србији, оставио је иза себе бројне обучене српске добровољце, коњанике, пешаке и тобџије, који ће учествовати у одбрани Србије све до слома Првог српског устанка 1813. године.[660]

Букурешким миром, који је уследио после руско-турског рата (1806–1812), Русија је добила читаву територију Бесарабије, односно Молдавију од Прута до Дњестра. Јесте Русија тада задобила „неједноплемени" крај Бесарабије и део Молдавије, али су једноплемени Срби препуштени Турцима на милост и немилост. Ово прикључење Бесарабије Русији значило је да је ова империја избила на обале Дунава и Прута. То је имало велики војно-политички и стратешки значај, у складу са настојањима Руског двора да постане доминантан војно-политички чинилац на карпатско-балканском простору, где су у великој већини живели православни народи. У том смислу били су даљи потези дипломатије Русије, која је после Бечког конгреса представљала водећу европску силу. Вели Данилевски да је „овде хришћанско православно становништво било истргнуто из руку његових дивљих и грубих освајача и угњетача, Турака, и оно је тај догађај славило као ослобођење из ропства".

ХЕТЕРИЈА И БЕСАРАБИЈА

После пропасти Првог српског устанка и Карађорђеве необјашњиве бежаније у Аустрију са златом и Грцима, Србија је спаљена, а Срби посечени и одведени у робље.[661] У овом историјском контексту и времену испољавало се настојање и деловање Хетерије, чије се седиште налазило у Одеси, а предводници овог панхеленистичког покрета били су Грци, који су заузимали висока места у руској дипломатији и у војној хијерархији. Филики Етерија била је тајна организација 19. века, чији је циљ био рушење османског владања Грчком и стварање независне грчке државе. Чланови друштва су,

659 Француски вицеконзул у Букурешту тако је извештавао својој влади у Паризу.

660 В. Стојанчевић, *Српско – руска сарадња на терену Источне Србије 1807-1813. године*.

661 Јаков Ненадовић је био присутан при разговору између Карађорђа и грофа Ивелића, када су разоткривени тајни односи са руском (грко-цинцарском) дипломатијом и када је Карађорђе заплакао, признавши да му је гроф Ивелић 1812. године донео „писмо од цара, да је царска воља и наредба, да ја оставим Србију, само да у њу Турци уђу, па ће послије цар послати војску и ишћерати Турке из Србије, и онда ће мене правим господаром поставити, и тако послије мојој ђеци и фамилији остати"! Види о томе: Радош Љушић, *Вожд Карађорђе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, стр. 460-461.

углавном, били млади Грци – фанариоти из Русије и локалне грчке вође. Друштво је покренуло локални грчки рат за независност у пролеће 1821. године. Рат је вођен оружано уз помоћ Русије, Велике Британије, Француске и низа других европских сила. И овај рат је завршен 25. маја 1832. године коначним признавањем Грчке као независне државе.

Филики Етерија је била под јаким утицајем масонерије. Групу вођа назвали су „Невидљива моћ". Од самог почетка она је била обавијена мистеријом. Сматрало се да су многе истакнуте личности били њени чланови. Не само Грци, већ и значајни странци, на пример, цар Русије Александар I. Сам император је дошао до руског престола завером и оцеубиством, у чијој гнусној припреми су учествовали Адам Чартористки, Н. П. Пањин, енглески посланик Витворт и, наравно, гроф П. А. Пален, свирепи масонски конспиратор. После убиства Павла I, у ноћи 11-ог на 12. март 1801. године, нови цар Александар I нашао се у потпуном масонском окружењу Строганова, Чартористког, Кочубеја, Голицина и Сперанског. Посвећење самог императора, највероватније при ложи „Северни пријатељи", одиграло се већ 1802. године.[662]

У почетној фази, невидљиви орган Хетерије се састојао само од три оснивача (Николаос Скуфас из покрајине Арт, Еманоел Ксантос из Патмоса и Атанасија Тсакалов из Јанине). Од 1815. до 1818. још петорица су додата у невидљиву управу. Невидљиви орган је 1818. преименован у „Ауторитет Дванаесторице апостола" и сваки апостол је био одговоран за одређену област.

Организациона структура је била пирамидална са „Невидљивим органом" који је вукао конце са врха, често називаним Великим картографом. Нико од чланова није имао права да га ишта пита. На делу је била видљива паразитска структура управљања и јасно је коме је било стало до стварања државе Грчке.

Након пропасти Првог српског устанка, у јесен 1813. године, велики број избеглица прешао је на територију тадашње Хабзбуршке монархије. Међу њима је био и знатан број војвода и других истакнутих личности, па и сам вожд Карађорђе Петровић са својом породицом.

Неке од ових избеглица задржале су се ту, често на простору који је касније заузимала Српска Војводина (на пример, у Новом Саду), док су други 1814. године продужили даље, углавном у Руску Империју (у Бесарабијску област).

Карађорђе је одмах по преласку на територију Хабзбуршке монархије, још док је био у Земуну, изјавио „да намерава у Русију". О овоме сведочи писмо генерала Зигентала, које је упутио грофу Белгарду у Петроварадин, 5. октобра 1813. године.

У време док је боравио у Фенеку у Срему, тачније 10. децембра 1813. године, Карађорђе Петровић је упутио архимандрита Спиридона Филиповића, руског представника у Србији, код руског цара Александра I, који се тада налазио у главном војном логору на Рајни. По Филиповићу је Карађорђе послао цару молбу да се српским устаничким вођама дозволи исељење у Русију. Међутим, бечки двор је управо тада обавестио српске старешине да ће бити упућени у Штајерску.

662 Олег Платонов, *Тајна историја масонства*, Романов Бард-фин, Београд, 2011, стр. 72-73.

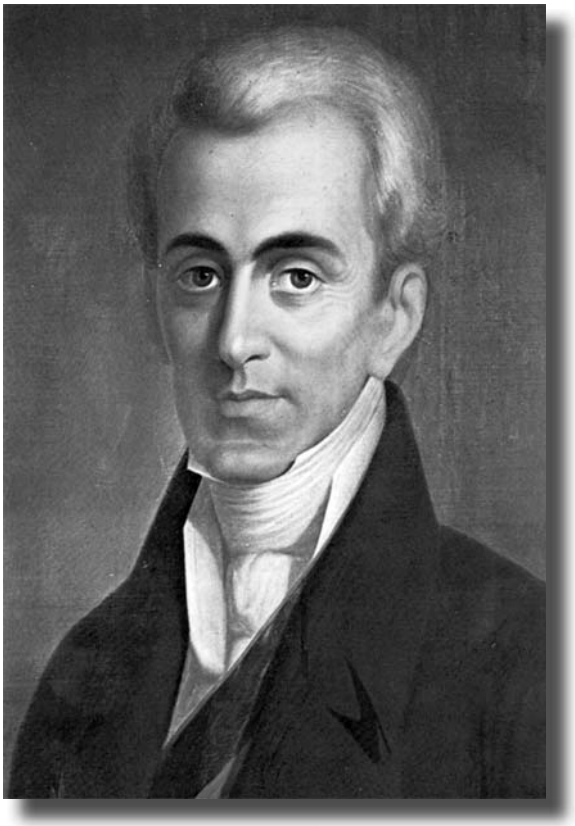
Карађорђе је 3. јануара 1814. године послао свог другог изасланика, Максима Јакшића, у главни руски војни логор, са молбом цару Александру I Романову да прими под своју власт српске старешине и народ и да им дозволи да се населе у Русију.

На ове Карађорђеве молбе је позитивно одговорено. Руске власти су у јулу 1814. године, преко грофа Штакелберга, свог дипломате у Бечу, послале пасоше српским старешинама. Током августа исте године, био им је упућен и новац за путне трошкове. Карађорђе и други српски емигранти су 17. септембра 1814. године кренули на пут у Руску Империју.

Српске избеглице стигле су у Хотин у Бесарабији 26. октобра 1814. године. Међу њима је, поред Карађорђа, чланова његове породице и многих српских војвода са фамилијама, било и простог српског становништва. Досељеници су добили „од руског цара пристојно издржање".

Карађорђе је добио 1.000 царских дуката годишње, Младен Миловановић и Јаков Ненадовић по 500, а остале војводе 400, 300 и мање дуката. Карађорђу и војводама се придружио и вођ буне у Србији 1814. године Хаџи Продан Глигоријевић. У Србији, на подривању Карађорђевог угледа понајвише ради митрополит Мелентије Никшић и, наравно, сам Милош Обреновић преко Михајла Германа и Петра Добрњца захтева да Руси не дозволе Карађорђу повратак у Србију и да се он изолује у Бесарабији.

Јануара 1815. године у Хотину је Карађорђе одржао састанак са војводама, на којем су назначени даљи потези вођства устанка у односу на заштиту српског становништва у Турској. Међутим, намера Царског двора била је да Србима, који су избегли у Бесарабију са Карађорђем, насели гранично подручје према Турској (намера херсонског губернатора Дук де Ришељеа), или да их пошаље на територију Новорусије (бесарабијски губернатор Хартинг). На тај начин била би организована Војна граница према Турској на Дунаву, или би се избеглице упутиле према територијама на Дњепру и Дону, односно ка Новој Србији и Славјаносербији. У међувремену, Вожд Карађорђе долази у додир са вођством Хетерије 1816. године, док се налазио у Петрограду, у аудијенцији код

Гроф Јоанис Каподистријас

цара Александра I. Овде га је са идејама Хетерије упознао гроф Јоанис Каподистријас, руски министар иностраних послова. Карађорђе је имао ноћни састанак у Петрограду, са Ипсилантијем и са представницима влашких и молдавских господара, махом Грцима. Говорило се грчки, у подземној одаји огромне палате кнеза Пашкова, користила се нека тајна азбука хетеријина, да скрије тајну својих писама. Имена учесника била су прозвана по нарочито измишљеним псеудонимима. Карађорђе се одазвао на прозив Матропулоки – Црна Птица. После надахнутог говора Јоргаћевог, Карађорђе бива изабран једногласно за балканског вођу устаника.[663]

НАУМ КРНАР, ЛЕОНАРДИС И ЈОРГАЋ

Крнар Наум био је Цинцар, рођен 1780. године у Москопољу, у имућној кући трговца. Учио је грчке школе, познавао више језика и бавио се трговином крзном и кожама. Трговао је храном и кожом. Женио се два пута, први пут у Москопољу, са Маријом, која му дарује сина Петрањија. Замеривши се нешто Турцима, Наум се преселио у Београд, где је купио кућу на Дорћолу. После мирног раскида са првом женом, Наумова нова жена постаје Марица, „потурчена хришћанка". После слома Првог српског устанка Крнар прелази у Земун, а одатле у Нови Сад, да би коначно завршио у Хотину у Русији, гдје је живео уз Карађорђа до 1817. године. Наум је описан као „омален, стар, бео у лицу, са више седом него плавом косом". Потврђена је Крнарова припадност Хетерији и да га је она послала код Карађорђа, јер је он био главна веза и тумач између Карађорђа и Хетерије. Наум је био кадар да погине за Карађорђа, али је исто тако био готов и да га убије у свако доба, кад то захту интереси Хетерије. Таква му је наредба и издата. Он је ишао поред Ђорђа и као његов анђео хранитељ и као његов анђео смрти.[664]

У Хотину Хетерија везује Црног Ђорђа за своје циљеве. Наум Крнар, члан Хетерије, постаје верна сенка Црног Ђорђа који се обавезао, новчано помогнут од српских и цинцарских трговаца-масона из Трста, да дигне Србе на заједнички устанак са Грцима. Георгиос Левентис, хетериста, који је радио у Руском конзулату у Јашу, био је и срцем и душом загрејан за ову идеју. Преко свог пријатеља Јоргаћа, он овај план представља Карађорђу. Крајем маја, Карађорђе напушта Хотин и прешавши Прут, састаје се са Јоргаћем који га води у кућу Александра и Константина Ипсилантија. Одређен му је и пратилац, хетериста Михаил Леонардис, за којега Вук вели: „Леонард Грк довео Кара-Ђорђија из Бесарабије у Банат и оправио га у Србију".[665] Тако Карађорђе, његов писар Наум, Леонардис и Јоргач преко Буковине, Ердеља и Баната на Дунав стижу 11. јула 1817. године.[666] Одавде прелазе у Србију, где је Карађорђа и Крнара снашла трагична кончина у Радовањском Лугу...

Трагедију српског народа је најбоље кроз своју личност обележио Црни

663 Пера Тодоровић, *Смрт Карађорђева*, БеоСинг, Београд, 2006, стр. 165-171.

664 Пера Тодоровић, *Смрт Карађорђева*, БеоСинг, Београд, 2006, стр. 170.

665 Вук. Стеф. Караџић, *Историјски списи*, Просвета, Београд, 1969, стр. 285.

666 Милош рече: „Он ће доћи тајно; бануће изненада; може собом повести још и повећу чету бећара и скитница, којих увек тамо има по Влашкој и Молдавији. А имало би их и овде који би га једва дочекали. Док би Турци стигли могле би планути читаве нахије; могло би се учинити чудо!", П. Тодоровић, *исто,* стр. 180.

Ђорђе, који је започео устанак као скромни и побожни хајдучки вођа, који целиваше и сузама заливаше мошти светог Стефана Првовенчаног пред војводама и црнорисцима, да би касније живот завршио као хетериста одрубљене главе.

ВЛАСИ У СРБИЈИ КНЕЗА МИЛОША И У ДОБА ОБРЕНОВИЋА

Тихомир Ђорђевић

Тихомир Ђорђевић (Књажевац, 19. фебруар 1868 – Београд, 28. мај 1944) словио је као етнолог, фолклориста и историчар, доктор, професор универзитета у Београду. Био је један од утемељивача српске и балканске етнологије. Дописни члан Српске краљевске академије је био од 19. фебруара 1921. године. Постао је редовни члан Академије 16. фебруара 1937. У својој приступној беседи говорио је о „Пореклу накита и одела". Проглашен је академиком 2. јануара 1938.

Његова интересовања су била су веома различита. Записивао је од народног живота Срба, преко обичаја Рома, Влаха, Цинцара, Грка, Черкеза, до проучавања фолклора и друштвених појава не само у Србији, већ и на Балкану. Био је изврстан познавалац тадашње савремене етнологије, фолклористике, домаће и стране литературе. Написао је преко седам стотина библиографских радова. Био је заиста научник светског гласа.

Питањем етногенезе, демографије и фолклора Влаха у Србији Тихомир Ђорђевић бавио се у више наврата. Ми ћемо се подсетити на његове зреле радове из 1923. године, када је описао „румунску" старину у Србији кнеза Милоша.

„После Срба у Србији кнеза Милоша било је највише Румуна", вели Ђорђевић мислећи на Влахе четири округа североисточне Србије, као и неколико душа у Смедереву. „Број Румуна (Влаха) у Србији не да се одредити, јер су били исте вере са Србима, те су од стране власти увек сматрани као равноправни са њима, и нигде бројно нису од њих издвајани", напомиње Ђорђевић.[667]

Ђорђевић закључује да Румуни Србије нису давнашњи њени становници. „Неки су румунски писци хтели извести њихово порекло од старих римских колониста, некадашњих становника Балканског Полуострва. За такво тврђење нема никаквих доказа. Последњи остаци романског становништва ишчезли су са земљишта Србије још у XV веку. Румуни Источне Србије су скорашњи досељеници из Румуније – Царани (Ţarani, тако названи по Ţara или Ţara Rumuneasca = Земља или Земља Румунска, Румунија), или из Баната – Унгуреани (Ungureani = Угри, Угарски

667 Тихомир Ђорђевић, *Румуни у Србији за време прве владе кнеза Милоша (1815-1839)*, Београд, 1923, стр. 165-182.

Румуни). Услед мешања једних и других, на земљишту Србије, првобитно је значење речи Царан и Унгуреан, у колико су се очувале, знатно измењено, те данас више значе: Царан – равничар, Крајинац, а Унгуреан – планинац". Нешто раније, током пропутовања кроз Молдавију, Руђер Бошковић је 1762. године забележио да извесна језичка сличност влашког са италијанским говором не произилази од некаквих римских колониста, већ у томе што су „Италијани назад неколико векова са овом земљом трговали".[668]

„Земљиште, које су Румуни у Србији заузели, било је пре њиховог доласка само српско", потврђује Ђорђевић. Оно је било саставни део старе српске државе и на њему су стари српски манастири: Горњак (задужбина кнеза Лазара), Манасија (задужбина Стефана Лазаревића), Туман, Буково, Витовница, Манастирица и Вратна. На њему су били знатни српски рудници, који се још и данас помињу у народним песмама или иначе у традицији, или им се успомена чува у географским називима (Рудна Глава, Златово, Мајдан Кучајна, Шашка, Тимок („златни поток" српских народних песама). Сва стара гробља из времена пре досељавања Румуна само су српска. Сви натписи на гробном камењу само су српски и односе се само на Србе.

Да су Румуни дошли међу Србе најбоље се види из географских имена на земљишту, које су заузели, јер су она сва српска – за области, за планине, за реке и за сва села.[669] И локална традиција, која је везана за поједина места, се односи само на српске историјске личности и српске историјске догађаје. О румунским историјским личностима и догађајима не знају ништа ни Срби ни Румуни (Власи) у североисточној Србији. Уосталом, о своме скорашњем доласку знају и сами Румуни Србије, јер свака породица има своју традицију о томе, сви знају тачно и села из којих су се доселили и рођаке, које су тамо оставили.[670]

Услед злога стања под Турцима становници читавих области Србије били су принуђени да беже преко Саве и Дунава. Остављене плодне равнице око Дунава, Тимока и Мораве и планине у развођима тих река, пуне паше

668 Руђер Јосиф Бошковић, *Дневник са пута из Цариграда у Пољску 1762. године*, Пешић и синови, Београд, 2012, стр. 115-116.

669 „Имена места, вода, брегова и планина у целоме томе крају, са веома малим изнимком сва су српска. Многа од тих места по имену своме и по предањима која око њих лебде, у свези су са чисто српском историјом Морало је дакле протећи дуже време, у коме су Срби били искључиви становници и овога краја, кад су му у свему тако јасан и неизгладив печат ударили", Владимир Карић, *Србија*, Култура-Београд, Православна реч-Нови Сад, 1997, стр. 92-93.

670 Т. Р. Ђорђевић, *исто,* стр. 166. Описујући о етничкој композицији области Пожаревачка Морава, најзападнијем простору до којег су се проширили „Власи", врсни антропогеограф Мих. Ј. Миладиновић је то овако објашњавао: „По јачини на треће место (после тимочко-браничевске и косовске струје насељавања) долазе влашки досељеници који учествују са 13,14% по броју родова (…). Но сви ови Власи које смо као такве означили не сматрају себе за Влахе него за Србе. (…) Многе од ових породица себе сматрају за српске и чак сматрају за увреду да им се каже да су Власи. И сâм језик којим Власи говоре није чист румунски језик, но нека мешавина од румунских и српских речи, каквом су мешавином говорили и кад су се доселили". Био је то, дакле, сасвим природан, спонтан и нипошто асимилаторски процес присилног „посрбљавања", него њиховог слободног српског националног освешћивања и нормалне жеље за интегрисањем у већинску средину (Радомир Д. Ракић, *„Заборављени Румуни*"?).

и шуме, нису могле дуго остати пусте.[671] Те области се лагано насељавају из југозападних и јужних српских области, а отада и датирају почеци насељавања Румуна из Румуније и Баната у североисточну Србију. Разлог за исељавање Румуна из Влашке и Каравлашке био је страшан положај сељака на имањима бесних и немилосрдних бојара, на чијим су имањима Власи морали кулучити и проводити чемеран живот.[672] Ратови противу Турака, Пољака, Мађара и Татара, те узајамни ратови између Влашке и Молдавије, неродне године, болештине и народна примитивност су исцрпљивали имовно стање сељака и они су се морали задуживати. Зеленашким бојарима и грчким калуђерима притицала је у помоћ и судска неправда; тражене су им непостојеће тапије или су им стварне тапије отимане, па су бивали отеривани са свога властитог земљишта. Често су тужилац и судија били једно лице – бојар. Док се на бојарским имањима и палатама пресипала раскош и водио најбаналнији живот, дотле су влашки сељаци грцали у неописивој беди. Њихови станови су били мрачни бурдељи, са крововима који су једва нешто вирили изнад земљине површине, са прљавом унутрашњошћу и без икаквог намештаја и посуђа.[673] Један путописац из почетка XIX века (W.Macmichael) вели за кућу румунског сељака да је права „трогодитска пећина", а други из краја XIX века (E. De Laveley) каже да „колиба афричког Нигера боље задовољава потребе живота" од стана румунског сељака. Нажалост, ситуација није била боља ни крајем XIX века у Србији, јер је влашка кућа остала „махом од дрвета склопљена" земљаног пода, брвнара одвећ мала у односу на број чељади, а и без светлости, где се „кужни ваздух у њој" увеличавао још и „нагомилавањем животињских и биљних честица, које се

671 А тек подземно богатство Србије било је „невероватно", према сведочењу инж. В. Рихтера. Српска земља се састојала од метала сваке врсте, од злата до гвожђа, бакра, угља и сребра, види чланак Владимира Стојанчевића, *Егзотичне миграције у Србију кнеза Милоша*, Матица српска, 1971.

672 Т. Р. Ђорђевић, *исто,* 166-167. А „из Сибиња су се почели досељавати Власи тек у време владе Франца Јозефа, пред Кочину Крајину, услед грознога свирепства којим је угушивана њихова тамошња побуна под Хоријом. Ови Власи одовуд населили су се по Кучеву и Браничеву, а прешли су понегде и одонуд водомеђе, у водопађу Тимочку. Да је јаче досељавање ових Влаха падало у доцнија времена сведочи нам и извештај егзарха Максима, писан 1733 године, у којем су побројана сва села, што су онда у Браничеву и Кучеву постојала, па им поменут и број становника и њихова народност, али у коме нема никако многих села, што их данас у томе крају находимо, и са становништвом, готово искључиво влашким. Кучевски и Браничевски Власи зову се Унгурјани, што казује да су се доселили из Мађарске; они говоре и данас наречјем њихова језика, који се говори у Сибињу. Власи пак из Влашке почели су се јаче досељавати одмах по ослобођењу Србије, а њихова најача сеоба пада тек после 1832 године, услед некаког регуламента, који је и онако бедно стање сељака у Румунске учинио још беднијим. Ови Власи из Румунске зову се Царани, што значи да су из земље Влашке, а говоре и наречјем које се тамо говори. Слободна Србија, у којој је сељак сам притежалац земље и ковач среће своје, мамила је и доцније Влахе из суседних земаља, у којима стењу и данас под спахиским јармом. Има села по свима крајевима североисточне Србије, па чак и у Морави, која су се доселила тек пре мало десетина година. Влашко је становништво најгушће у водопађи горњега Пека, за тим, у пределу, одонуд Голубиња, Стола и Мироча; идући одавде на запад и на југ оно је све јаче испробијано Србима и све ређе,тако да се у Морави већ са свим губи", Владимир Карић, *Србија*, Култура-Београд, Православна реч-Нови Сад, 1997, стр. 93-95.

673 E.Regnault, *Histoire Politique Et Sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1885, стр. 293-295.

у врењу находе и које прелазе у трулеж", а овај се оскудни простор често делио још и са неким домаћим животињама, које су испарењем и изметима загађивале већ нечисти ваздух.[674] И поред тешких радова, једина храна румунског сељака био је качамак (мамалига), док су најсиромашнији сељаци у Србији јели разне врсте хлеба, уз пасуљ и лук (у посне дане), а кисео купус и сланину, млеко, сир и јаја током мрсних дана.[675] Бојари су их и морално упропашћивали: лошим алокохолним пићем, развратом и пороцима најгоре врсте. „То нису били ни ратови средњега века, ни упади Татара, који су се сваке године понављали, ни пустошење земље; – оно што је упропастило сељаке, жива рана, гангрена, која је подгризала срце и за време мира и за време рата, то су били бојари".[676]

КАРАВЛАШКИ ЦИГАНИ

Закони су само погоршавали стање: после закона из 1746. године, хиљаде сељака је напустило своје домове и одметнуло се у хајдуке. После Декрета из 1775. године, десет хиљада је сељака отишло у планине да са оружјем у руци протествује противу злог положаја и неправде. Оваково очајно стање сељака било је и узрок њиховом бежању на све стране: у Трансилванију, Банат, Србију и Бугарску. Расељавање из Влашке ишло је тако брзо и у таквим размерама да је Порта 1768. године наложила кнезу Карлу Гики да забрани глобљење сељака. Цигани молдавски и влашки су били у још горем положају; делили су се на господарске (ţigani domneşti), манастирске (ţigani mănăstireşti), племићке цигане (ţigani boiereşti) и просте робове (ţigani robi). Само су господарски цигани били слободни да скитају, али су морали да плаћају одређене дажбине. Робови цигански су били власништво племства и манастира, сматрани су су за наследне ствари, па им је и пород остајао у ропској потчињености. Број Цигана у Молдавији око 1837. године био је процењен на 3851 фамилију, док их је у Влашкој било чак 33.000 хиљаде породица. Многи Цигани били су окивани у ланце по рукама и ногама, са гвозденим карикама око врата, били су свирепо бијени, изгладњивани и продавани као обична марва. Много се Цигана чергара из Влашке и Каравлашке доселило у Србију, а „ово се тим пре може узети, што се они и код нас баве истим занатима, којим и у Влашким Карпатима, од куд су пренели и занат испирања злата из песка златоносних река у источној Србији. Наш их народ и зове: Каравлашки Цигани".[677] Станоје М. Мијатовић је касније забележио присуство влашких Цигана коритара православне вере у Ресави, који су обично носили влашка имена (Јанкуљ, Марин, Јон, Првул, и др.), говорили српски и влашки, били „беле или плаве боје".[678] Ове влашке Цигане коритаре „народ не мрзи и не презире толико као остале Цигане,

674 Др Стеван Мачај, *Црноречки округ*, Гласник српскога ученог друштва, књ. 73, Београд, 1892, стр. 161-162).

675 Т. Р. Ђорђевић, *Из Србије Кнеза Милоша*, Просвета, Београд, 1983, стр. 43-45.

676 E. Regnault, *Histoire Politique Et Sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1885, стр. 294.

677 Владимир Карић, *Србија*, Култура-Београд, Православна реч-Нови Сад, 1997, стр. 95.

678 Станоје М. Мијатовић, *Ресава*, СКА, Српски етнографски зборник, књ. XLVI, Београд, 1930, стр. 170.

који су због лажи и превара у народу много омрзнути".[679]

СРБИЈА КАО УТОЧИШТЕ ВЛАХА И БУГАРА

Најгоре је дошло после Органичког Регуламента из 1831. године, када је народ Молдавије масовно потражио уточиште у Бесарабији, Буковини, Добруџи, а народ Влашке је похрлио у Ердељ, Србију и Бугарску. Иако су границе биле добро чуване, сељаци су током зиме много бежали преко залеђеног Дунава. С друге стране, и истакнути бугарски прваци из Ердеља, као што је био брашовски трговац Хаџи-Јордан Геновић, су молили 1830. године кнеза Милоша за дозволу да неколико хиљада породица из Сливена, Јамбола и Казанлука пређе у Србију, и „онамо да с фамилијама преселе, гди ће наћи исти род, исти језик, исто вероисповеданије и обичаје". Исти Јордан Хаџи-Геновић предлагао је кнезу Милошу да се око 400 бугарских породица насели у Влашкој, на кнежевим имањима („мошијама"), како би се склонили од тешкоћа и турског зулума у свом завичају.[680]

ВЛАСИ СРБСКОГ ПОРЕКЛА И ОБИЧАЈА

Сви Румуни североисточне Србије нису Румуни по пореклу, јер су многи од њихових предака били некада Срби, који су услед турске најезде, ратова и насиља склонили у Румунију и источни Банат, тамо се румунизирали, па доцније, као Румуни, заједно са правим Румунима добегли натраг у Србију.[681] У многим румунским породицама у Србији очувала се традиција да су некад биле српске, да су од турског зулума пребегле преко Дунава, тамо међу Румунима заборавиле свој језик, па се као румунске вратиле у Србију. Неке и сад носе имена по својим српским прецима, а Јован Цвијић је установио да од тих фамилија има неких које „тврде да су с Косова".[682] Сви Румуни Србије имају српске обичаје, сви славе Славу, која је специфично српски обичај и коју они зову српском речи празник (praznic). Највише се слави Петковица, „вињера Маре".[683] Румуне (Влахе) упропашћује мноштво слава, јер код њих је обавеза, да муж мора примити и женину славу, ако му она донесе некакву непокретну имовину. Али, ако му је мати још ћива, домаћин мора и њену славу славити, ако му се ожени син, принуђен је и ову славу држати, што свакако прогута сав доходак једне куће.[684] На српско порекло Румуна у Србији упућује и српска историјска традиција, која је међу њима очувана онако исто као и међу Србима. М. Ђ. Милићевић наводи нешто косовске традиције међу Румунима старог Црноречког Округа, а и Јован Цвијић казује да Румуни у Србији „имају косовске историјске традиције". Даље они причају о старим српским историјским личностима: Краљевићу

679 Станоје М. Мијатовић, *исто,* стр. 170.

680 Архив Србије, Београд, Књажеска канцеларија, Конак VI, од 31.VIII 1830.

681 Т. Ђорђевић, *исто,* стр. 169.

682 *Насеља Српских Земаља I*, стр. 169.

683 Др Стеван Мачај, *Црноречки округ*, Гласник српскога ученог друштва, књ. 73, Београд, 1892, стр. 140.

684 Др Стеван Мачај, *исто,* стр. 142.

Марку,[685] Милошу Обилићу, Старини Новаку, исто онако као и Срби.[686] То нам потврђује и тадашња етничко-језичка ситуација у матичној кнежевини Влашкој. Вук Караџић био је 1821. године живи сведок бројности Срба у Влашкој и Молдавији, тврдећи да је Букурешт тада „киптео њима". Сведоци су наводили да Срба у Букурешту „има много, но осим тога полак града говори сербски или болгарски, а пола другим језицима". До осамдесетих година XIX века, у Србији се влашко становништво разликовало од српског само по ношњи, нарочито женскиње, које су уместо српске конђе носиле око главе „шапце", и имале су „другчију одећу". И народне игре (хора, коло, оро) су код Влаха, поред своје оригиналности, вероватније од Срба преузете.[687]

ВЛАШКЕ МИГРАЦИЈЕ У ИСТОЧНУ СРБИЈУ И БАНАТ

Пресељавања из Румуније у Србију и обратно била су за владе кнеза Милоша сасвим слободна, мада су Румуни били врло обазриви и прелазили су у Србију „потајним начином", ноћу и зими преко леда. Већина је долазила у Србију као убога сиротиња, а други су молили кнеза Милоша да их припоји Србији јер су „узјашени од поганих чокоја (бојара), крвопијца сиротињских". Румуни су добегавали у Србију и из Тимока и Црне Реке, у Пореч и Пожаревачку нахију још 1813. године, после смрти Хајдук Вељка и пада Крајине. Стефан Стефановић јавља кнезу Милошу 1829. године из Пореча да је из Поречке Реке побегло до „двадесет глава" Румуна у Црну Реку „због глади". Исте године, велики је број бегунаца Срба и Румуна из Тимока и Црне Реке у Србију, због великог рата између Русије и Турске, када је у турским земљама поред Дунава завладао панични страх од турског зулума. Из Жагубице пише омољски кнез Јован Поповић кнезу Милошу: „Сад од зулума војске скадарског паше Видинска и Крајина дан ноћ под десницу Сијателства Вашег прибегава...и нема дана да не прође по 40 или 50 кућа амо преко нас и доле к Пожаревцу одлазе". Тек појавом куге у Видину, 1. децембра 1829. године, бива пресечен овај долазак Румуна (Влаха) у Србију. Међутим, пошто је Источна Србија одувек била културно и географски везана за карпатско подручје, миграције су се свакако наставиле и касније, што нам сведочи ердељско порекло многих родова у Ресави.[688]

За време владе кнеза Милоша досељавали су се Румуни у Србију и из Баната. Ових је досељеника било много мање, а долазили су или појединачно или по једна фамилија. Узрок је био различит: пука сиротиња, бежање из војске, авантура или избегавање казне за почињено недело. Румуни су до 1835. године уживали право слободног настањивања диљем Србије.

685 Према Мавру Орбинију: „Марко, кога неки зову Краљевић, отишав с Бајазитом, првим турским царем овога имена, против влашког кнеза Мирче, би потучен у бици код Краљева, града у Влашкој, те побеже у једну шуму, где је био погођен у грло стрелом коју избаци неки Влах, верујући да се ради о каквој звери. Његово тело би покопано у манастиру Блачани крај Скопља", *Краљевство Словена*, Ганеша клуб, Београд, 2016, стр. 350.

686 Т. Р. Ђорђевић, *исто,* стр. 169.

687 Др Стеван Мачај, *исто,* стр. 143-144.

688 Станоје М. Мијатовић, *Ресава*, СКА, Српски етнографски зборник, књ. XLVI, Београд, 1930, стр. 185-239.

Нестални и немирна духа, они су често били терет за власт или опасност за околину, па је власт почела да их тера из места у место. Ни Румуни иначе нису у Србији били сталног пребивања, па су се често враћали у Румунију, и обратно. Цветко Петровић из Брзе Паланке „рђаво је са својом женом живео, па из тог узрока у Влашку је побегао", а Никола Михеи из Џањева је оставио своју жену, па је са једном девојком из истог села побегао у Румунију. Ђорђе Драгомир из Рткова такође је побегао са девојком. Бађа Ратар побегао је у Турску, у Видински пашалук, са туђом женом и са њено двоје деце, а син Стана Васиљевића из Мале Јасикове десертирао је из артиљеријског пука из Крагујевца у Видински пашалук.

ВЛАШКА ЛИТУРГИЈА И КЊИГЕ

Међу Румунима из Србије дуго су се одржали влашко богослужење и писменост, чији су носиоци били румунски свештеници-досељеници из Румуније и Баната. Гаврило, монах манастира Рукомије и поп Гаврил из Ливадице родом „од Влашке", помињу се 1733. године. У Мајданпеку био је 1734. године свештеник неки Шарбан, родом из Ореза, који „српски ни мало не зна" а „читати по влашкому језику добро зна". Како је онда било главно православље, а не народност, то су румунски свештеници били пароси и у чисто српским местима. Тако се помиње у Крушевици (данашње Кучево) свештеник Павле 1734. године, родом из Најдеша, „који српски по мало чита, а влашки боље зна", а он је поред влашких села Дајше, Нереснице, Дубоке и Волује био свештеник и у чисто српским селима Крушевици и Кучајни. Овај свештеник је имао слабе вајде од своје паствe, „јер Власи му не даду бира, нити од другог прихода има што од Влаха, сем знамења". Свештеник Исак из Затоња држао је и село Тополовник са 67 кућа самих Влаха „од којих никакве користи није имао сем за венчање и знамење". Власи су били уопште слабо побожни, „нити пазе поста, нити слушају црквено служеније и повеленије, него мрсе уз пост као и уз мрс, сем што у велики пост рибе једу".[689] Када је др Миладиновић испитао неког Браничевца зашто слави своју славу, он му је одговорио да то чини зато „што је то добро за стоку да не липсује", а када га је упитао зашто се причешћује, одговорио му је: „ И то је добро за стоку".[690]

Да се тада заиста није гледало на језик и народност, већ само на

689 После Великог рата, и уопште од убиства кнеза Михаила Обреновића, попустила је религиозност и у Срба, и уступила место равнодушности према вери или вршењу обреда из навике или пуке празноверице. После рата се увећао број оних који не верују у Бога, па су „недељом цркве празне а кафане пуне", сведочио је чувени пожаревачки етнограф Михаило Ј. Миладиновић у књизи *Пожаревачка Морава* из 1928 г. (Српска Краљевска Академија, Српски етнографски зборник, Београд, 1928, стр. 63). „Безверник, ни један једини, није познат од времена Немање, па све до кнеза Милана Обреновића, до најновијег времена, када смо се као слободан народ погледали лицем у лице западне Европе, у лице ове злокобне по свет хемисфере, ове нагрђене од јереси и безверства. Од тада смо ми постали злокобни по сами себе. Нова српска аристократија, такозвана интелигенција, постала је очарана Европом као добром, полацманила се, и свом душом се оделила од свога народа и од народне праволинијске историје, премда је фарисејски гатала о народу и о народним правима.", вл. Николај, *Српски народ као теодул*, у Српски завет на сазвежђу светова, Светигора, Цетиње, 2001, стр. 238.

690 М. Ј. Миладиновић, *исто,* стр. 63.

хришћанство, показује пример свештеника Радосава из прве половине XVIII века који се „родио и васпитао у Видину, учио се књизи у каравлашком манастиру Житјану, поставио га за ђакона владика видински Симсон, који га је произвео и за свештеника". Од књига је дотични свештеник имао „Саборник српски, Октих и Псалтир московски, Требник и Литургију московску". И у црквама су књиге биле врло мешовите, примера ради, у пожаревачкој цркви Светог Аранђела, у којој је било српских, бугарских, руских и румунских службених књига. Ни црквени поглавари нису правили разлике у хришћанским народностима, те су кандидате, ма које народности били, рукополагали и давали им парохије где било. Тако је пожаревачки свештеник из 1733. године, прота Стефан Аранитовић био родом „од Влашке", а рукоположио га је на ђаконство Исајија Антонијевић, а на свештенство београдски владика Максим Несторовић 1732. године.

Овакво је стање трајало кроз цели XVIII век. Густаву Вајганду је показивао игуман манастира Вратне старе румунске литургијске књиге, од којих је једна била из XVII века. У Народној Библиотеци у београду налази се велика количина црквених књига на румунском језику, штампаних у XVIII и у почетку XIX века, које су донесене из Источне Србије. Њих у Србију није унела пропаганда, већ су оне остатак из доба када се у Србији није гледало на народност, те су румунски свештеници из њих слободно вршили службу на влашком језику.

МЕШОВИТИ БРАКОВИ ИЗМЕЂУ СРБА И ВЛАХА

Од старине се ступало и у мешовите црквене бракове, чему је највише допринела иста православна вера. Српкиња удата за Влаха би често посрбљивала влашку кућу (заводећи више реда и чистоће), док би у Млави и Хомољу, где су Власи били у компактној маси, Српкиња се удајом неретко и повлашивала у влашкој кући. Око 1880. г. је др Стеван Мачај могао да утврди са су се Срби косовљани у црноречком селу Слатини скроз повлашили, и „по ношњи и по говору", а слична судбина чекала је Србе села Бела Река и Сумраковац.[691] Владимир Карић је 1887. године описивао Србију, где је „осем српскога језика у Србији је још једино влашки, као народни говор, у употреби. Овим језиком говоре Власи, којих се око 140.000 душа находи у североисточној Србији, између Велике Мораве, Дунава и Тимока. У Морави, Млави, доњем Пеку, Подунављу, и тамо према Тимоку, дакле све у пределима, у којима Власи не само не чине једноставну гомилу, јер су измешани више мање са Србима, него су и осем тога изложени јачем утицају српскога говора и обичаја, језик, којим они говоре, тако је пун српских речи, да слушајући га, није га неки пут тешко разумети ни човеку, који само српски зна".[692]

691 Др Стеван Мачај, *Црноречки округ*, Гласник српскога ученог друштва, књ. 73, Београд, 1892, стр. 147-148.

692 Владимир Карић, *Србија*, Култура-Београд, Православна реч-Нови Сад, 1997, стр. 210-211.

ВЛАСИ ПОПОВИ И МОНАСИ У СРБИЈИ И МОЛДАВИЈИ

Заједно са румунским народом, у Србију су долазили и румунски свештеници; са Румунима, који су са Великог Острва пребегли у Србију, дошли су и њихови свештеници, а у децембру 1836. године пребегао је у срез Кључки поп Станко Митијевић. Кнез Милош 29. јула 1823. пише Јовану Обреновићу у Пожаревац „да Влах Страхин из Маријане шаље се данас у Београд да се онамо за пароха жвижданскога рукоположи", а 9 и 11. априла 1824. године се помиње некакав „Влах калуђер из Манасије", који се због својих рђавих дела треба да казни са 100 –150 штапова и прогна „преко границе у Крајинску". Из Пожаревца 28. новембра 1824. године пише Јован Обреновић кнезу Милошу о некаквом монаху, који се родио у Букурешту, а покалуђерио у Светој Гори, па моли „не би ли му се где место обитанија определило". У писму Крсте Павловића баш-кнеза из Неготина и другова од 21. новембра 1826. године казује се да је до тада био у манастиру Вратни калуђер Јоаникије из Влашке, па је учинио похару у манастиру и покушао да побегне. Попа Јона Гамаду из села Слатине запопио је епископ тимочки 1. јула 1834. године, и он је одмах после неколико дана са женом побегао у Влашку, иако „овамо никакве грешке учинио није". У селу Злот је 1835. био свештеник неки Јон Владу. Румунски се свештеници помињу у протопрезвитеријатима неготинском, кладовском и милановачком. Има података из којих се види да неки румунски свештеници нису ни знали српски језик. У Бољевцу се у цркви чувају протоколи рођених, венчаних и умрлих, који су припадали манастиру Крепичевцу (Срез Бољевачки) и који почињу од 1837. године. Јон Гуран, свештеник из села Злот, испуњавао је ове протоколе на румунском језику. Чак и после проглашења црквене аутономије у Србији је било случајева да су у Источној Србији рукополагани за свештенике Румуни, који нису знали да служе на словенскоме језику. Тако је 1. јула 1834. године епископ тимочки Доситеј Новаковић дао синђилију Јефтимију Стојановићу – Поповићу, чији су преци такође били румунски свештеници, поставивши га за свештеника у Кобишници. Било је проблема, па је епископ Доситеј писао проти неготинском: „Дошло нам је до знања да се много пута помеђу свјашченством влашким догађало, као у протопрезвитеријату: неготинском, кладовском и милановачком, да на Васкресеније после литургије даду просфоре у вино надробити и на место причашченија ђак на двери народу даје". Због тога епископ наређује проти „да свјашчанству влашком находећи се у Вашем протопрезвитеријату строжајше именем нашим закажете да у напредак овако не би чинили и да од јако тај обичај искорени".[693]

„Кад је реч о молдаво-влашким сеоским свештеницима, треба их замишљати као обичне сељаке: иста ученост, исто одело, исти терети; они раде земљу, хране своју жену и децу, плаћају порезу, кулуче; знају да читају само штампане црквене књиге; ако ко случајно зна писати или читати рукописе, то се сматра као прави луксуз. Свештеник има само да служи Службу Божију, да чита Јеванђеља, таква, каква су, без коментара и то је

693 Архива Протопрезвитеријата Неготинског.

све", описивали су ситуацију у Молдавији француски путописци XIX века.[694] Још 1762. године је Руђер Бошковић забележио да митрополит Молдавије „има приход од четрдесет па и педесет кеса. Сваки обични свештеник плаћа своме Владици два пијастера годишње, али све свештенство плаћа Кнезу само половину пореза. Има ту много монашких манастира, који не зависе уопште од владика већ само од својих игумана, које бирају сами монаси а избор одобрава Кнез".[695] У Молдавији постоје тројица Владика и један Митрополит.[696] Кад су они већ једном именовани, остају целога живота на својим положајима и не зависе ни од Порте, ни од Кнеза, ни од цариградског Патријарха у ономе што се тиче трајања њихове службе и управе њиховим диецезама, док Порта мења и саме цариградске Патријархе, додељујући то достојанство plus offerenti (ономе ко више понуди).

Уз све ово, неуки румунски свештеници су били и сујеверни: ослобађали су од грехова, бајали, гонили ђавола, бацали чини, анатеме и клетве и чинили ствари у супротности са хришћанском вером. Неки су причешћивали свет копривом, док су неки раскопавали вампире. Тако, 29. марта 1838. године, јавља из Зајечара епископ тимочки Доситеј Новаковић како је проту неготинског и јереја Јона Матејића из Радујевца послао на епитимију у манастир Светог Романа што су допустили да сељаци раскопавају „мртво тело које су за вампира прогласили".[697] Још око давне 1729. године, у селу Белинци крај Лугоша беше умро поп Лазар; а после четири месеца се почеше разбољевати људи у оближњем селу Груну, те неки од њих и помреше. Тада људи почеше причати како су очима својим видели, да онај покојни поп долази и тим људима крв сиса, од чега они и помреше. Сељани се на то споразумеше и, по чувању старог њиховог закона, одоше на гробље белиначко, те попа ископаше, кога нађу „не само цела, него и пуна крви, као да је жив". Уверивши се да нико други није узрок смрти оних људи, него исти поп, сељани га положише ничице натраг у гроб и поново закопаше. И од тог доба сви су мирни, те не само да није ниједан умро, него су и болесни оздравили! Пошто их је владика темишварски због овога анатемисао и одлучио од цркве, сељани Груна су се жалили губернатору банатском грофу Валису и тражили од њега да нареди владици да им даде свештеника, пошто им је тешко подносити да им се деца рађају без крштења, а старији умиру без исповеди и причести.[698]

Док је Србија била под Турцима, а њена црква под грчким владикама, неуки су свештеници, и српски и румунски, могли још егзистирати; али када је проглашена црквена самосталност и на њено чело почели долазити учени и опитни богослови, тада су, заједно са српским неуким свештеницима, постепено ишчезли и румунски. Ипак, англикански свештеник и познати борац за права градске сиротиње Вилијем Дентон, на свом знаменитом пропутовању кроз Србију 1862. године, када је „своју пажњу усредсредио на

694 E. Regnault, *Histoire Politique Et Sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1885, стр. 322.

695 Руђер Јосиф Бошковић, *Дневник са пута из Цариграда у Пољску 1762. године*, Пешић и синови, Београд, 2012, стр. 112-113.

696 Руђер Бошковић, *исто,* стр. 112.

697 Архива Протопрезвитеријата Неготинског.

698 Радослав М. Грујић, *Прилози историји одношаја наших с Румунима у XVIII веку*, Српска Манастирска Штампарија, Сремски Карловци, 1906, стр. 13.

стање црквених ствари у Србији", сведочио је да „расути по унутрашњости Србије живе бројни влашки сељаци и радници, који су под управом епископа ове земље, али који имају своје посебне цркве и парохијске свештенике који служе литургију Источне цркве преведену на влашки језик".[699] Сем по томе, њихове тадашње се цркве, међутим, ни по чему другом не разликују од осталих цркава у Србији, а Дентон подвлачи чињеницу да су мала влашко-српска села принуђена да издржавају две сиротињске цркве услед различитости два литургијска језика.[700]

ИСТИ АРШИН ЗА ВЛАХЕ И СРБЕ

Румуни су на земљишту Србије, и под Турцима и доцније, били у свему на равној нози са Србима. Кнез Милош их није одвајао од Срба ни у погледу заштите, ни у погледу дужности и ослобађања од ње. Када је спахија села Макаца украо са ливаде кћер неког Пауна Влаха 1821. године, и кнез Милош испољи велику ревност да је поврати, „јер се то трпети не може, вели он у писму кнезовима београдским, у мирно време децу нашу грабити и у робство водити". Исте године, кнез Милош наређује да се Власима „у она два села који се с храном оскуђевају даде храна, нека се исхране да не помреду од глади". Али, у погледу ослобађања од пореза према Власима се из истих разлога и на исти начин поступало као и према Србима: „од порезе је био слободан сваки отац који са собом у кући има два ожењена сина, или кад је ко велики сиромах. Даље су ослобађани, луди, бесомучни, слепи, сакати и болешљиви људи".[701]

Румуни (влашки Срби) су за владе кнеза Милоша били „прави дивљаци, зли поданици, велики преступници, без моралних скрупула и без смисла за живот у слободној земљи. И непрестано бежање из Србије у Турску и обратно показује да су тражили угодности, а не слободе", резигнирано је закључио свој есеј академик Тихомир Ђорђевић. Век касније, Михаило Ј. Миладиновић је констатовао да су изгледа Браничевци склоност ка превари и крађи примили од влашких досељеника, уколико је нису имали раније. Поред честих крађа, јављала су се и разбојништва, ређе код Срба а више код Влаха, вероватно под утицајем наслеђа, јер су „многи Власи пребегли из Баната што су тамо учинили разбојништва". Међутим, др Стеван Мачај је већ око 1880. године налазио да су Власи „опште благе нарави, добродушни, искрени, услужни, дружевни, у кући умерени...добри грађани, малим задовољни, земљарством и сточарством намирују своје потребе...пред влашћу су скромни, покорни, послушни. Нису парничари, кајишари и варалице...За дивно је чудо, да туђу народност штеде од крађе, но више се узајамно штете".[702] У кући је муж своју жену и децу уважавао, и било је ретких случајева свирепости према женама, које су сав кућевни терет носиле. Влахиње су руковале новцима, оне су плаћале порезу, биле су чуварке домаћег блага.

699 В. Дентон, *Србија и Срби*, Сл. Гласник, Београд, 2013, стр. 107.

700 В. Дентон, *исто,* стр. 107.

701 Вук Караџић.

702 Др Стеван Мачај, *Црноречки округ,* Гласник српскога ученог друштва, књ. 73, Београд, 1892, стр. 146-148.

ПОДМУКЛО ЗАТИРАЊЕ СРБСКОГ КОРЕНА СВЕТЕ ПЕТКЕ ИЗ ЕПИВАТА

„*Света Петка, и Света Недеља, светице су сељацима: Света Петка – Недељина је мајка*"

Милан Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*

„Али Коча Ружицу пољуби;
То не била Ружица девојка,
Већ то била та света Недеља,
Та Недеља свете Петке ћерка,
Св. Петке српске старе мајке,
А у Трњу старом манастиру".

Песме и обичаји укупног народа српског, сватовске песме, други том, приредио Милош С. Милојевић, Удружење „Милош С. Милојевић", Црна Бара, Београд, 2019, стр. 49.

Света Петка се много славила у православном свету, јер су њене мошти, по сведочанству добрих извора, показивале више пута чудотворну моћ.[703].

Иларион Руварац, бечка штеточина и хулитељ, је оповргавао мишљење да је ова Параскева (Света Петка) била Српкиња, и тврдио да је, по свој прилици, грчкога или бугарскога порекла, а дотад уврежено мишљење утврдиле су до Руварца све богослужбене књиге (типик, минеј, пролог или синаксар), научници и писци књига (Гаврило Стефановић, Асемани, Вићентије Ракић, Милош С. Милојевић) и црквени проповедници (Милутин Ратковић, Никола Беговић, Никола Кокотовић). То мишљење били су прихватили и Руси (нпр. Н. С. Булгаков), који за св. Петку вели да је „родом изя сербского селения Епивата" (Лазар Мирковић). Иларион Руварац чак није веровао житију Теодосијевом да је млади Растко побегао са монахом руске народности на Свету Гору,[704] да би други аустрофил-хулитељ Станоје Станојевић чак искључивао могућност да је Растко уопште напустио родитељски дом одбегавши светогорским монасима![705] Милош С. Милојевић је за овога отпадника Руварца тврдио да га је ваљало „под громилу"! Ево како је Милош Милојевић писао о овом скандалу: „Манастир Ргетек, у истој области и црквеној православној српској управи, као и горњи, а о храму и кад је подигнут напред је напоменуто. Значајно је ово, да овај манастир на своја имања плаћа годишње држави самог данка 5000 фоината, да је најбогатији од свију манастира онд., и вечни камен спотицања за оне, који желе да су му управници и т. д. Сада је у њему чувени бугарофил и издајник српске народности настојатељ Архим. Руварац, који је у свом бугарофилском фанатизму и калуђерском заносу дошао чак и до тог безобразлука и беснила, да је и св. Петку Параскеву српску у „Летопису"

703 Јевсевије Поповић, *Опћа црквена историја*.

704 И. Руварац, *О иноку, с којим је Растко одбегао у Свету Гору*, зб. Ил. Рув. 1934, стр. 291-293.

705 О одласку Св. Саве у манастир, Св. Зборник, књ. I, 1936, стр. 43-64.

побугаривао, на стид и срамоту истине и науке, док у стотинама старих срп. грчких, руских и т. д. рукописа па и руских и грчких печатаних патерика стоји, као што и јесте, да је Српкиња, и само у делу владике руског Филарета „Јужни свеци" стоји да је Бугарка. Да му је Богом просто све остало, па и што о трошку и зној јадног и кукавног нашег ропског народа у Србији, под Аустро-Угарском, издржава Бугаре, док се српска сиротиња и нејач, римокатоличи и пропада са глупости и сиротиње, јер је и то издаја своје народности, за коју би га требало под громилу, само да нам није дирао нашу св. Петку Параскеву... Манастир Фенек... у овом су манастиру лежале мошти свете Петке Параскеве српске, коју као што је већ напоменуто, чак и побугарица Иларијон Руварац, Архимандрит и некакав вајни српски списатељ побугарава, нека му је счастљив свршетак, као мухамедовом другу Ресулу! Нека му се достојно општенародски плати и врати!"[706]

Да је наш народ у прошлости веома поштовао преподобну Параскеву, видимо из празничнога минеја Божидара Вуковића, у коме од свију житија светачких имамо само два житија, и то житије Светог Георгија и преподобне Параскеве, из чега Стојан Новаковић закључује да је преподобна Параскева у оно време достигла поштовање Светог Георгија. Света Петка се спомиње и у народним песмама међу „свима свецима":

Сви се свеци редом посадили;
Наврх софре Громовник Илија,
Насред софре Сава и Марија,
На дну софре Петка и Нељеља.

(Лазар Мирковић, *Преподобна Параскева-Петка*, Хришћански живот, год. I, 1922, стр. 142–150.)

„Света Петка је најчувенија српска пештерница. Она заиста представља највеће чудо у српској историји пре Светога Саве. Као млада и богата девојка она оставља све чари овога света, продаје јевтино за скупо и пролазно за непролазно, напушта племићски дом родитељски и повлачи се у пештеру. Али не у неку оближњу пештеру, него у предалеку и пречудну, у пустињу Зајорданску. Млада српска девојка хтела је подражавати никог мањег до светог Јована Претечу и Крститеља Господњег. Онога страшнога Јована,

706 *Наши манастири и калуђерство* од М. С. Милојевића, издање ИКП Никола Пашић, Београд, 1997, стр. 75-80.

који 'нити једе нити пије' нити се ичим икад омрси осим млеком из груди материнских до крваве смрти своје. Тамо у пустињи и у пештери, где је тај духовни џин проживео тридесет година, хтела је и она проживети, на истом месту и на исти начин. И Бог јој је дао благодатну силу да до старости издржи у животу – неживоту, у смрти – несмрти. Али у старости повратио ју је Господ у домовину да учвршћује свој народ у вери и сваком добру што само од вере Христове долази. Око времена Свете Петке па до Светог Саве јавља се једна велика група пештерника, као Свети Наум Охридски, Прохор Пчињски, Јован Рилски, Гаврило Лесновски, Јоаким Осоговски, Роман Моравски и многи други… Пештерници су били и знаменити исихасти српски под руководством славнога Григорија Синаита… И Нестор Моравски, и Ромило Раванички, и Петар Коришки, и Јанићије Девички", надахнуто је проповедао о Параскеви Свети владика Николај Велимировић, Србин.[707] „Ова славна, равноангелна светитељка беше српскога порекла, рођена у граду Епивату, између Силимврије и Цариграда", славио је Свету Србкињу ава Јустин Ћелијски. Славни Милош С. Милојевић је у XIX веку пронашао најстарија правила Свете Петке из Пролога дебрцког Старе Србије и објавио их у свесци Правила Св. Петке Параскеве Српске 1871. године. Никада неће престати духовно заступништво Свете Србкиње пред Господом, јер је она једна од највећих жена у историји рода људског, одмах иза Пресвете Богомајке.

Затирање светосавља и древне српске писмености и књижевности, које су маестрално одрадили језуита Бартоломеус Копитар и „самоуки" унијата Вук С. Караџић, као и одрицање од култа Свете Петке Српске, преко аустријског калуђера Руварца („критика" славне српске историје), представљале су две најбриљантније операције бечког језуитизма против Срба током „просветитељског XIX века".

Писац Стеван Сремац (иначе професор историје) није ценио оно што је радио „фрушкогорски калуђер" Руварац, па је за њега саркастично приметио: „Оставите га, тај вам чепрка по прошлости као кокош по неком ђубришту".[708]

У „пакету" са одрицањем од Свете Петке, одбацисмо и Петкиног брата – светог Јевтимија Србина кога „родитељи дадоше на школе. Жељан савршенијег живота духовног Јевтимије се, уз пристанак родитеља, замонаши. Као монах он се прочу због свог подвижничког живота, и би изабран за епископа Мадитског. Као епископ он се прослави врлинама и борбом са јеретицима. Упокоји се у дубокој старости, и би сахрањен у саборној цркви. За живота и после престављења он сатвори многа чудеса" (архим. Јустин Поповић, *Житија светих*).

707 Владика Николај Велимировић, *Српски завет на размеђи светова,* Светигора, Цетиње, 2001, стр. 41-42.

708 Биљана Петровић, *Видосав Петровић: Стеван Сремац у успоменама и анегдотама*, Медивест КТ , Ниш, 2015. године.

СТВАРАЊЕ ПСЕУДОЛАТИНСКЕ ДРЖАВЕ И СЛОМ РУСИЈЕ НА БАЛКАНУ

СТВАРАЊЕ „РУМУНИЈЕ” И КОНВЕРЗИЈА ИДЕНТИТЕТА

Помодарско позападњачење тридесетих и четрдесетих година XIX века у Влашкој и Молдавији постаје свеопшти и свеобухватни процес, чији смо почетак видели за време руске окупације од 1806. до 1812. године. Акерманска конвенција из 1826. године потврдила је све привилегије Влашке и Молдавије, са правом бојара да бирају своје „господаре” сваке седме године.

„Румунска” елита завршила је са грчким симпатијама XVIII века, отргла се из византијског сна, кога ће се неколико будућих генерација сећати с презиром, и одлучно се окренула на страну Европе. Европска мода је постала норма. Путници са Запада су се чудили када би у земљама, за које им се чинило да су део Истока, видели позоришта, балове и аристократске салоне, чији су се организатори из све снаге трудили да подржавају петроградским, бечким и, најпре, париским обрасцима. Поред византијских манастира и турских караван-сараја појављују се прве виле у европском стилу. Младе аристократе, чија су небројена поколења предака за центар света сматрала Константинопоље, сада откривају Париз и Берлин, Рим и Лондон. Посећују западне престонице, а многи остају тамо и да студирају. Корисна је била и навика образовних „Румуна” да знају много страних језика, али се њихов избор мењао. Заборавља се старословенски, у прошлост одлазе грчки и турски. Влашка и молдавска елита сложно прелази на француски. У XIX веку француски језик је био популаран у многим европским земљама, али се нигде није проучавао с таквим ентузијазмом као у „румунским” земљама. Из разлога што се нигде у знање тог језика није улагао тако дубоки идеолошки смисао. Мисао о тобожњем сродству с једном од најнапреднијих нација света овладава у покондиреној свести влахомолдавске елите. Наравно да ће један од најважнијих аката новостворене Румуније 1859. године бити протеривање древног ћирилићног писма... Чека се само повољан моменат у општој клими антируске параноје и хистеричног страха...

Према речима В. Гросула, „Француска је имала велики утицај на прихватање нове формације од стране молдовлашке омладине, која се приметно разликовала од старијег поколења”. Многобројни студенти из Дунавских кнежевстава студирали су у Паризу и „брзо се укључивали у друштвени живот Француске, јер су постајали чланови неке од многобројних масонских ложа”. Резултат је био такав, како је то признао

један од представника младог поколења Дунавских кнежевстава, да су „узори и мисли наших отаца били усмерени на Исток, док су наши стремили ка Западу".

Руско-турски рат 1828–1829. године готово је резултирао руским заузимањем Цариграда и црноморских мореуза, али су ипак услови Адријанопољског мира били исувише лаки за Турску, која је задржала свој протекторат над Србијом, Влашком и Молдавијом. А Турска је сама предлагала Русији те кнежевине уместо још неисплаћеног дуга. Император Николај се одрекао и једног и другог!

Чак је 1833. године руска флота искрцала много пешадије на Босфору, а спремала се да изврши масовни десант трупа из Дунавских кнежевина у правцу Цариграда, све да би удовољила султану Махмуду II, скоро беспомоћним против побуњеног мисирског паше Мехмед Алије. Русија се опет повукла, али је закључила са Турском тајну конвенцију која јој је дала обезбеђење Дарданела против упловљавања страних ратних бродова, као и проширење права интервенције у корист султанових православних поданика. Србији Русија постаје „покровитељ", али се српски прваци клоне спахијског права и нагињу бољарском типу државног уређења, по узору на Влашку и Молдавију. Милош Обреновић тежи проширењу Србије према бугарским и босанским једноплеменим територијама, што у круговима руске дипломатије не наилази на одушевљену потпору...

Касније, трагом антируске хистерије и клевете, 1839. године, када поново избија сукоб између Турске и египатског владара Мехмеда Алија, Понсонби пише лорду Палмерстону: „Ја се бојим да се сада може сматрати како Србија, Влашка и Молдавија у потпуности припадају Његовом Императорском Величанству – руском цару", а француски конзул у Београду госп. Лимперани овако реферише 1848. године: „Русија може само да се радује овим раздорима: нада коју она гаји да ће видети стварање нових кнежевина на Дунаву под својим непосредним протекторатом тако би се ускоро остварила. Доминација од Црног мора, од Дунава и Саве до Јадрана, то је њен циљ. Извесно комадање Аустријске царевине значи охрабрење њеним плановима. Али Француска, усуђујем се да се надам, умеће да обузда неумерене амбиције једне силе непријатељске према свим народима, противнице сваког напретка". Конзул Лимперани 1849. године доставља министру ратнопропагандни проглас генерала Бема становништву Молдавије: „Житељи Молдавије! Руси су предузели нову инвазију у Мађарску и у Трансилванију, без икакве објаве рата. Европа је остала нема на ово кршење међународног права; али Мађари су довољно јаки да скрше свог непријатеља. Ступајући у борбу на живот и смрт са Русима, Мађари желе да од тога имају користи и погранични народи које је смрвило руско угњетавање. У том циљу је део моје војске ушао у Молдавију. Народе Молдавије! Ако желиш да будеш слободан и имаш уставну владавину под сизеренством Порте, подигни се да истребиш варварске хорде које пустоше твоју територију! Нека се сви људи способни да носе оружје баце на заједничког непријатеља, нека пресеку све његове комуникације, и ускоро ће, уз помоћ мађарске војске и влашког народа који ће се истовремено подићи, уништење руске војске бити извесно. Помоћ из Турске неће се морати дуго чекати, јер ће она схватити да само еманципација Влашке и Молдавије које

желе да остану под њеним искључивим господством може осигурати њен политички опстанак, који цар подрива".[709] Године 1849. руске трупе су, на молбу аустријске владе, ушле у Мађарску, нанеле више пораза бунтовничкој мађарској војсци и фактички спасле аустријску монархију!

Током два века, сви су Власи, као и Руси, ратовали за ослобођење православних Молдаваца и Влаха из муслиманског ропства. Почетак европеизације Дунавских књажевстава почиње од Органских регламената, првих њихових устава, који су утемељили реформе, вођене од 1828. до 1834. године под руководством руског генерала П. Д. Кисељева. Као што смо већ поменули, током 1849. године Руси су спасли трансилванијске Влахе (будуће Румуне) од уништења које су им наменили мађарски револуционари и оградили од Турака Молдавску кнежевину. Године 1859. уједињење дунавских кнежевина се остварило и због залагања руске дипломатије. Године 1877–1878. Руси су подржали Румунију у њеној борби за независност, обезбедивши јој учешће у победоносном рату, а потом су јој предали Добруџу, чиме су јој омогућили излаз на море. У септембру 1916. године руска војска је оградила од окупације део Прутско-Карпатске Молдавије и спасла румунску државност. Зато мржња и незахвалност у савременом румунском друштву према православним словенским народима представља својеврсну ирационалност, историјски потпуно неосновану, али са дубоким коренима.

Чудна је била политика тадашње царске владе у самој Русији, која чак није реаговала ни на угњетавање Руса на Прибалтику. Словенофил Ј. Ф. Самарин био је 1845. године ревизор у Риги, и запањио га је понижавајући положај Руса. Због писања о томе затворен је у Петропавловску тврђаву, где га је посетио лично цар Николај и изнео му своје погледе на националну политику Руске империје. Напослетку, у Влашкој за господара бива постављен Стирбеј, присталица Русије, док је кнез Гика, туркофил арбанашке лозе, постављен на трон у Молдавији.

После мађарске кампање постојао је довољан повод за рат Русије са Турском; руска војска је била у Влашкој и Молдавији, турски Словени би се подигли на прву реч Русије. Да ли је Русија искористила све ове околности? Наравно да није, и Данилевски са резигнацијом констатује да руска држава не делује као самобитан организам, већ као сила која служи другоме... „Према томе, драги мој Конигзби, видиш да светом владају потпуно различите личности од оних које замишљају они који нису иза сцене".[710]

Сасвим је јасно, како подвлачи Николај Данилевски, да се у таквим земљама „друштвено и државно уређење намеће споља; праве се устави по рецепту који је позајмљен из општих теорија и туђих примера". Уместо „организовања стварних интереса који постоје у земљи, успоставља се власт такозване интелигенције, за шта жалостан пример пружа уједињење Влашке и Молдавије". Ако образовање има своје дубоке корене у народном животу, и ако тај живот постоји, и ако је он достигао свој виши развитак, онда, разуме се, личности које имају то образовање имају не само право, него и обавезу да буду предводници народа, како у његовом политичком, тако и

709 Љ. Кркљуш, *Извештаји француских дипломата из Београда у време револуције 1848-1849*, Матица српска, Нови Сад, 2009, стр. 191-192.

710 Д'Израели у роману *Конингзби*, 1844.

Николај Данилевски

у интелектуалном и моралном животу. Такви примери хармоничног унутрашњег развитка народног образовања уопште нису сувише чести, а као најбољи може послужити Енглеска. Ни Русија, ни било која друга словенска земља не могу се тиме похвалити, а без такве народне основе, такозвана интелигенција није ништа друго него више или мање многобројан скуп довољно празних личности, које су усвојиле образовање споља, не сваривши га и не усвојивши га, већ му само у својим главама дајући другу боју, брбљајући отрцане мисли које се тренутно налазе у оптицају под тривијалном етикетом савремених.[711] Данилевски је сматрао да се са уједињеном Европом може борити само уједињено словенство, и да свесловенски савез представља нужну и једину могућу гаранцију за очување светске равнотеже, као чисто одбрамбена мера човечанства.[712] При томе, у свесловенску федерацију треба да уђу и несловенске народности – Грци, Румуни и Мађари. Грци и Румуни се не могу у њој сматрати страном примесом, јер се мањак крвног сродства код њих допуњава духовним сродством; ти народи нису Словенима туђи ни по крви, већ су прожети словенским елементима. Несловенска је у њима само таштина и претензија да буду нешто особено, таштина која је код интелигенције надувана искушењима која шире и подстичу недобронамерни западњаци.[713] У том смислу треба само указати на замену, у Кузи, словенске азбуке код Молдовлаха латинском, и на замену словенских речи у румунском језику француским речима с румунским наставцима, услед чега је нови литерарни румунски језик постао неразумљив народу.[714]

Константин П. Победоносцев

Константин П. Победоносцев је слично анализирао ове појаве у Московском зборнику из 1896. године, када је запазио да „уз састав друштва који смо описали и уз лаконски однос према друштвеним пословима оваква управа не може изнедрити истинске, верне представнике земље и ње-

711 Николај Ј. Данилевски, *Русија и Европа*, Нолит - Досије, Београд, 2007, стр. 313-314.

712 Николај Ј. Данилевски, *Русија и Европа*, Нолит - Досије, Београд, 2007, стр. 328.

713 Николај Ј. Данилевски, *Русија и Европа*, Нолит - Досије, Београд, 2007, стр. 282.

714 Николај Ј. Данилевски, *исто,* стр. 282.

них истинских интереса. Зато је жалосна судбина таквих посланичких скупштина и тежак, безизлазан положај власти посланика који су с њима нераскидиво повезани, а и народа, чија је судбина предата у њихове руке. Шта рећи о народима словенског племена које посебно одликује развој заједничког свакодневног живота, уз веома младу сопствену културу, или о Румунији и о несрећној Грчкој? Овде су заиста парламентарне институције одмах унеле начело разлагања народног живота, представљајући у неким случајевима жалосну карикатуру Запада, као у Крилovљевој басни „Мајмун и наочари".[715]

Пророчки је тврдио Данилевски да се „Румуни могу надати присаједињењу половине Трансилваније, Буковине и дела Бесарабије само уз сагласност и помоћ Русије, и само уз њен непристрасни и смирујући утицај могућно је њихово успешно супротстављање захтевима мађаризма; само ослањајући се на далеко сродније словенство они се могу борити против галоманства и имитаторства своје жалосне интелигенције".[716]

Десиће се нешто сасвим друго, нешто трагично по словенство...

КРИМСКИ РАТ, БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС И СТВАРАЊЕ ЛАТИНСКОГ БЕДЕМА ПРЕМА РУСИЈИ

„У овоме животу ја не видим спасења за народ српски. Шта мисли о нама Велика Русија? Да ли ће допустити да нас искорене с лица земље? Од трошица које падају с њене трпезе, ми би се наситили. Довољно је да она каже једну реч, и ми смо спасени. Сотворите добро и предложите Његовом Царском Величанству наше патње, безбројне опасности, на крају којем стојимо и наше издисаје. Кажите Му, да се ми налазимо у крајњем очајању, да чекамо Бога, који ће нас спасти, и само се можемо надати помоћи од Бога и Русије..."

патријарх Јосиф Рајачић

У настојањима Русије да овлада Балканским полуострвом и избије на Средоземље, значајно место имао је Кримски рат (1853–1856). Отпочео као руско-турски сукоб, убрзо је добио европско обележје, јер су се у њега умешале и европске силе (Француска, Аустрија и Сардинија) у настојањима да спрече продор Русије према Средоземљу. Париским миром, Русија је изгубила јужни део Бесарабије, односно излазе на Дунав и Црно море, који ће касније припасти Румунији, држави која је створена незаконитим уједињењем словенских кнежевина Влашке и Молдавије 1859. године и која је имала као примарни циљ раздвајање „малих и великих Словена" (из преписке грофа Камила Кавура), као вештачки латински бедем против Русије и словенског Балкана. Ствара се „снажна држава која би преузела и сачувала пред Русијом, а у име интереса латинске Европе, улогу будног и сигурног стражара", један „бедем западне Европе пред гигантом са Севера".[717] Неоспорна је заслуга за стварање Румуније Луја Наполеона,

715 Превод са руског је Ранка Гојковића.

716 Николај Ј. Данилевски, *Русија и Европа*, Нолит - Досије, Београд, 2007, стр. 315.

717 Наполеон Трећи, 29.03.1855. г. , види Анђело Тамбора, *Кавур и Балкан*, Завод за уџбенике,

угледног масона и симпатизера комунизма, који је према информацијама генерала Спиридовича био Ротшилд по крви. У свему активно учествује и руска дипломатија (у савезу са француском), када 1857. приморава Аустрију да повуче трупе из Влашке и Молдавије, да би на Париској конференцији 1858. проширили аутономна права „румунских" кнежевина и укинуле руски протекторат над балканским хришћанима. Тако, Русија и Француска заједнички подржавају избор Александра Кузе за владара Влашке и Молдавије, принуђујући султана да 1861. изрази сагласност за стварање јединствене владе Дунавских кнежевина. Индиферентност Русије тих година према судбини Влашке и Молдавије, уз чудну антипатију према монархистичкој Аустрији, доказују да не само у руском друштву већ и у владиним круговима преовлађују племенска осећања над државним инстинктима.[718] Тиме се утире пут дугом процесу стварања антируске „румунске" државности, са несагледивим геополитичким последицама по читав словенски свет. Брига да се Русија држи што даље од Средње Европе и Балкана кроз „латински клин" Румуније између Словена, као и да се Русија одвоји од Немачке, права је опсесија масонске групе Палмерстона, Чарториског, Кошута, Мацинија и Кавура. Пропагира се плитка романтичарска идеологија о Румунији као „Другој Италији" или, још гротескије, као „Италији која је верније од нас сачувала римско име" – како је Чезаре Коренти доживљавао равницу између Дунава и Дњестра и њено словенско становништво. Неколико лета касније, формираће се и сама „уједињена Италија", а да се већина револуционара није никада раније срела са појмом „Италија", те су многи мислили да се назив „Ла Талиа" односио на супругу Виторија Емануела![719]

Подсетимо да „повест каже да су у Италију првобитни њени житељи дошли из Илирије, овим редом. Либурни, Сикули, Хенети или Венети. Сикули придошли из данашње такозване Далмације населили су државе доцније прозване Средња Умбрија, Сабина, Латиум, као и све пределе људи касније познатих под именом Ошчи, Опичи или Опшчи".[720] „И овде није од малог значаја то што се код Римљана, новостворено народа, под чијим су преовлађујућим именом сва пређашња имена италијанских народа замукла и нестала, само (се) име Латина сачувало заувек као важно, и у чему? У називу његова језика којим су себе саме, с ревношћу и поносом, називали народом римским! Ваља претпоставити, по томе, да је у зидању и у првом насељавању и стварању града Рима највише било Латина...По њиховом имену, такође, а не по Риму, све до данас обичај је међу словенским народима да Италију називају Латинска, Влашка и Лашка земља, а њене житеље Латини, Власи, Влоси, Волоси, Лахи, Лацмани; премда су пређашњи житељи Италије својом свеприсутном гласношћу међу Словенима већи утисак осавили под именом Римљана, него својим латинским језиком, по коме се увек зову Римљани. Рекао бих да Словени, још из древних времена, памте у томе нешто своје, и то више воле. И заиста, за Влах, Власи, Латини види се да су изведени од Власт, Властниј, Владика, нешто као Владини од Владати,

Београд, 2007, стр. 166-212.

718 К. Леонтьев, *Записки отшельника*.

719 *Кратка историја Италије*, Кристофер Даган, Завод за уџбенике, Београд, 2013, стр. 109

720 Павле Соларић, *Римљани словенских обележја*, приредио Илија Петровић, Нови Сад, 2018, стр. 29-30.

од којега је и римско valere, validus, valde. Ми знамо да се „в" губи пред „л" у сугласничким групама, када се налази на почетку речи такво Вл, на пример обладати, облешчи, наместо обвладати, обвлешчи; а и изван сугласничких група, на пример Ладислав, Латско, наместо Владислав. У Латско видимо како глас „д" прелази у „т". „Ин" је такође словенски завршетак, као и у речи С(е)рби. Закључно, од Владин није ништа ни страно ни на силу постало Латин".[721] Словени су се наводно преко германских племена и упознали са Римљанима, чему је „доказ" примљена од Германаца реч „Влах" за туђе народе, а нарочито за Римљане.[722] Дакле, гроф Кавур је вероватно свесно стварао „Прву Италију" од Влаха, односно Срба-Словена, а и данас се на мађарском језику реч „Италија" каже Оласорсаг – Влашка Земља!

У Аустрији се почиње са инсистирањем на „посебности" румунског латиничног писма већ 1822. године и појављују се покушаји увођења латинице и за влашки етнос, док Французи 1833. године великодушно финасирају студије у Паризу за много влахомолдавских студената, оних који ће касније чинити крем масонске елите Јаша, Кишињева и Букурешта.

СТРАТИМИРОВИЋ И РАЦ ПРОТИВ УНИЈЕ ДО СМРТИ

Стеван Стратимировић, владика и, у младости, масон ложе „Vigilantia" из Осијека[723], инсистира већ 1831. године да се за Темишварског епископа изабере владика који зна влашки („румунски") говор. По томе је само следио некадашњег митрополита Саву II Бранковића који бејаше присиљен да изричито заповеди „да се они свештеници који се не служе румунским језиком него само српским – не смеју рукополагати". Сачувана је Стратимировићева учена расправа о Власима, са коментарима и уводом Јована Радонића. Поштени румунски свештеник и историчар Георге Чуханду ће у својој књизи *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț: pagini mai ales din istoria românilor crișeni, 1830–40*, описати борбу митрополита Стратимировића и Герасима (Гаврила) Раца против великоварадског унијатског бискупа Самуила Вулкана, који беше дрско кидисао да прошири унију на све банатске и ердељске Влахе и Србе. Уз остарелог митр. Стратимировића, од 1835. године ће барјак тешке борбе против унијатства јуначки носити новопостављени арадски епископ Герасим Рац, двојица „славних мужева", којима ће Чуханду признати „огромне заслуге српских јереја при сузбијању унијатске пропаганде и за ширење националне културе код Румуна". Заиста, митрополит Стратимировић је био „један од оних ретких изабраника Божјих што собом и својим радом стварају епохе у историји једног народа", судио

721 Павле Соларић, *навед. дело*, стр. 24-25.

722 Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, *Историја српског народа*, Срп. Књ. Задруга, књ. VII, стр. 31. Ова бесмислица ће касније постати догма српских научника, школованих и напајаних на појилима Беча и Берлина. Антисловенска индогерманска псеудонаука ће утрти пут Кајзеру и Хитлеру, убризгавајући у здрави словенски организам вирус марксистичког србо-русофобног интернационализма и нихилизма, култа самоубиства и „љубави према даљњему" Немцу и Римљанину.

723 Павле Шосбергер, *Масони у Војводини*, Меркур, Нови Сад, 2014, стр. 11-19, и Зоран Ненезић, *Масони 1717-2010*, ауторско издање, Београд, 2010, стр. 161-162.

је прота Стеван М. Димитријевић.[724] Отац Георге Чуханду ће истовремено изрећи још једну велику истину – да је црквени и друштвени живот Румуна под Хабзбурговцима и Мађарима могућ само под окриљем православља. А то је значило само једно: под барјаком Светог Саве.

РУМУНОФИЛ И АНТИКЛЕРИКАЛАЦ СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ

Један од тадашњих највећих поборника за испуњење румунских жеља и прохтева био је Светозар Милетић, либерал и антиклерикалац. Он је сматрао да треба намирити Румуне по питању самосталне црквене организације, у замену за њихову сарадњу на строго националном пољу. Већ 1850–1851. румунска јерархија покреће иницијативу за раздвајање, против које је одлучно иступио патријарх Рајачић. Иначе, Румуни Хабзбуршке монархије налазили су се под духовним жезлом српским још од далеке 1698. године, откад је њихов митрополит Атанасије прихватио унију са римским папом. Од 1720. године, митрополит београдски Мојсије Петровић имао је надлежност над Малом Влашком и Темишварским Банатом, да би после пораза Аустрије 1737–1739. ове области потпале под Карловачку митрополију. О тадашњим Румунима се изражавао да су „Власи људи непостојани" у вери, па је зато у Римнику дао прештампати руско-словенски „Буквар" Теофана Прокоповича и на влашком језику.[725] Светозар Милетић[726] је бранио право „румуна" на „народну" јерархију и на службу на њиховом језику, иако су ти „Румуни" (Власи, Мађари, Тоти, Саси, Јевреји) 1848. године били листом уз Мађаре и подржавали војну интервенцију (рат) против Срба! Наравно, убрзо ће они тражити и читав Банат јер је он „сав румунски", у којем су Срби само „уљези", а затражиће и Ердељ, Арадску, Темишварску и Вршачку епархију, као и да добију свој Сабор за избор митрополита!

СРБСКИ УСТУПЦИ ЛАТИНИЗАЦИЈИ ВЛАХА

Српски уступци ће се низати, 1853. биће постављен Србин прорумунске оријентације као Арадски владика, сервилни Прокопије Ивачковић из Делиблата, који ће после смрти Андреја Шагуне постати митрополит сибињски, а затим 1873. бити изабран за патријарха српског. Затим, следиће му избор Самуила Маширевића за Темишварског епископа, те хиротонија Емилијана Кенгелца за владику Вршачког, епископа који ће предложити у

724 *Стевана Стратимировића митрополита карловачког план за ослобођење српског народа*, стр. 31.

725 Радослав М. Грујић, *Прилози историји одношаја наших с Румунима у XVIII веку*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1906, стр. 8-12.

726 Академик Василије Крестић је навео вредну сведоџбу проф. Милана Димитријевића о Милетићевом безбожништву:„Долеподписани сведочи и у своје време кадар је и заклетвом потврдити, да је Др. Светозар Милетић као посланик расправног одбора српског у Карловци од године 1865, једног вечера у кафани народној, што је у кући преч. г. Глигорија Авакумовића, пароха, грдио веру као лудорију и да је за доказ тога мишљења свог наводио, како он није хтео дати ни своје дете крстити, него да га је његова жена крадимице без његова знања крстила".

свом меморандуму из 1863. да се румунски језик уведе у богослужење, као и латиница... У међувремену, румунски апетити само јачају, јер ће они после добијања целе Арадске епархије, делова Темишварске и Вршачке епархије, тражити и српске манастире Ходош, Бездан, Свети Ђурађ и манастир Месић![727] „Ходошки манастир... подигнут је још за време Немањића... ту је вечна кућа тих славних Јакшића... него хоће још и овај споменик народа српског да предаду у руке Романима, те да и њега, околину му српску, као и остали народ српски, заједно са костима Јакшића, поромане и за српство вечно и за навек униште", опомињао је Милош С. Милојевић у раду Наши манастири и калуђерство, из 1881. године.

АНДРЕЈ ШАГУНА, МАШИРЕВИЋ И МРАОВИЋ

Већ 1860. године у новосклепаној Румунији званично се забрањује дотадашње ћирилићно писмо, а после екуменског синода 1864. године, српски патријарх Сава-Самуил Маширевић (1804–1880) дозволио је неканонско одвајање тзв. „Румунске православне цркве" из српског црквеног корпуса. Наиме, 12/24. децембра 1864. појавила се посланица којом је аустријски цар именовао Цинцара Андреја Шагуну (бившег архимандрита Ковиља) за поглавара румунске цркве, уздигнуте на ниво митрополије! Овој разбојничкој јурисдикцији припојене су Арадска, Ердељска и делови Темишварске и Вршачке епархије, као и новоформирана епархија Карансебеша. Митрополит „грчкоисточних Румуна у Ердељу и у Угарској" Андреј Шагуна, епископ Ердеља још од 1848. године, који је знао ко су Власи, написао је 1862. г. у немачком делу Историја грчко-источне цркве у Аустрији: „Католички Хрвати назвали су српске колонисте 'Власима', да им се тиме наругају и обележе да они не припадају истом народу са католичким Хрватима". Иза читаве прљаве работе стајали су језуити. Шагуна је био и приређивач Пидалиона на „румунском" језику, штампаног 1871. године у Сибињу под насловом Ручна књига правила са тумачењима, али у њој та тумачења „wenig Werth haben und oft sehr subjektiver Natur sind".[728]

Андреј Шагуна

Коначно, Теодосије Мраовић (1815–1891), митрополит Београдске митрополије (период: 1883–1889), изабран од стране световњака уместо прогнаног митрополита Михајла Јовановића, прихватио је 1885. године антисрбске активности у Румунији под утицајем српске династије Обреновића, која је тада хировито водила изразито аустрофилску политику.

727 Манастире Месић и Златицу, по предању, подигао је један од ученика Св. Саве, Арсеније. То је вероватно архиепископ Арсеније, који је био „рожденијем от сремскије земље", који је Месић основао 1225. године. Оба манастира обновио је крајем XV века деспот Јован Бранковић.

728 Др Беринг, епископ Никодим Милаш.

МОЛДАВСКИ ОТПОР УЈЕДИЊЕЊУ И ТЕРОРУ

Но, да се вратимо формирању Румуније. Велики отпор новој држави пружили су не само Молдављани него и становници Влашке. Наиме, 3. (15) јуна 1856. заговорници очувања молдавске државности обратили су се турским властима (документ је потписало 82 угледних Молдављана) са жељом да се подржи њихова антиунионистичка борба. Унионисти су Молдављане прогласили „сепаратистима", што је био врхунац цинизма. Узалуд су Молдављани тврдили да не постоји румунска нација, да је све то старо свега неколико година, откако је створено име Румун и Румунија, да овај народ и држава немају историју, језик, а самим тим ни националну литературу. Узалуд. Аргументи нису помогли у судару са силом. Отпор антиуниониста је сломљен када је убијен митрополит Мелетије Истати (имао је свега 40 година), 31. августа 1857. године, који је био велика подршка борцима против Румуније. Остали митрополити су били унионисти, тако да је и црква сломљена.[729] Потом је уследила забрана антиунионистичке штампе, чиме је онемогућено да се чује глас противника румунизације, самим тим се стицао утисак да становништво подржава нову државу и стварање нове нације, што није било тачно.

Свега неколико година касније бележимо трагично сведочанство Алека Русоа, које се односи на 16 година после 1859. године. „За 16 година Молдавија је доживела корените промене, буквално од главе до језика, одеће, обичаја, до имена народа... Ми више нисмо Молдавци већ Румуни". Русо себе сматра Молдавцем и избацивање ћирилице и српског (словенског) језика сматра „уништењем молдавског језика". Иако је Русо студирао у Швајцарској и Аустрији, он се борио против претеране латинизације и истицао је значај словенско-српског утицаја на језик свог народа. Узалуд.

Вернер Зомбарт је запазио да се положај 300.000 румунских „Жидана" стално погоршавао од 1880. године. Од те године закони против њих постају све оштрији, а велика имиграција Жидана из Русије оправдавала је репресивне мере румунске владе. Источни су Јудеји већином ситне занатлије (крпачи), трговчићи, арендаши биртија, старудари, грошићари, трговци коњима и зеленаши, то јест – обесправљена маса ортодоксних становника гета. Од 1881 до 1908 године, иселило се око два милиона Јудеја из земаља источне Европе; 1.600.000 из царске Русије, 300.000 из Аустрије и 100.000 из Румуније.

729 Касније су и браћа Неофит и Филарет Скрибани увидели шта чека православну цркву након уједињења, види Заозерский Н. А. *Светочи православия и культуры в истории Румынской Церкви* [Рец. на:] Арсений \Стадннцкий], еп. Псковский. Исследования и монографии по истории Молдавской Церкви. СПб., 1904 / / Богословский вестник 1905. Т. 2. № 6.стр. 293-311.

КНЕЗ МИХАИЛО, НЕСУЂЕНИ ВЛАДАР СРБА, ВЛАХА И БУГАРА

„Србија је жижа или како Арапи кажу „кибле", за све оне народе који патећи се свакојако жуде да се ослободе од својих садашњих господара. У њу се уклања као у какво склониште гажена раја старе Србије и Босне, к њојзи притичу устаници херцеговачки, прогоњеници албански и бугарски невољници. Срби аустријски с којима се Беч и Пешта једнако титрају, окрећу се к Београду па сматрају Кнеза Михаила као поглавара свога и као природног заштитника свог племена".
Revue des Deux Mondes

Књаз Михаило Обреновић

У Србији тог времена, врхунац српске подршке бугарском народу догађао се за време друге владавине кнеза Михаила Обреновића (1860–1868), када су односи Србије и Русије били изразито присни и пријатељски. Кнез Михаило био је веома уважаван у свим европским престоницама, био је прави човек од части и поштења, углађени дипломата и поуздани партнер. Сама кнежева личност и његово старо познанство са руским министром иностраних дела А. М. Горчаковим, оличавали су чврсте гаранције за руску политику на Балкану – политику ослобођења и уједињења словенских народности у Турској. Раздобље кнежеве власти може се окарактерисати као период живе дипломатске активности на успостављању политичке сарадње Србије са осталим балканским народима, кроз призму кнежеве политике „Балкан балканским народима". Кнез Михаило је имао одличну сарадњу са представницима бугарског народа, а нарочито са бугарском емиграцијом у Влашкој и Бесарабији.[730] Подршка коју је кнез пружао бугарском народу била је велика и често производила веома непријатне притиске на Србију од стране Порте, али и Аустрије и Енглеске.[731] Одрастао у Бечу и са поседима у Влашкој, кнез је изванредно разумевао влашки језик и познавао сву сложеност влахо-молдавске и бугарске етничке

730 У Румунији је руски генерални конзул Офенберг имао тесне везе са Добродетелном Дружином, око које је окупљао утицајне Бугаре у Влашкој и Молдавији.

731 Посебно је Аустрија појачала интересовање за политичка збивања у Молдавији, Влашкој и Србији, види Владимир Стојанчевић, *Србија и Бугари 1804-1878*, Просвета-Историјски институт, Београд, 1988, стр. 239.

равнотеже. Сама „Шопска област била је вековима у културној, па чак и црквеној заједници са Србима. Благодарећи своме положају, шопска област била је преносник српске културе преко Искра, у Бугарску, и нарочито преко Дунава, у Влашку".[732] На Бугаре се још у време Првог српског устанка гледало као на народ који је Србима близак по вери, језику, обичајима и бројним историјско-традиционалним карактеристикама, те је све то просто наметало сарадњу и заједничко деловање. Нарочит значај придаван је важном геостратешком положају оног дела Балканског полуострва насељеног бугарским живљем, који је сматран као радан народ, као рођени привредници са словенско-српским симпатијама. Кнез Михаило је сматрао да је приоритет његове политике, његова „заветна идеја", било ослобођење Босне и Бугарске, што се могло постићи само удруженим снагама турске раје против османског јарма. Сличан поглед према бугарским земљама имао је и кнез Милош Обреновић, али је Михаило отишао много даље у науму уједињења Срба и Бугара.[733] Још је пројекат Константина Николајевића из 1848. године имао подршку пољске емиграције и Француске,[734]а Чајковски је писао Чарторискoм да му је Николајевић показивао пројекат о уједињењу Србије, Босне, Бугарске, Хрватске и Илирије у једно вицекраљевство. На кнеза Михаила и на његову бугарофилију пресудан су утицај имали: његов учитељ француског Константин Ранос из Пловдива, затим очев верни слуга Димитрије Мустаков; кнез је одмалена познавао Неофита Рилског и Неофита Бозвелија, а можда највећи утицај на Михаилову рану представу о Бугарској је вршио смерни Видинац, шабачки епископ Герасим Студеничанин, омиљени владика Милошев. Наравно, не смемо сметнути с ума и Настаса Јовановића, пореклом Бугарина, који је код кнеза Михаила имао толико поверења, да га овај после поставио и за управника двора.[735]

Бугарска економија је већ средином XIX века имала значајну корист од независности и аутономије Србије. Живи трговински односи Бугара са суседима омогућавали су њиховом сељаштву да преживи и постепено формира слој бугарске земљопоседничке буржоазије. Она је, користећи своје сопствене институције, занатске еснафе и удружења, финансирала школе, културно-просветна друштва и покрете, те на тај начин додатно утицала на јачање бугарске националне свести и потребе коначног ослобођења. Србија је била та земља где се сливала интелектуална елита Бугара, јер је

732 Божидар Ковачевић, *Српски удео у бугарској култури*, Библиотека Коларчевог народног универзитета, Београд, 1940, стр. 5.

733 Још је руски цар Никола I наглашавао да поред Молдавије, Влашке и Србије, које би хтео да држи под својим покровитељством, долази и Бугарска „у тај ред држава", Владимир Стојанчевић, *навед. дело*, стр. 165, док је Кнез Милош својевремено чак намеравао да постави за епископа монаха Неофита који је био по народности Бугарин; Неофит је одржавао јаке везе са Србијом, а Милош му је бесплатно омогућио штампу неколико књига. Али, се он из скромности захвалио на указаној части. Предлог да за једног архијереја буде изабран архимандрит Неофит Рилски, познати бугарски просветитељ, је још једна потврда да је кнез Милош намеравао да устоличи неко иноплемено звучно име, али никако фанариоте. За њега је био можда прихватљив чак и један фанатични гркомрзац, попут Бозвелија.

734 Свакако ради сузбијања руског утицаја на Балкану.

735 Алимпије Васиљевић, *Један поглед на нашу прошлост и садашњост*, Београд, 1895, стр. 17.

сам географски положај Бугарске, која је била најближа државном центру Османске империје и кроз коју су водила два најважнија војна друма европске Турске, стварао услове за већу спољну изолацију бугарског живља него његових суседа Грка, Срба или Влаха. Много је и планинског становништва Родопа претрпело насилну исламизацију, уз неизбежни губитак народне припадности. Зато су и Влашку, Ердељ, Молдавију и Бесарабију, запосели бугарски виши слојеви, емиграција с почетка XIX века.[736] Тако, Бугари из бесарабског Болграда преклињу 1860. године кнеза Михаила за помоћ у књигама за бугарску гимназију „удржани ради свога јазика и народности между чуждим елементом".[737] Тада је, уједињењем Влашке и Молдавије, област јужне Бесарабије потпала под „румунску" власт; 8. новембра 1860. румунска војска је опколила Бугарску гимназију и хладнокрвно пуцала на народ, убивши на месту десеторо људи, а тешко ранивши око две стотине Бугара. Народ се масовно иселио на руску територију, формирајући избегличко село Болгарику, на свега шест километара од румунског Болграда.

Кнез Михаило је установио 1861. народну војску од око 50.000 људи и снабдео је модерним наоружањем, чиме је Србија постала војно доминантна на Балкану.[738] Организацијом тајне испоруке руског оружја у Србију, преко Влашке и са одобрењем кнеза Кузе, управљао је др Карл Пацек, управник кнез Михаилових добара у Влашкој.[739] Још у време пољске буне у Русији, Беч је оптуживао српску владу да заједно са Букурештом делује на подизању устанка у Бугарској, а све по директивама из Петрограда, док је Порта чак препоручивала окупацију Србије и Уједињених кнежевина Влашке и Молдавије. Док су се Влашка и Молдавија политички чистиле од фанариотског живља, дотле је и Србија грчевито настојала да се очисти од муслиманског утицаја Турске.[740] Срдачност односа између Срба и Влаха крунисана је и отварањем сталних дипломатских представништава у Београду и Букурешту.[741] У Србији, кнез Михаило мора да се бори и против либерала Јеврема Грујића који су имали већину у Великом суду, па кнез иницира доношење чувеног Закона о давању судија под суд. И руска дипломатија се

736 Constantin N. Velichi, *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762-1850),* Bucarest, Éditions de l'Académie de la Republique socialiste de Roumanie, 1970.

737 Владимир Стојанчевић, *Србија и Бугари 1804-1878*, Просвета-Историјски институт, Београд, 1988, стр. 256.

738 Иако инфериорна у односу на Турску.

739 О читавој афери види Радослав Перовић, *Дипломатски спор о преносу српског оружја 1862. преко Румуније*, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1938, стр. 185-234. Од Акермана до српске границе главну улогу у пребацивању оружја одиграли су Бугари Христо Геогијев и Стефан Верон, као и сам Раковски.

740 Јован Ристић, *Спољни одношаји Србије новијега времена II*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1887, стр. 310.

741 Иако у Влашкој дивља антисловенство, па је српска агенција одмах натерана на протест против чланка у листу Romanul, у којему је новинар „запитао своју владу да ли је учинила по општим земаљским интересима што је пропустила српско оружје". Јован Ристић наводи како су неке политичке странке замериле Кузи „што је пуштао да се преносом толиког оружја оснажава словенски живаљ, а без сваке накнаде за Румуне", *Спољни одношаји Србије II*, стр. 206.

борила са притиском славјанофила, чији је утицај био врло снажан код руских конзула на Балкану. Војска се убрзано наоружава и осавремењује, док је Порта била заузета ситуацијом у Румунији, где је 22. фебруара 1866. године збачен са престола кнез Куза. У Петрограду се тада грозничаво разматра могућност избора кнеза Михаила Обреновића на престо у Букурешту.[742] Ипак, да би Русија избегла даљу компромитацију својих веза са кнезом Михаилом на Балкану, а и због тога што ниједна од великих сила сигурно не би пристала на избор кнеза Михаила, руска дипломатија се окреће Карлу Хоенцолерну, како би предупредила француско - аустријске комбинаторике.[743] Руси упозоравају Србију и на пустоловне планове Гарибалдија, Грка, мађарског револуционара Тира и Црне Горе, одвраћајући кнеза Михаила од италијанског покушаја диверзије да се ослаби Аустрија и део њених снага одвуче са италијанског фронта. Као што ни његов отац, кнез Милош Обреновић, својевремено није подлегао притисцима Грка, тако се и мудри кнез Михаило држао што даље од авантура грчких хетериста. И Румуни, као непоуздани и превртљиви савезници (Коста Магазиновић), имали су катастрофално стање у војсци (скоро без официрског кадра), али је руски двор Србији препоручио зближавање и савез са њима, зарад стратешког положаја Румуније, који би руској војсци неометано отворио пут у долину Дунава. По Цариграду се причало да Србија и Русија намеравају да постепено наоружају све словенске народе у Турској и организују их за обарање османске власти.[744] Русија је чак одобрила новчану помоћ за потребе поткупљивања арбанашких поглавара и припреме устанка у Арбанији, а у сврху спречавања покоља хришћана ангажован је Цинцар Стојан Везенковић, који је арбанашким племенима почео да дели новац за куповину утицаја и довео у Београд пет најугледнијих Арбанаса.

Кнез Александар Јован Куза

Кнез је искористио турско бомбардовање Београда, 1862. године, да после дужег преговарања 1867. натера Турке да повуку гарнизоне из свих српских градова. Заиста, 1867. године стајао је Обреновић III на врху своје славе, признао је Јован Ристић.[745] Он је Србију учинио најјачом војном силом Балкана, у време када је довршавао припреме за рат против Отоманског

742 *Дневник В. Ф. Одоевского 1859-1869 гг.* , Москва, 1935, стр. 208, Текущая хроника и особые происшествия.

743 Данко Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила 1860-1868*, Службени гласник, Београд, 2015, стр. 152.

744 Д. Леовац, *навед.* дело, стр. 151 и 190.

745 Ј. Ристић, *После бомбардовања Београда*, Библиотека РТС, Београд, 2010, стр. 249.

царства, али је и мудро предвидео будуће аустријске претензије на Босну и Херцеговину. Гроф Н. П. Игњатијев, руски амбасадор у Цариграду и утицајни панслависта, предложио је да се Источно питање на Балкану реши стварањем српско-бугарске државе (Србо-Бугарског краљевства) на челу са кнезом Михаилом, а под вођством Русије.[746] Кнез Михаило беше Србији наменио улогу стожера свих балканских хришћанских народа у циљу ослобођења, склопивши савезе са Црном Гором, Грчком и Румунијом. Са бугарским револуционарним одбором кнез Михаило закључује споразум о стварању Југословенског царства, са знањем и одобрењем Русије.[747] У Србији је настала и оружана чета под називом Бугарска легија, под командом бугарског команданта Георгија Раковског. Људство су увежбавали српски официри и наоружавала се из српских магацина. Нова Србо-Бугарија (Југославија) имала би престоницу у Београду, а владар би био кнез Михаило са наследном влашћу у породици. За разлику од Гарашанина који је сматрао да треба „народ католических вероисповеданија од Аустрије и њеног уплива одвраћати и Србима већма приљубити", мудри кнез Михаило био је веома опрезан према сваком зближавању са Загребом.[748] Ипак, већ румунско-бугарска „Свештена Коалиција" из 1867. године, била је јасно уперена и против Русије и против Србије у делу који се тицао ослобођења Бугара.[749] Нажалост, и најоштрији бугарски шовинистички лист „Народност" излазио је у Букурешту, пружајући платформу за најекстремније русофобске и антисрбске пропагандне ставове.[750] Моћни Адам Чартористи је одавно сматрао да Србија треба да обрати „најозбиљнију пажњу" и на Бугарску, јер „Србија треба да истисне утицај Русије међу Бугарима, што би значило и даље јачање еманципације Србије од руског утицаја".[751] Аврам Петронијевић, познати масон, је по свом повратку у Србију предлагао Чајковском будућу „Илирско-Бугарску-Србску државу", наравно у антируском кључу.

ВУК, КОПИТАР И БУГАРИ

Међутим, осим претераног повлађивања бугарским митоманима, кнез Михаило чини огромну и далекосежну грешку по питању сербске писмености и културе када указом озакоњује такозвану „Вукову реформу".

746 Ово није била јединствена манифестација идеје бугарско-српског обједињења. Поред оне из доба краља Милутина на самом крају XIII века, када се јавила идеја обједињавања српске и бугарске државе у персоналну унију, она ће се поново исказати након битке код Велбужда 1330. године, види П. Ангелов, *Проекти за обща българо-сръбска държава през средновековието*, Минало 2 (2004) 17-18.

747 Васиљ Поповић, *Источно питање*, Никола Пашић, Београд, 2007, стр. 128-131.

748 Програм југословенске политике, којим је Гарашанин предложио Штросмајеру марта 1867. године, имао је за циљ дасе „југословенска племена" сједине у „једну савезну државу", и овом сједињењу не би смела бити препрека вера, јер је „држави једини основ народност", која је „југословенска (словинска)", види Радош Љушић, *Књига о Начертанију*, БИГЗ, Београд,1993, стр. 112.

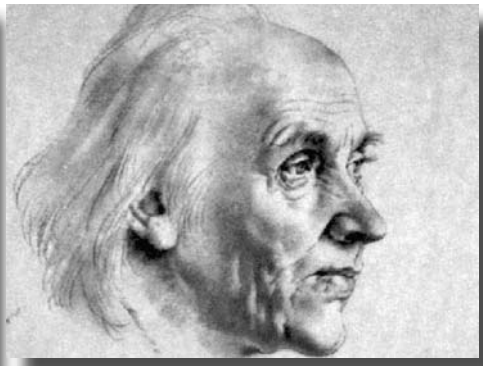
749 Владимир Стојанчевић, *навед. дело*, стр. 255.

750 Владимир Стојанчевић, *навед. дело*, стр. 264.

751 Драгослав Страњаковић, *Југословенски национални и државни програм Кнежевине Србије из 1844*, Срем. Карловци, Српска манастирска штампарија, 1931, стр. 11-12.

Вук Стефановић Караџић

Јернеј Копитар

Вук је под утицајем католика Јернеја (Бартоломеја) Копитара саставио нову српску азбуку која се сасвим одвојила од Ћириловог предања, задржавши само спољашњу форму руских слова, али усвојивши латински правописни систем... „Вук раздире предање које славеносрпске писце везује са делом Св. Ћирила, а азбука, коју је он узео, управо води ка примању латинице, која код Словена важи као симбол католицизма" (А. Гиљфердинг). Опадање популарности Срба на руском двору, која је била највећа у време Карађорђа, чврсто је везано за име Вука Караџића. Због њега су Руси навлачили омразу на Србе још од када је објавио прве књиге. Са руске тачке гледишта, Вук Караџић је у почетку био само један од многих аустријских шпијуна и унијата. Осим тога, Вук Караџић је био и претеча масонског комунизма код Срба, јер и за Вука и за комунисте мера вредности је била „нижа класа". У оба случаја имамо потпуно негирање стваралаштва „предреволуционарног" периода, уз убеђење да историја почиње од њих самих. Обе стране стално траже конфликт, „рат".[752] Уношење Караџићевог Речника и превода Новог завета је до 1868. године у Књажевину Србију било законски забрањено.[753] Упрошћавањем филолошког и философског, религиозног и научног појмовног речника, народ је одвајан и одвикаван од интелектуалног развоја и расуђивања, а Караџићев Речник је реформаторски речник, са сврхом редуковања речника српског језика, свођења на разину рурално-радничког говора, сведеног на тридесет гласова, а „проширеног" туђицама, простачким и псовачким изразима.[754] Читав Вуков рад био је једно спаљивање српске светогорске књижевности Светог Саве, тог „извора што жубори вековима", њега који је „извор српске културе".[755] Вук и Јернеј Копитар су много урадили на разбијању језичког јединства Срба, Бугара и Руса. Као што знамо, Вук је најстарије и највредније манастирске књиге износио из Србије и продавао

752 М. Самарџић, *Тајне Вукове реформе*, стр. 170-175.

753 Види *Реформа Сербского языка Вука Караджича и её политические последствия*, Зоран Милошевич / Александра Мирович.

754 Огњен Војводић, *Двјестогодишњица скандалозног Караџићевог рјечника.*

755 Милош Црњански.

белосветским хохштаплерима за велики новац.[756] Јернеј Копитар је истицао своју заслугу за издвајање бугарског народа из српске гране: „Та ја сам први Бугаре издвојио из српског хаоса, у који их је Добровски стрпао", хвалио се он Вуку.[757] Драгослав Страњаковић ће још 1931. године изрећи да „остало је неизвршено уједињење Срба и Бугара у једну државу. Тек кад се то уједињење деси, испуниће се све славне тачке програма српске спољне и националне политике Начертанија Илије Гарашанина.[758]

УБИСТВО КНЕЗА И НАСТАНАК ТЕРОРИЗМА

После зверског убиства кнеза у Топчидеру, 1868. године, Илија Гарашанин је цинично изјавио „Кнез Михаило је све, а Србија без њега је ништа", иако је на дан атентата одбио да иде са кнезом на уобичајену шетњу у Кошутњак. Убиство кнеза Михаила означило је крах руске балканске политике и поништење десетогодишњег јавног и тајног дипломатског рада међу балканским народима.[759] Осим тога, после убиства кнеза и увођења новог правописа, настаје у Срба права провала безверја и јереси у народни организам.[760] Атентат на кнеза Михаила тешко је погодио Горчакова и самог руског цара Александра II, који је на вест о убиству био два дана „као у бесвести, шетао сам и није говорио ни са ким".[761] Ипак, то није био једини губитак за руску империју тих година. Свега неколико месеци раније, Русија је продала Аљаску („Руску Америку") Сједињеним Америчким Државама за седам милиона и двеста хиљада долара! „Зачуђујућа је лакоћа са којом је влада Александра II уступала суседима делове руске државне територије. Та лакоћа потврђује пад државотворног осећања у руској влади и друштву", записао је историчар Георгије Вернацки. Исте године осујећен је покушај атентата на Александра II у Булоњској шуми крај Париза, а амерички председник Линколн

756 Петар Милатовић Острошки, *Српско благо у Бечу и Вукова продаја српских реликвија*, Пешић и синови, Београд, 2019, стр. 11-29.

757 Божидар Ковачевић, *Српски удео у бугарској култури*, Београд, 1940, Библиотека Коларчевог народног универзитета, стр. 13. Расколио је „два народа, који је у основи својој један" (*исто,* стр. 28).

758 Драгослав Страњаковић, *Југословенски национални и државни програм Кнежевине Србије из 1844. године*, Срем.Карловци, Српска манастирска штампарија, 1931, стр. 17.

759 Данко Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила 1860-1868*, Службени гласник, Београд, 2015, стр. 302.

760 „Безверник, ни један једини, није познат од времена Немање, па све до кнеза Милана Обреновића, до најновијег времена, када смо се као слободан народ погледали лицем у лице западне Европе, у лице ове злокобне по свет хемисфере, ове нагрђене од јереси и безверства. Од тада смо ми постали злокобни по сами себе. Нова српска аристократија, такозвана интелигенција, постала је очарана Европом као добром, полацманила се, и свом душом се оделила од свога народа и од народне праволинијске историје, премда је фарисејски гатала о народу и о народним правима.", вл. Николај, *Српски народ као теодул*, у Српски завет на сазвежђу светова, Светигора, Цетиње, 2001, стр. 238.

761 Још у време прве кнежеве владе, пољски су агенти Вучић и Аврам Петронијевић имали намеру да „смакну кнеза Михаила", то „руско орудије у турском царству", а у томе су им асистирали Аустријанци и Порта, види Гргур Јакшић, Драгослав Страњаковић, *Србија од 1813 до 1858 године*, Геца Кон, Београд, 1937, стр. 87-89.

је ликвидиран још 1865. године. Под руководством Гарибалдија ствара се међународна масонска организација Лига мира и слободе, која проглашава идеју Уједињених држава Европе, према којој се намеравало ликвидирање националне самобитности и стварање космополитске заједнице.[762] После неколико неуспешних покушаја атентата, Александар II је разнет бомбом 1. марта 1881. у Петрограду, а на месту царске погибије подигнут је чувени храм Спаса на Крви. Овај руски цар је зашао сувише далеко у уступцима антируском подземном покрету, а када се тргнуо, онда је већ било касно, јер круном овог покрета је било цареубиство.[763] Револуционарно рушење и политичка убиства постају обрасцима више друштвене врлине на којима ће се васпитавати будући руски терористи.[764]

ХИЛАНДАР И ЗОГРАФ ШИРЕ БУГАРИЗАМ

Стварањем бугарске егзархије, за коју су најзаслужнији гроф Игњатијев и Али-паша, драстично се мења положај српског живља у Босни и Старој Србији, који је био тешко угњетаван од грко-фанариотске управе. У почетку, Рилски манастир је слабо учествовао у покрету „Възраждана" и у борби за егзархију због своје традиционалне усмерености ка пећкој патријаршији и обновљеној Србији, још од доба кнеза Милоша. Ипак, у Хиландар, Рило и друге српске манастире полако су се увукли Бугари, који су са цркве прешли касније на школу и на јавну пропаганду, а Хиландар и Зограф постају „први и најјачи расадници бугаризма у Маћедонији".[765] Напаћени Срби 1872. године не желе више да трпе грчка насиља, јер „Срба владика давно је нестало"[766] и „народ српски у Босни и Старој Србији крајње је незадовољан...па прети да ће...да се одцепи и Бугарима да пређе, ако се не отклоне тешкоће и неправде, које му се чине".[767] Српска влада је принуђена да протествује код турског патријарха и да упозори да ће сама порадити на заштити пре „него оставити да синови њени отпадају од ње и побугаре се".[768] Гроф Игњатијев је 1874. године послао занимљиви циркулар својим конзулима у Турској: „О пећској српској патријаршији не може бити сада ни речи! О њој се не може сад говорити!"[769]; дотле се велики везир Али-паша улагивао Бугарима говорећи им да су са Турцима исте крви, да ће они бити наследници царства, и да ће

762 Олег Платонов, *Тајна историја масонства*, Романов Бард-фин, Београд, 2011, стр. 130.

763 Олег Платонов, *Тајна историја масонства*, Романов Бард-фин, Београд, 2011, стр. 133.

764 Олег Платонов, *исто,* стр. 130. Први велики талас тероризма започео је у Русији током осме деценије XIX века и брзо се ширио на Балкан, док ће прелаз између XIX и XX века постати „доба политичких убистава."; види Алан де Беноа, *Карл Шмит данашњице*, Мир, Београд, 2013, стр. 65-66.

765 Иван Иванић, *Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку*, Београд и Нови Сад, 1902, стр. 29.

766 Иван Иванић, *исто,* стр. 94.

767 *Како је постала бугарска егзархија*, Парна Радикална Штампарија, Београд, стр. 60-61, документ бр. 54.

768 Владимир Стојанчевић, *навед. дело*, стр. 334.

769 Иван Иванић, *Из црквене историје Срба у Турској у XVIII и XIX веку*, Београд и Нови Сад, 1902, стр. 89.

Манастир Зограф

имати исти положај у Турској који уживају њихова хунска браћа Мађари у аустријској царевини. Допринос погоршању српско-бугарских односа дао је и спор Србије са бугарским монасима који су запосели манастир Хиландар, царску лавру Немањића. Митрополит Михаило је покушавао да својим залагањем код турског патријарха Јоакима III покрене и реши Хиландарско питање; питање које ће решити тек Александар Обреновић, син краљице Наталије.

РУСКО-ТУРСКИ РАТ

Руско-турски рат из 1877. године, када је цар Александар из Кишињева објавио рат Турцима, као и Берлински конгрес 1878. године, поново су се тицали и Бесарабије, односно Молдавије. У настојањима да постане одлучујући војни и политички чинилац на Балкану, Русија је Санстефанским миром 1878. године створила Велику Бугарску, што јој је осигурало излазак на Средоземље и одлучујућу позицију на Балкану. Европске силе, у настојањима да ово спрече, организовале су Берлински конгрес 1878. године. На тај начин балканске земље су дошле у интересну сферу Аустроугарске. Русија је добила јужни део Бесарабије, уступајући Румунији Добруџу, па се ова територија поново у целини нашла у саставу Русије. На британски став поводом Добруџе упућује писмо лорда Биконсфилда краљици, пошто је на Берлинском конгресу Добруџа дата Румунији: „То је договор који је повољан и за Турску и Велику Британију, јер они добијају морску обалу, која би иначе била бугарска (руска) и која сада припада једној антисловенској раси". Прилично је јасно да су велике силе ишле ка томе да румунске кнежевине и добију независност, баш у циљу стварања тампон-зоне према Русији.[770] То потврђује и Милош Ковић, наводећи да је масон Вилијам Гледстон још 1858. године, заједно са Робертом Сесилом (будућим лордом Солзберијем), тражио да Британија призна право Влашке и Молдавије на уједињење, јер ће слободна и јединствена „румунска" држава бити најбоља брана против

770 Данко Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила 1860-1868*, Службени гласник, Београд, 2015, стр. 27.

Губернија Бесарабија - стање 1914. године

руског утицаја.[771] Барем је Бесарабија добила изузетан стратешки положај у Руској империји, која се није одрицала амбиције да буде пресудан чинилац на Балканском полуострву. То је био разлог да Бесарабија буде предмет посебне бриге Русије, како са стратешког, тако и са привредног аспекта, као један од развијенијих делова Руског царства.

У саставу руске империје Бесарабија и Источна Молдавија су уједињени, прво у Бесарабијску област, а потом у Бесарабијску губернију. Од тога времена су и источну Молдавију почели сматрати делом Бесарабије. Да би отуђили „румунски род" од словенског света, посебно од Русије, кругови који

771 Милош Ковић, *Дизраели и Источно питање,* друго издање, Клио, Београд, 2018, стр. 108-109. Њих двојица су били чланови истог елитистичког клуба „Грилон", којем су припадали и лорд Брјус, Балфур, Хју Сесил и Роберт Сесил; види О. Платонов, *Тајна светска влада*, превео Мирослав Ивановић, стр. 10.

су формирали идеологију румунске државе, предали су забораву историјске заслуге Русије за физичко и духовно очување Влаха и Молдаваца. Древни руски друштвени образац, близак социјалним условима Румуније, адепти румунизма су одбацили само због тога што је руски. Процес је започет још пре уједињења Влашке и Молдавије. Органске регламенте, који су отворили кнежевинама пут капиталистичког развоја, румунисти (унијати) су оценили као препреке прогресу државе, које је „Румунима" наметнула Русија. Улазак руске војске 1849. године у Трансилванију, што је учињено ради спасавања православних Влаха од терора мађарских револуционара, Румуни су оценили као „агресију", а повратак у састав Русије 1878. године земље северно од делте Дунава у замену за Добруџу, чиме је Румунија добила излаз на Црно море, као националну трагедију Румуна.

Руско-турски рат 1877–78. године, био је један од славнијих догађаја тога доба, који је пружио много доказа братске словенске љубави и пријатељства, када се мноштво руских добровољаца под генералом Черњајевим стуштило на Турке, проливајући братску крв на српском бојишту. Под личним вођством Цара, руска је армија прешла Дунав, јуначки је превалила Балкан, уз пожртвовану помоћ малобројне српске војске. Под ултиматумом европских великих сила, руска армија се зауставила код Једрена, на свега 18 километара од Цариграда. Много најбољих руских синова није се вратило родини, већ су они нашли вечни покој у братској земљи Срба и Бугара, за чије ослобођење руски народ није жалио жртве. Створени су сви услови да, коначно, Србија и Бугарска започну спокојни живот под управом својих владара, испољавајући све потенцијале народног духа.

Међутим, ствари на великом бесарабском простору после Берлинског конгреса нису се уопште добро одвијале по Русију и Србију. То је најбоље уочио генијални српски министар иностраних дела М. Миловановић када је приметио да „после Берлинског уговора Бугарска је помоћу Енглеске, Аустроугарске и Немачке сасвим отргнута од Русије и постала је исто као Румунија моћна баријера противу ширења руске власти, уместо да буде оруђе Русијино". Русија је стављена пред свршен чин и остављена пред алтернативом да сруши ове неприродне новостворене државе, што је било практично немогуће без још једног рата...

Аустроугарска је, због близине и ширине свог тржишта, постала главни трговински партнер свих балканских земаља, осим Грчке. Немачки и аустријски капитал у Србији и Румунији умногоме је утицао и на спољнополитичку оријентацију Србије и Румуније према немачким земљама. Тајна конвенција краља Милана из 1881. и аустро-румунски савезнички уговор из 1883. представљали су нову препреку руском утицају у Србији и Румунији, док је Бугарска уместо „ослонца царизма на Балкану", постала Русији „непријатељска држава". Кнез Куза, „вољно оруђе Наполеона" да „од Румуније створи бедем према Русији",[772] успео је да својим падом успостави у у Румунији струју „веома ненаклону ближим одношајима са Словенима". Бугарска може постати „велика баријера против Русије", ликовала је енглеска краљица Викторија, а од пада Кузе „Румунија и Србија иду свака својим путем", јер „догађаји у једној кнежевини не утичу више на судбину друге".[773]

772 Јован Ристић, *исто,* стр. 142-157.

773 Јован Ристић, *исто,* стр. 157.

Ипак, Лондонском конференцијом из 1883. Русија успева да потврди суверенитет над Килијским рукавцем, што јој је обезбедило пловидбу између Одесе и лука у Килијском заливу. У уговору се истицало да се „власт Европске дунавске комисије не простире на тај део Килијског залива, чије обе обале припадају Русији".

„Треба пресећи слободу мишљења, зачепити губицу журналистима и новинарима, неверовање треба прогласити за злочин против државе, а материјалистичке погледе забранити под претњом смртне казне", вапио је у пустињи Св. Теофан Затворник, 1881. године. Велика лаж нашег доба је „парламентарна демократија", а штампа је „једна од најлажљивијих установа нашег доба", грмео је Константин П. Победоносцев.[774] Тих година, у Русији је било просто „непристојно не бити марксиста", сведочила је Лидија Дан.[775] У Србији избијају прве радничке демонстрације у Крагујевцу 1875. године, и српска омладина школована у Русији лако потпада под утицај нихилистичких и револуционарних идеја, па је кнез Горчаков јавно оптуживао Србе да су „подложни комунизму".

Руски конзули Шчербина и Ростковски падају као жртве атентата због њиховог рада на заштити угњетених хришћана на Балкану. Русија се бори и за српску школу и црквену просвету у Старој Србији, тако да коначно Скопље добија српског владику Фирмилијана као митрополита, захваљујући заузимању Македовлаха Бранислава Нушића (Алкибијада Нуше) и Владана Ђорђевића (Ипократа Георгијадеса) код руског амбасадора у Цариграду.

КАТАСТРОФА МОНАШТВА И ПРОЦВАТ ПОМОДАРСТВА У СРБИЈИ

У ослобођеној Србији стање црквено-народне просвете није задовољавајуће, јер је православна црква предуго трпела притисак и прогон западњачких и модернизаторских власти. Учени и педантни путописац, носилац Таковског крста, Херберт Вивијан сведочи нам 1897. године да „међу Србима монашки живот није популаран", јер у Србији постоји педесет један манастир са свега седамдесет једним монахом, у које су убројени и шеснаест архимандрита и деветнаест игумана! У манастиру Манасији су тада обитавала само два монаха – архимандрит Ћирило и један искушеник, а и то је било изнад просека од једног и по монаха по манастиру! Женског монаштва тада у Србији скоро да није ни било.[776] Од 1780. до 1850. године калуђерица у Срба није било, осим једне једине мати Магдалине

774 Константин Петрович Победоносцев, *Велика лаж нашег доба*, Бернар, Стари Бановци-Београд, 2018, стр. 37-45 и 56. Превод је Ранка Гојковића.

775 Према Сергеј Кара-Мурза, *Демонтажа Народа*, Информатика ад - Преводилачка радионица Росић, Београд, 2015.

776 Милојко В. Веселиновић указује на карловачког митрополита Павла Ненадовића, који је својим „можда довољно неоправданим поступком" (забраном примања нових искушеница у (сестринство) уништио српске калуђерице у последњем женском манастиру у Срему (Јасак) и чије су калуђерице „јамачно до 1780. године већ изумрле", као и на слични поступак београдског митрополита Вићентија Јовановића према калуђерицама у Пожаревцу, које су такође живеле у општежићу под управом својих игуманија; види *Српске калуђерице* од Милојка В. Веселиновића, репринт издање ИКП Никола Пашић, Београд, 1997, стр. 212-216.

у манастиру Заови у Пожаревачком Округу, која се жалила писмом из 1829. године Милошу Великом како „дође један калуђер, растера кметове и народ од намастира, пак поче и и мене протеривати и бити". Митрополит Србије Инокентије (Павловић) се носио мишљу да манастир Љубостињу, задужбину кнегиње Милице, преобрати у женски манастир и да доведе једну спремну калуђерицу из Русије, која би уредила и обучила нове калуђерице у монашком животу.[777]

То је било забрињавајућа ситуација јер су српски манастири били нераскидиво повезани са српском историјом и јер су одржали народ током векова турског ропства. Манастири су били центри националног бунта, и то не само у Србији већ и у Босни. Тадашњи архимандрит Петковице је био борбени монах, а зидови његове манастирске келије су били прекривени пушкама, јатаганима и пиштољима, као и сликама монаха који предводе људе у борби.[778]

Јасни знак европске дегенерације Срба била је појава помодарства у облачењу, јер се у осамдесетим годинама XIX века за жене из Београда говорило да су приљежне следбенице париске и бечке моде. „Готово да нема буржоаске породице", писао је француски конзул, „која не зна за каталоге наших великих продавница и која их не користи. *Au Printemps*, посебно је цењена код значајне београдске клијентеле".[779] Поред тога, високе марже на робу продату у београдским продавницама подстицале су људе да купују у иностранству „гдегод је могуће". „Увећани саобраћај са страним народима, увођење странога луксуза и вештачких потреба, прелаз од живота примитивних сељана к животу варошана београдских, све то чини те у Србији вредност добрима расте. Временом ће се и индустрија и трговина увећати; али међу тим, простота и поштење карактера све се мучније држи; и већ су се у измешаноме становништву београдскоме показале покварености за које се не зна у унутрашњости", оштроумно је опажавала Паулина Ирби.[780]

777 Божјом вољом, тако ће се и збити, али после великих страдања Срба и Руса. Митр. Инокентије се упокојио 1905. г.

778 Херберт Вивијан, *Сербија рај сиромашних*, Службени гласник, 2010, стр. 110-111.

779 Мајкл Паларе, *Балканске привреде око 1800-1914*, Београд, Службени гласник, 2010, стр. 319.

780 *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*, Државна штампарија, Београд, 1868, стр. 145. Контраст између Београда и Србије био је огроман, шуме су биле пуне хајдука, у потере је укључивана и војска, а казне над јатацима су биле сурове и вршене су јавно, у дворишту суда: „Ко то чудо није гледао, томе се описати не може. Три су пуна дана пуцале батине у судској авлији. Како кога избију они га пуштају да иде даље. Гледо сам оне мученике кад изађу па не могу да иду. Све се држе рукама за дуварове. Корачи пет корачаји па стани, а јечи као и остали рањеници. Кад уђу у мекану, не може да седе на столицу него се наслони на кољена па тако што попије и поједе, а сести – боже сачуваи. На арабама је довучено брезово и грабово пруће за те људе, и све је то поломљено...Давали су једни људи по пет дуката за једну батину па да га не бије, али то није ништа помогло. Паре нису примате. Пробрати су људи кои ће да бију, људи наијачи и наивештији. А било иг је око двадесет, па на смену. Страоба је била погледати кад она људина замане оном притком иза рамениица, колико га снага доноси. Па се још пропне на прсте. Те су батине ударате јавно. Нека свет види ту опасну казну...". По забитим сокацима могли су се видети људи са свеже одераним овнујским кожама који су чекали своје осуђенике да их њима увију и олакшају им бол." Миладин Радовић, *Самоуки рукопис*, Арт плус-Народни музеј, Ужице, 2006, стр. 39. Види и Снежана Ђенић, *Ужички горски цар:*

Игуманија Катарина Јефимовска (лево) и игуманија Нина Косаковска (десно) обновитељке женског монаштва у Србији, протеране од румунских шовиниста из Бесарабије.

Хајдук Никола Јевђовић, Службени гласник-Библиотека „Љубиша Р. Ђенић" из Чајетине, Београд, 2012, стр. 131-132. Записи о Београду из 1876. године сведоче да се у граду најчешће говорило немачким језиком и да је он био чешћи на улицама него турски. Сваки разговор на јавном месту започињан је на немачком језику па су тако неке речи остале и данас; види др Видоје Голубовић, *Стари Београд: топографски речник*, БеоСинг, Београд, 2006, стр. 37.

СЛОВАР СТАРОГ ВЛАХА, РАСА И ТУРАНА

Абер – глас, новост

Ага – господар, велики брат

Ашчиница – гостионица

Атаман – козачки заповедник

Абрак – оброк, овас, зобница

Аделфат – доживотно издржавање које је манастир давао у надокнаду за поклон који му је дат у новцу или имањима.

Абд – роб

Ава – отац, стари монах

Ада – острво

Адет – обичај

Агуд – дуд

Акча, аспра – ситан сребрни турски новчић

Армаш – бојарски чин (молд.)

Афуриси – проклети, заклети кога

Ајевеа – јава

Аиде – ајде! ај! (санскрит)

Амир – владар, вођа

Аневоие – невољно, једва

Анбар – складиште

Аскер – војник

Агарјани – стари српски назив за Турке

Арбуз – лубеница

Ајлук – плата

Арам – клетва

Аркан – ласо

Апа – вода, апа (старосрб.), јалама (санскрит), аигуа(староитал.)

Ба – никако, нипошто

Баба – отац

Баило – млетачки посланик у Цариграду.

Бан – титула првог бољара Влашке

Баш-бојер – први бољар

Банишор – чиновник потчињен бану

Бекташије – дервишки ред

Барабанка – добош

Базаконие – безакоње, бизарно

Баша – старешина

Баштина – наследна рајинска земља

Башибозук – без вође, припадник нерегуларне турске војске

Башкалук – мали кућни конак код Срба

Безистан – наткривена чаршија, базар

Барем – макар

Бакшиш – дар, напојница, мито

Балаур – аждаја, змај

Бајрак – застава

Богатар – јунак, богатир

Болничер – калуђер болничар у манастиру

Бурлак – нежења, бећар

Биров – гласник добошар

Була – царска повеља

Беглербег – паша с три туга

Белај – несрећа, зло

Буљук – чета

Бусија – заседа

Бел – плавокос, бео

Баба Новак – Старина Новак, легендарни сербски хајдук из Пореча(Доњи Милановац, око 1530 г.),румунски и сербски национални херој који се борио против Турака у војсци влашког војводе Михајла Храброг, заједно са Дели-Марком, Ђорђем Рацом и Савом Темишварцем. Сурово погубљен од стране Мађара у Клужу 1601. године.

Баштина – порекло, отаџбина

Баш – баш, тако.

Бесади-говорити

Басм – лаж, бајка

Бежение – избеглиштво, маса

Беда – несрећа

Безна – мрак, незнање

Брлог – јазбина, стан

Биет – јадан, умрли

Бимбаша – вођа над 1000 војника

Бир – дажбина, убирати

Б'лта – бара, блат

Балига – балега

Баждарина – тржна такса, трошарина

Блага – имање

Берат – указ, декрет

Блажин – кротак, смеран

Богат – богат, обилан, бхогин(санс.)

Богацие – богатство, бхогјата(санс.).

Блид – бљуда, суд за јело

Боала – болест, бол, жудња

Бобот – ватра, пламен, огањ

Богат'р – витез.

Богдан – Молдавац, Басараб, Молдавија(тур.)

Богданска – стари назив за Молдавију по оснивачу – војводи Богдану из XIV века, Бесарабија је назив за данашњу Молдавију (између река Прут и Дњестар) , код нас се користио и назив Карабогданска или Басарабина земља.

Богдапросте – хвала, узвик олакшања

Боиште – мрестилиште

Болнд–луд Болеазна – сточна зараза, болезан

Болешница – епидемија, болештина

Болфа – оток, гука

Болнав–оболео Болница – амбуланта

Борш – кисела чорба

Бимбаша – заповедник над 1000 људи

Борта – јама.

Бостан–тиква, лубеница.

Брак – отпадак

Брат – брат, фраће (рум. мод.), бхрата, бхратр(санс.)

Бразда – откос, траг, пртина

Брод – скела

Бура – густа киша, магла

Бруш – грумен

Буквариу – буквар

Бурка – бунда, буркеш

Буфница, буха – сова, бубо(лат.)

Буда – изба

Будак – велика мотика, трнокоп

Булван – балван

Булгарие – повртњак

Буљук – чета од 50–100 плаћеника

Бунт – побуна

Бурлак – нежења, бећар

Ваздух – ваздух.

Вак (веак) – век, столеће.

Вал – талас, (на цинцарском-далга, унда).

Вакуф – задужбина.

Валах – Влах.

Валија – намесник провинције у Турској.

Вакат – време.

Вакела – говор, придика.

Вакуф – муслим. задужбина

Веверица – веверица.

Вадува – удова, видава(санс.), ведова(итал.).

Валма – мноштво.

Василка – свињска глава украшена цвећем и тракама, коју момци носе селом уочи православне нове године, на дан Светог Василија.

Вар – креч.

Вадрар – порезник који је наплаћивао дажбину на вино.

Ватаф – надзорник над кметовима који кулуче на дворском велепоседу, старешина, коловођа.

Ватаман – сеоски старешина владаревог села.

Ватра – огњиште, завичај(цинц.) пећ, породица, ватра, ватра(санс.), агни-огањ(санс.).

Ватраи – жарач

Везир – највиша титула паша у Турској

Већин – кмет у Молдавији, комшија, вешах (санс.).

Верига – беочуг, карика.

В'нж – снага, сила.

В'рф –врх, шиљак.

Врста – узраст

Вртез – вртлог

Вел – велики, вели

Весел – радосан, добре воље.

Веселие – весеље, провод

Весте – вест, гласина.

Вифор – олуја, мећава.

Виноват – крив, незаконит.

Виставои – посилни

Ветрела – једро.

Виаца, Траи – живот, жива(санс.)

Виу – жив

Вилајет – подручје, држава

Вина – кривица, грех

Витеаз – војник дворске страже, храбар.

Владник – моћан, јак

Влага – моћ, снага, сила

Вода – вођа, војвода, титула владара Влашке и Молдавије, додаје се имену : Богдан-Вода, Штефан-Вода, итд

Воие – воља, хтење, намера.

Војнук – турски војни ред на Балкану регрутован из влашког становништва

Ворби – говорити.

Воиевод – војвода, владар Влашке и Молдавије, војни заповедник.

Ворник – највиши чин бољара на двору Влашке и Молдавије, управљао је дворским чиновништвом, правосудним и истражним пословима.

Вел Ворник – први бољар дивана (дворског савета)

Влашке и Молдавије и велики судија читаве краљевине

Врачи – лекар, травар

Вража – магија, очараност

Вражба – мржња, завада, ирасја(санс.), ира(лат.)

Врана – отвор на бурету

Вистерник – који врши казне

Вредник – марљив, кадар, драгоцен.

В'ртеж – вртлог, ковитлац, вирани(санс.)

Време – време, трајање, раздобље, прилика, епоха, атмосферско стање

Гаида – гајде.

Гаван – очна дупља, чанак

Гајба –сандук, крлетка

Гангав – муцав

Газа – свети рат.

Гт – грло, гркљан, гутљај

Ґромила – гомила

Глагоре – разум

Глас – жамор, цвркут, рика, вест

Глазна – глежањ

Глие – земља, глиб

Глоата – наоружана гомила

Окол – округ.

Глод – блато, грудва

Глума – шала

Госа – власник, земљопоседник, чорбаџија.

Гоана – прогон, хајка

Гол – празан, наг, посан

Горган – хумка, курган

Ґрош – турски сребрни новац

Горник – шумар

Господар – сељак домаћин, муж, гаспати (санс.).

Господина – домаћица.

Граи – говор, језик, гр, грнати (санс.).

Ґрешеала – грех, одступање, гарх(санс.)

Ґраба – журба

Град – тврђава

Гражд – стаја

Граница – међа

Граничер – граничар

Градина – башта, врт

Греш – мана, грешка, манам(санс.).

Грижа – брига

Гринда – греда

Гроапа – гроб, грабхаха(санс.)

Грош – турски или европски сребрни новац.

Гроаза – ужаснутост, гроза.

Гребла – грабуље.

Гробиан – неотесан.

Гулеаи – провод

Гуној – смеће, гној

Гузла – гусле

Гузлар –гуслар

Дажде – дажбина, бир

Десетина – десетак, рента

Дворба – дворење

Да – да, дати

Дада – старија жена .

Дахија – силник, моћник.

Дајбож–џабе, просити.

Даждие – дажбина

Дание – даривање.

Дар – поклон

Дарбхана – ковница новца

Даравера – дати на веру, поверење међу трговцима

Дарда – копље

Даскал – учитељ

Датина – обичај, правила, дедина

Далбина – дубина, вир

Дра – траг, трачак

Држала – трагач, мочуга, држаља

Дрз – дрзак, смео

Деаволна – довољно

Дефтер – списак, свеска, тефтер

Дела – досије, процес

Делница – имање

Десага – бисаге

Десетина – руска мера за површину у Влашкој и Молдавији(1,09 ha).

Дестоиник – заслужан, меродаван

Диабол – ђаво

Дибачи – гибак, вешт

Дихание – звер, створ.

Дихор – твор

Дижма – бир у натури за аренду земље

Дижмарит – дажбина у новцу на кошнице и свиње у Влашкој.

Добанда – добит, зарада, плен.

Добиток – стока.

Долие – доља.

Долина – вртача, пониква

Домол – питом, тих, благ, на цинцарском – имир (миран, питом)

Доржинка – стаза, путић

Дивани – договарати се, дхванајати (санс.).

Диздар – заповедник града

Досада – жалост, бол, увреда

Довада – доказ

Драг – љубав, вољен, бхадра(санс.)

Драган – војник пешадинац

Дост – уважени гост

Дувар – зид, преграда

Дроб – грумен, утроба

Друг – шипка, летва, пречка

Друм – пут

Дуба – возило милиције

Дух – дух, вампир, ђаво, памет, дхју (санс.).

Думбрава – млада шума

Дунга – дуга, пруга, ивица, страна

Дунђер – столар, занатлија

Демир – челични мач.

Душка – гутљај, дишак.

Душман – непријатељ, хар (цинцарски), ари(санс.), двиси(санс.).

Душегубина – казна за убиство у Влашкој и Молдавији.

Дворба – дворење.

Дворник – дворјанин

Двори – дворити, служити

Демир капија- гвоздена врата

Драгоман – тумач у Турској

Ђаур – немуслиман.

Ђумрук – царина.

Еспап – роба за продају

Евнух – ушкопљеник чувар харема

Ефенди – султанов представник у доба фанриотске власти у Молдавији

Емир – почасни поглавица

Жабие – маховина.

Жалба, желание – реклама, притужба.

Жале – туга, жалост

Жар – жега.

Ждер – куна

Жертфа – жртва

Жгеаб – жлеб, валов

Жигни – дирнути у част, жигнути

Жимбат – искежен, зубат

Жир, жиртавник – олтар

Житничер – бољар на влашком и молдавском двору који се старао о складиштима жита.

Житница – житница, амбар

Живина – звер

Жолнир – војник (малоруски).

Жуде, жудекатор – судија

Жумара – чварак

Задар – забадава, узалуд

Звон – вест, гласина, звук.

Замка – замак, тврђава (у средњем веку у Молдавији).

Збрчи – добити боре.

Земник – подрум, трап, земуница.

Зиндан – тамница

Заре – зора, видик, освит, светлост

Захар –шећер

Закон – закон

Завистие – пизма, завист, интрига

Забава – губљење времена, кашњење, застој

Забун – бољарски свечани огртач без рукава, зубан (у Банату)

Захира – храна

Заптија – чувар, редар, стражар

Задуф – запара, жега, љутња

Загаз – брана, загат, устава

Залуд – сметен, ћакнут

Занат – занат.

Запада – снег

Зеће – десет, даша (санс.)

Зид – зид, греб (цинцарски).

Зидире – створење, зграда

Зиндан – тамница

Зимија – штићеник, назив за све хришћане и јевреје поданике исламске државе

Зулум – неправда

Змби – смешити се, искрити

Иние – ледена санта

Инат – завист

Ипак – такође, тако

Ипрочи – и тако даље

Испаша –потрица

Испита – кушање

Исправа – учинак, победа, крај

Истец – оштроуман.

Исцели – излечити

Избава – спасење.

Избавитор – Спаситељ, сотир, авасатр (санс.)

Избнда – победа

Иеши – изаћи

Ифлак – влах.

Избитура – ударац.

Излаз – пашњак.

Изноава – празнословље

Измени – претварати се, гримаса.

Извор – узрок, извор

Исихија – созерцање, чување ума, тиховање

Јад – пакао.

Јарна – зима.

Јатак – склониште (тур.), постеља, ортак хајдука.

Јбовик – љубавник .

Ј'кни – јекнути.

Јефтин – јевтин.

Јеруга – јаруга.

Јесле –јасле

Језер – језеро

Јатаган – савијени мач.

Јуби – волети, љубити, лубхати(санс.)

Јурук – номад, војнички ред

сељака у Турско.ј

Јагма – навала, гомила.

Јуте – брз, „љут".

Јањичар – турски пешадинац из девширме (данка у крви).

Капиште – жртвеник, древни храм

Караба – свирала од зове, фрула на гајдама, сфирка(цинц.)

Караула – стража, гарда

Ефлак – Влашка

Ефендија – господин

Еспап – роба за продају

Каша – масно јело од житарица

Катун – насеље мање од села

Казна – мучење, потчињавање, мука

Каина – вајкати се, саосећати

Крчел – грч, рашљика, крпељ

Кркота – завада, свађа

Крд–стадо, крдо Кржа – штака, жезло, палица

Крма–кормило, власт

Крн – окрњен, искривљен

Кршие–стена Крпа – крпа

Кртица–кртица Каш – кус, сакат

Купар – чашар

Комис – бојарски чин

Клака – моба

Клада – стабло, хрпа.

Кубура – мала пушка

Кафир – неверник, ђаук, каурин.

Кала – већа тврђава.

Калараш – коњаник, кавалир

Канун – закон

Капица – глава(купуса), копица(срб.)

Кап – глава, капала (санс.).

Кајмакам – намесник, заступник, потпуковник.

Капуђехаја – чиновник, логотет који је заступао послове Влашке и Молдавије.

Касава (касаба) – градско насеље, хришћанска четврт се звала варош или Влашка махала.

Катил – џелат, убица

Казаскер – војни судија

Кеса – одређена сума новца. Румелијска кеса је била 500 гроша или 40.000 акчи, диванска кеса је 416 гроша или 33.120 акчи, египатска кеса је 600 гроша или 48.000 акчи.

Капудан-паша – командант флоте Османске империје.

Капица-баша – заповедник чувара врата наулазу у султанов двор

Кибла – страна према Меки, где се окрећу муслимани.

Клеи – смола, лепак.

Клеште – кљешта, маказе.

Клевета – клевета.

Клопот – звоно

Курбан – жртва

К'нд – када, када(санс.)

Клучер – бољар економ на двору Влашке

Кнеаз, кнеагина – кнез, књегиња.

Кнезат – кнежевина

Кулук – рад, служење сељака за државу

Кул – роб, слуга

Кадилук – зона надлежности кадије, судије

Кнут – корбач

Коажа – кожа, кожах (санс.)

Коаса – коса (алатка)

Коби – кобити зло

Кобур – кубура, футрола

Кочина – свињац

Кожок – кожух
Колак – колач, котур, колут
Колиба – изба
Кабаница – скупи огртач бољара
Кандела – кандило
Каминар – бољар задужен за убирање пореза на алохолна пића
Клопот – звоно
Клопотар – звонар
Клучер – бољар економ двора
Кнеаз – кнез
Кула – бољарски конак
Колинд – прошња уочи Божића, коринђање
Колива – жито, кољиво
Колница – обор, шупа
Комоара–гомила, благо, камара(у Браничеву).
Конец – крај.
Коновац – уже.
Копаие – корито.
Копил – син (мод. рум.).
Копита – копито.
Корабие – једрењак
Коропка – корпа
Косица – плетеница, коса
Кош – корпа, кош
Кошар – стаја, амбар
Кошћуг – мртв. сандук
Котои – мачак
Котоног – хром, сакат
Ковичи – ковач, кузнец
Ковор – тепих
Крак – нога, грана, рукавац
Краи – краљ, цар
Краиник – царски телал
Крама – шупа за муљање и претакање грожђа
Краица – краљица.
Краије – царство, краљевина.
Крађун – Божић, божићни хлеб(срб.).
Крнг – шумица, круг.
Крида – креда.
Крижак – крсташ, крижар.
Кунуна – круна, корона(лат.)
Крила – крило
Крошна – нарамак, хрпа
Крумпена – кртола, кромпир
Крупе – прекрупа
Кукуруз – кукуруз
Кула – кула, комад
Куматра – крштена кума
Куматру – крштени кум
Кумпана – ђерам, теразије, мера
Купец – трговац
Куртени – дворјани у Молдавији.
Коца – велики, уважен, Коца Милош
Кушма – шубара, ћебе
Кута – набор, бора
Кулук – принудни рад
Кисмет – судба
Кучук – мали
Куцулан – кер, пас
Крвнина – надокнада у новцу за убиство или рањавање.
Факла – бакља
Фармазон – врачар, лукав
Фат – кицош
Фата – супруга, жена, патни (санс.)
Фешник – свећњак
Фрајкор – добровољац, четник
Филурија – основни порез влаха у Турској.
Фирав – слаб, нежан
Ланкав – лукав.
Ланц – ланац.

Лаповица – суснежица
Ларма – бука, узбуна.
Лапаи – лаптати.
Лапте – млеко (мод. рум.).
Лапће – млеко (влашки).
Леак – лек.
Липса – фалинка, мана, мањак, нужда, манак(санс.)
Лада – шифоњер, чекмеџе.
Леика – левак
Ленеш – лењ.
Либов – љубав, лобхаха(санс.)
Лиман – лука, залив
Либовник – љубитељ, који воли.
Зеће – десет, даша (санс.)
Лакомит – халапљив.
Либав – пробирљив у јелу.
Липи – лепити.
Липие – лепиња.
Липовени – руски староверци из Добруџе, избегли у XVII веку из Русије.
Литание – дуга молитва
Литие – литија.
Ливада – ливада, воћњак
Лоаза – лоза, зелена грана
Логодна – веридба
Логотет – владин саветник, писар.
Лотка – чамац на весла.
Лотру – лопов, бараба.
Луде – порески обвезници у Влашкој.
Луд – глуп, прост
Лунка – речна долина.
Маика – мати, мата, матри(санс.).
Маладец – младић.
Мамон – ђаво, похлепа.
Марфа – роба.
Маштер – очух
Маштеа – маћеха
Матка – матица, порекло.
Магар – магарац.
Маслу – верски обред
Магули – заносити се, гордити се
Махала – градска четврт, заселак
Мартолос – хришћански припадник рода турске војске
Мазаћие – умазаност
Маст – тен, пут
Малчи – мук, ћутати
Мат – будаласт човек
Мемла – влага
Местничество – добијање службе и указивање почасти у Русији XV-XVII века у зависности од старости рода и угледа предака
Миралем – заповедник
Муселим – заменик санџак бега.
Мндалак – младеж.
Мндру – дичан, драг.
Мезар – гроб
Мрли – мркати се(овце)
Мршав – слаб, подао.
Мечет – џамија.
Меделничер – дворјанин Влашке – Молдавије који је владару поливао да опере руке, служио за трпезом.
Меделница – суд од мједи за прање руку током јела.
Међа – међа.
Мени – наменити, прорећи.
Мезин – мезимче
Мигдал – бадем
Мила – самилост, благост, мил(санс.)
Мир – свет, миро
Мирос – мирис, чуло мириса

Мош – старац, муж, муш(санс.)
Мусафир – гост, гхас(санс.)
Мјере – мед
Мишина – гомила, јазбина.
Мита – мито
Младица – потомак
Мочирла – мочвара
Можик – прост човек.
Мутевелија – управник вакуфа.
Моми – мамити, обманути
Минге – лопта
Мирeан – мирјанин
Мирија – мераја, државна земља
Морков – мрква.
Москал – Рус.
Мосор – мосур, калем.
Мовила – брег, могила.
Мреажа – клопка.
Мученик – страдалник, мартир.
Мунка – рад, мука.
Мулк – власништво
Мустра – војна вежба
Мурдар – прљав, мурдар.
Мушина – њушити.
Мухафиз – заповедник тврђаве
Мал – иметак, стока
Мокни – тињати, потуљено мрзети.
На – ево ти! узми!
Набор – регрутовање у војску жребом.
Нафака – оно што је човеку суђено да попије и поједе за живота
Наказание – казна.
Начеалства – власт, управа.
Нада – мамац
Надпис – белешка
Надел – црквена земљишна парцела
Наика – старија жена, нана
Нахија – предео, област, жупа
Намесник – вршилац дужности
Намаз – муслиманска молитва.
Напристан – одмах, без престанка.
Нбдај – напад беса.
Ндежде – нада
Наими – најмити се, дати под кирију.
Напада – навала, инвазија.
Напаста – несрећа, оговарање, порез.
Напрасна – неочекивано
Низам – редов.
Нишан – белег, надгробни камен, орден, веридбени дар.
Н'рав – ћуд, навика.
Намол – блато, нанос.
Н'став – подстицај.
Н'танг – приглуп.
Незил – обавеза раје да гости војску на путу.
Н'зари – назрети се.
Неамц – шваба.
Неказ – невоља, гнев.
Неизбнда – неуспех.
Немерник – луталица, намерник.
Немцофил – германофил.
Ненорок – баксуз.
Шатрар – бојар задужен за смештај војске.
Неваста – млада, „невиђена", „незнана", од старосл. ведети-знати и префикса не, непозната.
Невиноват – невин.
Нерод – будала, несој.
Нетрбеник – бескористан
Невои, невоие – нужда, морати
Нисип – песак.

Низнаи – правити се невешт.

Норок – срећа.

Нород – народ, руља

Новак – див, регрут.

Нурка – ласица.

Обада – обод точка, окови.

Обида – туга, озлојеђеност, угњетавање, пида(санс.).

Обичеи – навика, обичај, неписани закон (на цинцарском – дат или мор).

Обршје – завичај, полазиште.

Обиждуи – обесправити.

Обишнуи – навићи се.

Обложи – превити рану.

Обор – тор, стаја.

Обори – срушити, убити.

Образ – лице, лик, фаца.

Обште – збор, скуп.

Окари – карати, грдити

Окол – околишање, ограда

Одабаша – вођа мање јањичарске чете

Одаие – соба.

Одихна – одмор.

Оглинда – огледало

Огод – гошћење.

Ограда – двориште.

Охаба – посед ослобођен пореза у Влашкој, манастирски и бољарски имунитет у Влашкој у средњем веку

Омор – убиство, уморство, мр(санс.).

Опинка – опанак, упанат(санс.).

Опричнина – од самог цара Ивана Грозног строго заветована војска, својеврсни војно-монашки ред.

Орез – пиринач, рижа.

Ока – мера за тежину (1,282 кг).

Ораш – варош, вар, утврђење; отуда Вараждин, Темишвар, Варна, Варшава, варана(санс.).

Ортаћи – дружити се.

Ордија – војска, армија.

Остров – острво.

Осанда – осуда, пресуда, казна

Осие – осовина

Откош – откос.

Откуп – закуп.

Отпуст – опроштај греха.

Отрава – отров.

Озор – узорак, модел.

Пакосте – зло, пакост.

Падина – овална планинска површина

Паг – пегав.

Пагуба – штета, губитак.

Пахарник – дворјанин владара Влашке и Молдавије који је водио рачуна о виноградима и подрумима и убирао дажбине у вину из целе земље, такође слуга владара.

Падишах – цар, самодржац

Паиаца – кловн

Пајван – уже

Паинг – паук

Пажиште – пашњак

Палка – прут, палица

Памеат – помен

Панахида – парастос

Пара – пламен, врелина.

Паршив – гадан.

Пашли – утећи, апити.

Паза – стража, варда.

Пазник – стражар, вард (санс.), чувар.

Параси – оставити.

Пасаре – птица, пататрин(санс.)

Паланка – мање утврђење.

Панда – вребање.

Пандар – пудар винограда.

Печете – печат.

Пенези – новци.

Перие – четка.

Периписка – свађа, препирка.

Пештера – пећина.

Пифтие – јело, пихтије.

Пилар – пиљар.

Пипаи – пипати.

Пипаит – чуло додира.

Пипер – бибер.

Питак – повеља о уздизању у ранг бољара, пуномоћ.

Пита – хлеб.

Питар – бољар задужен за снабдевање војске и двора Влашке хлебом.

Вел питар – бољар дворске пекаре Питарел – нижа бољарска титула.

Пиргар – члан градског већа.

Пивничер – бољар дворских винограда и подрума.

Пивничерит – дажбина на вино у некадашњој Влашкој и Молдавији.

Пизма – завист.

Плата – надокнада, плата.

Плеашка – лака добит, пљачка, прада (цинц.).

Плеава – плева.

Плеш – ћелав.

Плокон – дар, поклон, годишњи данак који су вазалне земље давале турском султану.

Плута – сплав.

Плуг – плуг, рало, ралум(лат.), арала, лангарам (санс.).

Плугар – паор.

Ползa – корист, добитак.

Покаи – кајати се.

Под – мост, плафон.

Подеа – патос.

Подоаба – накит.

Подвада – бесплатан превоз који су кметови морали вршити за бољаре или за војску, све до краја XIX века.

Пофта – апетит, похота, кам(санс.)

Поган – страшан, гадан.

Патру – четири, чатур (санс.)

Папуђи – папуче.

Плескавица – оспе, пликови на кожи.

Похфала – помпа, раскош.

Поиана – шумски пропланак.

Поиата – стаја, шупа.

Пожар – пожар, жега, ревност.

Пожижие – покућство, укућани.

Помана – дађа.

Понод – гозба приликом рођења бебе, понуда

Понор – понор

Понос – непријатност, увреда, мана

Порекла – презиме, надимак, упанама(санс.)

Послушник – слуга бољарски или манастирски

Постав – сукно

Пост – гладовање, пост, посадхаха(санс.)

Постелник – бољар највишег ранга, члан дивана(дворског већа), задужен за владареву спаваоницу, у XVIII и XIX веку назив за министра иностраних послова, почасно звање.

Пошта – почта, пошта.

Потка – белај, туча.

Потека – путић.

Потекаш – нерегуларни војник

Влашке, чувар планинских прелаза и граница према Ердељу и Молдавији.

Потера – гоњење.

Потоп – пропаст, поплава.

Потрива – подударност.

Повара – товар.

Повесте – прича, историја.

Праф – прашина, прашак.

Праг – врата, праг, парага. (санс.).

Прапур – барјак

Правила – закон

Празник – славље, трпеза, нерадни дан.

Прадалика – добро прешло у државну својину после гашења мушких наследника (Влашка, средњи век)

Празнуи – славити

Маика Пречиста – Богородица, деваматри (санс.)

Пешкеш – поклон

Приболи – оздравити

Причина – узрок, случај

Принос – дар, жртва, паринас (санс.).

Прислоп – кланац.

Приетен – пријатељ, прика, пријаха (санс.).

Приетение – пријатељство, пријата (санс.).

Пристав – бољарски надзорник велепоседа, наредба.

Прост – глуп, узун (цинц.).

Пуф – перје, длачице.

Преот – праотац, поп, од питр(санс.).

Пустие – пустиња, ђаво, урние(цинц.).

Пуд – руска мера за тежину од 16,38 кг

Прунд – пруд, спруд, шљунак

Пригони – прогонити, терати

Пушка – пушка.

Пушкарие-затвор, тамница, хапсие (цинцарски).

Рабла – дртина, израбљена ствар.

Раја – паства, поданици, зависно сељаштво хришћанске вере.

Рана – повреда, рана.

Ралица – рало, ордло (старосл.).

Раја – православни који нису примили турску веру, сиротиња.

Рама – рам, оквир, ђон.

Рабош – рачун.

Рас – владар, раца.

Ранд – ред, низ, ртам(санс.)

Рабож – рачун, рабош

Разбои – рат, ратиха (санс.).

Равна – ревност

Разврати – дићи буну, заверити се

Резеши – слободни сељаци у Молдавији.

Роб, роаба – роб, раб, отрок

Робота – кулук, работа

Род – родбина, руд (санс.)

Реће – хладно.

Рухбан – монах.

Руфет – занат, цех, еснаф.

Рупта де камара – потомци колониста у Молдавији.

Рокоделе – рукодељ.

Разбоиник – ратник, ратха(санс.).

Руда – рођак, сој.

Рум'н – кмет у Влашкој.

Ружа – шипак, ружа, лепа девојка

Сапа – сапи (коња), мотика (на влашком)

Рожданик – хороскоп

Руфа – рубље, рухо.

Сабие – мач.

Сание – санке.

Самур – крзно од куне.

Сарак – сирома, сирак, фукар (цинцарски).

Сарај – двор.

Сараори – друмски кулучари.

Севап – добро дело.

Санџак – већа административно-територијална јединица

Сургун – прогон.

Слобозие – слобода.

Срб – Србин.

Србие – сербска махала у молдавским градовима.

Скрба – брига, гнушање.

Скрна – људски измет.

Скрнави – испрљати изметом, вршити нужду.

Скрнавие – срамотна, прљава ствар.

Скумп – скуп, на цени.

Скунд – мали.

Семец – смео.

Сфада – сукоб.

Скрижеа – кришка.

Скоика – школька.

Сфарог – стврднута, исушена ствар.

Сфат – савет, веће, одбор.

Сфетник – саветник, бољар високог чина, дворски саветник владара Влашке и Молдавије.

С'фнт – свет, светац, савршен, сант(санс.).

Сфршит – крај, циљ, сврха, свршетак.

Сихастрие – пустињаштво.

Сејмен – стражар, пандур.

Селам – поздрав.

Сила – сила, снага (де сила, де мила – силом или милом).

Син, копил – син.

Синие – тепсија, ниска софра

Слаб – сув, посан, нејак.

Сив – пепељаст, сед

Синџир – ланац.

Слатина – извор слатке воде.

Слава – слава, хвала, срава(санс.).

С'рбатори – празновати, славити.

Слабаног – мршав, усукан.

Слова – писмо.

Слобод – независан, незакрчен(пут).

Слог – међа између два имања .

Слуга – чувар, служитељ.

Слуђер – бољар економ високог чина у Влашкој и Молдавији.

Служба – намештење, мисија, литургија.

Смерник – кротак, побожан.

Смоала – смола, катран.

Смокина – смоква.

Смок – прамен, смотак.

Снамение – ожиљак

Сорок – рок, судба.

Сол – изасланик.

Собол – кртица.

Сора – сестра, свасри (санс.)

Сотник – козачки командант.

Спаситор – Спаситељ Исус Христос

Спахија – коњаник у турској војсци, који је у накнаду за посед ишао у рат

Спор – напредак, раст

Спрафка – истрага

Старосте – шеф, стари сват

Субаша – заповедник, главар

Сурсат – обавеза раје да доноси рану за војску у конак.

Сурукџија – поштар

Серхат – војна крајина

Стапан – газда, домаћин, шеф.

Станица- козачко село

Стлп – столп, стуб (санс.), дирек (цинцарски).

Стрв – цркотина.

Стикла – стакло

Спахија – уживалац тимара

Столник – достојанственик на двору Влашке и Молдавије који је бринуо о владаревој трпези, кухињи, рибњаку и башти.

Стомак – стомак, утроба

Стобор – плот, врљика

Спатар – носач оружја војводе

Скутар – штитоносац

Страин – туђин, ксен (цинц.)

Сур – сив.

Сури – оседети, сивети.

Сута – стотина, сто (100)

Страшник – страшан, грозан, изванредан.

Страшина – стреха.

Стружница – струг, ренде

Струна – струна, конац

Сукала – вретено, сукало, сукаљка (у Банату)

Сући – прести, сукати

Суд – судски орган, трибунал.

Сукна – женска доња хаљина

Сулица – кратко копље

Табара – табор, тма, логор

Табла – плоча

Таина – чудо, тајна

Тарисват – проводација

Т'нга – туга, танкаха(санс.)

Тара – гмизање, гмизати

Т'лмачи – тумач

Т'рг – пијаца, трг.

Таика, тата – отац, татаха (санс.)

Тата-Маре – „велики отац", деда

Т'рн – грм, трнам (санс.)

Текија – култно место дервиша

Телегар – млад и јак коњ за прежу (таљигар).

Темии – темељ.

Темничер – чувар тамнице.

Турбан – чалма

Тесковинарит – порез на комину (тесковину) у Влашкој и Молдавији

Тесла – брадва, алатка тесарска (стсл.).

Треи – три, три (санс.)

Тигва – глава, лице, лудаја

Тихна – тишина, уживање.

Тимар – лено, посед

Тина – блато, штрока.

Типар – штампа

Тојаг – штап, мочуга.

Толба, торба – торба

Толмач – преводилац

Толчек – левак

Топор – секира

Топи – топити се

Траи – живљење, трајање, постојање, тираја(санс.).

Трндав – трунтав, лењ

Треаба – рад, посао

Царина – њива

Треаз – будан, трезан

Труба – труба

Трапеза – трпеза, од трп (санс.) – трпати, трпта (сто, трпеза).

Третина – глоба за ухваћеног лопова у средњевековној Молдавији, која је износила

трећину вредности украдене ствари.

Трези – пробудити се, повратити се.

Т'ргуј – пазарити.

Труда – рад, напор, мука.

Труп – тело без главе, трупац, трупа(војна).

Трестие – трска.

Тулеу – кукурузовина, тулузина, тулај.

Турлак – смушен.

Траснет – гром, трас(санс.), троно(староитал.).

Тур – стражњи део панталона.

Ћубота – чизма.

Ћифлук – земљиште

Ћехаја – помоћник старешине

Ћуда – чудо, бес, инат

Ћизмар – обућар

Ћуп – чуперак

Ћуперка – гљива, печурка

Ћифћија – кмет

Ћорда – сабља

Ћатиб –ћата, писар

Ћеаи, ћаи–чај

Ћеас, ћас – час, сат, време, сахат(цинцарски)

Ћеашка, ћашка–чаша Ћеташ – хајдучки харамбаша

Ћитап – књига, куран

Ујум – ујам.

Ученик – шегрт.

Уика – ујак

Улеи – уље.

Умили – унизити кога, сажаљевати.

Утрене – јутрење.

Улица – сокак.

Ундица – удица.

Усна – ивица, руб.

Ушур – десетак

Улак – гласоноша, курир

Урикар – писар

Ферман – султанова уредба

Хаидук – хајдук.

Хаина – одећа, огртач.

Хаботник – ревнитељ, зилот

Хамеи – хмељ.

Ханџар – кинђел, дуги нож.

Хар – Божји дар, харизма

Харач – годишњи трибут турског вазала,
главарина

Хамал – носач

Ханума – удата жена

Харник – вредан

Хатман – молдавски врховни командант.

Харабор – живахан.

Харамбаша – заповедник над 100 војника.

Харамија – разбојник.

Хазна – ризница, благајна.

Хазнадар – благајник

Хамам – јавно купатило.

Хрсуз – нечовек.

Хатишериф – наређење суктана, ферман.

Хисар – град, тврђава

Хизмећар – слуга, вазал

Хрлец – ашов, рилац (у Банату)

Хртие – папир.

Хлибан – хлеб

Хобот – марама.

Хруба – земуница

Хан – свратиште

Хола – хуља

Холм – брдашце, хум

Хора – коло, оро

Хорн – оџак

Храна – јеђе, храна, манџа

Худа – сокаче

Худудој – стрмен

Хула – хула.

Хулпав –лаком.

Царат – царство.

Царана – сипка земља.

Царан – сељак.

Цара – држава.

Цеапа (цепа) – колац, цепац (у Банату).

Цеава – цев.

Цујка – шљивовица, ракија.

Цуцул – љуљашка, д'рмала (цинц.).

Чидула – цедуља, фиша(цинц.).

Чатрља – изба, уџерица

Чачак – суво блато

Чауш – телал, курир

Чаршија – трговачко-занатлијски део насеља.

Челебија – титула младог племића

Чилен – члан.

Чорба – чорба, јуха, јусаха(санс.)

Чинстит – частан, поштован, арја(санс.)

Чинсте – поштење, част, гошћење.

Чобан – пастир, пати(санс.).

Чин – ранг.

Чокан – мањ, кладиво.

Чибук – царски порез на овце и козе.

Чоха – сукно.

Чипик – назувак, ципела.

Чибук – дугачка турска лула за пушење дувана.

Ћорап – чарапа, чарана(санс.).

Числа – скуп, група, тал.

Читание, читец – црквр. појање, појац.

Читлук – комплекс земљишта.

Чадор – шатор

Чешнегир – дворанин који је први кушао јело.

Џада- пут, друм

Џамбас – зналац за коње.

Џебана – муниција

Џилит – турски топуз

Џемат – група махала, војна јединица

Џизја – лични порез немуслимана.

Џулус – поклони раје за новог султана.

Шага – шала, шега

Шанц – канал.

Шајка – мали речни ратни брод

Шахинџија – соколар

Шенлук – славље уз пуцање

Шехер – велики град

Шасе – шест, шаш (санс.)

Шапте – седам, сапта (санс.)

Шкоала – школа

Шина – трачница, обруч

Шира – родослов

Шићар – корист, добит

Шмотру – војна обука, муштрање.

Шљахтић – пољски племић

Шоапта – шапат.

Шуба – крзнени капут.

Шипка – летва.

Шугубинар – чиновник који је некада истраживао убиства, крађе и пљачке и наплаћивао глобе.

Шипот – сопот, извор, вртлог.

Шишка – гатара, вештица.

Шопот – жубор, шапат.

Шотие – спрдња, швотња (у Банату).

Шехер – већи град

Шићар – корист, добитак.

Шоп, шоплук – припадник старобалканског народа, подручје живота његово

Шорван – златни новац

Шоварни – гегати се

Штирби – постати крезуб

Штеап – штап

Штерпели – штрпкати, крадуцкати

Штраф – глоба

Шут – без рогова

Сѣ Никодим Сфици҃тѣ
ѡпщежи҃тѧ